

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА
ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА**

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

ПОЛІТАНСЬКИЙ В'ЯЧЕСЛАВ СТАНІСЛАВОВИЧ

УДК 340.12:342.7

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ
ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ**

12.00.07 – адміністративне право і процес;
фінансове право; інформаційне право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **В. С. Політанський**

Кропивницький – 2024

АНОТАЦІЯ

Політанський В. С. Організаційно-правові засади функціонування електронного урядування в Україні. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 – «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». – Науково-дослідний інститут публічного права, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, Кропивницький, 2024.

Дисертаційне дослідження присвячено вивченню особливостей організаційно-правового регулювання електронного урядування (е-урядування), яке є важливим інструментом розвитку інформаційного суспільства в Україні, визначення напрямів удосконалення вітчизняного законодавства з урахуванням зарубіжного досвіду.

Проаналізовано особливості моделей електронного урядування, таких як: континентально-європейська, англо-американська, азіатська модель, government to government, government to business, government to citizens, government for employers, e-Government 1.0 та e-Government 2.0, що використовують сучасні інформаційно-комунікаційні технології для задоволення потреб суспільства.

Сформульовано висновок про те, що розвиток сучасного інформаційного суспільства можливий лише за умов використання загального підходу, що містить стратегічне уявлення процесу інформатизації суспільства, її чіткі пріоритети, функціонує на основі наявних соціальних, економічних, політичних і культурних умов держави, міжнародної практики та пов'язаний з розвитком країни загалом. Акцентовано на тому, що розвиток права та правової науки в інформаційному суспільстві передбачає створення необхідних умов для організації та проведення наукових досліджень з метою отримання нових знань

і результатів щодо закономірностей взаємодії права, суспільних комунікацій, інформатизації, інформаційних ресурсів, інформатики, технологій та мереж.

Визначено такі передумови виникнення електронного урядування: формування інформаційних потреб фізичних та юридичних осіб і закріплення функцій органів державної влади з метою задоволення цих потреб; оптимізація та реструктуризація функцій державного управління в процесі розвитку інформаційного суспільства; переформатування урядового порталу, вебсайтів державних органів влади, що не відповідають сучасним інформаційним потребам; визначення регламенту надання послуг та осіб, відповідальних за процеси здійснення електронного урядування; розроблення стандартів і запровадження електронного документообігу з одночасним використанням цифрового підпису; інтеграція сучасних інформаційних ресурсів у систему електронного урядування; розробка стратегій та програм розвитку інформаційного суспільства та електронного урядування; створення нормативно-правової бази, яка регулюватиме процес здійснення електронного урядування.

Доведено, що електронне урядування відкрило нові можливості для ефективної взаємодії держави та громадянського суспільства, сприяло залученню громадян до процесів вироблення та реалізації державної політики, з акцентом на вільне обговорення проблем і рівноправну участь усіх зацікавлених сторін у процесі прийняття рішень.

Встановлено, що метою впровадження електронного урядування в Україні є досягнення європейських стандартів якості електронних державних послуг, відкритості й прозорості влади для людини та громадянина, громадських організацій, бізнесу. Причому йдеться не про тривіальну інформатизацію наявної системи державного управління, а про використання можливостей інформаційно-комунікаційних технологій для переходу до держави, яка орієнтована на задоволення потреб усіх без винятку людей.

Організаційно-правовими засадами функціонування електронного урядування визнано основні положення, керівні ідеї, якими зобов'язані

керуватися всі його учасники. До вказаних засад віднесено такі: гласності та прозорості; законності, свободи, обов'язковості контролю та відповідного оформлення; право вільного обрання та зміни порядку документообігу; дотримання рівності та правомірності інтересів усіх юридичних та фізичних осіб; відповідальності за порушення вимог і процедур електронного урядування або проведення його неналежним чином тощо.

Сформульовано авторське визначення функціонування електронного урядування як виконання сукупності організаційно-правових послідовних дій відповідними особами й органами публічної влади, які спрямовані на формування та використання національних електронних ресурсів відповідно до встановлених правил, що здійснюються визначеними засобами та способами в певному управлінському режимі.

Схарактеризовано конструкцію «впровадження електронної демократії в діяльності органів публічної влади» як сукупність законів України та виданих на їх основі підзаконних нормативно-правових актів, а також міжнародних договорів, (узгоджених Верховною Радою України), норми яких перебувають за рівнем юридичної сили в певній підпорядкованості та охоплюють розвиток електронної демократії в Україні та плану організаційно-правових заходів щодо її реалізації.

Зазначено, що електронний уряд – це сучасний модернізований процес здійснення державного управління, зумовлений новими умовами та потребами розвитку суспільства, метою впровадження якого є активізація участі населення за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій у процесах державотворення з дотриманням принципів прозорості, відкритості, доступності та орієнтації на потреби й інтереси громадян.

Обґрунтовано, що електронний уряд має базуватися на принципах: прозорості; відкритості; підзвітності; доступності; пріоритетності та орієнтації на потреби та інтереси громадян або клієнт-орієнтованості; зручності і простоти використання; бізнес-трансформації; ефективності; якості; безпечності; масштабності рішень; максимальної готовності до дії; грамотності.

Доведено, що електронна демократія – це новітня форма демократії, організації суспільства, здійснення влади та інтерактивної взаємодії громадськості й органів публічної адміністрації, що характеризується широким спектром цифрових інструментів, орієнтованих на активне залучення громадян до процесу прийняття політичних рішень та участі в процесах публічного управління як на національному, міжнародному, так і глобальному рівнях.

Констатовано, що електронна демократія, слугуючи інструментом провадження політичної діяльності та взаємодії уряду з громадянами за допомогою цифрових засобів, сприяє підвищенню рівня прозорості діяльності органів публічної адміністрації та надання громадянам доступу до відкритої інформації.

Визначено, що електронний парламент – це сучасна та повністю нова форма діяльності загальноновизнаного класичного парламенту, яка виникла в результаті інформаційного розвитку суспільства та виражається в більш ефективному, прозорому й доступному способі здійснення народного представництва, законотворчої діяльності за допомогою використання інформаційно-комунікаційних технологій.

З'ясовано, що основою електронного парламенту є інформаційна інфраструктура, яка охоплює апаратне та програмне забезпечення, системи й програми, необхідні для забезпечення технологічної підтримки; внутрішній і зовнішній персонал, залучений для створення та підтримки інформаційно-комунікаційних технологій забезпечення в законодавчому середовищі.

Обґрунтовано висновок про те, що електронний парламент активізує розвиток електронного законодавства, спрямований на забезпечення високого рівня інформованості й забезпечення комунікаційного процесу всіх сторін законотворчої діяльності, реалізує принципи представницької демократії, а також передбачає більш інклюзивну, дискусійну та колективну форму демократії.

Аргументовано положення про те, що електронний суд – це не лише певна форма використання інформаційно-комунікаційних технологій всіма

зацікавленими сторонами судового процесу з метою підвищення його ефективності та якості, а й пряма та повноцінна процедура здійснення правосуддя в електронній формі, починаючи від підготовки справи, її розгляду по суті, судових дебатів і закінчуючи ухваленням вироку й оголошенням рішення в електронній формі.

Зауважено, що електронна адміністративна послуга – це будь-яка державна інформаційна послуга публічно-адміністративного характеру, реалізована за допомогою використання інформаційно-комунікаційних технологій та Інтернету, що надається суб'єкту звернення органами державної влади й місцевого самоврядування в електронному вигляді та має на меті покращення якості й удосконалення процесу їх надання.

Встановлено, що надання електронних адміністративних послуг слугує передумовою наближення влади до пересічного громадянина, задоволення його потреб та одним з пріоритетів розвитку електронного урядування у світі, а наявність електронних адміністративних послуг у сучасній державі є одним з критеріїв її повноцінного розвитку.

Перевагами впровадження електронних адміністративних послуг в Україні визнано: спрощення процесів розроблення державних інформаційних систем і діяльності управління державною інформацією; забезпечення кращої сумісності та взаємодії з іншими державними установами; полегшення можливостей для споживачів в орієнтації та здійсненні онлайн навігації в наборі державних послуг.

Констатовано, що основним призначенням системи електронного документообігу є автоматизація комплексу робіт з електронними документами. Упровадження цієї системи сприяє підвищенню рівня культури діловодства та суттєвій економії коштів, які може бути витрачено на тиражування й пересилання документів. Крім того, впровадження системи електронного документообігу сприятиме зменшенню строків опрацювання документів, удосконаленню механізму виконання документів, автоматизації однотипних

дій, спрощенню процесу використання інформації з документів завдяки розширенню можливості їх пошуку.

Зазначено, що забезпечення повноцінного процесу функціонування всіх систем електронного документообігу є можливим за таких умов: встановлення доцільної структури управління, її видів діяльності, а також завдань, які потрібно здійснити для досягнення поставленої мети; визначення ієрархічної підпорядкованості та напрямів взаємозалежності працівників підприємства; розподіл обов'язків виконавців роботи з огляду на рівень їх кваліфікації та спеціалізації.

Доведено, що електронний цифровий підпис – це зашифрований індивідуальний електронно-інформаційний код, створений у результаті криптографічних дій з набору електронних даних, який підтверджує цілісність і юридичну силу електронного документа й забезпечує ідентифікацію його автора, а також захищає документ від несанкціонованих змін.

Проаналізовано дві основні моделі системи сертифікації електронного цифрового підпису, а саме централізовану та децентралізовану, які мають відповідно ієрархічний і мережний характер. Децентралізована модель складається з одного кореневого уповноваженого центру сертифікації, який для здійснення функцій утворює довірчі центри сертифікації, а децентралізована модель сертифікації ґрунтується на взаємних домовленостях сторін.

Встановлено переваги використання електронного підпису: 1) контроль цілісності перецього документа; 2) захист від змін (підроблення) документа; 3) неможливість відмови від авторства; 4) доказове підтвердження авторства документа.

Визначено поняття інформаційної безпеки як стану захищеності умов, можливостей і процесів безпечного й безперешкодного функціонування суб'єктів суспільства та забезпечення державних інтересів в інформаційній сфері, що пов'язані з вільним одержанням, створенням і поширенням інформації від загроз за допомогою використання комплексу заходів, гарантованих Конституцією України, за якого забезпечується запобігання,

виявлення та нейтралізація внутрішніх і зовнішніх інформаційних небезпек, захист інформаційних ресурсів, реалізація прав і свобод людини та громадянина, збереження інформаційного суверенітету держави й безпечний розвиток міжнародного інформаційного співробітництва.

Обґрунтовано положення про те, що на сьогодні одним з пріоритетних завдань України є гарантування інформаційної безпеки людини, що визначається захищеністю її психіки, думки та свідомості від загрозованих інформаційних впливів, маніпуляцій, дезінформації, образ тощо. Причому головною метою забезпечення належного рівня інформаційної безпеки є: формування захищеного та різноспрямованого інформаційного простору; охорона національних інтересів України за умов утворення міжнародних інформаційних мереж; охорона економічного потенціалу України від незаконного застосування інформаційних ресурсів; забезпечення здійснення прав держави, її установ та громадян на одержання, використання та поширення інформації.

Розмежовано адміністративно-правові механізми здійснення електронного урядування на основі таких критеріїв: 1) залежно від змісту правових приписів: а) загальні та спеціальні; б) особливості застосування окремого електронного режиму урядування; в) специфіка здійснення електронних процедур урядування; г) особливості заходів відповідальності за порушення правил і вимог урядування; 2) залежно від різновидів електронного урядування та належності є такі нормативні акти: а) адміністративні, у яких містяться переважно норми управлінського характеру; б) адміністративно-інформаційні, які охоплюють норми переважно адміністративного й інформаційного права; в) комплексні (адміністративного, інформаційного, фінансового, міжнародного права); 3) за рівнем юридичної сили нормативні акти, що регулюють урядування: Конституція України, міжнародні договори України (конвенції та договори про співпрацю та взаємну допомогу); закони – загальні та спеціальні; на підзаконному рівні – постанови та рішення Кабінету

Міністрів України, накази міністерств та інших центральних органів виконавчої влади.

Визначено види адміністративно-правових механізмів здійснення електронного урядування залежно від спрямованості, зокрема виокремлено такі, що забезпечують: 1) здійснення послуг у сфері електронного урядування; 2) здійснення методики електронного документообігу; 3) які забезпечують публічне адміністрування щодо використання електронного цифрового підпису; 4) інформаційну безпеку в електронному урядуванні.

Виокремлено основоположні аспекти впровадження технологій електронного урядування в міжнародно-правових документах: спрямованість на потреби громадян та бізнесу; застосування інноваційних методів і рішень; оптимізація процесів взаємодії між державою, громадянами та бізнес-сектором; удосконалення процедур реалізації електронної демократії; високий рівень якості послуг; моніторинг потреб усіх соціальних верств населення та концентрація на найважливіших із них; реалізація електронних послуг за допомогою різноманітних каналів зв'язку; забезпечення захисту інформації в мережі Інтернет; дотримання та захист прав людини; оптимізація діяльності органів публічної влади та всієї системи публічного управління; підвищення інноваційної культури управління.

Досліджено міжнародні аспекти електронного урядування щодо особливостей його закріплення в міжнародно-правових документах у таких формах, як: 1) участь та укладання у двосторонніх та багатосторонніх договорах; 2) членство в організаціях міжнародного електронного співтовариства; 3) дотримання загальноприйнятих принципів, норм і стандартів міжнародного права з питань електронного урядування. Запропоновано міжнародні договори, що регламентують співробітництво з питань електронного урядування, поділити на: двосторонні міжнародні договори міждержавного та міжурядового характеру; багатосторонні міжнародні договори міжурядового та відомчого характеру.

З'ясовано, що впровадження електронного урядування в найбільш розвинутих країнах Європейського Союзу відбувається під девізом відкритості й підзвітності урядів своїм громадянам, де підзвітність не лише зводиться до надання громадянам інформації в електронному вигляді, а й забезпечується можливістю відкритої оцінки роботи конкретних державних установ і розробленням доступних для населення засобів моніторингу показників їхньої роботи.

Розкрито специфіку закріплення та функціонування електронного урядування в США, Канаді та Чилі. Важливою особливістю електронного урядування США є його побудова на основі чотирьох принципів (підходів), викладених у Стратегії цифрового уряду США: інформаційно-центричний принцип; принцип загальної платформи; принцип орієнтації на користувача; принцип безпеки та конфіденційності. Головною метою впровадження електронного урядування в Канаді вважається забезпечення її громадян основними та найбільш необхідними послугами, які є доступними в режимі 24/7 та якими можна скористатися де завгодно і коли завгодно. Електронне урядування в Чилі регулюється за принципом, відповідно до якого державні органи не мають права просити й вимагати у своїх громадян надавати документи вдруге, якщо вони вже таку інформацію надавали іншим державним службам. Це означає, що урядові установи Чилі повинні взаємодіяти й обмінюватися інформацією між собою, що передбачає здійснення автоматизації процесу обробки даних.

На підставі вивчення досвіду країн Азії встановлено, що впровадження електронного урядування сприяє підвищенню ефективності надання державних послуг, зниженню рівня корупції, зменшенню наявного адміністративного тягаря, загальному посиленню демократизації та конкурентоспроможності цих країн.

Запропоновано напрями вдосконалення вітчизняного законодавства з питань електронного урядування з урахуванням досвіду країн Європейського Союзу, Американського континенту та Азії.

Сформовано концептуальні підходи та надано авторські пропозиції і рекомендації щодо вирішення наукового завдання з питань удосконалення електронного урядування в Україні в межах його правового регулювання процесів створення інформаційного суспільства.

Ключові слова: електронне урядування, права людини, організаційно-правові засади, інформаційно-комунікаційні технології, право на інформацію, електронний уряд, електронна демократія, електронний парламент, електронний суд, електронні адміністративні послуги, система електронного документообігу, електронний цифровий підпис, інформаційна безпека, міжнародне співробітництво.

SUMMARY

Politanskyi, V.S. Organisational and Legal Principles of Functioning of E-Government in Ukraine – *Qualification scientific work on the rights of the manuscript.*

Thesis for obtaining a scientific degree of Doctor of Juridical Science in specialty – 12.00.07 – “Administrative Law and Procedure; Financial Law; Information Law”. –Scientific Institute of Public Law, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Kropyvnytskyi, 2024.

The thesis studies the specific features of organisational and legal framework for electronic government (e-government), which is an important tool for the development of the information society in Ukraine, and identifies areas for improving domestic legislation with due regard for foreign experience.

The specific features of e-government models are analysed, as follows: continental European, Anglo-American, Asian, government to government, government to business, government to citizens, government for employers, e-Government 1.0 and e-Government 2.0, which use modern information and communication technologies to meet the needs of society.

It is concluded that the development of a modern information society can be achieved only if a general approach is used, which implies a strategic view of the process of society informatisation, its clear priorities, and functions under the existing social, economic, political and cultural conditions of the State, international practice and is linked to the development of the entire country. It is emphasised that the development of law and the science of law in the information society involves creating conditions necessary for organising and conducting scientific research with a view to obtaining new knowledge and results regarding the regularities of interaction between law, public communications, informatisation, information resources, informatics, technologies and networks.

The author identifies the following prerequisites for the establishment of e-government: formation of information needs of individuals and legal entities and consolidation of functions of public authorities to meet these needs; optimisation and

restructuring of public administration functions in the process of development of the information society; reformatting the government portal and websites of public authorities that do not meet modern information needs; defining the regulations for the provision of services and persons responsible for e-government processes; developing standards and introducing electronic document management with the simultaneous use of digital signatures; integrating modern information resources into the e-government system; designing strategies and programmes for the development of the information society and e-government; creating a regulatory framework that will govern the process of e-government.

It is proved that e-government has opened up new opportunities for effective interaction between the state and civil society, facilitated the involvement of citizens in the processes of developing and implementing public policy, with an emphasis on free discussion of problems and equal participation of all stakeholders in the decision-making process.

It is established that the purpose of implementing e-government in Ukraine is to achieve European standards of quality of electronic public services, openness and transparency of governance for individuals and citizens, public organisations and businesses. This is not a matter of trivial informatisation of the existing public administration system, but rather of using the capabilities of information and communication technologies for the transition to a state that is focused on meeting the needs of all people without exception.

The organisational and legal framework for the functioning of e-government includes the main provisions and guiding ideas that all its participants are obliged to follow. These principles include the following: publicity and transparency; legality, freedom, mandatory control and appropriate documentation; the right to freely choose and change the procedure of document circulation; observance of equality and legitimacy of interests of all legal entities and individuals; liability for violation of the requirements and procedures of e-government or its improper conduct, etc.

The author's definition of the functioning of e-government is formulated as the implementation of a set of organisational and legal sequential actions by relevant

persons and public authorities aimed at the formation and use of national electronic resources in accordance with the established rules, carried out by certain means and methods in a certain management mode.

The construction of "introduction of e-democracy in the activities of public authorities" is characterised as a set of laws of Ukraine and by-laws issued on their basis, as well as international treaties (agreed by the Verkhovna Rada of Ukraine), the provisions of which are in a certain subordination by the level of legal force and cover the development of e-democracy in Ukraine and the plan of organisational and legal measures for its implementation.

It is stated that e-government is a modernised process of public administration, driven by the new conditions and needs of society development, the purpose of which is to intensify public participation through information and communication technologies in the processes of state-building in compliance with the principles of transparency, openness, accessibility and focus on the needs and interests of citizens.

It is proved that e-government should be based on the following principles: transparency; openness; accountability; accessibility; priority and focus on the needs and interests of citizens or client-orientation; convenience and ease of use; business transformation; efficiency; quality; security; scalability of solutions; maximum readiness for action; literacy.

It is proved that e-democracy is the newest form of democracy, organisation of society, exercise of power and interaction between the public and public administration bodies, characterised by a wide range of digital tools aimed at active involvement of citizens in the political decision-making process and participation in public administration processes at the national, international and global levels.

It is stated that e-democracy, serving as a tool for conducting political activities and government interaction with citizens through digital means, contributes to increasing the level of transparency of public administration and providing citizens with access to open information.

It is determined that an e-parliament is a modern and completely new form of activities of a generally recognised classical parliament, which resulted from the

information development of society and is expressed in a more efficient, transparent and accessible way of exercising people's representation and law-making through the use of information and communication technologies.

It is found that the basis of e-parliament is the information infrastructure, which includes hardware, software, systems and programs necessary to provide technological support; internal and external personnel involved in the creation and maintenance of information and communication technologies in the legislative environment.

It is concluded that the e-parliament intensifies the development of electronic legislation aimed at ensuring a high level of awareness and communication of all parties to lawmaking, implements the principles of representative democracy, and also provides for a more inclusive, deliberative and collective form of democracy.

It is argued that e-court is not only a certain form of use of information and communication technologies by all stakeholders of the judicial process in order to improve its efficiency and quality, but also a direct and full-fledged procedure for the administration of justice in electronic form, from the preparation of the case, its consideration on the merits, court debates and up to the verdict and announcement of the decision in electronic form.

It is stated that an electronic administrative service is any public information service of a public-administrative nature implemented through the use of information and communication technologies and the Internet, which is provided to the requesting party by public authorities and local self-government bodies in electronic form and is aimed at improving the quality and process of their provision.

It is established that the provision of electronic administrative services is a prerequisite for bringing the authorities closer to an ordinary citizen, meeting his or her needs and is one of the priorities for the development of e-government in the world, and the availability of electronic administrative services in a modern state is one of the criteria for its full development.

The benefits of introducing electronic administrative services in Ukraine are as follows: simplification of the development of state information systems and state

information management activities; ensuring better compatibility and interaction with other state institutions; and facilitating opportunities for consumers to find and navigate online the range of public services.

It is established that the main purpose of the electronic document management system is to automate the complex of works with electronic documents.

The introduction of this system contributes to an increase in the level of office work culture and significant savings in funds that could be spent on duplicating and sending documents. In addition, the introduction of the electronic document management system will help to reduce the time required to process documents, improve the mechanism for executing documents, automate similar actions, and simplify the process of using information from documents by expanding the ability to search for them.

It is determined that ensuring a full-fledged process of functioning of all electronic document management systems is possible under the following conditions: establishing an appropriate management structure, its types of activities, as well as the tasks to be performed to achieve the goal; determining the hierarchical subordination and areas of interdependence of employees of an enterprise; distributing the responsibilities of the work performers, due to their level of qualification and specialisation.

It is proved that an electronic digital signature is an encrypted individual electronic information code created as a result of cryptographic actions from a set of electronic data, which confirms the integrity and legal force of an electronic document and ensures the identification of its author, as well as protects the document from unauthorised changes.

Two main models of the electronic digital signature certification system are analysed, such as centralised and decentralised, which are hierarchical and networked, respectively. The decentralised model consists of one root authorised certification centre, which forms trust centres to perform its functions, establishes trusted certification centres, and the decentralised certification model is based on mutual agreements between the parties.

The advantages of using an electronic signature are as follows: 1) control of the integrity of the document; 2) protection against changes (forgery) of the document; 3) impossibility of disclaimer of authorship; 4) evidential confirmation of the document's authorship.

The article defines the concept of information security as a state of protection of conditions, opportunities and processes of safe and unhindered functioning of society's actors and ensuring the State's interests in the information sector related to free receipt, creation and dissemination of information from threats through the use of a set of measures guaranteed by the Constitution of Ukraine, which ensures the prevention, detection and neutralisation of internal and external information threats, protection of information resources, realisation of human and civil rights and freedoms, preservation of the state's information sovereignty and safe development of international information cooperation.

It is proved that today one of the priority tasks of Ukraine is to ensure the information security of a person, which is determined by the protection of his/her psyche, thought and consciousness from threatening information influences, manipulations, disinformation, insults, etc. The main purpose of ensuring an adequate level of information security is to: create a secure and multidirectional information space; protect Ukraine's national interests in the context of international information networks; protect Ukraine's economic potential from the illegal use of information resources; ensure the exercise of the rights of the state, its institutions and citizens to receive, use and disseminate information.

Administrative and legal mechanisms of e-government are differentiated on the basis of the following criteria: 1) depending on the content of legal provisions: a) general and special; b) specific features of application of a particular electronic government regime; c) specifics of electronic government procedures; d) specifics of liability measures for violation of the rules and requirements of government; 2) depending on the type of e-government and its affiliation, there are the following regulations: a) administrative, which contain mainly administrative rules; b) administrative and information, which cover mainly administrative and

information law; c) combined (administrative, information, financial, international law); 3) by the level of legal force of the regulations on government: the Constitution of Ukraine, international treaties of Ukraine (conventions and agreements on cooperation and mutual assistance); laws - general and special; at the by-law level - resolutions and decisions of the Cabinet of Ministers of Ukraine, orders of ministries and other central executive authorities.

The author identifies the types of administrative and legal mechanisms for e-government depending on their focus, in particular, those which ensure: 1) provision of services in the field of e-government; 2) implementation of the electronic document management methodology; 3) ensuring public administration with regard to the use of electronic digital signature; 4) information security in e-government.

The fundamental aspects of e-government technologies implementation in international legal documents are identified as follows: focus on the needs of citizens and business; application of innovative methods and solutions; optimisation of the processes of interaction between the State, citizens and the business sector; improvement of procedures for implementing e-democracy; high quality of services; monitoring of the needs of all social groups and focusing on the most important ones; implementation of electronic services through various communication channels; ensuring the protection of information on the Internet; observance and protection of human rights; optimisation of the activities of public authorities and the entire public administration system; and enhancement of the innovative management culture.

The international aspects of e-government are studied with regard to the specific features of its enshrining in international legal documents, in the following forms: 1) participation in and conclusion of bilateral and multilateral agreements; 2) membership in organisations of the international e-community; 3) compliance with generally accepted principles, norms and standards of international law on e-government. It is proposed to categorise international treaties regulating cooperation on e-government issues into bilateral international treaties of interstate and intergovernmental nature; multilateral international treaties of intergovernmental and departmental nature.

It is found that e-government in the most developed countries of the European Union is implemented under the motto of openness and accountability of governments to their citizens, where accountability is not only limited to providing citizens with information in electronic form, but is also ensured by the possibility of open evaluation of the work of specific state institutions and the development of accessible means of monitoring their performance indicators.

The specifics of e-government establishment and functioning in the USA, Canada and Chile are revealed. An important feature of the US e-government is that it is built on the basis of four principles (approaches) set out in the US Digital Government Strategy: information-centric principle; common platform principle; user-centric principle; security and privacy principle. The main goal of implementing e-government in Canada is to provide its citizens with basic and most necessary services that are available 24/7 and can be used anywhere and anytime. E-government in Chile is based on the principle that public authorities cannot ask or require their citizens to provide documents for the second time if they have already provided such information to other public services. This means that Chilean government agencies should interact and exchange information with each other, which means automating the data processing process.

The study of the experience of Asian countries reveals that the introduction of e-government contributes to improving the efficiency of public service provision, reducing corruption, reducing the existing administrative burden, and generally enhancing democratisation and competitiveness of these countries.

The author proposes ways to improve the national legislation on e-government with due regard for the experience of the European Union, the Americas and Asia.

Conceptual approaches are formed and the author's proposals and recommendations are provided for solving the scientific task of improving e-government in Ukraine within the framework of its legal regulation of the processes of creating an information society.

Keywords: e-government, human rights, organisational and legal framework, information and communication technologies, right to information, e-government, e-

democracy, e-parliament, e-court, electronic administrative services, electronic document management system, electronic digital signature, information security, international cooperation.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ***Наукові праці, в яких опубліковано основні результати дисертації******Статті в періодичних наукових фахових виданнях України:***

1. Політанський В. Право на інформацію як фундаментальне право людини: досвід країн розвинутої демократії. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 1 (76). С. 195–203.
2. Політанський В. С. Інформаційне суспільство в Україні: від зародження до сьогодення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Вип. 42. С. 16–22. (Серія «Право»).
3. Політанський В. С. Поняття інформаційного суспільства: теоретико-правовий підхід. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 1 (88). С. 77–86.
4. Політанський В. С. Інформація як основоположний елемент інформаційного суспільства. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Т. 2. № 1. С. 21–25.
5. Політанський В. С. Світові моделі та фундаментальні принципи інформаційного суспільства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Т. 1. Вип. 43. С. 34–39. (Серія «Право»)
6. Політанський В. С. Концептуальні ідеї розвитку інформаційного суспільства. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 4. С. 140–144.
7. Політанський В. С. Інформаційне суспільство: виклики для правового регулювання. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 2 (89). С. 68–78.
8. Політанський В. С. Новаційно-правові погляди стосовно стадій розвитку електронного урядування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2018. № 1. Т. 25. С. 162–176.
9. Політанський В. С. Зміст електронного урядування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2018. Т. 25. № 3. С. 196–209.
10. Політанський В. С. Світові моделі електронного урядування: виклики правової сучасності. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018.

Вип. 2. С. 29–35.

11. Політанський В. С. Електронна освіта як фундамент демократичного та правового майбутнього. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2019. № 3. Т. 26. С. 90–105.

12. Політанський В.С. Електронна демократія як основа демократичного устрою сучасного суспільства. *Приватне та публічне право*. 2019. № 1. С. 8–12.

13. Політанський В.С. Загальна характеристика виникнення, розвитку та функціонування електронного банку. *Право і суспільство*. 2020. № 1. С. 91–97.

14. Політанський В.С. Особливості впровадження та функціонування електронного суду в Україні. *Право і суспільство*. 2020. № 5. С. 35–40.

15. Політанський В.С. Теоретико-правові засади системи електронного документообігу в Україні. *Право і суспільство*. 2021. № 1. С. 22–27.

16. Гетьман Є. А., Політанський В. С., Гетьман К. О. Світовий досвід впровадження електронних адміністративних послуг. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2021. № 1. Т. 28. С. 79–87 (**Scopus**).

17. Гетьман Є. А., Політанський В. С., Семеніхін І. В. Практика впровадження електронних адміністративних послуг в Україні. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2021. № 2. Т. 28. С. 93–104 (**Scopus**).

18. Петришин О. В., Політанський В. С., Самородов А. С. Система електронного документообігу в діяльності країн Європейського Союзу. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2022. Т. 29. № 2. С. 15–34.

19. Гетьман Є. А., Політанський В. С., Гетьман К. О. До питання практики становлення та розвитку міжнародної інформаційної безпеки як правового механізму здійснення електронного урядування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. № 1. Т. 30. С. 91–108.

20. Політанський В. С. Практика законодавчого закріплення електронного цифрового підпису в процесі здійснення публічного управління та впровадження цифрових технологій. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2023. Т. 45. С. 255-268.

21. Політанський В. С. Трансформація онлайн-порталів державних послуг електронного урядування в умовах воєнного стану в Україні. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. № 2. С. 31-50.

Статті в наукових періодичних виданнях інших держав:

22. Політанський В. С. Загальна характеристика становлення та розвитку інформаційного суспільства. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2017. № 1(23). С. 18–22.

23. Політанський В. С. Правові погляди на український досвід впровадження електронного урядування. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2018. № 1(29). С. 19–24.

24. Політанський В. С. Електронний уряд як основний елемент структури електронного урядування. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2019. № 3 (37). С. 27–32.

25. Політанський В. С. Правові аспекти електронного парламенту. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. № 1. С. 162–167.

26. Гетьман Є.А., **Політанський В.С.**, Гетьман К.О. Світовий досвід впровадження електронних адміністративних послуг. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2021. Т. 28. № 1. С. 79-87 (**Scopus**).

27. Гетьман Є.А., **Політанський В.С.**, Семеніхін І.В. Практика впровадження електронних адміністративних послуг в Україні. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2021. Т. 28, № 2. С. 93-104 (**Scopus**).

28. Politanskyi V., Lukianov D., Ponomarova H., Gyliaka O., Information Security in E-Government: Legal Aspects. *Cuestiones Políticas*. 2021. Vol. 39. № 69. P. 361–372. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3969.22> (**Web of Science**).

29. Політанський В. С. Міжнародна практика впровадження та функціонування електронного суду з позиції права. *The scientific heritage*. 2021. Vol. 4. No. 58. С. 73–76.

30. Політанський В.С. Концепція електронного цифрового підпису з

позиції теорії права. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2022. No. 1. С. 115–118.

Статті, які додатково відображають наукові результати дисертації

31. Politanskyi V.S. Innovative legal views regarding stages development e-government. *Yearbook of Ukrainian law: Coll. of scientific papers*. 2019. № 11. P. 134–144.

32. Hetman Y. A., Politanskyi V. S., Semenikhin I. V. Implementation practice of electronic administrative services in Ukraine. *Yearbook of Ukrainian law: Coll. of scientific papers*. 2022. № 14. P. 255–275.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

33. Політанський В. С. Історія виникнення інформаційного суспільства. *Розвиток правового регулювання у Східній Європі: досвід Польщі та України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Сандомир, Польща 27–28 січ. 2017 р.). С. 24–28.

34. Політанський В. С. Етапи розвитку інформаційного суспільства в Україні. *Законодавство України: недоліки, проблеми систематизації та перспективи розвитку* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Херсон, 10–11 лют. 2017 р.). С. 18–23.

35. Політанський В. С. Передумови виникнення інформаційного суспільства. *Юриспруденція в теорії і на практиці: питання вдосконалення правової грамотності* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 24–25 лют. 2017 р.). Запоріжжя : Класич. приват. ун-т, 2017. С. 16–20.

36. Політанський В. С. Доктрина поняття інформаційного суспільства. *Інновації юридичної науки в євроінтеграційному процесі* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Сладковічево, Словацька Республіка, 10–11 берез. 2017 р.). С. 55–59.

37. Політанський В. С. Еволюція електронного урядування. *Розвиток юридичних наук: проблеми та рішення*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Каунас, Литва, 27-28 квіт. 2018 р.). С. 48-51.

38. Політанський В. С. Теоретико-правові засади електронної демократії. *Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 25–26 січ. 2019 р.). С. 13–16.

39. Політанський В. С. Поняття електронного уряду з позиції теорії права. *Конституційні цінності: правова природа та практика реалізації* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 17 трав. 2019 р.). С. 97–101.

40. Політанський В. С. Сучасні прояви електронної освіти в юриспруденції. *Теорія та практика сучасної юриспруденції* : матеріали XXIV наук.-практ. конф. (Харків, 30 трав. 2020 р.). С. 119–121.

41. Політанський В. С. Іноземний досвід функціонування системи електронного уряду. *Актуальні проблеми юридичної науки та практики в XXI столітті* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Рівне, 16–17 жовт. 2020 р.). С. 58–61.

42. Політанський В. С. Теоретико-правові засади електронного парламенту. *Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 26–27 лют. 2021 р.). С. 34–39.

43. Політанський В. С. Українські портали електронних адміністративних послуг. *Права людини в сучасному світі: проблеми теорії та практики* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 1–2 жовт. 2021 р.). С. 112–113.

44. Політанський В. С. Європейський досвід впровадження механізмів електронного урядування з позиції теорії права. *Двадцять перші осінні юридичні читання* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 6 жовт. 2022 р.). Хмельницький : Хмельниц. ун-т управління та права імені Л. Юзькова, 2022. С. 86–87.

45. Політанський В. С. Трансформація онлайн-порталів державних послуг електронного урядування в умовах воєнного стану. *Трансформація законодавства в умовах воєнного стану та післявоєнного часу: стан і перспективи* : матеріали круглого столу (Харків, 17 берез. 2023 р.). С. 151–159.

46. Політанський В. С. Зміст доктрини національної інформаційної безпеки України в умовах розвитку цифрових технологій. *Захист суверенітету, територіальної цілісності і національної безпеки як спільна справа держави та Українського народу* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 24 берез. 2023 р.) / Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Асоціація українських правників. Київ: ТОВ «Видавничий дім АртЕк», 2023. С. 74-76.

47. Політанський В. С. Трансформація порталу послуг «Дія» електронного урядування в умовах воєнного стану. *Правові засади організації та здійснення публічної влади* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 31 берез. 2023 р.). С. 434–434.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	29
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ	43
1.1. Аналіз доктринальних підходів у вітчизняній юридичній науці щодо електронного урядування.	43
1.2. Право на інформацію в системі електронного урядування.	72
1.3. Законодавство про електронне урядування: етапи становлення та розвиток.	93
1.4. Особливості організаційно-правового забезпечення реалізації інститутів електронного урядування.	1166
Висновки до розділу 1	14242
РОЗДІЛ 2 ОРГАНІЗАЦІЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ	1499
2.1. Організація електронного урядування Кабінету Міністрів України.	1499
2.2. Впровадження електронної демократії в діяльність органів публічної влади.	1655
2.3. Регламент діяльності електронного парламенту.	186
2.4. Юридична архітектура електронного судочинства.	1999
Висновки до розділу 2	219
РОЗДІЛ 3 АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗДІЙСНЕННЯ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ	2255
3.1. Адміністративні послуги у сфері електронного урядування.	2255
3.2. Методологія електронного документообігу.	26161
3.3. Публічне адміністрування щодо використання електронного цифрового підпису.	29393
3.4. Інформаційна безпека та захист інформації в електронному урядуванні.	33131
Висновки до розділу 3	3655
РОЗДІЛ 4 ЕЛЕКТРОННЕ УРЯДУВАННЯ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ	37171

4.1. Формування електронного урядування в міжнародно-правових документах.	37171
4.2. Стандарти Європейського Союзу щодо запровадження електронного урядування.....	38383
4.3. Модернізація електронного урядування в країнах Американського континенту.....	4155
4.4. Трансформація електронного урядування в країнах Азії.	43131
Висновки до розділу 4	4555
ВИСНОВКИ	46262
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	4688
ДОДАТКИ	5299

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Глобальна всевітня мережа Інтернет на сьогодні відіграє дедалі більш значущу роль, слугуючи не лише засобом інформаційних технологій, елементом комунікації між приватними особами, а й каталізатором розвитку суспільно-політичних процесів в інноваційному векторі на загальнодержавному рівні. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій і формування інформаційного суспільства зумовили виникнення на початку XXI століття інноваційного напрямку публічного управління й адміністрування та загалом основи взаємодії держави й суспільства – електронного урядування (e-government).

За цих умов, незалежно від принципів і завдань, реформування національних урядів має на меті впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у сферу публічного управління щодо покращення внутрішньої і зовнішньої соціально-економічної та політичної взаємодії, підвищення ефективності та якості державних послуг. Зазначені ініціативи та програми отримали назву «електронне урядування».

Зв'язок теми дисертації із сучасними дослідженнями. Питання організаційно-правового регулювання електронного урядування слугувало предметом численних досліджень. Вказану проблематику висвітлено в працях таких учених як О. А. Баранов «Концептуальні засади розвитку електронного урядування в Україні» (2009), О. Ю. Кудрявцев «Електронне урядування в сучасному політико-адміністративному просторі» (2016), П. С. Клімушин «Стратегії та механізми електронного урядування в інформаційному суспільстві» (2016). Аналізовані роботи визначають лише окремі елементи електронного урядування, але не розкривають питань, які б висвітлювали особливості саме організаційно-правового забезпечення електронно-урядової діяльності в умовах нових геополітичних процесів.

Підґрунтям дисертаційного дослідження стали праці таких учених-юристів як: І. В. Арістова, Ю. Є. Атаманова, В.М. Бабаєв, О. В. Баранов, Ю. П. Битяк,

В. М. Брижко, О. В. Бринцев, А. П. Гетьман, Є. А. Гетьман, О. С. Гиляка, В. І. Гурковський, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. В. Дзюба, О. Д. Довгань, С. Б. Жданенко, І. Б. Жилияєв, О. О. Золотар, Т. Є. Кагановська, І. В. Клименко, П. С. Клімушин, Л. П. Коваленко, І. Б. Коліушко, А. М. Колодій, Б. А. Кормич, О. В. Кохановська, Є. А. Кравець, О. Ю. Кудрявцев, О. Б. Кукарін, І. С. Куспьяк, Н. В. Кушакова-Костицька, Є. А. Макаренко, В. Я. Малиновський, А. І. Марущак, В. В. Марченко, А. М. Митко, Л. Р. Наливайко, О. В. Петришин, В. Г. Пилипчук, І. Є. Погребняк, С. П. Погребняк, Т. В. Попова, Ю. А. Тарнавський, В. Я. Тацій, О. О. Тихомиров, Г. О. Христова, С. А. Чукут, Є. А. Яковлев та ін. Проте окреслена вище наукова проблематика не набула комплексного розв'язання донині. З огляду на викладене, можна стверджувати, що сьогодні в Україні бракує комплексних спеціальних наукових досліджень, які б надавали загальнотеоретичне уявлення про електронне урядування, що обумовлює актуальність, своєчасність і практичну значущість обраної тематики дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами.

Обрана тема дисертаційного дослідження спрямована на виконання основних положень Стратегії розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2021–2025 роки, затвердженої постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 26 березня 2021 р. № 12-21, а також плану науково-дослідної роботи Науково-дослідного інституту публічного права «Правове забезпечення прав, свобод та законних інтересів суб'єктів публічно-правових відносин» (номер державної реєстрації 0120U105390).

Мета і завдання дослідження. *Мета* дисертаційної роботи полягає в комплексному розкритті теоретико-правових і практико-реалізаційних засад й особливостей організації функціонування та адміністративно-правових механізмів здійснення електронного урядування в Україні та формуванні концептуальних підходів щодо вдосконалення організаційно-правового регулювання електронного урядування як важливого інструмента розвитку

інформаційного суспільства в Україні з урахуванням міжнародного досвіду формування та модернізації електронного урядування.

Відповідно до цієї мети були поставлено такі *завдання*:

- здійснити аналіз доктринальних підходів у вітчизняній юридичній науці щодо електронного урядування;
- окреслити місце права на інформацію в системі електронного урядування;
- з'ясувати етапи становлення та розвитку законодавства про електронне урядування;
- виділити особливості організаційно-правового забезпечення реалізації інститутів електронного урядування;
- визначити поняття та обґрунтувати зміст електронного уряду як головного інституту електронного урядування;
- розкрити основні результати впровадження електронної демократії в діяльність органів публічної влади;
- дослідити регламент діяльності електронного парламенту;
- надати юридичну архітектуру електронного судочинства;
- розкрити потенціал і необхідність впровадження електронних адміністративних послуг у сфері електронного урядування;
- дослідити методологію електронного документообігу;
- виокремити ключові завдання та напрями діяльності інформаційної безпеки й захисту інформації в електронному урядуванні;
- виділити особливості формування електронного урядування в міжнародно-правових документах;
- висвітлити стандарти Європейського Союзу щодо запровадження електронного урядування;
- дослідити особливості модернізації електронного урядування в країнах Американського континенту;
- здійснити порівняльно-правовий аналіз специфіки трансформації електронного урядування в країнах Азії.

Об'єктом дослідження слугують суспільні відносини, пов'язані зі становленням та реалізацією електронного урядування за допомогою використання широкого спектра новітніх електронних інформаційно-комунікаційних технологій, що забезпечують надання різноманітних та якісних державних послуг у режимі реального часу для всіх категорій осіб, як у національному, так і регіональному масштабах.

Предметом дослідження є організаційно-правові засади функціонування електронного урядування.

Методи дослідження. Підгрунтя методології дослідження становить комплексний підхід до аналізу електронного урядування, який полягає в застосуванні загальнонаукових і спеціально-наукових методів, що дали змогу досягнути мети й виконати поставлені завдання, а також забезпечили достовірність отриманих висновків.

Так *діалектичний* метод надав можливість схарактеризувати різні форми сучасних концепцій електронного урядування, їх взаємозв'язок та взаємодію з іншими правовими явищами, а також дослідити зміст і засади електронного урядування, що передбачають усвідомлення людьми нових можливостей впливу на політичне та економічне життя країни, підвищення їхньої політичної активності й усвідомлення можливості впливу на державну владу за допомогою політично орієнтованих сайтів і порталів.

Історико-порівняльний метод використано в контексті дослідження генезису правового регулювання різноманітних складових електронного урядування та особливостей окремих етапів його становлення в Україні, а також висвітлення еволюції доктринальних положень з досліджуваної тематики.

Феноменологічний метод допоміг сформувати сучасну картину електронного урядування в суспільстві й законодавстві, а також визначитися з конкретними напрямками законотворчої роботи щодо вдосконалення його нормативного закріплення.

Метод *правового прогнозування* уможливив визначення конкретних перспектив розвитку електронного урядування в Україні та розроблення пропозицій щодо вдосконалення законодавства в цій сфері.

Завдяки методу *аналізу* вдалося виокремити ключові завдання електронного урядування, на підставі чого встановлено, що воно сприяє формуванню партнерських відносин між владою та суспільством, окремими громадянами й бізнесом, що підвищує ефективність діяльності всіх суб'єктів цих відносин і сприяє розбудові сучасного інформаційного суспільства. Метод *синтезу* надав можливість встановити, що електронне урядування, як і всі суспільно-правові процеси та явища, базується на низці загальних і спеціальних принципів, які обґрунтовують об'єктивність формування й функціонування електронного урядування в органах влади, з огляду на динамічно змінювані потреби громадян і глобальний розвиток суспільства.

Застосування методу *тлумачення* дало змогу навести авторські новаційно-правові визначення понять функцій, принципів і предмета електронного урядування, електронного уряду, електронної демократії, електронного парламенту, електронного суду, електронних адміністративних послуг, електронного документообігу, електронного цифрового підпису й інформаційної безпеки в електронному урядуванні.

За допомогою *системного* методу встановлено, що першим кроком України в напрямі формування власного інформаційного суспільства шляхом запровадження електронного урядування має стати формування ринку адміністративних та інформаційних електронних послуг як рушійної сили, що дасть змогу в процесі розвитку електронного урядування сформувати нову парадигму державного управління, яка має на меті покращення добробуту населення, зростання конкурентоспроможності підприємств і держави загалом, забезпечення нових пріоритетів розвитку держави.

Використання методу *узагальнення* засвідчило, що впровадження системи електронного урядування не обмежується лише автоматизацією управлінських процедур на основі комп'ютерних і телекомунікаційних технологій, а й дає

змогу, звертаючись до одного державного органу за отриманням послуг, отримувати її від усіх інших взаємозв'язаних органів влади. Крім того, вказаний метод дає змогу констатувати особливу увагу, яка приділяється цьому питанню – як в Україні, так і в інших країнах, а отже, необхідно передусім усвідомлювати, що йдеться про інформатизацію органів державної влади всіх її рівнів та управлінських процесів.

Порівняльно-правовий метод уможливив висвітлення іноземного досвіду регулювання відносин, пов'язаних з особливостями законодавчого закріплення електронного урядування, а також зіставлення масиву напрацювань у цій сфері провідних зарубіжних і вітчизняних науковців.

Нормативну та емпіричну базу дослідження становлять міжнародно-правові звичаї, міжнародні договори, рішення міжнародних судів, акти міжнародних міжурядових організацій, чинне законодавство України та інших країн, звіти міжнародних організацій.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що наукова робота є одним з перших у вітчизняній юридичній науці комплексних досліджень організаційно-правових і теоретико-методологічних засад електронного урядування, його категоріально-понятійного апарату, інститутів, правових механізмів здійснення та реалізації, міжнародного досвіду й українських реалій його розвитку та закріплення, а також порівняльно-правового аналізу результатів цього досвіду.

Основні результати дисертаційної роботи, які мають наукову новизну і виносяться на захист, конкретизуються в таких положеннях.

вперше:

– визначено десять фундаментальних етапів розвитку електронного урядування в Україні: 1) дослідження закордонної практики розвитку та впровадження організаційно-правових засад електронного урядування в країнах, що є першопрохідцями в напрямі його втілення; 2) оцінка реальних можливостей та загалом встановлення необхідності в розвитку електронного урядування; 3) створення офіційних веб-сайтів органів публічної влади;

4) створення умов для вільного, безперешкодного та захищеного доступу й користування перевагами електронного урядування в будь-який час та в будь-якій точці країни чи світу; 5) забезпечення належного рівня комп'ютерної та інформаційної грамотності й освіченості людей; 6) створення базових елементів інтерактивності, тобто організації системи, за якої мета досягається інформаційним обміном елементами цієї системи; 7) формування ресурсного забезпечення для здійснення усіх операцій онлайн на веб-сайтах органів влади усіх рівнів; 8) розробка спільних веб-порталів органів публічної влади, що були створені на третьому етапі; 9) створення на основі об'єднаних порталів таких, що вже не обмежені територіальними кордонами певної країни, а діють у масштабах певних союзів, об'єднань чи навіть материків; 10) створення електронної системи публічного управління на основі спільних стандартів як єдиної точки доступу;

– сформульовано авторське визначення поняття «електронне урядування», згідно з яким це принципово новий спосіб здійснення державної влади в напрямі розбудови демократії, що ґрунтується на використанні широкого комплексу найновітніших електронних інформаційно-комунікаційних технологій, які забезпечують надання нових, якісних і різноманітних державних послуг в онлайн режимі для всіх категорій осіб у міжнародному, національному й регіональному масштабах;

– наведено авторське поняття функцій електронного урядування як найбільш загальних і пріоритетних напрямів впливу та діяльності державної влади задля розбудови демократії за допомогою використання широкого спектра передових і новітніх електронних інформаційно-комунікаційних технологій;

– запропоновано авторське тлумачення поняття електронної адміністративної послуги як будь-якої державної інформаційної послуги публічно-адміністративного характеру, реалізованої за допомогою використання інформаційно-комунікаційних технологій та Інтернету, що надається суб'єкту звернення органами державної влади й місцевого

самоврядування в електронному вигляді та має на меті покращення якості й удосконалення процесу їх надання;

– аргументовано положення, згідно з яким перевагами впровадження електронних адміністративних послуг в Україні є: спрощення процесів розроблення державних інформаційних систем і діяльності управління державною інформацією; забезпечення оптимальної сумісності та взаємодії з іншими державними установами; розширення можливостей для споживачів в орієнтації та здійсненні онлайн навігації в наборі державних послуг;

– встановлено, що перевагами впровадження сучасної системи електронного документообігу є: підвищення ефективності управління електронним документообігом завдяки автоматизації процесу контролю та моніторингу за виконанням рішень; забезпечення ефективного доступу, управління й накопичення необхідної інформації та знань; уможливлення кадрової гнучкості завдяки більшій формалізації діяльності всіх працівників; можливість колективної роботи над документами; мінімізація дублювання інформації; чіткість процедури авторизації доступу до інформації з обмеженим доступом, що підвищує персональну відповідальність працівників за виконані дії в межах наданих їм повноважень; можливість працювати віддалено; економія часу на пошук електронних документів порівняно з паперовими; значне спрощення процедури укладання договорів, податкової та фінансової звітності; мінімізація процесу обігу документів у паперовій формі; економія ресурсів завдяки скороченню витрат; підвищення прозорості процесу внутрішньої роботи на підприємствах; підвищення рівня безпеки й захищеності інформації та документів; можливість криптографічного захисту інформації під час передачі відкритими каналами; суттєве спрощення та здешевлення процесу збереження документів у паперовій формі завдяки електронному архіву; зручність здійснення контролю інформаційних потоків і прискорення швидкості пошуку потрібних документів; за потреби можна з легкістю змінити структуру зберігання та передачі інформації;

– визначено поняття інформаційної безпеки як стану захищеності умов, можливостей і процесів безпечного й безперешкодного функціонування суб'єктів суспільства та забезпечення державних інтересів в інформаційній сфері, що пов'язані з вільним одержанням, створенням і поширенням інформації від загроз за допомогою використання комплексу заходів, гарантованих Конституцією України, за якого забезпечується запобігання, виявлення та нейтралізація внутрішніх і зовнішніх інформаційних небезпек, захист інформаційних ресурсів, реалізація прав і свобод людини та громадянина, збереження інформаційного суверенітету держави й безпечний розвиток міжнародного інформаційного співробітництва;

удосконалено:

– положення про основний напрям діяльності електронного урядування, а саме: забезпечення якісного задоволення прав та інтересів фізичних і юридичних осіб, зокрема шляхом трансформування системи державного управління в бік обслуговуючого, сервісного характеру, відкритості й прозорості урядування, доступності публічної інформації та реальних можливостей залучення громадськості до процесів управління державою й прийняття значущих рішень;

– класифікацію принципів електронного уряду: прозорість і підзвітність; орієнтованість на громадян або клієнт-орієнтованість; зручність і простота використання; бізнес-трансформація; ефективність; безпека; масштабність рішень; звітність; максимальна готовність до дії; пріоритет громадян; грамотність; якість;

– уявлення про те, що електронний парламент не можна розглядати як окремий новітній різновид класичного парламенту, адже, по-перше, законодавчий орган як самостійна установа не може бути структурно електронною; по-друге, означення «електронний» не передбачає його виборності як вищого колегіального представницького законодавчого органу держави; по-третє, не було здійснено жодних типових процедур його створення;

– науковий підхід до розуміння основних елементів електронного парламенту в Україні, таких як автоматизовані системи, програмно-технічні комплекси, а також парламентські веб-ресурси;

– розуміння того, що вітчизняна модель електронного суду має бути органічно інтегрована в систему електронного урядування та розроблена з урахуванням власного досвіду електронного судочинства, уже набутого судовою системою України, а також з урахуванням досвіду функціонування передових іноземних зразків «електронного суду»;

– положення про те, що головне призначення системи електронного документообігу – автоматизувати весь комплекс робіт з електронними документами: введення їх у систему, їх реєстрацію, розподіл і розсилання, редагування, оперативне збереження, пошук і перегляд, відтворення, контроль виконання, розмежування доступу до них тощо;

– стандарти забезпечення ефективного управління документами, що мають бути спрямовані на: точне й повне документування діяльності органів влади; контроль кількості та якості документів, що створюються органами влади; уникнення створення непотрібних документів, а отже, забезпечення ефективності й економічності діяльності державних установ; спрощення діяльності, систем, процесів створення, зберігання та використання документів; забезпечення збереження і своєчасне передання документів на зберігання або знищення; постійну увагу до документів (від моменту їх створення і до передачі на зберігання або знищення) з особливим акцентом на уникненні зайвої роботи з паперовими документами в державних установах;

– розуміння того, що успішному розвитку американської концепції електронного урядування протягом багатьох років сприяли основні принципи реформування уряду, орієнтованого на конкретний результат і намагання поставити його громадян у центр трансформаційних процесів. Ідеться про такі принципи як «інформаційно-центричний» (Information-Centric approach), «загальної платформи» (Shared Platform approach), «орієнтації на користувача» (Customer-Centric approach), «безпека та конфіденційність» (Security and Privacy);

дістали подальшого розвитку:

– положення про те, що розвиток інформаційного суспільства можливий лише на основі комплексного підходу, який передбачає стратегічне бачення інформатизації суспільства, чіткі пріоритети цієї інформатизації, координується з наявними соціально-економічними, політичними та культурними умовами держави й міжнародною практикою, пов'язаний з розвитком економіки й країни загалом. Розроблення такого підходу можливе лише за рівноправної участі трьох секторів (держави, приватного капіталу та громадянського суспільства), за умови наявності реалістичних цілей і політичної волі;

– наукові положення щодо етапів розвитку електронного урядування у світових масштабах: 1) 1950-ті рр. ХХ ст. (технічний) – поява та розвиток перших електронно-обчислювальних машин, технічних і мережевих засобів тощо; 2) 1950–1970-ті рр. (програмний) – зародження й розвиток систем програмного забезпечення, операційних систем, мов програмування тощо; 3) 1970–1990-ті рр. (інформаційний, постіндустріальний, період економіки знань) – робота зі структурами й базами даних, побудова автоматизованих систем обробки інформації; 4) 1990–2000 рр. (інтенсивна інформатизація) – нарощування оборотів інформаційних процесів, розширення кола користувачів інформаційних систем, їх удосконалення; 5) 2000-ті рр. – донині (поступальна інформатизація) – поступальний розвиток інформаційних технологій у всіх сферах суспільних відносин, впровадження інновацій, їх законодавче закріплення, активне використання інформаційно-комунікаційних технологій у діяльності уряду та інших органів державної влади, перехід до електронного урядування тощо;

– основні напрями розвитку електронної демократії в Україні, а саме: 1) удосконалення нормативно-правового забезпечення, щоб громадяни, організації за допомогою електронних ресурсів мали зв'язок з органами державного управління; 2) забезпечення прямого залучення й участі громадян у реалізації державної політики та мережевої культури; 3) створення електронного простору для проведення різних дискусій, визначення суспільних

інтересів, потреб і висловлення незалежної думки кожного громадянина, що підвищить якість формування громадської думки; 4) забезпечення вільного доступу до інформації про діяльність уряду;

– положення про три фази розвитку електронного суду: 1) використання інформаційних технологій для загального інформування про організацію та діяльність судової системи; 2) застосування інформаційно-комунікаційних технологій для надання окремих індивідуальних послуг, пов'язаних із судочинством; 3) використання зазначених технологій для проведення судового процесу загалом або окремих його стадій;

– твердження про те, що в Україні державне регулювання у сфері електронного документообігу спрямоване на: реалізацію єдиної державної політики електронного документообігу; забезпечення прав і законних інтересів суб'єктів електронного документообігу; нормативно-правове забезпечення технології оброблення, створення, передавання, отримання, зберігання, використання та знищення електронних документів;

– висновки щодо переваг використання електронного підпису: 1) контроль цілісності переданого документа; 2) захист від змін (підроблення) документа; 3) неможливість відмови від авторства; 4) доказове підтвердження авторства документа;

– уявлення про те, що впровадження електронного урядування в найбільш розвинутих країнах Європейського Союзу відбувається під девізом відкритості й підзвітності урядів своїм громадянам, де підзвітність не лише зводиться до надання громадянам інформації в електронному вигляді, а й передбачає можливість відкритої оцінки роботи конкретних державних установ і розроблення доступних для населення засобів моніторингу показників їхньої діяльності.

Практичне значення отриманих результатів. Сформульовані в дисертації теоретичні положення, пропозиції, рекомендації та висновки можуть бути використані у:

– *науково-дослідній сфері* – для подальшого вивчення проблемних питань розвитку електронного урядування (акт упровадження Науково-дослідного інституту публічного права);

– *нормотворчій і правозастосовній діяльності* – у процесі розроблення проєктів нормативно-правових актів і вдосконалення чинного законодавства України;

– *сфері практичної діяльності* – для застосування правових норм, якими регламентуються взаємовідносини між державою та громадянами з приводу реалізації останніми електронного урядування;

– *освітньому процесі* – під час підготовки підручників, науково-методичної літератури та викладання навчальних курсів «Адміністративне право», «Актуальні проблеми адміністративного права», «Інформаційне право» (довідка про впровадження Центральноукраїнського державного університету ім. В. Винниченка).

Апробація матеріалів дисертації. Теоретико-прикладні положення та висновки дисертації було оприлюднено на всеукраїнських і міжнародних науково-практичних конференціях, круглих столах та семінарах, серед яких: Міжнародна науково-практична конференція «Розвиток правового регулювання у Східній Європі: досвід Польщі та України» (м. Сандомир, Республіка Польща, 27–28 січня 2017 р.), Всеукраїнська науково-практична конференція «Законодавство України: недоліки, проблеми систематизації та перспективи розвитку» (м. Херсон, 10–11 лютого 2017 р.), Всеукраїнська науково-практична конференція «Юриспруденція в теорії і на практиці: питання вдосконалення правової грамотності» (м. Запоріжжя, 24–25 лютого 2017 р.), Міжнародна конференція «Інновації юридичної науки в євроінтеграційному процесі» (м. Сладковічево, Словацька Республіка, 10–11 березня 2017 р.), Міжнародна науково-практична конференція «Розвиток юридичних наук: проблеми та рішення» (м. Каунас, Литовська Республіка, 27–28 квітня 2018 р.), Міжнародна науково-практична конференція «Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України» (м. Львів, 25–26 січня 2019 р.), Міжнародна

науково-практична конференція «Конституційні цінності: правова природа та практика реалізації» (м. Хмельницький, 17 травня 2019 р.), XXIV науково-практична конференція «Теорія та практика сучасної юриспруденції» (м. Харків, 30 травня 2020 р.), Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми юридичної науки та практики в XXI столітті» (м. Рівне, 16–17 жовтня 2020 р.), Міжнародна науково-практична конференція «Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті» (м. Одеса, 26–27 лютого 2021 р.), Міжнародна науково-практична конференція «Права людини в сучасному світі: проблеми теорії та практики» (м. Хмельницький, 1–2 жовтня 2021 р.), Міжнародна науково-практична конференція «Двадцять перші осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 6 жовтня 2022 р.), круглий стіл «Трансформація законодавства в умовах воєнного стану та післявоєнного часу: стан та перспективи» (м. Харків, 17 березня 2023 р.), Міжнародна науково-практична конференція «Захист суверенітету, територіальної цілісності і національної безпеки як спільна справа держави та Українського народу» (м. Київ, 24 березня 2023 р.), Міжнародна науково-практична конференція «Правові засади організації та здійснення публічної влади» (м. Хмельницький, 31 березня 2023 р.),

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, які містять шістнадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 538 сторінок. Список використаних джерел містить 567 найменувань.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

1.1. Аналіз доктринальних підходів у вітчизняній юридичній науці щодо електронного урядування.

На сьогодні застосування інформаційно-комунікаційних технологій є одним з домінантних етапів новітнього формування сучасної держави. Чільне місце в цьому процесі посідає глобальна мережа Інтернет, яка з кожним днем дедалі активніше використовується в процесі формування політики, уможлиблює використання сучасних ефективних прийомів управління державою та взаємодії всіх органів влади і громадян. Ідеться про електронне урядування, що є однією з управлінських інновацій XX–XXI століть.

Формування електронного урядування пов'язується з впровадженням наприкінці минулого століття в багатьох сучасних країнах світу змін у процесах державного управління, що стало можливим завдяки наближенню їх курсу розвитку до інформаційних, економічних, екологічних і соціальних викликів часу. Основною підставою для цих змін була потреба в найбільш ефективному співвідношенні професійних і технологічних засад в адміністративній діяльності. Трансформації функціонування суспільних інституцій завжди мають широкий суспільний резонанс, супроводжуються активними дискусіями. Не є винятком й ідея про моделі електронного урядування.

Поява електронного урядування вплинула на структуру та процеси державного управління. Спочатку цей вплив виразився в підвищенні ефективності збору, обробки та використання інформації в процесі прийняття рішень, а в подальшому – у трансформації всіх інститутів і методів системи управління [164, с. 3].

На жаль, нині не існує єдиного загальноприйнятого стандарту розуміння електронного урядування. Наявний лише комплекс загальних вимог щодо

надання фізичними та юридичними особами послуг. Причому всіх їх об'єднує спільна мета, а саме отримання найбільш ефективних засобів та можливостей доступу й отримання інформації, що охоплює зменшення витрат часових і матеріальних ресурсів, а також спрощення взаємодії з органами влади та місцевого самоврядування.

На міжнародному рівні загально визнаним є існування трьох фундаментальних та архітектурних моделей електронного урядування: континентально-європейської, англо-американської та азійської.

Континентально-європейська модель означає тим, що здійснення управлінських функцій у процесі діяльності органів державної влади та деяких наднаціональних формувань передусім спрямоване на задоволення потреб пересічних громадян, що користуються інформаційними системами та мережами [22, с. 161–167].

Континентально-європейська модель охоплює країни Західної, Центральної та Східної Європи, де рекомендації наддержавних інститутів політичної діяльності – Європарламенту, Європейського суду, єврокомісій – є обов'язковими для виконання всіма членами Європейського Союзу з високим ступенем інтегрованості до єдиного інформаційного простору і вільним доступом до інформації, жорстким законодавством, що регулює інформаційні правовідносини, використанням високих технологій з орієнтацією на потреби громадян-користувачів, одержанням інформації в режимі реального часу тощо. Наслідком цього є загальна спрямованість моделі електронного урядування на вирівнювання е-можливостей різних суспільств членів ЄС [112, с. 99].

Функціонування державних урядів і наддержавних структур саме в цій моделі електронного урядування обумовлене використанням високих технологій з орієнтацією на потреби громадян – користувачів інформаційних мереж і систем. Своєю чергою Європейський Союз у питаннях створення електронної держави акцентує на досягненні суспільної єдності членів європейського співтовариства загалом. Для європейців інформаційне суспільство усвідомлюється як можливість збереження національного

розмаїття Європи. Інвестиції в технології інформаційного суспільства для неї – передусім інвестиції в людину.

Найбільш успішно європейська модель реалізується в Німеччині, Франції, Естонії, Норвегії, Австрії, Болгарії, Ірландії, Іспанії, деяких країнах Прибалтики. Саме ця модель є найбільш сформованою, адже має враховувати значну відмінність в економічному, політичному, технічному та культурному потенціалі країн – членів Європейського співтовариства [181, с. 57–58].

Як приклад розглянемо практику формування електронного урядування в Німеччині, уряд якої вважає, що проекти електронного урядування повинні стати основою для можливості здійснення перемін у процесі роботи державного апарату й відіграти основну функцію в процесі вдосконалення держави. Головна державна концепція обслуговування населення в мережі Інтернет базується на чотирьох основних принципах, що охоплюють такі напрями реформ: повністю нова дисперсія або розподіл, що спрямований на підвищення ефективності й поліпшення виконання вимог законодавства; більша орієнтація на потреби суспільства, де громадяни зможуть співпрацювати з урядом як з партнером; всебічний розвиток усіх сфер послуг органів державної влади, метою якого є покращення процесу виконання ними своїх обов'язків, ефективніше використовувати бюджетні кошти, а також забезпечення їх більш прозорої діяльності; ефективне управління, що здатне зацікавити службовців у покращенні показників своєї роботи. Німеччина поставила за мету зробити всі послуги, що надаються федеральними органами влади, доступними в мережі Інтернет. Крім того, доступ до системи користувачі можуть отримати за допомогою телефонного зв'язку, мережі Інтернет або через службу звернень громадян [396].

Обробка звернень через телефонний зв'язок відбувається негайно, його можна використовувати у випадках швидкого й оперативного реагування, а саме: довідкові та інформаційні послуги, оповіщення про аварійні випадки, різноманітні порушення в системах забезпечення комунікації тощо. Взаємозв'язок через Інтернет є найпоширенішим, оскільки опрацювання

звернень відбувається миттєво. За допомогою служби звернень громадян подають заповнені вручну бланки або друковані заяви. Цей канал доступу використовують для найбільш важливих даних. Використання служби звернень громадян, серед іншого, передбачає візуальне підтвердження, ідентифікацію заявника та його персоналізацію з можливим використанням для цього даних з додаткових джерел. Одним з основних елементів діяльності системи електронного урядування в цьому напрямі є формування бази даних і бази знань, де база даних формується за системою ієрархічної побудови та містить інформацію про всі наявні запити до системи [150, с. 179–181].

Так, результати опитувань серед користувачів процесів урядування в Німеччині засвідчили, що найбільших успіхів система електронного урядування досягла на федеральному рівні. Натомість на рівні земель і комун ефективність електронного урядування поки що вважається недостатньою. У Німеччині існує три варіанти участі громадськості в процесі управління державою: особисте звернення, пред'явлення базових зауважень до вже поданого звернення та підписання петицій, поданих іншими клієнтами, що автоматично означає повну згоду. Усі ці три форми доволі активно повсякденно використовуються на федеральному рівні, тоді як на земельному чи комунальному рівнях значно менше. Важливим моментом є те, що проблематичність подальшого розвитку системи електронного урядування в Німеччині зумовлена недостатньо високим рівнем розвитку інфраструктури зв'язку на колишній території НДР, а саме недостатньої кількості висококваліфікованих спеціалістів-управлінців, недосконалістю чинного законодавства, направленою здебільшого на традиційну та застарілу паперову бюрократію, а також недостатньою інформованістю громадян, передусім старшої вікової групи [150, с. 181–183].

У Франції процес формування електронного урядування є доволі своєрідним. Так, ключовою програмою уряду Франції щодо впровадження електронного урядування стала Програма урядових дій, що спрямована на входження країни в інформаційне суспільство (PAGSI) 1998 року, яка

визначила пріоритетні напрями його виникнення, формування та діяльності [208, с. 51]. Важливими аспектами державної політики розвитку електронного урядування у Франції є: 1) розвиток економіки знань у сфері інформаційно-комунікаційних технологій; 2) узгодження урядових ініціатив Франції щодо інформаційного суспільства одночасно на національному, європейському й міжнародному рівнях; 3) ініціювання громадських переговорів з питання вступу Франції в сучасне інформаційне суспільство.

В Естонії доступ населення до сервісів електронного урядування забезпечується аналогічно, за рахунок використання ідентифікаційних електронних карток, під час використання яких громадяни можуть користуватися всіма наявними державними інтернет-сервісами, зокрема сервісом інтернет-голосування. Естонії часто приписують наявність найбільш прогресивної моделі електронного урядування в Європі. Домогтися успіху Естонії вдалося значною мірою завдяки усвідомленню урядом необхідності в пріоритетності розвитку сучасних інформаційних технологій. Одна з ініціатив – державна програма загальної комп'ютеризації «Стрибок тигра» (1996), що передбачала навчання школярів і старшого покоління комп'ютерній грамотності, розвиток комп'ютерної та мережевої інфраструктури. Глобальна інформатизація Естонії слугувала фундаментом для розвитку електронного уряду. Причому під час впровадження цієї системи виникали і певні труднощі, пов'язані з обмеженістю бюджету. Саме через це естонці майже одразу відхилили ідею створення великого інформаційного центру, у якому могла зберігатися та оброблятися вся інформація державного значення та який міг надавати весь спектр державних послуг в онлайн форматі [150, с. 190].

Континентально-європейську модель електронного урядування побудовано на засадах досягнення єдності нації, де вливання інвестицій у розвиток електронного урядування та інформаційного суспільства усвідомлюються як необхідні інвестиції в громадян. Громадяни в електронному урядуванні повинні побачити партнера, що досягається за рахунок розвитку державної служби та підвищення ефективності виконання обов'язків

службовцями. Крім того, континентально-європейська модель передбачає розвиток форм зворотного зв'язку, публічне обговорення та експертизу соціально значущих рішень у мережі Інтернет [271, с. 333]. Як слушно зазначає в цьому контексті С. Л. Гнатюк, у світі сформувалася нова реальність, що спонукає уряди до проведення політики системного розвитку інформаційної сфери, причому двома основними пріоритетами є забезпечення пов'язаних з розвитком інформаційних технологій міжнародних конкурентних переваг країни та оптимізація внутрішнього розвитку. Водночас автор підкреслює, що навіть побіжне зіставлення наявних моделей (стратегій) розвитку електронного урядування дає змогу констатувати значну різноманітність у концептуальних ідеях, механізмах, пріоритетах і напрямках їх реалізації, де ефективність залежить від культурно-цивілізаційного середовища їх реалізації. Так, навіть у межах Європейського Союзу розрізняють скандинавську, центральноєвропейську (Німеччина), західноєвропейську (Швейцарія, Нідерланди), острівну (Велика Британія) та інші моделі електронного урядування [114, с. 4].

Англо-американська модель (США, Канада, Велика Британія) в деяких наукових колах вважається історично першою. Саме ця модель головною метою визначає спрощення основних механізмів взаємодії населення з органами державної та створення можливостей безпосереднього контактування суб'єктів надання державних послуг. Значну увагу в англо-американській моделі електронного урядування приділяють приватному сектору, адже саме він займається розробленням теоретичної частини програм впровадження електронного урядування [181, с. 58].

Основою англо-американської моделі електронного урядування є три основні принципи: уряд у своїй роботі має бути спрямований на громадян, а не на бюрократію; уряд повинен аналізувати результати своєї роботи задля підвищення рівня діяльності; уряд має орієнтуватися на сучасні виклики суспільства та активно впроваджувати інновації. У США законодавча база створення моделі електронного урядування почала формуватися ще 1995 року,

коли було прийнято закон «Про зменшення паперового документообігу», який 1998 року було переформатовано в закон «Про позбавлення від паперового документообігу в урядових установах».

Стартом широкомасштабного проєкту впровадження технологій електронного урядування в діяльність американських держструктур стало підписання У. Клінтоном у грудні 1999 року двох меморандумів про електронний уряд і використання інформаційних технологій на користь громадян [150, с. 191]. Попри наявні проблеми, у США склалася система управління процесом розвитку електронного урядування та покрокового впровадження суспільних електронних послуг як невід’ємної частини адмінреформи. Причому важливим фактором успіху став облік позицій, пов’язаних з інформатизацією публічного управління та якістю інтерактивних урядових послуг, у спеціальну систему оцінок ефективності діяльності державних органів, що мають значний вплив на обсяги фінансування та державний бюджет загалом [233, с. 39].

У США впровадження електронного урядування здійснюється під гаслом відкритості й повної підзвітності уряду громадянам, де підзвітність – це процес надання певної інформації для громадян, що забезпечується відкритістю показників діяльності конкретних державних установ та створенням сучасних і комфортних для населення засобів доступу до цих показників. Таким чином, громадяни можуть самі визначати ефективність роботи державних установ, а не лише опиратися на слова державних службовців чи інформацію в медіа [196, с. 63].

Стратегія розвитку електронного урядування в США спрямована на підвищення ефективності діяльності федерального уряду в такі способи, як поліпшення надання інформаційного сервісу; повне виключення можливого дублювання інформації та надлишкових рівнів державного управління; спрощення процесу пошуку й отримання інформації для громадян; швидке та повне задоволення потреб суспільства та підвищення ефективності діяльності уряду [52, с. 20]. У США основний акцент зроблено на створенні

інформаційних магістралей, що дозволяють забезпечити універсальне обслуговування громадян та забезпечити їх інформацією. Саме за цих умов виявляється тенденція переходу від монологічної політики до встановлення діалогу між представниками влади та громадянами. Загалом діяльність уряду США відбувається під лозунгом більшої відкритості, прозорості та відповідальності перед громадянами [150 с. 193].

У США в межах запровадження та функціонування електронного урядування значну увагу приділяють захисту персональних даних і забезпеченню безпеки, що оцінюється за кінцевими результатами виконання таких трьох вимог: повна заборона бізнес-маркетингу серед користувачів сайтів; заборона на створення профілю користувачів; заборона використання персональної інформації без згоди відвідувача [196, с. 65].

Саме тому можна сказати, що США істотно просунулися на шляху реалізації ідеї електронного урядування, продукують для цього багато рішень і технологій, які згодом запозичують інші країни. Загалом можна сказати, що концепція електронного урядування США є найбільш ефективною [529].

У Канаді модель електронного урядування відображає проблеми, з якими стикається будь-яка значна за чисельністю населення та територіями держава. Ці фактори доповнюються нерівномірною розвиненістю інфраструктури інформаційно-комунікативного сектору та відносно невеликою щільністю населення. Так, структура державної влади Канади базується на повному розділенні повноважень замість створення ієрархії підпорядкування органів. Ще на початку 90-х років минулого століття в Канаді було проголошено намір створити систему державних органів, що орієнтована на послуги для громадян. 2005 року в Канаді було створено портал Services Canada, що став прикладом системи «Єдиного вікна», метою якого є забезпечення процесу діяльності надання державних послуг в єдиному логічно структурованому інтерфейсі з централізованою системою порталів [559].

Що стосується електронного урядування у Великій Британії, то в ній наголос зроблено на: розширенні спектра послуг, які надаються органами влади

громадянам; підвищенні ефективності роботи органів влади; створенні необхідних умов для повного охоплення громадян адміністративними послугами [22, с. 161].

Електронне урядування у Великій Британії відображено в програмі «Е-громадяни, е-бізнес, е-уряд. Стратегічна концепція обслуговування суспільства в інформаційну епоху». Головними завданнями програми є: розширення різноманіття урядових послуг в електронному вигляді; підвищення рівня використання публічної інформації в органах влади; створення умов для повного охоплення громадянами урядових послуг [271, с. 161–167].

Процес побудови системи електронного урядування у Великій Британії можна розділити на чотири етапи. По-перше, було запроваджено спеціальну посаду, яка називається е-посланник, що відповідає за реалізацію ідеї електронного уряду та підпорядковується безпосередньо прем'єр-міністру, а її завдання полягає в тому, щоб зламати бар'єри, якими одне від одного відгородилися урядові відомства, і потім спробувати об'єднати їхню роботу. По-друге, було створено індивідуальні електронні пошти всіх членів парламенту, основною метою чого було забезпечення прямої взаємодії між урядовцями та платниками податків. По-третє, створено онлайн систему, яка надала можливість онлайн доступу за допомогою Інтернету до рішень парламенту. По-четверте, поставлено завдання про необхідність створення централізованого урядового порталу, що забезпечить доступ до всіх урядових структур, щоб кожна людина могла безпосередньо контактувати з необхідним їй чиновником. Крім того, центральний урядовий портал Великої Британії надає можливість усім громадянам долучатися до обговорення різноманітних проблемних питань у розділі «Простір громадянина», де можна висловлювати власну думку з того чи іншого питання [180, с. 71].

Особливу увагу уряд Великої Британії приділяє електронному консультуванню, головною метою якого є не лише забезпечення більш відкритої роботи уряду, а й урахування пропозицій громадськості. Для цього на

порталі публікується кодекс практики консультування, у якому є положення про налагодження механізмів зворотного зв'язку.

Особливими рисами англо-американської моделі електронного урядування є і те, що всі наявні електронні послуги повноцінно можуть бути надані через будь-який інформаційний канал: Інтернет, мобільний зв'язок, цифрове телебачення тощо. Крім того, країни, що використовують цю модель електронного урядування, вважаються лідерами в процесі впровадження та реалізації різних форм дистанційного навчання, передусім це стосується використання інтернет-мережі, що також є одним з найсуттєвіших показників рівня розвитку держави [124, с. 466].

Таким чином, англо-американська модель електронного урядування ґрунтується на принципах сервісного надання громадянам державних послуг. Успішними вважаються сервіси, що надають офіційну статистичну інформацію в мережі Інтернет. Крім того, у законодавчому процесі сформувалася позитивна практика щодо оперативного оприлюднення прийнятих рішень протягом не більше одного дня [150, с. 196].

Наступною є модель електронного урядування країн Азії, особливістю якої є доволі своєрідний стиль здійснення державного управління, не типовий для нас тип корпоративної культури, а також застосування багаторівневої системи державного управління. Головною особливістю цієї моделі електронного урядування є впровадження новітніх інформаційно-комунікаційних технологій у найбільш затребувані сфери життя, такі як освіта, медицина та культура [22, с. 161–167].

Найбільш поширеною є азіатська модель у Сінгапурі, Південній Кореї, та Китаї. Так, на відміну від канадської моделі електронного урядування, Сінгапурська модель побудована на вертикально визначеному наборі концепцій та ієрархій державної влади, що сформувалася в процесі багаторічної діяльності більшості країн Сходу. Вважається, що саме в Сінгапурі з'явився перший прообраз сталого електронного урядування та стали загальнодоступними

процеси надання державних послуг в електронній формі, такі як подання позову за допомогою Інтернету в електронній формі [124, с. 467].

У довгостроковому плані розвитку електронного урядування Сінгапур прагне до створення наукомісткої економіки, що функціонуватиме завдяки залученню передових компаній, які будують свою діяльність на використанні творчого підходу й передових знань. Так, з метою розвитку електронного урядування уряд Сінгапуру розпочав процес створення національної науково-дослідної та дослідно-конструкторної інфраструктури, що покликана захищати права інтелектуальної власності і створює сприятливі умови для розвитку електронної комерції. Уже сьогодні значна кількість державних послуг у Сінгапурі доступна через онлайн системи, причому політика уряду прихильно ставиться до активного процесу використання громадянами інформаційно-комунікаційних технологій під час взаємодії з органами державної влади.

Однією з головних програм здійснення електронного урядування в Сінгапурі є «Електронний громадянин» (e-Citizen), що надає комплекс послуг, які раніше надавалися лише окремими урядовими відомствами. Тобто метою цієї програми є поєднання різних урядових систем у єдиний портал, що надає урядові послуги за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій. Що стосується процесу впровадження електронного урядування в Південній Кореї, то влада в цій країні основні зусилля спрямувала на задоволення інформаційних потреб населення, що стало можливим завдяки впровадженню сучасних інформаційно-комунікативних технологій у сферу освіти, науки та культури. Саме позитивні досягнення впровадження електронного урядування Південної Кореї дали можливість її громадянам відчутти власну значущість і можливість взаємодії з органами влади, що дає підстави говорити про дійсну реалізацію основного принципу сучасної демократичної держави, згідно з яким народ – це джерело та носій влади [150, с. 197].

Крім того, слід зазначити, що починаючи з 2010 року Організація Об'єднаних Націй неодноразово визначала систему електронного урядування Південної Кореї найбільш ефективною у світі. Про це свідчить її зразковий

рівень розвитку системи інформаційно-комунікаційних технологій і ступінь затребуваності серед громадян. Завдяки цій системі мешканці країни можуть здійснювати будь-які комунікативні операції в будь-якому зручному для них місці. Південна Корея щорічно посідає перше-друге місця у світі за середньою швидкістю доступу до мережі Інтернет, з огляду на що декілька років тому в держсекторі країни було запроваджено 100-відсоткову систему електронного документообігу.

Саме тому можна з упевненістю сказати, що Азіатська модель запровадження електронного урядування спирається на інформатизацію соціальної сфери – культури, освіти, охорони здоров'я, а також налагодження механізмів електронної комунікації. У країнах Азії пріоритетним є розвиток національної науково-дослідної та дослідно-конструкторської інфраструктури інформаційних технологій, створення сприятливих умов розвитку електронної комерції та орієнтація на потреби громадян [150, с. 198].

Водночас провідний український науковець В. В. Марченко у своїх роботах виокремлює дещо інші моделі електронного урядування, які класифікує за типами взаємодії між суб'єктами використання: 1) government to government (уряд – урядові); 2) government to business (уряд – бізнесу); 3) government to citizens (уряд – громадянам); 4) government for employers (уряд – службовцям) [204, с. 71].

Що стосується першої моделі (уряд – уряду) – це процедура некомерційної електронної взаємодії між урядовими структурами, що підкріплюється державними інституціями, які надають послуги окремого профілю. Натомість друга модель (уряд – бізнесу) охоплює комплекс дій, таких як: соціальні внески працівників; питання загального та митного декларування; реєстрації новостворених компаній; подання інформації до бюро статистики; регулювання державної закупівлі тощо. Третя модель (уряд – громадянам) забезпечує здійснення таких процесів, як: декларування прибутків; оповіщення про можливе обкладання податком; допомога з пошуку роботи за сприяння бюро працевлаштування; здійснення послуг соціального забезпечення та

страхування тощо. Четверта модель (уряд – службовцям) ґрунтується на ініціативах, що полегшують процедуру управління державними службами й забезпечують внутрішній зв'язок з державними службовцями [105, с. 84–86].

Варта уваги також позиція відомого дослідника цієї проблематики В. М. Бабаєва, який стверджує, що кожна із зазначених моделей має спільні риси, а саме: 1) свобода доступу громадян до державної інформації через онлайн ресурси; 2) практично повне переведення органів влади на безпаперове діловодство та документообіг; 3) контроль діяльності роботи державних органів з боку суспільства; 4) здійснення комунікації між державою та фізичними чи юридичними особами за допомогою використання засобів інформаційно-комунікаційних технологій; 5) надання через Інтернет адміністративних послуг тощо [149, с. 471].

Водночас інший не менш відомий фахівець у сфері цієї проблематики О. Дергачова стверджує, що нині найбільш поширеними є дві моделі електронного урядування – e-Government 1.0 та e-Government 2.0. Що стосується першої моделі електронного урядування, то саме вона вважається ключовою, оскільки спрямована на надання доступу громадянам через вебресурси до інформації органів державної влади та місцевого самоврядування. Своєю чергою друга модель спрямована на використання спеціальних технологій, що спрямовані на створення електронної платформи.

Найбільш активно процес впровадження технологій «відкритого урядування» e-Government 2.0 реалізується в Австралії, США, Великій Британії та Новій Зеландії. Загалом основною відмінністю e-Government 1.0 та e-Government 2.0 є те, що на шляху розвитку традиційних підходів увагу зосереджено на процесі комп'ютеризації вже сформованої форми державного управління, тоді як e-Government 2.0 спрямований на перетворення саме системи соціальної комунікації та внутрішнього розуміння процесу державного управління. Саме модель e-Government 2.0 відкриває широкі можливості для громадян щодо взаємодії з державою в тих питаннях, які раніше були недоступними, а саме: позитивно вирішувати весь спектр політичних питань на

високому рівні з можливістю залучення суспільства, залучати юридичних осіб усіх рівнів і форм власності до процесу спільного прийняття рішень, створення умов для подолання випадків внутрішнього корпоративізму й забюрократизованості процесу діяльності тощо [294, с. 124].

Досліджуючи фундаментальні моделі електронного урядування, варто навести переконання В. В. Марченка, на думку якого дослідження всіх цих моделей наводить на висновок про вплив історичних, правових і соціально-економічних передумов у цих групах держав власне на їх становлення [204, с. 33–34].

Тобто можна спостерігати тенденцію до активного використання вже наявного досвіду організації політичної влади під час розбудови системи електронного урядування в усіх зазначених вище групах держав [181, с. 59].

Варто наголосити на тому, що всі моделі електронного урядування відводять головну роль державі у вигляді її органів під час розв'язання проблем та створення необхідних умов для функціонування електронного урядування. Передусім потрібно усвідомлювати, що ініціатива – це добре, але все є марним без наявності політичної волі й незацікавленості з боку органів влади. Крім того, органам влади надається унікальна можливість стати каталізатором змін на етапі переходу до нової інформаційної ери.

Саме тому, спираючись на власний досвід та враховуючи викладене вище, поняття моделі електронного урядування можна визначити як напрями еволюції певної індивідуальної платформи інформаційно-правового розвитку та взаємодії держави із суспільством, що виникли та закріпилися в результаті багаторазового та прогресивно-позитивного здійснення, виділення їх як найбільш істинних. Крім того, цілком впевнено можна стверджувати, що найбільшою мірою в реалізації таких моделей досягли явного успіху країни Європейського Союзу та Північної Америки, де уряди хочуть і можуть собі дозволити вкладати чималі суми коштів у розвиток сфери інформатизації управління державою. Аналіз практики впровадження систем електронного урядування в цих країнах засвідчив, що вказана ініціатива завдяки достатнім

фінансовим можливостям та ефективному менеджменту зможе в стислі строки не лише окупити всі витрачені кошти, а й згодом давати колосальні прибути.

Слід зауважити, що хоча Україна й визначила курс на євроінтеграцію, проте вона має обрати власний шлях побудови інформаційного розвитку, орієнтуючись водночас на стандарти й цілі найбільш розвинутих країн світу, ураховуючи їх досвід. Причому електронне урядування, як і розвиток інформаційних технологій загалом визнані пріоритетним напрямом не лише вітчизняної політики, а й взаємодії України з Європейським Союзом, зокрема у сфері наукового й технологічного співробітництва [476].

Повертаючись до англо-американської моделі електронного урядування, можна сказати, що для України її досвід впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в освіту може бути корисним для розширення можливостей пошуку інформації в онлайн режимі, без прямого контакту з державними службовцями, а отже, державний службовець уже не є посередником між громадянами та послугою.

Усі розглянуті сучасні моделі електронного урядування спрямовані на розвиток інформаційної цивілізації та забезпечення кращого майбутнього. Головними умовами правильної роботи цих моделей є системна організація суспільства, продуктивний зворотний зв'язок і високий рівень технологічної оснащеності діяльності працівників державного апарату. Причому дослідження моделей електронного урядування має надзвичайно важливе значення, адже досліджені моделі уособлюють різні частини нашої планети, а їх досвід розвитку є дуже важливий для нашої України. Сьогодні розвиток електронного урядування вважається одним з пріоритетів багатьох сучасних і демократичних країн світу. Адже за умови постійного зменшення ресурсів та соціально-економічної кризи, актуалізації потреби в підвищенні рівня роботи саме електронне урядування вважають одним з найбільш ефективних інструментів діяльності.

На жаль, слід констатувати, що процес розвитку електронного урядування в Україні останніми роками відбувається досить повільними

темпами. Попри це, керівництво держави нарешті усвідомило необхідність запровадження та розвитку електронного урядування [395, с. 99–100]. Інформаційно-комунікаційні технології розвиваються аналогічно розвитку держави. Важливою складовою цього процесу є мережа Інтернет, що застосовується, зокрема, у політичному процесі, надаючи широкі можливості для ефективної взаємодії між владою, комерційним сектором і громадянами.

Згідно з тлумачним словником української мови, слово «урядувати» означає чинити уряд, впорядковувати, систематизувати, налагоджувати, організовувати, класифікувати, досягати цілей. Також термін урядування зазвичай тлумачать як головну функцію високоорганізованих систем, що забезпечує цілісність їх структури, підтримання прогресивного режиму роботи [394, с. 99].

На думку провідного українського ученого Т. Є. Когановської, критично оцінити стан розвитку електронного урядування досить складно, адже в Україні не існує загальноприйнятих критеріїв моніторингу його успішності. Дійсно, стан розвитку електронного урядування означений позитивними зрушеннями, але цього замало, для повноцінного його функціонування. Першими кроками України на цьому шляху є створення початкової нормативної бази, розроблено головні його принципи, визначено пріоритети, окреслено термінів виконання намічених заходів [141, с. 177].

Вважається, що створення та реалізація можливостей електронного урядування є ключовим елементом для підвищення національної конкурентоспроможності сучасної української держави, що логічно сприяє прискоренню темпів економічної стабільності. Зараз в Україні швидкими темпами реалізується процес поширення мережі Інтернет та передових цифрових технологій. Крім того, успішність процесу інтеграції України до Європейського Союзу також буде залежати від рівня успішності та ефективності впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у процес державного управління. Однією з ключових передумов запровадження в Україні технологій електронного урядування є наявність електронних

інформаційних ресурсів, що означені різноманітними формами надання інформації, організаційними й технологічними рішеннями, кількість яких збільшується одночасно зі стрімким розвитком інформаційних технологій.

У цьому контексті варта уваги думка О. А. Баранова, який виокремлює чотири групи передумов формування та практичного запровадження електронного урядування, зокрема для України: правові, технологічні, кадрові й організаційні. Правові передумови: створення нормативно-правової бази застосування інформаційних комп'ютерних технологій, зокрема стосовно визначення та відповідного закріплення умов надання урядових послуг у режимі онлайн, правового статусу електронного документа й електронного підпису, правового статусу та умов захисту персональних даних і правового статусу урядових інформаційних ресурсів; регламентації та уніфікації звернень, заяв, інших документів, що використовуються в процесі надання урядових послуг у режимі онлайн.

Технологічними передумовами визначено: розвиток сучасної функціональної мережі інформаційно-телекомунікаційного середовища; запровадження інформатизації в усі внутрішні процеси здійснення управління в урядових структурах; максимальна уніфікація комп'ютерних інформаційних систем у межах реалізації інформаційних процесів і процедур; максимально ефективно використання систем збору інформації.

Кадрові передумови: здійснення заходів щодо умов мотивації роботи урядів і державних службовців у процесі комунікації з громадянами; підвищення рівня комп'ютерної освіченості населення завдяки масштабному впровадженню в процес навчання інформаційно-комунікаційних технологій.

Організаційні передумови: повноцінне здійснення адміністративної реформи, впровадження діючих організаційних урядових структур; реорганізація системи документообігу уряду з впровадженням сучасних інформаційних технологій; створення пунктів доступу населення до системи урядових послуг [26, с. 85].

Нормативно-правова база функціонування електронного урядування в Україні на сьогодні представлена низкою нормативних актів. Початком історичного розвитку електронного урядування можна вважати прийняття Закону України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 року 2657-ХІІ, яким було закладено концептуальні засади державної політики у сфері інформаційних відносин та інформаційного суспільства. Саме в ньому вперше було закріплено принципи інформаційних відносин: 1) гарантованість права на інформацію; 2) відкритість, доступність інформації та свобода обміну інформацією; 3) забезпечення достовірності й повноти інформації; 4) реалізація свободи вираження поглядів і переконань; 5) правомірність одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації; 6) захищеність особи від втручання в її особисте й сімейне життя [348]. Тому без перебільшень усі ці принципи можна вважати фундаментальними елементами побудови електронного урядування.

Спираючись на Декларацію про державний суверенітет України та Акт проголошення її незалежності, Закон України «Про інформацію» формує інформаційний суверенітет України і встановлює правові механізми міжнародної діяльності в галузі інформації. З цього приводу В. В. Марченко слушно зауважує, що проголошення фундаментального права людини на інформацію стало ключовим моментом на шляху формування механізмів надання та отримання публічних адміністративних послуг, зокрема за допомогою використання інформаційно-комунікаційних технологій [204, с. 41–42]. 1995 року було створено Національне агентство з питань інформатизації при Президентові України, яке відіграло суттєву роль у розробленні Національної програми інформатизації та Концепції національної програми інформатизації [352].

Наступним кроком у напрямі впровадження електронного урядування в Україні є прийняття 1996 року Закону України «Про звернення громадян», у ст. 23 якого визначено, що громадяни за допомогою електронних петицій можуть звернутися до Президента України, Верховної Ради України, Кабінету

Міністрів України, органу місцевого самоврядування, використовуючи офіційні вебсайти органів [347]. Цього самого року також наказом Державної митної служби України було затверджено Положення про електронну інформацію в митній системі України. Основним завданням цього Положення було структурування митної електронної інформації за рівнем її конфіденційності, визначення вимог до її створення, використання, збереження та розповсюдження [296].

1998 року було прийнято Закон України «Про Національну програму інформатизації», що визначає стратегію розв'язання проблеми забезпечення інформаційних потреб та інформаційної підтримки різних сфер діяльності на рівні загальнодержавного значення. Зі змісту цього Закону випливає, що інформатизація становить комплекс взаємопов'язаних окремих завдань інформатизації, спрямованих на здійснення державної політики, та ключових напрямів побудови сучасної інформаційної інфраструктури України. Вважається, що все це може бути здійснено за рахунок концентрації та правильного використання ресурсів, виробничого й науково-технічного потенціалу держави, а також оптимальної координаційної діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування та юридичних осіб усіх форм власності [353].

2000 року Президент України видав Указ «Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні». Зазначений Указ зобов'язав Кабінет Міністрів України забезпечити встановлення до кінця 2000 року процедури оприлюднення інформації про роботу органів державної влади України [404]. 2002 року Міжвідомча комісія з питань інформаційної політики й інформаційної безпеки при Раді національної безпеки й оборони України започаткувала програму «Електронна Україна», у межах якої було передбачено заходи із формування завершеної нормативно-правової бази в цій сфері. Фактично «Електронна Україна» стала українським відображенням програми «Електронна Європа», затвердженої Європейською комісією. Згодом

програма «Електронна Україна» переросла в проєкт Закону України «Про Загальнодержавну програму “Електронна Україна” на 2005–2012 роки». Метою програми було: впровадження та використання новітніх інформаційно-комунікаційних технологій з метою задоволення інформаційних потреб громадян, суспільства та держави; здійснення розбудови національної глобальної мережі; покращення процедури інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади й органів місцевого самоврядування тощо [389].

Іншим важливим нормативно-правовим документом, який забезпечує реалізацію правовідносин у сфері електронного урядування в Україні, є постанова Кабінету Міністрів України від 4 січня 2002 року № 3 «Про Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади». Головною метою цього Порядку є підвищення рівня ефективності, прозорості й доступності діяльності органів виконавчої влади шляхом впровадження та використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій для надання різного роду інформаційних послуг громадськості [362]. Також слід згадати Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо забезпечення відкритості у діяльності органів державної влади», у якому йдеться про обов’язковість ведення органами державної влади та органами місцевого самоврядування офіційних вебсторінок та оперативного їх наповнення інформацією [310].

Згодом, 24 лютого 2003 року було прийнято постанову Кабінету Міністрів України № 208 «Про заходи щодо створення електронної інформаційної системи “Електронний Уряд”». Постанова була спрямована на створення належних правових засад діяльності системи «Електронний Уряд», розроблення та впровадження умов швидкого і зручного надання інформаційних послуг громадянам та юридичним особам шляхом використання цієї системи, яка своєю чергою забезпечує координацію діяльності органів виконавчої влади між собою, з громадянами та юридичними особами на основі сучасних інформаційних технологій [345].

Постановою було проголошено надання інформаційних та інших послуг фізичним і юридичним особам як ключове завдання розвитку інформаційного суспільства, що здійснюється за допомогою електронної інформаційної системи «Електронний Уряд», яка покликана через сучасні інформаційні технології забезпечити взаємодію виконавчих органів влади як поміж собою, так і з фізичними та юридичними особами.

У цьому році було прийнято два не менш важливі для України закони щодо розвитку електронного урядування. Першим є Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг», що закріплює головні засади процесу електронного документообігу та використання електронних документів. Цей Закон спрямований на забезпечення реалізації процесів, що виникають під час створення, передавання, відправлення, зберігання, одержання, використання, оброблення та знищення електронних документів [314]. Другим є Закон України «Про електронний цифровий підпис», що закріплює правовий статус електронного цифрового підпису та регулює відносини, що виникають під час його використання [313].

Чергові кроки до впровадження системи електронного урядування було здійснено 2004 року. Зокрема, прийнято Положення про Національний реєстр електронних інформаційних ресурсів, яке визначало спеціальний порядок створення та використання реєстру електронних інформаційних ресурсів. Головною метою створення реєстру було створення єдиної систематизованої системи державних електронних інформаційних ресурсів, в основу побудови якої закладено використання новітніх розробок у галузі інформаційно-телекомунікаційних технологій [328].

Наступним кроком на шляху впровадження електронного урядування в Україні було прийняття 2005 року Указу Президента України «Про першочергові завдання щодо впровадження новітніх інформаційних технологій», згідно з яким на Кабінет Міністрів України покладено відповідні обов'язки – провести роботу з організації діяльності щодо надання електронних

адміністративних послуг за допомогою використання системи «Електронний уряд» та розробити заходи зі спрощення процедури державної реєстрації [360].

2010 року Кабінет Міністрів України прийняв розпорядження «Питання реалізації пілотного проєкту впровадження технологій електронного урядування», для реалізації якого було створено Національний центр підтримки електронного урядування. Основним обов'язком цього центру стало здійснення координаційної, дослідницької, навчальної, технологічної, координаційної та просвітницької підтримки органів державної влади і громадськості [245].

Пріоритетними напрямками діяльності Центру є: створення сприятливих умов для більшого та активного використання технологій електронного урядування серед громадськості, що є основою демократичного розвитку України; координація та підвищення якості роботи центрів електронного урядування на всіх рівнях; розроблення нормативних документів щодо створення системи електронного урядування, проведення різноманітних освітніх та наукових заходів з питань впровадження її технологій; збір і аналіз статистичних даних у сфері електронного урядування; створення умов для підвищення кваліфікації державних службовців щодо питань впровадження системи електронного урядування.

Також у цьому році було прийнято розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні», головною метою якої є розвиток інформаційного суспільства, що орієнтоване на інтереси людей, спрямоване на створення сучасних моделей розвитку високотехнологічного суспільства, у якому кожен бажаючий зможе створювати й накопичувати та обмінюватись інформацією та знаннями. Таким чином, головним надбанням впровадження цієї концепції має стати розвиток системи електронного урядування [377].

2011 року було прийнято розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку електронного урядування в Україні», метою якого є: створити функціональну систему вивчення рівня реалізації системи електронного урядування в Україні;

запустити роботу та забезпечити повноцінне функціонування Державної інформаційної системи електронних звернень громадян; розробити систему професійної співпраці органів державної влади та місцевого самоврядування; систематизувати перелік державних реєстрів; розробити нормативно-технічну базу підтримки функціонування інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури органів державної влади та органів місцевого самоврядування; забезпечити розвиток системи відкритих ключів і послуг електронного цифрового підпису; розробити різноманітні алгоритми ідентифікації особи під час доступу до ресурсів державних інформаційних систем; здійснити систематизацію архівних документів з метою поступового переведення їх в електронний формат; розробити і впровадити систему типових організаційно-технічних рішень; розробити сучасну ефективну систему захисту інформації в системі електронної взаємодії тощо [325].

Також у цьому році було прийнято Закон України «Про доступ до публічної інформації», що зобов'язав розпорядників інформації оприлюднювати інформацію про: нормативно-правові засади; нормативно-правові акти; проекти своїх рішень; перелік форм, зразки документів та правила отримання послуг, що надаються цими розпорядниками. Згідно з цим Законом, розпорядниками інформації є: суб'єкти владних повноважень; юридичні особи та суб'єкти господарювання. У Законі встановлено, що доступ до інформації забезпечується шляхом комплексного та швидкого оприлюднення інформації, на офіційних вебсайтах [311].

Цього самого року Україна приєдналася до міжнародної Ініціативи «Партнерство “Відкритий Уряд”», яка спрямована на підвищення рівня відкритості й прозорості державного управління, забезпечення інтересів громадськості, зменшення рівня корупції та створення нових інформаційних технологій. З метою реалізації Ініціативи в Україні урядом було зроблено багато дій у цьому напрямі. Так, наприклад, у квітні 2012 року розпорядженням Кабінету Міністрів України було затверджено національний план дій з упровадження в Україні Ініціативи [382].

Для реалізації запланованих заходів було утворено Координаційну раду з питань реалізації в Україні Ініціативи «Партнерство “Відкритий Уряд”» та Міжнародну раду представників міжнародних організацій та інституцій, які функціонують в Україні та підтримали впровадження Ініціативи; створено офіційний вебсайт для можливості реалізації Ініціативи в Україні. Водночас 2012 року розпорядженням Кабінету Міністрів України було схвалено Концепцію створення та функціонування інформаційної системи електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів. Ця система має стати головною складовою побудови електронного урядування в Україні [381]. Метою Концепції є розроблення методів для повноцінної діяльності системи електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів.

2013 року було розроблено Стратегію розвитку інформаційного суспільства в Україні, що визначила мету, фундаментальні принципи та стратегічні цілі розвитку інформаційного суспільства в Україні, а також основні шляхи, кроки й інструменти здійснення цієї Стратегії з урахуванням новітніх тенденцій та особливостей розвитку України в перспективі до 2020 року [306].

Крім того, постановою Кабінету Міністрів України від 25 грудня 2013 року було затверджено Положення про Державну інформаційну систему електронних звернень громадян, що передбачало подання громадянами до органів державної влади звернень в електронній формі, встановлення оперативного контролю з боку громадян, ведення органами державної влади обліку звернень і контролю за їх виконанням [295].

Далі в практиці розвитку електронного урядування в Україні слід відзначити утворення 2014 року Державного агентства з питань електронного урядування України – центрального органу виконавчої влади – шляхом перейменування Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації України. Основними його повноваженнями було визначено забезпечення методологічної, нормативно-правової, інформаційної та організаційної підтримки процесів формування і виконання Національної програми інформатизації; здійснення державної реєстрації електронних

інформаційних ресурсів; забезпечення роботи вебпорталу Кабінету Міністрів України; координацію діяльності органів виконавчої влади, що пов'язана зі створенням та інтеграцією електронних інформаційних систем; створення належних умов для повноцінної роботи автоматизованої системи «Єдине вікно подання електронної звітності» [327].

Також було створено спеціальну робочу групу, яка мала займатися розробленням урядової політики в напрямі впровадження електронного урядування при віцепрем'єр-міністрі України та міністрі регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України [369]. Водночас Агентство з питань розвитку системи електронного урядування в Україні налагодило зв'язок з колегами з Естонії, Латвії, Польщі, представниками Єврокомісії та Європарламенту, які займаються інноваційними розробками, впровадженням електронного урядування в країнах-членах Європейського Союзу [428]. У липні цього року тогочасний Президент України П.О. Порошенко в одному з виступів заявив, що Україні потрібна система електронного урядування та антикорупційна реформа. За його словами, впровадження електронного урядування та технічні інновації повинні слугувати підґрунтям реформ. Тому практично одразу Президент підписав Указ «Про забезпечення впровадження єдиної державної політики реформ в Україні» № 614/2014, відповідно до якого було створено Національну раду реформ. З цього часу тема впровадження системи електронного урядування в Україні стала найбільш популярною та важливою серед інших [318].

Наступним кроком на шляху впровадження електронного урядування стало розроблення Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» у січні 2015 року. Головним завданням Стратегії було поставлено впровадження в Україні європейських стандартів життя та державного управління. Крім того, у розділі 3 Стратегії було закріплено Програму електронного урядування серед інших реформ та програм розвитку України [373]. Цього самого року Міністерство економічного розвитку і торгівлі України та Державне агентство з питань електронного урядування представили спільний план дій з

упровадження та розвитку системи електронних послуг в Україні. Закономірним є те, що реалізація електронних послуг в нашій державі є непростим завданням, оскільки для їх реалізації ми повинні мати працюючу інфраструктуру та забезпечити оптимізацію наявних складних і занадто бюрократичних процесів надання послуг органами державної влади [395, с. 101]. 2017 року, відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 вересня 2017 року № 649-р, впровадження електронного урядування визначено одним з пріоритетів удосконалення системи державного управління. Також у межах Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом Україна має забезпечити комплексний розвиток електронного урядування відповідно до вимог Європейського Союзу [378]. Її метою є створення шляхів, способів та окреслення термінів впровадження чинної системи електронного урядування в Україні, що спрямовані на задоволення інтересів фізичних та юридичних осіб, покращення методики державного управління і покращення соціально-економічного становища України.

Слід зауважити, що 2017 року народні депутати України О. А. Недава, А. В. Бабак, О. В. Співаковський та О. В. Кірша подали на розгляд Верховної Ради України проєкт Стратегії сталого розвитку України до 2030 року, де в операційній цілі 7.3 (створити ефективні, підзвітні та інклюзивні інституції на всіх рівнях) серед основних завдань визначено підвищення результативності діяльності, досягнення підзвітності й відповідальності як органів державної влади, так і місцевого самоврядування, ґрунтуючись на процесах інформатизації прийняття рішень, здійснення надання всіх адміністративних послуг, спланованого та поетапного впровадження ефективної системи електронного урядування на всіх рівнях державного управління [374].

Перелічені нормативно-правові акти становлять основу національного законодавства у сфері електронного урядування, однак цей перелік не є вичерпним і постійно оновлюється, що свідчить про високі темпи впровадження системи електронного урядування.

Для України впровадження електронного урядування означає розробку та формальне схвалення процедури визначення системи органів державної влади відповідальних за впровадження цієї технології, чітке формування та затвердження його повноважень і механізмів взаємодії з іншими структурними елементами системи управління електронним урядуванням. Крім того, має бути здійснений чіткий розподіл повноважень між органами державної влади з метою запобігання розпорошенню зусиль і ресурсів у цій сфері [104, с. 41–42].

Нині можна стверджувати, що в нашій державі вже існує значна кількість нормативно-правових документів, які регулюють відносини в цій сфері, але значна частина все ж потребує перегляду й доопрацювання. Загалом необхідна нормативно-правова база для впровадження електронного урядування в Україні створена. Цими документами визначено основні засади державної політики, головні принципи діяльності, першочергові цілі та ключові завдання, механізми державної діяльності тощо. Згідно з дослідженням Організації Об'єднаних Націй, проведеним з метою встановлення рівня розвитку електронного урядування, 2008 року Україна у відповідному рейтингу посіла 41-ше місце; 2010 року – 54-те місце. Згідно з останнім дослідженням (United Nations E-government Survey – 2016) щодо розвитку електронного урядування Україна посіла 62 місце. Усе це вказує на значне відставання нашої країни від інших держав у процесі розвитку електронного урядування та засвідчує потребу в покращенні процесу державної політики в цьому напрямі. Позитивним кроком є те, що за закон щодо відкритих даних вже проголосувала Верховна Рада, відкритий уряд частково запущено в роботу, проте цей процес потребує подальшого вдосконалення. Водночас Агентство з питань електронного урядування налагодило зв'язок з колегами з Естонії, Латвії, Польщі, представниками Європейського Союзу, які працюють з інноваційними розробками та впровадженням електронного урядування в країнах-членах Європейського Союзу [428].

Крім того, громадяни України дедалі активніше опановують сучасні інформаційно-комунікативні технології, застосовують їх у всіх сферах життя,

що дозволяє заощадити часові та матеріальні витрати, а отже, підвищити їх ефективність. Електронне урядування відкрило можливості для більш ефективної взаємодії держави та громадськості, нові способи залучення громадян до процесів вироблення й реалізації державної політики з акцентом на вільне обговорення проблем і рівноправну участь усіх зацікавлених сторін у процесі прийняття рішень. Потенціал інформаційно-комунікаційних технологій дозволив ставити нові цілі реформ, які ще не так давно були недосяжними. Безперечно, Україна не може не долучатися до цих процесів. Серед причин, які обумовлюють актуальність тематики електронного урядування для нашої країни, необхідно виокремити такі: 1) електронне урядування пов'язане з розв'язанням конкретних проблем, що існують сьогодні в практиці публічного управління; 2) електронне урядування відкриває нові канали політичної комунікації для держави та громадян, а також сприяє підвищенню рівня їх довіри до влади. Цілком впевнено можна сказати, що впровадження системи електронного урядування в Україні здатне переформатувати власне явлення про владу, забезпечуючи прозорість її діяльності. Крім того, впровадження системи електронного урядування в Україні є беззаперечним елементом покращення національної конкурентоспроможності нашої держави [32, с. 69]. Такі перетворення дозволять суттєво підвищити рівень роботи всіх гілок влади за рахунок запровадження інформаційної допомоги в процесі їх діяльності, особливо в питаннях розв'язання проблем управління суспільством.

Сьогодні система електронного урядування України орієнтована на процеси інформування населення в питаннях надання державних та адміністративних послуг у межах односторонньої взаємодії, тоді як важливим завданням впровадження електронного уряду в Україні є розроблення сучасного організаційно-правового механізму взаємодії органів влади з громадянами в системі електронного уряду з використанням форм двосторонньої та транзакційної (надання послуг онлайн) взаємодії [402].

Електронне урядування в Україні сприймається як нова філософія здійснення влади, саме тому нам потрібно переглянути та здійснити

комплексну перебудову нашої нормативно-правової бази з урахуванням європейських стандартів [164, с. 43].

Для успішного та повноцінного впровадження системи електронного урядування в Україні потрібно сформувавши державну політику, що спрямована на створення умов виробництва, збереження, поширення та доцільного використання всіх видів державних інформаційних ресурсів, вільного доступу громадян та організацій до них, а також усунення зайвої бюрократизації та спрощення управлінських процедур. Крім того, державна політика першочергово повинна враховувати: вимоги фізичних та юридичних осіб, потреби територіальної громади, органів місцевого самоврядування та державної влади; можливості міжнародного співробітництва; реальний стан і можливості ринкової економіки; забезпечення всіх можливих способів захисту інформаційних ресурсів тощо [103, с. 40].

Підсумовуючи проведений аналіз досвіду впровадження електронного урядування в Україні, можна дійти висновку, що концептуальні та організаційно-правові засади було закладено ще 1992 року. З того часу й донині розвиток електронної взаємодії державних органів виконавчої влади, як й органів державної влади загалом, визначався одним з пріоритетів Концепції розвитку електронного урядування, Стратегії розвитку інформаційного суспільства, Основних засад розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 рр., Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» тощо. Проте більшість поставлених задач виконано лише частково, проголошені завдання не означені конкретними строками їх реалізації та чітко визначеними джерелами фінансування. В Україні створено гідну законодавчу базу у сфері електронного урядування. Значну увагу нормотворчій діяльності в цій сфері приділяє Кабінет Міністрів України.

1.2. Право на інформацію в системі електронного урядування.

На сьогодні процес розвитку української правової науки спрямований на переосмислення, уточнення та закріплення його предмета з урахуванням викликів сучасності й практики Європейського Союзу. Безперечно, чільне місце в цьому процесі посідає дослідження права на інформацію в системі електронного урядування як фундаментального права людини. Право на інформацію відіграє провідну роль у процесі розвитку законодавства та кожної людини, активно впливає на процеси формування суспільства та всієї системи електронного урядування. Проте, на жаль, досі не можна стверджувати, що цей феномен повністю досліджений в українській юридичній науці. Вивчення права на інформацію в системі електронного урядування дозволить остаточно з'ясувати його сутність й оцінити значення. Право на інформацію слугує гарантією розвитку, дотримання та захисту прав людини. Перші вияви взаємодії права на інформацію й електронного урядування проглядалися під час формування та розвитку інформаційного суспільства. Сьогодні більшість держав світу розробляють і впроваджують різноманітні програми, спрямовані на створення інформаційного суспільства, запровадження нової дистанційної форми освіти, електронної комерції, формування електронного уряду, реалізацію електронної медицини, надання електронних послуг тощо.

Створення сучасного інформаційного суспільства надзвичайно актуальне для країн, що знаходяться в перехідних умовах, а також України, у якій триває становлення державності, впроваджуються сучасні способи державного управління, що спрямовані на підвищення рівня комунікації між суспільством та владою. Без розвитку комунікаційних процесів неможливий розвиток сучасного та демократичного інформаційного суспільства, основною рисою якого є запровадження взаємодії влади з громадськістю [72, с. 115].

Поняття інформаційного суспільства доволі часто використовують у різних сферах, з огляду на що воно не має єдиного тлумачення. Саме його використовують під час характеристики суспільства, у якому економічна

складова залежить від створення, збереження й доступності інформації в національному та світовому масштабах. Зазвичай цю інформацію як передають, так й отримують, застосовуючи найновіші комунікаційні та комп'ютерні технології. Інформаційне суспільство – це таке, у якому громадяни вільно можуть взаємодіяти зі своїми урядами. Уся урядова інформація ставатиме дедалі доступнішою, а громадяни ставатимуть більш поінформованими та зможуть більше брати участь у процесі прийняття рішень. Інформаційне суспільство зробило інформацію своїм основоположним елементом, яка є основою його розвитку, основним ресурсом соціальних та економічних відносин.

Підґрунтям доктрини поняття інформаційного суспільства слугували праці таких науковців, як Ю. Хаяши, Д. Белл, А. Турен, У. Дайзард, Й. Масуда, М. Кастельс та А. Тоффлер. На підставі їх напрацювань на початку 1960–1980-х років сформувалися найважливіші методологічні основи, що дозволяють розглядати процес розвитку нового соціального стану з точки зору відходу від індустріалізму, пов'язаного з підвищенням ролі технологічного фактора, науки й освіти. Першим, хто розробив поняття інформаційного суспільства на початку 1960-х років ХХ ст., вважають професора Токійського технологічного інституту Ю. Хаяши [17, с. 155].

У 1960-х роках ХХ ст. західні вчені вважали, що найголовнішим чинником створення поняття інформаційного суспільства було розроблення сучасної обчислювальної та інформаційної техніки [80, с. 39].

Згодом, на початку 1970-х років, словосполучення «інформаційне суспільство» набуло в науці поширення та почало вживатися для позначення нової, змінюваної системи нової епохи. Крім того, приблизно в цей самий період засновник японського Інституту інформаційного суспільства Йошита Масуда сформував теоретичний образ інформаційного суспільства. На його думку, зміна поколінь комп'ютерної техніки та перехід від одного технологічного рішення до іншого з кожним роком відбувається з дедалі більшою швидкістю [520, с. 27]. За його словами інформаційне суспільство як

новий тип суспільства, кардинально відмінний від моделі індустріального суспільства.

Усупереч позиції Й. Масуди, який розглядає становлення інформаційного суспільства в безпосередньому зв'язку з розвитком комп'ютерних технологій, А. Турен зосереджує увагу на соціальному аспекті інформаційного суспільства. Соціальний аспект інформаційного суспільства полягає в тому, що інформація стає об'єктом масового споживання всіх соціальних верств суспільства; відбувається швидке зростання комп'ютерної освіченості за рахунок інформаційних процесів на всіх рівнях – від національного до міжнародного; підвищується роль кваліфікації, професіоналізму та творчих здібностей як найважливіших характеристик і соціальних умов праці, дотримання соціальних гарантій у швидкоплинному процесі формування нової суспільної формації [244, с. 32].

Власне розвиток можливостей інформаційних технологій швидкими темпами обробляти великі обсяги інформації став вирішальним фактором у розвитку інформаційного суспільства. Сам термін «інформаційне суспільство» виник на початку 60-х років минулого століття, а у 80-х роках почав все більше використовуватися представниками різних суспільних наук. Пік популярності цього поняття прийшовся на кінець ХХ ст. і початок ХХІ ст.

У сучасній науці існує декілька підходів до визначення поняття інформаційного суспільства. Так, провідні українські науковці В. Г. Пилипчук та О. П. Дзьобань у своїй спільній роботі зазначають, що інформаційне суспільство є закономірним процесом становлення цивілізації, що обумовлений значною кількістю чинників, найважливішими з яких є: швидкий приріст розмірів інформації, доступної для людей; зростання труднощів суспільного устрою; штучне створення людиною середовища свого існування, а саме техносфери, що зменшує його надійності; зменшення ресурсів земної кулі, внаслідок чого виникає необхідність відмови від пануючої парадигми розвитку цивілізації та пошуку напрямків їх примноження; зростання екологічної небезпеки та необхідність пошуку варіантів [244, с. 143].

За їх словами інформаційне суспільство має свої ознаки, а саме: зростання ролі інформації, знань та інформаційно-комунікаційних технологій у всіх сферах життєдіяльності; збільшення кількості людей, зайнятих виробництвом інформаційних ресурсів, технологій і послуг, зростання їх ролі у валовому внутрішньому продукті; поширення процесу інформатизації за всіма функціональними напрямками інформаційної діяльності; формування національного і глобального інформаційного простору для задоволення потреб в інформаційних ресурсах; гарантування безпеки суспільству і державі та міжнародних спільнот в цій сфері [244, с. 184].

У цьому суспільстві головним джерелом існування й розвитку стануть знання, які накопичило і далі накопичуватиме людство та які ефективно будуть використовуватися практично всіма підсистемами суспільства для виконання своїх повсякденних і перспективних завдань [244, с. 185].

З огляду на зазначене, можна констатувати складність аналізу думок різних авторів стосовно поняття і змісту інформаційного суспільства через їхню надзвичайну різнобічність, проте очевидним є те, що всі автори вважають інформацію та інформаційно-комунікаційні зв'язки ключем до розуміння сучасного та майбутнього суспільства.

Саме тому, базуючись на власному баченні поняття інформаційного суспільства, з позиції загальнотеоретичного аналізу можна запропонувати таке визначення: інформаційне суспільство – це удосконалена модель постіндустріального суспільства та цілісно новий етап соціотехнологічної еволюції суспільства, що виникла в результаті довгострокових тенденцій попереднього соціально-економічного розвитку та передбачає збільшення ролі використання інформації і знань, а також споживання інформаційних ресурсів у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Загалом визначення поняття інформаційного суспільства можна викласти дещо стисліше, а саме як суспільство, яке засноване на інформації знаннях і технологічних системах, що спільно створюють умови для його розвитку та слугують основними його елементами.

Безперечним є той факт, що найголовнішим капіталом розвитку суспільства є люди, а саме їхні знання та компетенції. Завдання інформаційного суспільства полягають у тому, щоб створити умови, щоб кожна людина за допомогою інформації, знань, інформаційно-комунікативних технологій змогла реалізувати власні потенціал і потреби.

Загалом розвиток права і правової науки в інформаційному суспільстві вимагає створення необхідних умов для організації та проведення наукових досліджень з метою отримання нових знань і результатів щодо закономірностей взаємодії права, суспільних комунікацій, інформатизації, інформаційних ресурсів, інформатики, технологій та мереж.

З цього приводу слушною є позиція Н. Дніпренка про те, що розвиток інформаційного суспільства вніс вагомі зміни в пріоритети здійснення державної інформаційної політики всіх провідних країн світу, підштовхнуло до розробки і впровадження таких державних програм, які спрямовані на створення та розвиток електронного урядування [85, с. 24].

В інформаційному суспільстві здійснення людьми своїх трудових обов'язків стане менш структурованими і менш стабільними, адже люди можуть працювати вдома, або взагалі працювати в компаніях, які розташовані за кордоном. Це відрізнятиметься від сьогоднішніх традиційних стосунків між працедавцем і працівником. Процес здобуття освіти уже не обмежуватиметься часовими рамками формальної освіти на початку життя. Дедалі частіше люди потребуватимуть доступу до освіти протягом всього свого робочого життя. І це природно, адже протягом кар'єри кілька разів може виникнути необхідність пройти перепідготовку чи курси підвищення кваліфікації.

Підприємства дедалі більше працюватимуть на глобальному ринку, і їм знадобиться доступ до найсвіжішої інформації, навичок і досліджень, аби витримувати конкуренцію в такому жорсткому середовищі.

В Україні інформаційне суспільство сьогодні розглядається як реальність, план та передбачення розвитку суспільства. Лише протягом останніх декількох років інформаційно-комунікаційні технології викликали серйозні зміни в

способі життя українців. Унаслідок цього відбувається активізація використання всесвітньої павутини, а отже, перетворення комп'ютерних мережевих технологій на фундаментальний компонент буденності [155, с. 39].

Індекс освіченості України в інформаційній сфері є одним з найвищих у світі, що свідчить про великі перспективні можливості розвитку нашої країни.

В Україні дослідження, що стосуються питань розвитку інформаційного суспільства, лише починають набирати обертів. Так, за останній час уже сформувалися основи наукового, соціального, економічного, технічного, культурного тощо розвитку. Інформаційне суспільство України спрямоване на розвиток інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури та передбачає розвиток інформаційних систем і мереж [223].

Проте потрібно враховувати, що процес трансформації нашої країни в напрямі інформаційного суспільства є складним і тривалим, саме тому нам потрібно залучати накопичений досвід провідних країн світу й адаптувати його до наших реалій [153].

Наша країна має у своєму розпорядженні значні інформаційні ресурси: більш ніж мільярдний бібліотечний та архівний фонд, сотні баз даних, 40-тисячна мережа бібліотек, діє понад три тисячі українських сайтів, в Інтернеті налічується безліч українських ресурсів новин. Реалізується інвестиційний проєкт, метою якого є активізація Інтернету на території України. Усе це створює передумови для розвитку інформаційного суспільства в Україні.

Можна вважати, що одні з перших ознак зародження інформаційного суспільства в Україні простежуються в період радянських часів, а саме в 1975 році в працях відомих українських вчених В. М. Глушкова та М. М. Амосова, які вперше на теренах Радянського Союзу актуалізували низку фундаментальних проблем у цій сфері [244, с. 227].

Згодом створення українського інформаційного суспільства було офіційно зафіксоване в Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу, ухваленій 1998 року. Процес розвитку інформаційного суспільства України відбувався у два етапи. На першому етапі (1998–2006 рр.) було прийнято

закони «Про Національну програму інформатизації», «Про електронний цифровий підпис», «Про електронні документи та електронний документообіг» та низку актів Уряду.

У національній програмі інформатизації інтеграція України у світовий інформаційний простір визначається основним завданням. Крім того, зазначений курс розвитку офіційно закріплений у Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» [319].

2007 року було прийнято такі закони України, як «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» та «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки», де саме останній закріплював ключові концепції впровадження інформаційного суспільства в Україні. Крім того, саме він визначив головні шляхи реалізації стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні та мав на меті забезпечити побудову суспільства, головною ціллю якого передусім є інтереси людей. Саме держава має стати головним гравцем у процесі змін, скоординувати діяльність учасників процесу руху до інформаційного суспільства [23, с. 91].

Значний внесок у процес створення інформаційного суспільства в Україні здійснював Державний комітет з питань науки, інновацій та інформатизації України, який розробив зміни та доповнення до системи державних статистичних спостережень, яка своєю чергою повинна здійснювати моніторинг розвитку інформаційного суспільства.

2009 року Державний комітет інформатизації розробив Перелік індикаторів Національної системи індикаторів розвитку інформаційного суспільства, що налічував 17 пунктів. За основу було взято індикатори, що використовуються в процесі міжнародних індексів впровадження інформаційного суспільства, а саме індекс цифрової спроможності [549].

Під час створення цього переліку було враховано специфічні умови для України, що нададуть не лише статистичні дані для установлення більш чіткого стану справ, а й сприятимуть розробці планів дій щодо реформування та вдосконалення інформаційного суспільства.

Що стосується 2016 року, то в цей час Україна відносно стабільно посідала середні позиції у світовому рейтингу розвитку інформаційного суспільства. Попри все це, вітчизняна практика розбудови інформаційного суспільства залишається багато в чому недосконалою, що зумовило зменшення імплементації гуманітарного складника цього процесу.

2021 року процес розвитку інформаційного суспільства в Україні вийшов на новий рівень, що посприяло закріпленню більш вагомих засад діяльності, таких як: пріоритетність розвитку науково-технічного та інноваційного напрямку; розширення загальнодоступної інформаційної інфраструктури та її ресурсів; збільшення кількості та якості надання електронних послуг; вирішення проблем кадрового голоду; застосування інформаційно-комунікаційних технологій у всіх сферах життя; сприяння підвищенню рівня інформаційної безпеки тощо. Вагомий внесок у процес розвитку інформаційного суспільства в Україні було здійснено багатьма науковими установами і навчальними закладами України. Так, у системі Національної академії правових наук України цими питаннями займається Науково-дослідний інститут інформатики і права Національної академії правових наук України (нині – Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України»), яка здійснює правові дослідження інформаційного суспільства в Україні та розвиває наукові школи: теорії та методології інформаційного суспільства і права, правових основ інформаційної діяльності, правової інформатики та інформаційної безпеки в галузі юридичних наук.

Крім того, для забезпечення впровадження базових засад розвитку інформаційного суспільства в Україні ключове значення має політика міжнародної співпраці України. Саме завдяки цій співпраці стане можливим узгодження стратегій розвитку інформаційного суспільства, реалізація спільних дій, зведення до нуля інформаційної нерівності.

Обравши європейський шлях розвитку, Україна під час формування законодавства в цій сфері, має спиратися на стратегію розвитку країн Європейського Союзу.

З огляду на це, було розроблено спільні нормативні документи в цій сфері, а саме 1994 року було підписано Протокол про роботу між Державним комітетом зв'язку та інформатизації і Генеральним Директоратом XIII, який створив базу для спільної роботи у сфері інформаційного суспільства.

2000 року було розроблено Меморандум про взаєморозуміння між Головним Директоратом у справах інформаційного суспільства Європейської комісії та Державним комітетом зв'язку та інформатизації України щодо розвитку інформаційного суспільства.

Слід зазначити, що шлях розвитку українського суспільства є доволі складним та тривалим, саме тому Україні необхідно акумулювати весь наявний міжнародний досвід у питанні створення інформаційного суспільства, адаптуючи його до українських реалій.

Аналіз законодавчих документів, які регулюють відносини в інформаційному суспільстві, дав можливість виділити низку законів та підзаконних актів, які вибудовують вектор майбутнього розвитку українського інформаційного суспільства. Цей аналіз дозволив юридично грамотно визначити ключові правові норми поведінки учасників інформаційних відносин та інформаційної діяльності, зокрема можливості запобігання й протидії злочинам та іншим правопорушенням в інформаційному суспільстві, а найголовніше – забезпечити інформаційний суверенітет, інформаційну безпеку як важливі складові національної безпеки України [244, с. 213].

Сьогодні в Україні уже створено основу законодавчої бази для розвитку інформаційного суспільства. Проте, на думку Є. А. Макаренка, реалізація цієї національної програми передусім залежить від правильності вибору міжнародних партнерів, реальної наявності працюючої інфраструктури та готовності до змін. Саме тому сьогодні першочерговим завданням наших

нормотворців є визначення подальших законодавчих засад розвитку інформаційного суспільства [198, с. 175].

Загалом можна сказати, що Україна робить важливі кроки в напрямі становлення інформаційного суспільства, це є неминучим і необхідним, що в подальшому сприятиме демократизації політичного та громадського життя. Для якомога швидшого досягнення цієї мети необхідно розробити дієвий план дій, який пов'язаний з розвитком і модернізацією інформаційно-комунікаційної інфраструктури та технологій [72, с. 129].

Повертаючись до дослідження питання, особливостей та місця права на інформацію в системі електронного урядування, передусім необхідно дослідити сутність права на інформацію. Загальновідомо, що право на інформацію є одним з найважливіших елементів формування, розвитку й діяльності електронного урядування. Крім того, найбільшого розвитку це право досягло саме під час процесу становлення електронного урядування [198, с. 267].

Право на інформацію є головною та необхідною умовою усвідомлення людиною свого місця в суспільстві, а також її повноцінного розвитку та діяльності в ньому.

Сьогодні неможливо уявити процес українського державотворення без права на інформацію, оскільки на зміну вже сталій техногенній цивілізації приходить сучасна інформаційна. Особливістю цієї цивілізації є те, що вона проголошує знання та інформацію основним і найголовнішим виробничим продуктом, а інформаційно-комунікаційні технології набувають дедалі більшого розвитку.

Серед науковців не існує єдиної спільної думки стосовно визначення поняття права на інформацію. Більшість учених приписують йому досить широке коло суб'єктивних прав у цій сфері. Так, Л. Вакарюк виокремлює два ключові підходи щодо розкриття змісту права на інформацію. Відповідно до першого, права на інформацію розглядається з точки зору питань відкритості та гласності діяльності державних органів, де його головною ціллю є визначення правових можливостей людини на отримання інформації, якою володіють

органи під час здійснення ними своєї діяльності. Натомість згідно з другим підходом, право на інформацію розглядається як системне суб'єктивне право людини вільно здійснювати будь-які операції з інформацією [43, с. 157–158].

Схожою є позиція Є. В. Петрова, який наголошує на існуванні двох концепцій (вужкої та широкої) тлумачення права на інформацію. У контексті першої право на інформацію розглядається як право на отримання інформації, інакше кажучи, як відносне право. Водночас друга відносить сюди усі види суб'єктивних прав, які спрямовані на здійснення певних дій з інформацією [242, с. 20].

На підтвердження цих слів М. М. Мойсєєв зазначає, що без вільного доступу до інформації немає сенсу говорити про розвиток інформаційного суспільства, електронного урядування взагалі. Для їх існування наявності лише знань та інформації є недостатньо. Важливим критерієм такого розвитку є створення умов для вільного доступу людей до інформації та можливості її використання [220, с. 253].

Саме тому першочергово необхідно визначити місце права на інформацію в системі основоположних прав людини, які становлять основу всіх наявних прав і свобод як людини та громадянина [252, с. 31]. Адже саме права людини є їхніми головними можливостями, що необхідні для існування і розвитку та визнаються універсальними, невід'ємними, рівними для кожного і повинні гарантуватися державою відповідно до норм міжнародних стандартів [419, с. 297].

Процес визначення місця та значення права на інформацію в системі прав людини відбувається за певними параметрами, які базуються на класифікації прав людини. Перш за все класифікують права людини залежно від конкретно-історичних умов їх виникнення, а саме за поколіннями становлення та розвитку. Як відомо, загально визнаними є три, хоча іноді деякі вчені виділяють і чотири покоління прав людини. Першим запропонував теорію розподілу прав людини за поколіннями французький вчений К. Васак. Основою цієї теорії є

часовий критерій і принцип послідовного формування та закріплення прав людини у світовій історії [560, с. 15].

Що стосується права на інформацію, то правильним буде віднести його саме до третього покоління прав людини [252, с. 32]. Ця позиція ґрунтується на тому, що саме формування третього покоління пов'язане з національно-визвольним рухом багатьох країн, із загостренням глобальних світових проблем після Другої світової війни, створенням у 1945 році Організація Об'єднаних Націй, а також прийняттям багатьох міжнародних документів із захисту прав людини [62]. До третього покоління прав людини належать так звані солідарні права, тобто право на розвиток, на мир, на безпечне навколишнє середовище, а також право на інформацію [252, с. 33]. Саме згідно зі ст. 5 Закону України «Про інформацію» право на інформацію передбачає певні можливості вільного одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів [348].

Право на інформацію стосується кожної зі сфер суспільних відносин, але найбільше воно пов'язане з особистими (громадянськими) та політичними правами людини. Адже кожна з цих сфер передбачає право людини на свободу слова й думки, право на вільне вираження власних поглядів і переконань, право на звернення, доступ та отримання необхідної інформації, що у своєму загальному значенні становить основу електронного урядування.

З точки зору належності до громадянства право на інформацію є функціонально ширшим, оскільки має набагато більший діапазон дії, а саме воно належить кожній людині незалежно від її громадянства чи належності до певної держави. Крім того, відносно механізму реалізації і характеру зобов'язань держави право на інформацію належить як до негативних, так і до позитивних прав людини. Так, наприклад, право на інформацію в контексті негативного права, що передбачає обов'язок утримання від тих або інших дій у ставленні до іншої особи, виявляється в забороні втручання в особисте життя людини, у таємниці приватного життя, телефонних розмов і листування [252, с. 34].

У контексті позитивного права право на інформацію вимагає з боку державних інституцій більш активної діяльності, спрямованої на утвердження, захист і сприяння його реалізації. Це виявляється в необхідності інформування органами державної влади громадян про результати власної роботи та в наданні певної інформації, стосовно якої не встановлено обмежень в її отриманні [435, с. 216].

За можливістю легітимного обмеження право на інформацію належить до відносних прав людини. Адже право на інформацію може бути обмежене в передбачених законом випадках, що є одним з головних критеріїв функціонування в демократичному суспільстві. Приклади таких обмежень закріплені в ст. 34 Конституції України. Це стосується інформації, про національну безпеку, територіальну цілісність або громадський порядок, охорону здоров'я населення, підтримання авторитету й неупередженості правосуддя тощо [163].

Крім того, згідно зі ст. 5 Закону України «Про інформацію», право на інформацію є загальним, адже воно належить кожній людині незалежно від її ознак чи належності до певної країни [348].

Як основне й невід'ємне право електронного урядування право на інформацію знайшло своє закріплення в багатьох основоположних документах з прав людини, а також у більшості конституціях зарубіжних країн і міжнародно-правових договорах, які закріплюють процес регламентації та механізм захисту цього права.

Базовими міжнародно-правовими документами, що закріплюють право на інформацію є: Загальна декларація прав людини (1948 р.), Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) (1950 р.), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966 р.), Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних (1981 р.), Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська Конвенція)

(1998 р.), Конвенція Ради Європи про доступ до офіційних документів (Конвенція Тромсе) (2009 р.).

Так, у ст. 19 Загальної декларації прав людини закріплено, що кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення, це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати й поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів [123]. Тобто ця стаття спрямована на те, щоб якомога якісніше протидіяти цензурі в усіх їх виявах і масштабах.

Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року містить положення, що стосуються закріплення та всезагального визнання права на інформацію на міжнародному рівні. Саме в ст. 10 цієї Конвенції, яка отримала назву «Свобода вираження поглядів», проголошується, що кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право охоплює можливість свободи дотримуватися власних поглядів, одержувати і передавати інформацію без втручання держави та не обмежуючись кордонами певної країни. Саме здійснення цих свобод є необхідним у демократичному суспільстві задля забезпечення та захисту національної безпеки, територіальної цілісності, запобігання вчинення злочинів, охорони здоров'я, захисту репутації, запобігання розголошенню конфіденційної інформації тощо [113].

Історичним продовженням ст. 10 зазначеної Конвенції стали положення ст. 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року, згідно з якою кожна людина має право на вільне вираження своєї думки, що містить у собі свободу шукати, отримувати й розповсюджувати будь-яку інформацію й ідеї, незалежно від державних кордонів, та в будь-який спосіб. Також користування цими правами покладає на індивіда особливі обов'язки та відповідальність. У цьому контексті йдеться про обмеження, що встановлені законом з метою забезпечення поваги прав і репутації інших осіб [216].

Головною особливістю Міжнародного пакту, що істотно відрізняє від Європейської конвенції про захист прав людини та ставить його на більш вигідну позицію є закріплення в тексті ст. 19 слова «шукати» інформацію, яке

розширює зміст цієї статі та автоматично надає людині право доступу до інформації. Саме тому можна сказати, що право на доступ до інформації є фундаментальним та невід'ємним правом кожної людини, яке закріплено в тексті ст. 19 пакту [252, с. 141].

Крім того, відповідно до Декларації тисячоліття ООН, ключовою ціллю, яка спрямована на забезпечення реалізації права на інформацію в контексті електронного урядування, є необхідність створення умов, за яких кожна людина змогла б використовувати благами сучасних технологій, а саме інформаційних і комунікаційних [59].

У Женевській декларації принципів «Побудова інформаційного суспільства: глобальна задача в новому тисячолітті» теж акцентується увага на нерозривному зв'язку права на інформацію та електронного урядування: «...спільне бажання побудувати відкрите і першочергово орієнтоване на потреби людей суспільство, у якому кожен бажаючий зможе створювати інформацію та реалізовувати свою мету, використовувати і обмінюватися нею, створюючи умови для реалізації власних інтересів, сприяючи розвитку якості рівня життя і базуючи на принципах Статуту ООН та підтримуючи Загальну декларацію прав людини».

У п. 4 Женевської декларації зазначено, що комунікація є головним соціальним процесом та ключовою людською потребою. Саме комунікація слугує ядром суспільства, де кожна людина, незалежно від місця її знаходження, матиме можливість користуватися всіма благами електронного урядування [75].

Сьогодні Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та Європейський суд з прав людини слугують потужним механізмом реалізації права на інформацію. Це виявляється в практиці застосування Європейським судом та Європейською комісією з прав людини ст. 10 цієї Конвенції. Суд визначив свободу вираження поглядів як «одну з основних умов прогресивного розвитку демократичних суспільств і розвитку кожної окремої особи» [304, с. 9].

За час своєї діяльності Європейський суд з прав людини та Європейська комісія винесли близько ста рішень у справах щодо порушення ст. 10 Конвенції про захист прав і основних свобод. Їх ретельне вивчення та аналіз є необхідними для створення умов розвитку демократичних засад, пов'язаних зі свободою інформації в Україні. Ці справи є необхідним матеріалом для вирішення аналогічних справ вітчизняними судами.

На думку Ради Європи, особливої уваги варті справи, де розглядаються такі питання:

– неповага до суду («Санді Таймс проти Об'єднаного Королівства» від 26 квітня 1979 року, «Де Га та Гізельс проти Бельгії» від 24 лютого 1997 року, «Де Га і Гізельс проти Бельгії» від 24 лютого 1997 року»);

– недобросовісна інформація комерційного характеру («Касадо Кока проти Іспанії» від 24 лютого 1994 року);

– право на самовираження («Інститут Отто Премінгера проти Австрії» від 20 вересня 1994 року, «Уїнгрова проти Об'єднаного Королівства» від 25 листопада 1996 року);

– радіомовлення та телебачення («“Інформаціонсверайн Лентіа” та інші проти Австрії» від 24 листопада 1993 року);

– право на отримання інформації («Гудвін проти Об'єднаного Королівства» від 27 березня 1996 року);

– заборона на пропаганду соціальної, расової, національної чи релігійної ненависті («Йерсілд проти Данії» від 23 вересня 1994 року) [305].

Однією з найбільш відомих справ, пов'язаних зі свободою висловлювання, стала справа «“Санді Таймс” проти Об'єднаного Королівства» (1979). У цій справі йшлося про постанову британського суду, яка забороняла газеті «Санді Таймс» публікувати статтю про судовий процес, що тривав у той час. У статті йшлося про те, що багато немовлят народилися із серйозними фізичними вадами через вживання майбутніми матерями в період вагітності медичного препарату «талідомід». Європейський суд виніс рішення про те, що ця судова постанова порушила право свободи висловлювань. Зрештою стаття в

«Санді Таймс» становила інтерес для громадськості, яка мала право бути поінформованою, навіть якщо в британському суді процес все ще продовжувався, предметом розгляду у якому став медичний препарат. У результаті цього судового рішення Об'єднане Королівство внесло поправки до закону про неповагу до суду [460]. Ця стаття є доречною і має право на існування, оскільки її цілями є те, як поінформувати громадян про існування та виникнення загрози життю, так і попередити в майбутньому виникнення схожих ситуацій.

У справі «Де Га і Гізельс проти Бельгії» Європейський суд встановив порушення ст. 10 і ч. 1 ст. 6 Конвенції, яке полягало в тому, що рішення суду відносно заявників у ситуації розголошення ними неправдивих відомостей обмежувало їхнє право на свободу висловлювання і на безсторонній судовий розгляд [304, с. 55–57].

У справі «Ліндер проти Швеції» заявник вимагав від уповноважених органів доступу саме до персональної інформації, оскільки, на його думку, саме на підставі цієї інформації йому було відмовлено в прийомі на роботу. Як висновок уряд відмовив у доступі до такої інформації з причин захисту національної безпеки. Проте Європейський суд вирішив, що ст. 10 не встановлює захист його прав у цьому випадку, оскільки ця стаття встановлює обов'язок для держави не перешкоджати процесу отримання інформації, яка є доступною.

Саме тому рішення в таких справах виключило можливість заявникам посилатися на порушення ст. 10 у справах щодо доступу до інформації. Однак сьогодні все ж простежуються наміри розширити предмет цієї статті до доступу до інформації, власниками якої є державні органи [304, с. 57–59].

Зазвичай вважається, що розвиток електронного урядування, а саме інформаційно-комунікаційних технологій і поширення Інтернету, уже самі по собі сприяють реалізації права на свободу вираження поглядів і головне завдання держави щодо нього полягає в розвитку інформаційної інфраструктури та забезпеченні доступу кожного до інформаційних ресурсів.

У контексті наведеного слід зауважити, що Інтернет є сферою безперервного інформаційно-комунікаційного процесу обігу інформації в цифровій формі в необмеженому просторі через пов'язані між собою мережі зв'язку та обміну інформаційним ресурсом будь-яких суб'єктів користування з метою отримання, накопичення знань або здійснення електронних операцій суб'єктів у різних сферах їхніх інтересів, прав та обов'язків [27, с. 9].

Інтернет став життєво необхідним засобом людської комунікації в системі електронного урядування, що дозволяє людям безперешкодно реалізовувати своє право на свободу вираження думок або на пошук, отримання чи передачу інформації. Що стосується визначення права на доступ до Інтернету на міжнародному рівні, то цьому питанню почали приділяти увагу відносно недавно. Так, 2010 року колишня Державний секретар Сполучених Штатів Хілларі Р. Клінтон в одному зі своїх виступів «Нотатки про свободу Інтернету» зазначила, що «доступ до Інтернету – це принцип, розвитку якому уряди не повинні перешкоджати. Свобода доступу та підключення це те ж, що і свобода зібрань, лише у віртуальній формі. Вона дозволяє працювати, комунікувати та спілкуватися» [48].

Уже сьогодні в більшості розвинутих країнах світу на законодавчому рівні закріплюється це право. З огляду на аналіз практики розвитку права на інформацію в системі електронного урядування, варто звернути увагу на ст. 5А «Конституції Еллади», яка є частиною основного закону Греції. У ч. 1 ст. 5А закріплюється, що кожному гарантується право на інформацію. Натомість ч. 2 ст. 5А встановлює, що будь-хто має право брати участь у діяльності інформаційному суспільстві, а держава своєю чергою зобов'язана створити всі необхідні умови для доступу до електронної інформації [176].

З положень цієї статті випливає, що, по-перше, Конституція Греції, закріпивши в одній статті право на інформацію як невід'ємний компонент системи електронного урядування, визнала нерозривний їх зв'язок. По-друге, «Конституція Еллади» закріплює перспективний напрям розвитку права на інформацію, що виявляється у взаємозв'язку з електронним урядуванням. По-

третє, право особистості на участь у системі електронного урядування охоплює вільний доступ до мережі, електронних комунікацій і послуг, право на безмежний доступ до електронних комунікацій і на участь у різних послугах системи електронного урядування, таких як групи новин, форуми, чати, соціальні засоби масової інформації тощо. Тому без перебільшень можна сказати, що система електронного урядування має безпосередній зв'язок з правом на інформацію [251, с. 91].

Крім того, інформаційно-комунікаційні технології активно сприяють удосконаленню та підвищенню ефективності реалізації права на інформацію, забезпечуючи прозорість і відкритість діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, а також участь громадян у демократичному здійсненні влади.

Поруч з іншими, українські органи влади також мають власні сторінки в Інтернеті, що значно полегшує доступ до публічної інформації. Так, на офіційному вебпорталі Верховної Ради України описано, як функціонує український парламент, як працюють депутати, як приймаються закони, всі етапи проходження того чи іншого законопроекту, весь архів законодавства України тощо. Якщо йдеться про конкретного депутата, то в спеціальному розділі з відповідною назвою (народний депутат України) містяться відомості про нього, а саме: голосування депутата, реєстрація депутата за допомогою електронної системи та письмова реєстрація (тобто його присутність на засіданнях), переходи по фракціях, посади протягом скликання, хронологія виступів, депутатські запити, законотворча діяльність, декларації про доходи, його відео та інтерв'ю, офіційні контактні дані (у тому числі електронна адреса). Саме тому сьогодні права на інформацію набуває все більшої популярності і є значущим об'єктом уваги як представників влади, так і громадськості. Загальновизнаним є той факт, що за силою впливу на суспільство, медіа називають четвертою гілкою влади. Крім того, саме вони доволі активно формують громадську думку і наше уявлення про ситуацію у світ, що є правильним, а що ні [152, с. 12].

Сьогодні нормативна база права на інформацію складається з норм міжнародних актів, норм Конституції України, актів комплексної галузі права на інформацію законодавства України та норм у складі інших галузей законодавства України.

Право на інформацію є невід'ємною частиною всього інформаційного законодавства України, а отже, системи електронного урядування. Інформаційне законодавство України можна трактувати як систему нормативних документів, які забезпечують стабільне функціонування обігу інформації в суспільстві. Загалом законодавство про інформацію охоплює значну законодавчих актів, міжнародних договорів та угоди [417, с. 99]. Так, наприклад, Закон України «Про інформацію» вважається першим в Україні законом, який створив правову основу інформаційної діяльності, закріпив шляхи розвитку державної інформаційної політики, визначив право громадян на інформацію і визначив правові напрями міжнародного співробітництва.

Досліджуючи це питання, було виявлено, що досить часто право на інформацію співвідносять з інформаційним правам.

Вважається, що інформаційне право тісно пов'язаним з галузевими юридичними науками та мало свої початкові засади саме в теорії держави і права. Предметом інформаційного права є інформаційно-правові відносини, що обумовлені об'єктивними особливостями розвитку сучасного інформаційного середовища. Крім того, предметом інформаційного права можна вважати упорядкування та правове врегулювання суспільних інформаційних відносин [35, с. 317].

Найбільш повноцінним є тлумачення поняття інформаційного права як галузі права й сукупності правових норм, які регулюють суспільні відносини, пов'язані з обігом інформації, формуванням і використанням інформаційних ресурсів, діяльністю інформаційних систем з метою забезпечення потреб фізичних та юридичних осіб в інформації [173, с. 95].

Своєю чергою, на думку А. І. Марущака, право на інформацію та інформаційні права є тотожними, крім того, право на інформацію має такі

конкретні можливості, які в сукупності створюють так звані інформаційні права суб'єктів інформаційних відносин [203, с. 157]. Водночас О. В. Кохановська зазначає, що право на інформацію є більш широким та охоплює інформаційне право [177, с. 8].

Підтримуючи викладену позицію, вважається неправильним, коли поняття інформаційного права використовують у значенні права вільно збирати, зберігати й розповсюджувати інформацію. Таке значення належить виключно праву на інформацію. Крім того, використання терміна «інформаційне право» в такому значенні створює проблеми лінгвістичного та тлумачного змісту в контексті використання терміна інформаційне право для позначення науки, галузі права чи навчальної дисципліни. Логічним є те, що основою інформаційного права є право на інформацію, яке включає право вільно збирати, зберігати, використовувати й поширювати інформацію. Саме тому право на інформацію є системоутворюючим ядром інформаційного права, а також правовим фундаментом інформаційного суспільства, який активно розвивається в багатьох країнах і континентах за допомогою глобальних інформаційних мереж новітніх інформаційних технологій. Можна цілком впевнено сказати про те, що підґрунтям системи електронного урядування є право на інформацію. Воно завжди присутнє в суспільних відносинах і знаходить відображення в праві.

Отже, можна з упевненістю сказати, що складовими системи електронного урядування є інформація та знання, а право на інформацію, даючи змогу кожному вільно збирати, зберігати, використовувати й поширювати інформацію, лише підтверджує той факт, що воно є його невід'ємною частиною. Тобто право на інформацію в сучасному його розумінні має важливе значення для електронного урядування, що виявляється в можливості людини користуватися всіма його благами, а також бути прямо або опосередковано творцем свого майбутнього.

1.3. Законодавство про електронне урядування: етапи становлення та розвиток.

Загально визнаним є те, що інформаційна сфера існувала ще з часів виникнення людства та суспільних відносин, але питання розвитку ключових елементів інформаційного суспільства та правового врегулювання інформаційних відносин розпочали активно формуватись у найбільш розвинутих країнах світу лише наприкінці ХХ ст. Так, фахівці з цієї проблематики одностайно пов'язують зростання значущості інформації з інформаційною революцією кінця ХХ – початку ХХІ століття. Саме її наслідки та процеси стали підґрунтям становлення інформаційного суспільства.

Надзвичайно стрімкий розвиток становлення інформаційного суспільства пов'язав усі центри активності у світі, а саме: міжнародні фінансові ринки, торговельні зв'язки, виробництво та розподіл товарів і послуг, що організовані навколо інформаційних мереж. Але цей процес не обмежується лише вказаними напрямками. Так, інформаційні мережі використовуються в комунікаційному просторі та роблять усі суспільні відносини взаємопов'язаними, всепроникними та швидкоплинними. Інтернет став середовищем всесвітньої комунікації, який формує принципово нове суспільство. Попри це, багаторазово зросла та продовжує зростати швидкість обміну даними завдяки оновленню телекомунікаційних мереж і вдосконаленню комп'ютерної техніки [97, с. 37].

Теорії інформаційного суспільства слугують теоретичним фундаментом для електронного урядування. Ці теорії закріпили провідну роль інформації та інформаційних ресурсів на сучасному етапі розвитку суспільства. Крім того, саме інформація буде тим ключовим елементом, що визначатиме напрям розвитку та функціонування суспільства в майбутньому, стане головним джерелом прискореного розвитку будь-якої країни. Підтримуючи позицію більшості теоретиків, слід зауважити, що все це сприяє новому етапу комунікації між країнами [187, с. 35–37].

Світова практика засвідчує, що за допомогою використання інформаційно-комунікаційних технологій відбувається спрощення способів взаємодії між органами влади та суспільством. У цьому контексті набуває важливості ідея впровадження електронного урядування, яке слугує частиною цілісної концепції електронної держави. Спрощення способів взаємодії між органами влади та суспільством вважається позитивним зрушенням на шляху демократизації, гуманізації інститутів суспільного управління. Саме тому для розуміння важливості впровадження новітніх технологій у державні процеси необхідно більш детально звернути увагу на передумови виникнення електронного урядування.

Передумови виникнення, становлення та функціонування електронного урядування мають глибоке історичне походження. Так, на заході ще у феодальні часи практика оформлення відносин і суспільстві відбувалась за допомогою контрактів, використовуючи писані документи. Сьогодні все це виглядає як строго визначені та письмово задокументовані зміни-процедури. Це своєю чергою посприяло автоматизації функціонування суспільством за допомогою чітко усталених процедур, а саме ідеї електронного урядування.

Виникнення електронного урядування пов'язане із впровадженням у багатьох розвинених країнах змін у моделях державного управління, метою яких було зробити їх найбільш пристосованими до соціальних, інформаційних і наднаціональних викликів часу. Основними причинами, які зумовили необхідність реформування всієї системи державного управління, є притаманні йому кризові явища (бюрократизм, надмірна централізація, невиправдана ієрархія), об'єднання управління та адміністрування, а також витратний характер державного управління.

З огляду на зазначене, доречною є думка відомих українських науковців та дослідників, а саме В. П. Горбуліна, Н. В. Грицяка, А. І. Семенченка та О. В. Карпенка, стосовно того, що в теорії та практиці виникнення електронного урядування використовувалась категорія технологій електронного урядування, якими вони розуміють систему організаційно-

технічних заходів, спрямованих на забезпечення реалізації функцій управління за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій. Саме вони уявляли ідею розвитку електронного урядування на основі принципів комплексної інженерії як прогресивного напрямку науки й техніки, що охоплює процеси існування складних соціальних і технічних систем. Таким чином, це є комплексним завданням реалізації конкретних організаційно-технічних методів із застосування сучасних інформаційних і комунікаційних технологій у сферах створення інтегрованих високоінтелектуальних систем інформаційно-аналітичного забезпечення системи державного управління та органів влади [105, с. 81–83].

Досліджуючи історичні передумови виникнення та становлення електронного урядування, варто зазначити, що сучасні міжнародні й національні тенденції у сфері державного управління свідчать про активізацію запровадження та розширення меж електронного урядування як невід'ємної складової інформаційного суспільства. Безперечно, електронне урядування є інноваційною формою організації управління державою, що сприяє підвищенню ефективності роботи, відкритості діяльності та прозорості послуг державних органів, а також спрощенню процедур комунікації і надання послуг громадськості [204, с. 37–39].

Електронне урядування посідає чільне місце серед інститутів та елементів функціонування і розвитку інформаційного суспільства, яке можна визначити як ефективну технологію, яка спрощує або полегшує спілкування фізичних осіб юридичних осіб та органів влади на будь-яких рівнях і в усіх сферах [77].

Провідні відчиняні науковці, такі як С. В. Дзюба, І. Б. Жилияєв, С. К. Полумієнко, І. А. Рубан, А. І. Семенченко, визначили головні фактори, що негативно впливають на процес розвитку та функціонування електронного урядування. Так, до них можна зарахувати: застарілу процедуру державного управління; недостатню прозорість діяльності; низьку ефективність праці; низький рівень результативності; неоперативність виконання дій; високу забюрократизованість, наявність корупційних проступків; недовіру до влади;

перманентне ускладнення зовнішнього та внутрішнього середовища тощо [104, с. 23–27].

Основними завданнями цієї нової теорії визначено такі: зміна парадигми «громадянин – держава»; зменшення ресурсних витрат під час надання адміністративних послуг; зменшення витрат на державні функції; комплексне вирішення поставленого завдання, а не внутрішньоорганізаційних проблем державних органів, що є головним для громадян.

Головною метою впровадження нових моделей управління було забезпечення оптимального співвідношення професійної та технологічної діяльності. Згідно з новими стандартами державного управління, державний апарат працює задля виконання роботи в інтересах всього суспільства та кожного громадянина. Ефективна реалізація функцій державних органів передбачає наявність розгалуженої та гнучкої інформаційної структури. Для того, щоб уникнути помилок, дилетантизму та зловживань у процесі поділу влади й повноважень необхідно досягти балансу в процесі оволодіння інформацією та соціальними знаннями. Ефективна система електронного управління концентрує матеріальні, адміністративні та фінансові ресурси, спрямовує їх на формування комплексної інформаційної структури електронного управління. Саме тому необхідним є принципове реформування інформаційної інфраструктури як одного з найбільш технологічно складних компонентів сучасного державного управління [105, с. 79–80].

Також існує думка про те, що теоретичні основи електронного урядування зародились у роботах філософів, політиків і соціальних мислителів середини минулого століття. Соціально-політичні та економічні перетворення в суспільстві середини минулого століття призвели до появи й активного розвитку теорії інформаційного суспільства. Саме електронне урядування, будучи ключовою загальною теорією інформаційного суспільства, стоїть на принципах громадянського суспільства та розвитку ідеї електронної демократії [181, с. 9].

Так, у 1970-х роках відомі українські вчені В. М. Глушков та М. М. Амосов уперше у світі актуалізували низку фундаментальних проблем у цій сфері. Зокрема, за ініціативою В. М. Глушкова, директора Інституту кібернетики Академії наук УРСР, передбачалося розгортання робіт, що стосувалися розробки Загальнодержавної автоматизованої системи систематизації та керування процесом діяльності народного господарства за використанням розробок кібернетики й математичних моделей. Технологічно система повинна була становити сукупність триступеневої системи великих обчислювальних центрів, об'єднаних спеціальною широкосмуговою мережею зв'язку, у яких би концентрувалася вся необхідна для керування державою інформація. На жаль, з низки причин проєкт у повному обсязі не був реалізований, але дуже багато напрацювань, пов'язаних з ним, втілилися в автоматизованих системах управління більш низького рівня. Фактично ідея, сформульована В. Глушковим, яку було пророблено до стадії проєкту, згодом отримала назву «електронний уряд». Основою цієї системи було вирішення питання насичення сучасною комп'ютерною технікою, лініями комунікацій тощо. Проте надалі ці напрацювання були частково запозичені та реалізовані вченими країн Західної Європи, США і Японії [139].

Першими кроками у всесвітньо-масовому застосуванні інформаційно-комунікаційних технологій у практиці можна вважати появу в середині 80-х років комп'ютерів у більшості державних установ, які були поєднані між собою системою внутрішньої мережі. Цей процес виявився доволі затратним і кропітким, а саме в контексті створення і наповнення баз даних та переведення в електронний формат всієї документації. Одними з перших, хто розпочав цей процес впровадження, вважаються США, Канада, Велика Британія, Японія та Австралія.

Ідеї електронного урядування у звичному для нас вигляді з'явилися в 1990-х роках, а саме в процесі здійснення адміністративних реформ у багатьох західних країнах. Відправною точкою стала криза пануючої бюрократичної моделі управління, а також зневірення населення в роботі наявних політичних

інститутів. Перетворення були спрямовані на оптимізацію роботи державного апарату, ефективне використання ресурсів, розширення спектра й підвищення якості державних послуг, а також побудову ефективної системи соціально-політичної комунікації держави та суспільства.

Комплексна модель урядування дозволила виявити всі слабкі місця адміністративної системи та структурувати систему управління. Електронне урядування відкрило можливості більш ефективної взаємодії держави та громадянського суспільства, створило нові можливості залучення громадськості до процесів діяльності державної політики.

За словами О. Ю. Кудрявцева, найбільш масштабний процес впровадження електронного урядування в управлінську структуру держав розпочався у 2000-х роках, коли країни «великої вісімки» прийняли Окінавську хартію. Саме вона зобов'язала уряди країн-учасниць сприяти впровадженню інформаційно-комунікаційних технологій на всіх рівнях управління, забезпечити громадськість рівними для всіх, доступними можливостями використання інформаційно-комунікаційних технологій та інформаційних ресурсів [181, с. 15].

Наступним кроком впровадження електронного урядування було розроблення 2001 року групою з цифрових можливостей (DOTFORSE) плану пріоритетів впровадження інформаційно-комунікаційних технологій, відповідно до сформованих «великою вісімкою» семи головних принципів міжнародної співпраці та розвитку до 2015 року. До цих принципів належать: 1) допомога в процесі розвитку інформатизації країнам, які лише розпочали її впроваджувати; 2) розвиток кадрового потенціалу, об'ємів та доступності знань; 3) стимулювання розвитку підприємництва; 4) розробка спільної політики з питань інформаційних та комунікативних технологій; 5) залучення найменш розвинених країн до процесу світового інформаційного співтовариства; 6) створення спільними зусиллями локальних інформаційних баз даних; 7) встановлення інформаційно-комунікаційних технологій як головного шаблону для багатосторонніх ініціатив [181, с. 19].

Починаючи з 2001 року ООН здійснює постійні дослідження «United Nations E-Government Survey», вивчаючи найважливіші досягнення співтовариства в питаннях розвитку інформаційного суспільства, а саме з точки зору досягнень процесу впровадження електронного урядування [559]. На думку ООН, у загальносвітових масштабах існують значні проблеми з нерівномірністю розподілу інформаційних і комунікативних ресурсів між країнами. Найбільше інформаційних та технічних ресурсів бракує в країнах Африки.

Розвиток електронного управління є складним процесом здійснення державної влади в інтересах соціуму. У зв'язку з швидкоплинністю розвитку всі сфери суспільного життя, процеси управління суспільством зазнають переформатування [141, с. 176–177]. До передумов виникнення електронного урядування можна віднести також Індекс готовності до електронного урядування (United Nations e-Government Readiness Index), розроблений ООН, що надає кількісну та якісну оцінку електронного урядування в країні. Висновки та результати оцінки країн за цим індексом публікуються раз на два роки Департаментом з економічних і соціальних питань ООН [553].

Індекс готовності до електронного урядування відображає параметри доступу до нього, переважно технологічну інфраструктуру й освітній рівень, та має на меті спрогнозувати, як країна зможе використовувати функції для всебічного розвитку громадян [461, с. 73]. Своєю чергою Індекс розвитку інформаційного суспільства (ISI, Information Society Index) – показник, що відображає інформацію про використання комп'ютерної техніки, поширеність інформаційної інфраструктури, рівень використання Інтернету всіх сфер діяльності. Саме він встановлює стандарт, за яким оцінюються можливості використання інформаційно-комунікаційних технологій у будь-якій державі світу та визначає її становище відносно інших країн [509].

Очевидним є те, що така надзвичайно складна система, як електронне урядування, потребує детально сформованої структури та організації дій. Ідеальні умови для функціонування електронного урядування можливі лише за

правильного поєднання організаційних та структурних основ державного управління. Тому до передумов виникнення та створення електронного урядування можна віднести особливі завдання, що ставляться перед країнами, а саме перед їх державними установами, які несуть відповідальність за його розвиток та функціонування. Такими завданнями є розробка ініціатив, розвиток національної політики, встановлення загальноприйнятних стандартів, планування та координація діяльності підвідомчих установ у питаннях роботи і цій сфері тощо. Усе це наводить на думку, що на стратегічному рівні розробка електронного урядування визначається імпульсами, що виникають час від часу та які часто зумовлені політичною мотивацією [105, с. 91–93].

Крім того, організацію нормативно-правового забезпечення також можна вважати передумовою створення та належної діяльності електронного урядування. Воно спрямоване на забезпечення діяльності у сфері інформатизації, а саме в частині забезпечення потреб суспільства в інформації, захисту прав користувачів електронних послуг, а також координації роботи державних органів. Необхідною є досконала нормативна правова база, яка дасть змогу усунути незначні недоліки законодавства в аспекті задоволення потреб суспільства та цілісна правова система, що гармонізована із загальновизнаними нормами і принципами міжнародного права [105, с. 93–94].

Електронне урядування побудоване на двох взаємопов'язаних підходах. Перший виявляється в одержанні певних переваг завдяки здійсненню таких заходів, як постійний процес удосконалення, зосередження уваги на основних функціях публічних адміністрацій. Другий ґрунтується на використанні всього масиву інформаційно-комунікаційних технологій [247, с. 131]. Загальновідомо, що Україна в надзвичайно складний період воєнного стану все ж змогла зробити все необхідне для наближення до вступу в Європейський Союз. Однією з вимог для вступу, крім адаптації до європейських стандартів, є вимоги у сфері електронного урядування та електронної демократії [390, с. 8].

Так, за словами С. В. Дзюби, І. Б. Жилиєва, С. К. Полумієнка, І. А. Рубана та А. І. Семенченка, одна з передумов виникнення, впровадження та

функціонування електронного урядування полягає в перегляді структури і функцій органів державної влади в умовах електронного урядування. Саме цей перегляд є та буде найбільшою перепоною, проте без її усунення створення справжнього електронного урядування буде неможливим. Науковці наголошують на тому, що необхідно здійснити такі заходи: визначити конкретні цілі та завдання електронного урядування; здійснити ефективне науково-методичне, організаційно-технічне, інформаційно-аналітичне, нормативно-правове, ресурсне забезпечення впровадження електронного урядування; забезпечити зворотний зв'язок між громадянами, бізнесом та органами влади; встановити один відповідальний центральний орган влади для координації впровадження електронного урядування в органах державної влади та зосередження фінансових ресурсів [104, с. 101–103].

Як приклад таких передумов можна навести законодавчу систему США, адміністрація якої ще 1997 року виступила з пропозицією щодо вдосконалення урядової діяльності за допомогою нових електронних технологій, що 2000 року стала основою для розробки проєкту First-Gov, який зміг об'єднати понад 20 тис. сайтів державних органів [477].

Проєкт First-Gov мав на меті створити загальний Інтернет-портал, що повинен забезпечувати доступ до всіх наявних урядових сайтів. Основним завданням проєкту є розробка єдиної методології для інформаційних систем урядових установ, яка забезпечить змістовну обробку даних. Крім того, розширення функцій порталу буде здійснюватися з урахуванням потреб та інтересів як представників уряду, так і населення [219, с. 173–103].

Серед європейських країн лідером впровадження системи електронного урядування є Велика Британія, яка теж у межах проєкту «Стратегічної структури для обслуговування суспільства в інформаційному столітті» ще з 2000 року реалізує програму «Електронний громадянин, електронний бізнес, електронний уряд». Програма забезпечує реалізацію всіх державних послуг в електронній формі [202, с. 29].

За своїм змістом електронне урядування є фундатором нової інформаційної ери, яка лише починає набирати обертів свого розвитку. З цього приводу слушною є позиція Г. Г. Почепцова, який розглядає електронне урядування як перехід до новітньої системи державного управління, що задовольняє сучасні потреби в розвитку суспільства та надає їм якісні адміністративні послуги [302, с. 398].

Найбільш загальними ознаками впровадження системи електронного урядування є: запровадження в діяльності органів державної влади використання інформаційно-комунікаційних технологій та Інтернету з процедурою надання інформації та можливістю її пошуку за базами даних; надання органами державної влади інтерактивних послуг з можливістю заповнення форм взаємного зв'язку; можливість отримання адміністративно-публічних послуг за допомогою мережі Інтернет тощо. Усі ці дії потребують забезпечення високого рівня безпеки таких послуг, який досягається застосуванням електронних підписів чи сертифікатів або смарт-карток, які уможливають доступ до інформації різних державних установ використовуючи лише один власний обліковий запис [22, с. 11].

За словами народного депутата України 7-го та 8-го скликань Н. В. Агафонової, система електронного урядування сприятиме кардинальному переосмисленню та підвищенню рівня довіри щодо процесу діяльності органів влади [4].

Міжнародний досвід та оцінки експертів Gartner засвідчують, що сьогодні державі зовсім не обов'язково вкладати величезні кошти в створення Інтернет-порталів, що діють за принципом єдиного вікна. Громадяни хочуть мати доступ до урядової інформації та послуг безпосередньо зі своїх домашніх сторінок у соціальних мережах, що належать бізнесу та мають значну популярність. Державі лише залишається приєднати ці мережі й використовувати їх як посередників для надання послуг, причому зосередивши свою основну активність на створенні інфраструктури, яка розкриває вихідні урядові дані для загального користування та коментарів. Подібні форми співпраці можуть

виявитися дуже корисними й істотно прискорити процес формування електронного урядування в Україні.

В Україні початком історичного розвитку електронного урядування можна вважати прийняття Закону «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 року № 2657-ХІІ, яким було закладено концептуальні засади державної політики у сфері інформаційних відносин та електронного урядування [348].

Початком стабільної роботи в цьому напрямі стало прийняття 1998 року законів України «Про Концепцію Національної програми інформатизації» та «Про Національну програму інформатизації», розробкою яких займалися Кібернетичний центр Національної академії наук України та Національне агентство з питань інформатизації [351]. Саме ці закони поглиблювали та поширювали ідею В. Глушкова щодо широкого впровадження інформаційно-комунікаційних технологій та кібернетичних методів у всі сфери діяльності держави та наголошували на тому, що інформатизація сприяє реалізації національних інтересів України, поліпшенню економічного становища та соціально-економічних відносин, розвитку науки й технологій, підвищенню рівня продуктивності праці, удосконаленню, збагаченню демократизації суспільства.

Що стосується Національної програми інформатизації, то одним з перших кроків її реалізації було створення понад 30 інформаційно-аналітичних систем та 20 систем електронних інформаційних ресурсів загальнодержавного рівня.

Чільне місце в цих процесах належить Міжнародному фонду «Відродження», який сформував 2006 року групу досвічених експертів у сфері впровадження технологій електронного урядування [170, с. 7]. Кінцевим результатом цього дослідження стало видання 2007 року книги «Електронне урядування в Україні: аналіз та рекомендації», у якій йшлося про необхідність створення центру розвитку електронного урядування, а також було визначено пріоритетні напрями та завдання діяльності таких центрів [26, с. 146].

Для управління центром була сформована Рада ініціативи Міжнародного фонду «Відродження», яка розробила проекти пропозиції щодо створення

Українського центру розвитку електронного урядування. Водночас процес організаційного та матеріально-технічного забезпечення та діяльності Ради був ускладнений значними затратами часових ресурсів [91, с. 69–73].

Причому не слід забувати, що процес формування електронного урядування ускладнюється і тим, що урядування як теоретична конструкція ще знаходиться в повноцінному процесі формування навіть у західній науці, а також слід урахувати, що фахівці часто дають різне його тлумачення залежно від їх ідеологічних переконань і мети дослідження.

Так, за інформацією сайту Microsoft, Волинська обласна державна адміністрація стала першою, хто розпочав процес запровадження елементів системи електронного урядування в Україні. Її першим кроком було створення внутрішнього порталу на основі Microsoft Share Point Portal Server. Ця система дозволила здійснити вдосконалення процесу опрацювання статистичної і фінансової інформації рівня розвитку області; підвищити рівень ефективності взаємодії та поінформованості співробітників адміністрації; знизити часові витрати на процес обробки даних та документообігу тощо. У майбутньому ця система дозволить максимально автоматизувати і спростити процес подачі звернень громадянами та комерційними організаціями, зменшити витрати ресурсів, необхідних для обробки інформації [91, с. 79].

На думку провідних вітчизняних і закордонних фахівців, одним з чинників, що сповільнюють процес впровадження та розвитку електронного урядування в нашій державі, є наявність фінансової кризи, яка, на жаль, охоплює всі сфери діяльності нашого суспільства. Водночас практика інших провідних держав засвідчує, що одним з варіантів мінімізації наслідків такої кризи є необхідність застосування комплексної інвестиційно-інноваційної політики в цій сфері. Саме з цією метою Кабінетом Міністрів України розроблено програму «Подолання впливу фінансово-економічної кризи та поступальний розвиток», у яку було включено розділ, що спрямований на розбудову інформаційного суспільства в Україні. Пріоритетним напрямом визначено необхідність впровадження системи електронного урядування та

розвитку умов для вільного використання інформаційних ресурсів усіма державними органами [388].

З цього приводу слушною є думка Д. В. Дубова стосовно того, що на перших етапах реалізації електронного урядування акцент робився на забезпеченні доступу до інформації та послуг. Зі стрімким розвитком інформаційних технологій цілі змінювались і сьогодні завдання, які висувались до системи електронного урядування в минулому, є лише його незначною частиною. Крім того, за словами автора в умовах всезагального використання інформаційно-комунікаційних технологій, значення державних органів буде лише зменшуватись. Це впливає з того, що використання технологій електронного урядування забезпечить втілення ідеї залучення громадян до процесу прийняття управлінських рішень [98, с. 9–10].

Сучасні технології дозволяють втілити зазначені можливості. Проте така позиція є дещо утопічною, адже всі управлінські процеси потребуватимуть значної участі суспільства в процесах, які раніше виконувались державними органами влади, а отже, прийняті рішення також мають бути кимось реалізовані, контролюватись і виконуватись. Тому повне відсторонення органів державної від управлінської діяльності теж не є ідеальним варіантом [98, с. 9–10].

Загальновідомим є те, що однією з головних цілей розвитку системи електронного урядування в Україні є досягнення стандартів і рівня розвитку країн Європейського Союзу, високої якості наданих електронних послуг, повної відкритості та прозорості результатів діяльності влади як для фізичних, так і для юридичних осіб тощо.

Слід зауважити, що центральні та місцеві органи виконавчої влади в Україні мають у своїй штатній структурі серед заступників керівника певних посадових осіб, які відповідальні за питання розвитку електронного урядування. Крім того, у системі органів виконавчої влади було створено Державний комітет інформатизації України, головними завданнями діяльності

якого є розвиток інформаційного суспільства, інформатизації та електронного урядування тощо.

На думку багатьох фахівців, сьогодні електронне урядування в Україні знаходиться лише на етапі формування. Так, вже не один рік працює та розвивається Єдина серверна платформа (Дата-центр) і Єдиний вебпортал органів виконавчої влади. Інформацією останнього, щоденно користуються величезна кількість користувачів. Крім того, постійно проводиться робота з метою його удосконалення, наповнення, спрощення доступу та забезпечення найвищого рівня захисту даних. Також майже завершено процес створення відповідної інформаційно-технологічної та комунікаційної інфраструктури забезпечення їхньої діяльності [164, с. 5–7].

Слід зважати й на те, що процес впровадження системи електронного урядування ускладнюється також значними матеріальними, інтелектуальними і фінансовими витратами та постійним виникненням і вирішенням багатьох правових, організаційних і технологічних питань. Основними факторами, що негативно впливають на передумови виникнення, запровадження та розвиток елементів електронного урядування в системі управління державою, можна вважати такі: недосконала державна політика у сфері застосування відкритих стандартів; недостатність контролю зі сторони держави цієї сфери; недостатньо розвинута централізована структура управління процесами обміну інформацією між державними органами; наявність відомчої відокремленості інформаційно-комунікаційних систем державних органів, що призводить до відсутності їх взаємодії; недостатньо розвинуте законодавство цієї сфери порівняно із законодавством провідних країн Європейського Союзу.

Першочерговим завданням для найбільш ефективного розвитку системи електронного урядування в Україні є загальне реформування всього комплексу засад діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування. Таким чином, для повноцінного його розвитку і втілення необхідні конкретні об'єктивні взаємопов'язані дії, а саме: правові – розроблення вичерпної нормативно-правової бази; науково-технічні – наявність високорозвинутої

науково-технічної бази галузі інформаційно-комунікаційних технологій; економічні – матеріальна спроможність держави забезпечити розвиток ресурсної бази; організаційні – чітко структурована система державної влади; кадрові – наявність висококваліфікованих фахівців усіх рівнів і напрямів діяльності тощо.

Серед чинників, які обумовлюють актуальність тематики електронного урядування для нашої країни, слід виокремити такі: 1) електронне урядування пов'язане з розв'язанням конкретних проблем, що існують сьогодні в практиці публічного управління; 2) електронне урядування відкриває нові канали політичної комунікації для держави та суспільства, сприяє підвищенню рівня довіри громадян до влади [105, с. 85–87].

У контексті впровадження електронного урядування в Україні слід зауважити, що перші кроки в цьому напрямі було зроблено ще 1992 року, проте його становлення в такому вигляді, як ми бачимо сьогодні, відбулося наприкінці 1990-х років у вигляді ідеї широкого застосування передових інформаційних і комп'ютерних технологій у роботі державних органів з метою підвищення ефективності роботи та прозорості діяльності державного апарату. Саме з цього часу й донині його розвиток є одним з пріоритетів Концепції розвитку електронного урядування, Стратегії розвитку інформаційного суспільства, основних засад розвитку інформаційного суспільства як у міжнародній практиці, так і в Україні.

Постійний процес створення, впровадження та розвитку елементів системи електронного урядування передбачає представлення його певною послідовністю етапів, кожний з яких відрізняється особливою метою, комплексом критеріїв її досягнення, часовими межами, витраченими ресурсами тощо. Саме тому визначення тих чи інших досягнень у напрямі розвитку електронного урядування має спиратися на певну періодизацію, що хронологічно систематизована.

Зазвичай виокремлюють етапи становлення та розвитку електронного урядування окремо на міжнародному та на національному рівнях.

Дослідження етапів становлення та розвитку на міжнародному рівні доречно розпочати з розподілу цього процесу на декілька часових проміжків: 1) 1950-ті рр. ХХ ст. (технічний) – поява та розвиток перших електронно-обчислювальних машин, технічних і мережевих засобів тощо; 2) 1950–1970-ті рр. (програмний) – зародження й розвиток систем програмного забезпечення, операційних систем, мов програмування тощо; 3) 1970–1990-ті рр. (інформаційний, постіндустріальний, період економіки знань) – робота зі структурами й базами даних, побудова автоматизованих систем обробки інформації; 4) 1990–2000 рр. (інтенсивна інформатизація) – нарощування оборотів інформаційних процесів, розширення кола користувачів інформаційних систем, їх удосконалення; 5) 2000-ті рр. – донині (поступальна інформатизація) – поступальний розвиток інформаційних технологій у всіх сферах суспільних відносин, впровадження інновацій, їх законодавче закріплення, активне використання інформаційно-комунікаційних технологій у діяльності уряду та інших органів державної влади, перехід до електронного урядування тощо [204, с. 37].

На думку М. С. Демкова та М. В. Фігеля, процес становлення та розвитку електронного урядування варто розділити на чотири різні етапи. На першому органи державної влади за допомогою мережі та власних сайтів оприлюднюють інформацію про свою роботу. Такі сайти надають інформацію лише в односторонньому порядку. На другому – такі сайти уже вдосконалюються та надають можливість для двосторонньої комунікації, що дозволяє громадянам надавати інформацію про себе. На третьому – практично всі сайти створюють можливість здійснювати обмін інформацією, яка може бути кількісно виміряна. Останній етап спрямований на задоволення конкретних потреб населення, а не органів державної влади [156, с. 95–96].

Водночас Д. В. Дубон виділяє також чотири етапи розвитку системи електронного урядування, а саме: 1. Кібернетичний офіс – першочергова стадія змін, яка спрямована на надання послуг в електронній формі; 2. Бюрократична структура – розвиток різних міністерств, що супроводжується перешкодами в процесі збереження таємниці та забезпечення належного рівня безпеки; 3.

Сервісне агентство – виявляється в можливості отримання громадянами додаткових переваг і можливостей; 4. Повністю сформоване та функціональне електронне урядування [98, с. 15]. Загалом вбачається, що повна трансформація потребує дедалі більше зусиль для забезпечення інтеграції стратегічних планів формування електронного урядування та переходу до сучасного цифрового суспільства.

Своєю чергою відомий український науковець О. Ю. Кудрявцев досить ґрунтовно дослідив питання, що стосується етапів становлення розвитку електронного урядування. Він наголошує на тому, що згідно з даними відділу державної економіки та управління ООН та Американської фундації державного управління, першим є етап появи вебприсутності державних органів. На цьому етапі відбувається запровадження первинних елементів електронного урядування своїх органів у мережі Інтернет. Цей етап пов'язаний зі створенням інформаційних сторінок і сайтів, метою роботи яких є інформування населення про напрями своєї діяльності. На таких сторінках розміщувалася інформація про актуальні новини, що так чи інакше пов'язані з діяльністю установи. На другому етапі, який може бути умовно схарактеризований як удосконалена вебприсутність, громадяни вже мають доступ до значної кількості постійно оновлюваної інформації. За таких умов з'являється реальна можливість отримати актуальну інформацію про діяльність діяльності державних установ та організацій. Важливим на цьому етапі є контроль якості інформації, яка стає загальнодоступною. У цей час з'являється вже реально працююча форма зворотного зв'язку. У громадян вперше з моменту початку впровадження інформаційно-комунікаційних технологій з'являється можливість у реальному часі слідкувати за роботою державних установ. Третій етап – інтерактивна присутність, що характеризується подальшим поглибленням та інтенсифікацією взаємодії громадян з державними органами, які надають необхідні їм послуги. Принциповим є те, що на цьому етапі змінюється ставлення громадянина до держави. Четвертий етап – етап активної взаємодії або транзакційна присутність. Він надав можливість не лише

отримувати інформацію від держави та оцінювати її, а й слугувати суб'єктом економічних, соціальних та інших відносин. П'ятий етап – це повністю інтегрована вебприсутність. Вказаний етап дозволяє реалізовувати послуги та зв'язки через єдиний портал, а громадянину – практично миттєво отримувати актуальну інформацію та бути суб'єктом системи публічного адміністрування. Саме повністю інтегрована вебприсутність є головною метою кожної держави, яка розпочала процес впровадження новітніх електронних систем управління. За словами О. Ю. Кудрявцева, настання п'ятого етапу символізує завершення формування системи електронного урядування. На його думку, саме практика використання цих ресурсів дасть кардинально нове уявлення про механізми та засади роботи уряду у віртуальному просторі, що призведе до подальшого розвитку системи електронного урядування [181, с. 21–25].

Що стосується етапів становлення та розвитку електронного урядування в Україні, то вони теж мають певні особливості. У цьому процесі саме держава є головним суб'єктом формування та здійснення політики електронного урядування.

Так автори навчального посібника «Концептуальні засади розвитку електронного урядування в Україні» називають чотири етапи становлення та розвитку технологій електронного урядування в Україні [164; 390]:

– реалізація першого з чотирьох етапів відбулася із прийняттям постанови Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2003 року № 208, якою було передбачено: розроблення електронних інформаційних систем та впровадження їх в Єдиний вебпортал органів виконавчої влади, що надавав різноманітні електронні послуги через систему «Електронний уряд»; повноцінне завершення розроблення системи «Електронний уряд»; забезпечення захисту інформації, що надається через Єдиний вебпортал органів виконавчої тощо [345]. Крім того, зміст усіх заходів першого етапу охоплює також такі акти: постанова Кабінету Міністрів України від 17 липня 2009 року № 737 «Про заходи щодо упорядкування державних платних (адміністративних) послуг» [346], Тимчасовий порядок надання державних та адміністративних послуг; постанова

Кабінету Міністрів України від 20 травня 2009 року 486 [385], відповідно до якої було створено Комісію з питань удосконалення порядку надання державних та адміністративних послуг; розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 червня 2009 року 682-р [376], яким схвалено Концепцію проєкту Закону України «Про адміністративні послуги»; Указ Президента України від 3 липня 2009 року 508 «Про заходи із забезпечення додержання прав фізичних та юридичних осіб щодо одержання адміністративних (державних) послуг» [164; 343; 390];

– другий етап спрямований на: розвиток різноманітних послуг, що охоплюють усі сфери життєдіяльності фізичних і юридичних осіб та функціонування державних органів, проведення реформатування адміністративних процесів, впровадження технологій інтерактивної комунікації органів влади з громадськістю в режимі реального часу [164; 324; 390].

– на третьому етапі запроваджуються елементи двосторонньої комунікації держави з громадськістю. Передбачається поширення та впровадження в діяльність органів влади технологічних рішень, розробка об'єднаних порталів комунікації всіх структурних підрозділів органів державної влади, за допомогою яких можна здійснювати будь-який обмін даними. Виключно органи виконавчої влади та бюджетні установи на підставі нормативно-правових актів надаватимуть адміністративні послуги. Таким чином, створення можливості комунікації в електронній формі уможливило повноцінний перехід до документального інформаційного середовища взаємодії [164; 324; 390];

– четвертий етап – побудова інформаційного суспільства, охоплює трансформацію діяльності державних органів та організацій, побудову інформаційного суспільства. Цей етап передбачає створення порталу, що інтегрує весь комплекс державних послуг і забезпечує доступ до них, виходячи з потреб і функціональних аспектів, а не з наявної структури органів державної влади, формування електронної системи органів державної та місцевої влади, заснованої на єдиних стандартах, а також урядового порталу, що враховує

потреби й інтереси, та який буде єдиним каналом комунікації і доступу до всіх видів даних як для громадян, так і для організацій [164; 390, с. 36–39].

На сьогодні в Україні вже створено базові моделі електронного урядування, такі як: електронне міністерство, електронний регіон/область, електронне місто, електронне село тощо. Проте невирішеним залишається питання їх інтеграції до єдиної системи, взаємозв'язку виконавців, перевірки їх відповідності щодо типовості рішень.

Тому вважається, що організація електронної взаємодії на міжвідомчому та міжрегіональному рівнях потребує комплексного підходу до вирішення рішень та підтримки їх необхідними ресурсами [447 с. 10–11]. В обласних центрах України актуальним є забезпечення односторонньої діяльності. Воно полягає в інформуванні про перелік адміністративних послуг, графік прийому громадян, перелік документів, необхідних для отримання послуг.

Попри змістовність викладених етапів розвитку електронного урядування як на міжнародному рівні, так і в межах України, необхідним є формулювання їх в дещо іншій формі. Перший етап розвитку електронного урядування полягає в дослідженні закордонної практики розвитку та впровадження електронного урядування в країнах, що є першопрохідцями в напрямі його втілення. Вона передбачає аналіз усіх дій і процесів щодо реалізації електронного урядування в країнах, які є фундаторами в цьому напрямі. Як приклад, однією з таких країн можна навести США, яка пішла далі всіх у процесі створення та розвитку системи електронного урядування [477].

Серед європейських країн лідером вважається Велика Британія, яка ще 2000 року реалізувала програму «E-citizen, e-business, e-government» у межах проекту «Стратегічної структури для обслуговування суспільства в інформаційному столітті», відповідно до якої громадяни можуть одержувати в Інтернеті довідки й документи, подавати скарги і заяви, заповнювати податкові декларації, отримувати реакцію на свої запити в режимі онлайн [202, с. 59].

Другим етапом є оцінка реальних можливостей та взагалі встановлення потреби в розвитку електронного урядування для кожної країни окремо. Вона

виявляється в певних індивідуальних аспектах, а саме проблемних питаннях, що є запорукою розвитку. Щодо встановлення необхідності у розвитку електронного урядування для кожної країни окремо, то ця ознака полягає в тому, що нині, на жаль, існує значна кількість країн, які знаходяться лише на первинних етапах свого розвитку, що логічно виключає першочергову необхідність у створенні електронного урядування в доволі скрутний для них період часу.

Третім етапом становлення, розвитку та функціонування електронного урядування є створення вебресурсів різноманітних міністерств, відомств, структур, які відображають інформацію про місію і напрями їх діяльності. Це етап інтенсивного становлення, розроблення та впровадження основних компонентів електронного урядування.

Четвертий етап полягає у створенні умов для вільного, безперешкодного та захищеного доступу, користуванні перевагами електронного урядування в будь-який час та в будь-якій точці світу. Ідеться про: створення загальнодержавних концепцій розвитку електронного урядування; проектування бюджету, що забезпечує ресурсні витрати; створення наукових шкіл, потужних підприємств у галузі інформаційно-комунікаційних технологій та розгону інформаційної інфраструктури; поширення інформаційно-комунікаційних технологій у соціально-економічній сфері; формування системи державних послуг для фізичних та юридичних осіб; створення єдиних методичних посібників, довідників і схем даних; визначення процесів переведення усталених державних послуг в електронний формат; формування інфраструктури, що забезпечує комунікацію органів державної влади між собою, а також з організаціями та громадянами в межах надання послуг; визначення процедури збору й обробки інформації, що необхідна для визначення та контролю показників результативності діяльності органів державної влади: створення єдиної системи планування та контролю ефективності реалізації державних програм і проєктів, а також формування

єдиної нормативно-правової та нормативно-технічної бази, єдиних стандартів і регламентів взаємодії суб'єктів електронного урядування тощо.

П'ятим етапом є реалізація процесу навчання комп'ютерної та інформаційної грамотності й освіченості громадян. Передусім це – створення загальної системи освіти, яка орієнтована на постійне вдосконалення та використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, а саме в напрямі всебічно розвиненої особистості, що є одним з найбільш актуальних завдань сьогодення. Суть цієї освіти полягає в структуризації професійних знань в заданих предметних областях і забезпеченні вільного доступу людей до баз даних. Адже низький рівень комп'ютерної грамотності суспільства не дозволяє забезпечити високі темпи впровадження нових інформаційних технологій у життя різних соціальних груп.

Крім того, підвищення рівня доступу населення до комп'ютерного обладнання та Інтернету, належний рівень компетентності у сфері інформаційно-комунікаційних технологій, а також поінформованості про електронні послуги сприятимуть підвищенню попиту на користування електронними сервісами серед споживачів інформаційних послуг.

Шостий етап полягає в процесі створення перших елементів інтерактивності, тобто організації системи, за якої мета досягається інформаційним обміном елементами цієї системи. Так, організації надають інформацію у вигляді новин про свою діяльність, а вебсторінки органів державної влади перетворюються в інструменти для двосторонньої взаємодії, що дозволяє громадянам надавати інформацію про себе.

Сьомим етапом становлення та розвитку електронного урядування є виникнення повноцінної інтерактивності, тобто умов здійснення операції в режимі реального часу, що втілюється вже не в інформуванні, а в обслуговуванні. Як приклад можна навести Інтернет-портал iGov.org.ua, створений групою українських ІТ-спеціалістів спільно з організацією ICT Competence Center, використовуючи який громадяни України зможуть отримувати необхідні їм послуги в електронній формі.

Восьмий етап передбачає формування об'єднаних порталів різних відомств і служб, що були створені на третьому етапі у вигляді вебресурсів.

Дев'ятий етап полягає у створенні на основі попередньої об'єднаних порталів, але вже не обмежених територіальними кордонами певної країни, а таких, що діють у масштабах певних союзів, об'єднання чи навіть материків.

І нарешті десятий етап становлення та розвитку електронного урядування полягає у формуванні електронної системи управління діяльністю органів державної влади, що створена на єдиних стандартах, як загальної для всіх точки доступу, де найвищим рівнем розвитку є електронна система волевиявлення, тобто електронного голосування. Крім того, саме на цьому етапі реалізуються такі послуги, як подання податкової декларації, сплата штрафів, можливість звертатися щодо надання соціальних пільг.

Загалом на завершальному етапі розвитку електронного урядування найбільш чітко має виявлятися його зв'язок з електронною демократією, віртуальною державою, сталим інформаційним суспільством. Здійснення та дотримання цих стадій розвитку електронного урядування призведе до загального переосмислення і переформатування значення і процесу організації державних органів. Також громадяни самі визначатимуть час, місце і способи надання та отримання послуг й інформації. Крім того, завдяки спрощенню процедури взаємодії з різноманітними державними службами та доступу до публічних даних, документів і рішень органів влади, люди стануть більше поінформовані, а отже, зможуть активніше брати участь у процесі нагляду та вирішенням державних справ [156, с. 97–99].

Таким чином, з упевненістю можна сказати, що спільним для всіх цих етапів становлення та розвитку електронного урядування є: закріплення права кожного на доступ до інформації; залучення громадян до процесу вирішення державних справ; зменшення інформаційної диспропорції; організація надання послуг через Інтернет; покращення співпраці з громадянами; створення можливості навчання та освоєння інформаційних технологій; підняття рівня розвитку економічного становища тощо.

Головною метою впровадження електронного урядування в незалежній Україні є досягнення рівня європейських стандартів, а саме якості електронних послуг та відкритості і прозорості діяльності влади. Викладене вище вкотре засвідчує, що сьогодні навряд чи існує більш пріоритетне національне завдання, ніж реформування системи державного управління. Для зміни ситуації в Україні нагальним є проведення радикального оновлення державної влади, лейтмотивом якого повинен стати перехід до розгляду держави як сервісної системи.

Отже, з огляду на викладене, можна дійти висновку, що навіть побіжний аналіз основних етапів розвитку електронного урядування свідчить про затребуваність вивчення цього питання як на міжнародному рівні, так і в Україні. Звісно, останнім часом представники влади доволі часто наголошують на необхідності впровадження електронного урядування. Проте, на жаль, здебільшого створення таких систем зупиняється ще на першому етапі, а саме на створенні вебсайту, який виконує лише інформаційну функцію. Саме тому потрібно розуміти, що впровадження електронного урядування стосується всіх без винятку управлінських процесів органів публічної влади.

1.4. Особливості організаційно-правового забезпечення реалізації інститутів електронного урядування.

Процес сучасного розвитку суспільства, його безперервна модернізація змушують суспільство постійно адаптуватися до його нових реалій, швидко та результативно вчитися, змінюватися та переорієнтовуватися. Саме динамічність розвитку є головною ознакою інформаційного етапу розвитку суспільства.

Зокрема, сьогодні складно уявити значні масиви наявної інформації без сучасних технічних засобів і способів її отримання, обробки, накопичення та передачі. Тому сама електронне урядування є тим механізмом здійснення і

покращення діяльності влади, що з'явилася в результаті колосальної роботи та вивчення відповідних результатів провідних суспільств світу.

Поняття електронного урядування походить від категорії «урядування», яке досить часто вживається в нормативних актах Європейського Союзу та Організації Об'єднаних Націй. На їх думку, поняття урядування трактується як процес діяльності органів державної влади з громадянами та її інститутами [540]. Це поняття відображає механізми й інститути, за допомогою яких громадяни можуть висловлювати свої погляди та реалізовувати права і обов'язки.

Термін «урядування» є перекладом англійського поняття «governance», яке своєю чергою зародилося ще в період середньовіччя (XII–XV ст.) та походить від «governaunce». У літературі можна знайти його вживання у Франції ще в XIII столітті. На той час поняття урядування означало вияв найвищої форми влади над суспільством. Відомий британський політолог та історик, що спеціалізувався на історії політичного устрою Великої Британії, Семюел Файнер у своїй роботі «Comparative Government» тлумачить поняття «урядування» як процес діяльності або управління.

У цей період вказане поняття набуває значної актуальності й нових варіантів визначення, змінюючи наявну парадигму публічного управління. Нагадаємо, що усталена модель ієрархічного управління, що базується на наказах, була змінена на модель управління партнерів. Таке управління, на відміну від класичного контролю та підпорядкування, ґрунтується на результатах праці ринкових інструментів, посередництва та медіації.

У 1990-х роках термін «урядування» починає активно використовуватися міжнародними організаціями. Так, у 1992 році Світовий банк визначив урядування як систему способів, традицій та інститутів, за допомогою яких органи державної влади здійснюють управління політичними, економічними й соціальними ресурсами країни з метою її розвитку. В українській мові термін «урядувати» означає «чинити владу, організовувати, налагоджувати, спрямовувати, досягати цілей». В українських енциклопедіях його зазвичай

тлумачать як функцію високоорганізованих систем, що забезпечує їхню цілісність, підтримання високого рівня діяльності та втілення програми досягнення мети.

З цього приводу слушною є думка про те, що управління є одним з головних функцій уряду, а тому процес урядування належить усім гілкам влади, маючи власні повноваження і частку відповідальності за впорядкування, функціонування і розвиток суспільства [249, с. 98–99].

Щодо поняття електронного урядування ведуться постійні дискусії, воно залишається не до кінця однозначним і зрозумілим. Багатозначність його тлумачень зумовлена тим, що науковці дотримуються різних аспектів і принципів його впровадження та функціонування.

На перший погляд здається, що електронне урядування – це лише новий інструмент, що відповідає сучасним викликам суспільства та є наслідком чергової суспільної революції, яка викликана широким впровадженням сучасних процесорів і мереж.

Електронне урядування покликане забезпечити якісне задоволення прав та інтересів фізичних і юридичних осіб, трансформуючи систему державного управління в бік обслуговуючого, сервісного характеру, відкритості й прозорості урядування, доступності інформації та реальних можливостей залучення громадськості до процесів управління державою та прийняття значущих рішень. Крім того, електронне урядування є формою організації управління, яка забезпечує ефективність, відкритість і прозорість роботи публічної адміністрації, використовуючи інформаційні технології [377].

Так М. С. Демкова та М. В. Фігель, пов'язуючи поняття електронного урядування з доступом до публічної інформації, наголошують на тому, що воно є ефективним засобом забезпечення такого доступу, а отже, сприяє прозорості та ефективності роботи публічної адміністрації [156, с. 93].

Саме тому для оптимального визначення змісту поняття електронного урядування доцільно передусім з'ясувати, що взагалі слід розуміти під цим поняттям.

Єдиного його визначення не існує. Одні вчені надають перевагу визначенням, які мають описовий характер, тобто наголошують на змінах у суспільстві, що відбуваються в процесі впровадження електронного урядування. Натомість інші просто перелічують різні способи можливих застосувань певних його інструментів. Крім того, існують також так звані технічні визначення, які зосереджують увагу виключно на технологічних рішеннях і програмних продуктах, що спрямовані на досягнення максимальної ефективності управління державою. Загалом кожне з цих визначень правильне, оскільки відображає відповідний аспект [60, с. 3].

Так, на Заході поняття «електронне урядування» теж характеризувалось багатоваріантністю визначення. Спочатку так іменували футуристичний уряд електронних громадян, який забезпечує нормальне функціонування і захист мережі та електронного бізнесу. Крім того, у західній політичній практиці термін електронного урядування вже давно є синонім не лише уряду, а й державної влади взагалі. Натомість вітчизняні політологи та політики урядом вважають лише діяльність виконавчої гілки влади, що логічно призводить до небажаного викривлення розуміння його змісту. З огляду на зазначене, деякі вчені пропонують використовувати замість категорії «електронний уряд» терміни «електронна держава» або «віртуальна держава» [495, с. 17–21].

Існують й інші синонімічні визначення для описуваного явища, наприклад «інтернет-держава», «електронна держава», «мережева держава» та ін. Багатоваріантність визначень призводить до деяких розбіжностей розуміння змісту й суті означеного явища. Методологічно правильним є підхід до визначення поняття електронного урядування не лише як сукупності технічних засобів та висококваліфікованого персоналу, що забезпечують процеси державного управління, а й як цілком нового виду комунікації між правовою державою та громадянами.

Принципові відмінності нового способу управління полягають у відображенні держави не як механізму перерозподілу цінностей і ресурсів, а як рівнозначного партнера, до основних функцій якого, крім суспільного

адміністрування, належить надання послуг, які належать до компетенції державних органів. Крім того, потрібно пам'ятати, що електронне урядування включає не лише суб'єктно-об'єктну сторону управління, а й сучасні технологічні засоби цього явища. Тому для позначення електронного урядування як поняття, на нашу думку, найбільш вдалим є варіант, який відображає процес управління суспільного розвитку в сучасних реаліях [181, с. 17–21].

Електронне урядування складається з двох взаємозалежних і водночас самостійних проєктів, таких як внутрішня урядова інфраструктура та зовнішня інфраструктура. Загалом головними напрямками діяльності урядових інфраструктур повинно бути: вирішення актуальних завдань; реалізація права на доступ до державної інформації; надання об'єктивної і достовірної інформації про реальний стан на напрями діяльність органів влади; комунікація і постійна співпраця держави з громадянами та її інституціями; зміцнення загальнонаціонального інформаційного простору шляхом об'єднання інформаційних ресурсів і послуг органів державної влади; оптимізація структури державного апарату; зниження фінансових і матеріальних витрат; рецесія, взаємодія і співробітництво з державними органами зарубіжних країн тощо.

У Концепції розвитку електронного урядування в Україні теж офіційно закріплено поняття електронного урядування, яке приблизно звучить так: електронне урядування – форма здійснення державного управління, яка спрямована на підвищення ефективності, доступності та прозорості роботи органів державної влади та органів місцевого самоврядування, використовуючи інформаційні технології для створення нового й сучасного типу держави, що орієнтована на задоволення потреб власних громадян [377].

Водночас доцільно дослідити й інші підходи, точки зору науковців з цього приводу, оскільки сутність електронного урядування можна вбачати не лише у формі організації державного управління, а й у способах, механізмах

його реалізації, інноваційній системі діяльності органів виконавчої влади, процесі застосування інформаційно-комунікаційних технологій тощо.

На думку речника партії «Удар» Н. Агафонової, про яку уже йшлося в попередньому підрозділі, електронне урядування – це новий етап розвитку від «держави над громадянами» через «державу для громадян» до «держави громадян» [4].

Своєю чергою М. С. Міхровська стверджує, що становлення електронного урядування як невід’ємної частини здійснення державної влади значно наблизить Україну до демократичних стандартів публічної адміністрації, сприятиме ефективності, відкритості і прозорості діяльності її влади, а отже, забезпеченню в Україні прав і свобод людини та громадянина [218, с. 299].

Так, В. В. Єганов електронним урядуванням вважає спосіб організації державної влади, в основу якого закладено систему локальних інформаційних мереж з її глобальними сегментами, які в сукупності забезпечують повноцінну роботу органів влади в режимі реального часу [116, с. 4].

Натомість Н. Дедечко вважає, що електронне урядування – це: 1) інформування державними органами влади фізичних та юридичних осіб про свою діяльність за допомогою власних сайтів; 2) надання послуг в онлайн режимі; 3) залучення громадян до прийняття та обговорення управлінських рішень; 4) автоматизація роботи окремих державних органів і міжвідомчої взаємодії; 5) підконтрольність влади суспільству [100, с. 135]. Проте слід констатувати, що автор переважно надає перелік ознак електронного урядування, тоді як визначення самого його поняття потребує більш комплексного підходу й розуміння.

Цікавою є думка генерального бізнес-керівника міжнародної корпорації Intel Стейсі Джереда Сміта про те, що для досягнення бажаного успіху в процесі впровадження електронного урядування в будь-якій країні світу необхідним є наявність трьох основних елементів: забезпечення доступу якомога більшій кількості населення до сучасних інформаційних технологій;

створення розвинутої інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури; прийняття відповідних законодавчих актів, де чітко були б визначені права та обов'язки людини, а також базова термінологія [156, с. 93].

У цьому контексті М. Г. Ватковська тлумачить електронне урядування як сукупність взаємодії державних інформаційних систем з інформаційно-технологічною інфраструктурою та з інфраструктурами, які забезпечують доступ населення, відкритість, результативність та ефективність діяльності органів державної влади з метою найбільш повного задоволення прав громадян [44, с. 6]. Проте в цьому аспекті авторка не акцентує увагу на таких ключових ознаках електронного урядування, як режим реального часу, деперсоніфікація тощо, з чим не можемо повною мірою погодитися.

Водночас А. Семенченко пропонує взяти за основу визначення електронного урядування, що було сформульоване Інститутом сучасного розвитку та Інститутом розвитку інформаційного суспільства, відповідно до якого електронне урядування – це система взаємодії органів державної влади з населенням, яка ґрунтується на застосуванні сучасних технологій і мережі Інтернет, з метою розширення доступності й підвищення якості всіх державних послуг, зменшення часових витрат на їх надання, а також зниження навантаження на громадян та організації в процесі їх отримання. Слід зауважити, що в реаліях сьогодення це поняття зазнало певної еволюції. Це призвело до того, що науковці почали знаходити певні його внутрішні протиріччя та відмінності з теоретичними положеннями, які були визначені раніше [187, с. 55].

Крім того, серед науковців сформувалися й інші точки зору щодо сутності електронного урядування. Зокрема, Т. М. Камінська, М. С. Пасічник та С. А. Чукут наголошують на тому, що електронне урядування – це фактично глобальне оновлення всієї системи державного управління, яке включає як процес надання нових послуг, так і створення сучасних комунікативних каналів взаємодії між владою та суспільством [133, с. 4].

На думку І. С. Куспляка, поняття електронного урядування охоплює наступні елементи: систему нових взаємозв'язків між суб'єктами управління; функціональну комп'ютерну систему; урядовий мережевий портал; внутрішню урядову інформаційну систему; державну систему забезпечення комплексної інформаційної безпеки [187, с. 43–47].

Досліджуючи електронне урядування, В. І. Мишишин визначає його як спосіб здійснення державного управління, який, використовуючи новітні інформаційно-комунікаційні технології, забезпечує взаємодію держави та громадян [215, с. 169–170].

Також цікавою вважаємо думку П. С. Клімушина, який стверджує, що електронне урядування – це система взаємодії органів влади з громадянами, яка використовує новітні інформаційні технології задля забезпечення доступності державних послуг, скорочення термінів їх надання [151, с. 4]. На наш погляд, з розумінням електронного урядування як системи взаємодії органів державної влади варто погодитися під час розгляду сутності цього поняття в широкому значенні.

Своєю чергою І. Талло, директор Академії електронного урядування Естонії, визначає електронне урядування як використання інформаційно-комунікаційних технологій для вдосконалення функціонування держави та надання нею послуг [92, с. 211].

На думку представників Європейського Союзу, електронне урядування – це використання інформаційно-комунікаційних технологій у державному управлінні, поєднане з впровадженням організаційних змін і нових навичок для надання державних послуг і запровадження демократичних процесів.

Європейська комісія визначила електронне урядування як процес використання сучасних технологій разом з комплексом проведення організаційних нововведень і набуттям нових знань, спрямованих на розвиток демократичних процесів, а також збільшення розвитку державної політики.

На думку соціологів, поняття електронного урядування є соціальним феноменом, що ґрунтується на використанні інформаційно-комунікаційних

технологій для переміщення внутрішніх інформаційних даних між державою, населенням та іншими недержавними організаціями у віртуальне інформаційне середовище. Саме це середовище знаходиться в тісному взаємозв'язку із системою соціальної комунікації, зміна якої може призвести до перетворень у соціальній організації та її управлінні. Крім того, у цьому разі саме соціологія як наука займає провідне місце, оскільки вона спроможна створити реальну картину соціальних перетворень, системно дослідити взаємозв'язки соціальних суб'єктів, проаналізувати і встановити масштаби реалізації тієї або іншої альтернативи [164, с. 9].

Також варте уваги існування двох найбільш поширених підходів до визначення поняття електронного урядування – теоретичного та описового, кожен з яких залежно від мети, мотивацій, завдань і сфери застосування розкриває його особливості. Теоретичний передбачає розгляд відповідної ідеології як однієї із сучасних засобів державного управління та способів здійснення змін у суспільстві. Крім того, теоретичний підхід розглядає електронне урядування як одну з ключових технологій інформаційного суспільства поруч з такими технологіями, як електронна комерція, електронні освіта, наука, охорона здоров'я, культура тощо. Описовий підхід розглядає електронне урядування як організаційно-технологічну систему, побудовану на фундаментальних технологіях інформаційного суспільства та яка об'єднує такі сфери, як державне управління, бізнес, комерція, охорона здоров'я, освіта, наука тощо [121, с. 57].

Загалом впровадження та функціонування електронного урядування потребує здійснення комплексних, послідовних та індивідуалізованих дій щодо надання з боку держави послуг та інформації громадянам, що логічно потребує комплексної перебудови процесу її діяльності. Крім того, здійснення електронного урядування є доволі складним процесом, який передусім вимагає значних фінансових ресурсів і розв'язання багатьох проблем.

Розглянувши безліч визначень поняття електронного урядування, які використовуються у вітчизняній та зарубіжній науці державного управління,

можна побачити, що підхід науковців до визначення цього поняття є неоднозначним, адже різні автори концентрують увагу на різних ознаках об'єкта дослідження як на найважливіших. Для вітчизняної науки поняття «електронне урядування» є новим і незвичним. Саме тому сьогодні у сфері науки державного управління йде активний пошук найбільш вдалого визначення, яке б характеризувало складне явище застосування інформаційних технологій для забезпечення діалогу між державою та суспільством.

Більшість запропонованих визначень включають лише три основні елементи: ефективність діяльності уряду, надання послуг населенню та покращення процесу демократичного розвитку.

Підсумовуючи зазначене та ґрунтуючись на власному розумінні поняття електронного урядування, з позиції загальнотеоретичного аналізу доцільно викласти його в дещо іншій формі: електронне урядування – це принципово новий спосіб здійснення державної влади в напрямі розбудови демократії за допомогою використання широкого спектра новітніх електронних інформаційно-комунікаційних технологій, що забезпечують надання якісно нових державних послуг у режимі реального часу для всіх категорій осіб як у міжнародному, так і в національному й регіональному масштабах.

Саме тому основна відмінність між різноманітними визначеннями, які використовуються сьогодні, полягає у визначеній меті електронного урядування. Причому в більшості випадків виокремлюють або його результати, або його соціальні наслідки впровадження. Загалом усі наявні визначення мають право на існування та пов'язані з необхідністю комплексного використання інформаційно-комунікаційних технологій.

Тобто поняття електронного урядування може означати в різних країнах та в різних проєктах різні речі, і можна припускати, що воно матиме стільки ж варіантів тлумачення, скільки є авторів. Зазвичай визначення групують у категорії від найбільш загальних до найбільш конкретних.

Неодмінною умовою переходу до електронного урядування є загальна інформатизація всіх процесів, що наявні в діяльності органів державної влади.

Саме за таких умов з'являється реальна можливість реалізувати інформаційну та функціональну взаємодію уряду з населенням та кожним суб'єктом управління.

Електронне урядування не може розглядатися відокремлено від розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема Інтернету, який на етапі зародження був просто сукупністю мереж для вивчення комунікаційних можливостей. Проте дуже швидко Інтернет став не лише доступним глобальним засобом обміну інформацією, а й перспективним інструментом дослідження соціальних явищ і зручним середовищем для формування інформаційних та соціальних послуг. Саме на цій основі в межах парадигми переходу до інформаційного суспільства виникло поняття електронного уряду [227, с. 8].

З цього приводу слушною є думка П. С. Клімушина стосовно того, що електронне урядування позитивно впливає на розвиток і діяльність системи публічного управління як постійний когнітивний спосіб пошуку варіантів та альтернатив, а саме від рефлексивного громадянського суспільства та до мережевого публічного управління. Це пов'язано із формуванням нового типу особистості індивідуалізованого суспільства, представника суспільства знань, який може реалізовувати свою суб'єктність у багат шаровому способі публічного управління. Також формується кардинально нова культура соціальної участі населення, яка спричиняє виникнення мережевих спільнот із власними позиціями та інтересами, самоорганізованих ініціатив соціальних рухів і місцевих спільнот [150, с. 82].

Досліджуючи сутність електронного урядування, доцільно передусім визначити його найголовніші завдання. Так, першочерговим завданням є встановлення мети електронного урядування, причому завдання повинно бути реальним, тобто має враховуватися початковий стан тієї чи іншої проблемної ситуації в цій сфері та запланований кінцевий результат.

Повертаючись до Концепції розвитку електронного урядування в Україні, слід зауважити, що в її змісті зазначено такі завдання його

забезпечення: 1) забезпечення захисту прав громадян на доступ до інформації; 2) залучення населення до процесу вирішення державними справами [537]; 3) удосконалення технологічної складової державного управління; 4) підвищення рівня якості управлінських рішень; 5) подолання інформаційної нерівності; 6) організація надання послуг в електронному вигляді з використанням Інтернету; 7) створення можливості для навчання громадянам; 8) деперсоніфікація процесу надання послуг; 9) впровадження електронного документообігу з використанням електронного цифрового підпису; 10) забезпечення процесу зберігання електронних документів [377].

З цього приводу В. В. Марченко зауважує, що перші чотири пункти не конкретизують мету електронного урядування, а власне її дублюють. Ефективність реалізації поставлених завдань залежить від чіткості їх визначення, тому останні мають відображати мету електронного урядування так би мовити у вузькому значенні, а не становити узагальнюючі фрази, що характерно для переважної більшості нормативно-правових актів з цього питання [204, с. 79].

Водночас Агентство з питань електронного урядування України зазначає, що його основним завданням є: 1) здійснення державної політики у напрямі інформатизації, електронного урядування, створення національних електронних інформаційних ресурсів; 2) забезпечення формування державної політики в регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства [327].

На думку А. І. Семенченка, завданнями електронного урядування в Україні, є: 1) створення єдиного інформаційного простору; 2) посилення контролю за виконанням організаційно-розпорядчих документів; 3) пришвидшення темпів прийняття управлінських рішень; 4) створення передумов для використання електронного документообігу тощо [401, с. 65].

У проєкті Зеленої книги з питань розвитку електронного урядування в Україні теж містяться завдання електронного урядування: 1) передача та одержання органами влади документів в електронній формі; 2) автоматизована

взаємодія та обмін електронними даними між інформаційними системами органів влади; 3) автоматизований доступ органами влади відповідно до повноважень до електронних даних інших органів влади [554].

Досліджуючи завдання електронного урядування та розділяючи думку В. В. Марченко, можна сказати, що електронне урядування має значну кількість завдань, які здебільшого «переформулюють» мету електронного урядування, не передбачають досягнення конкретного результату у встановлений строк, не є науково обґрунтованими, оскільки базуються на гіпотетичних, а не фактичних можливостях практичної реалізації того чи іншого завдання [204, с. 97].

Слід зауважити, що основною метою електронного урядування є створення електронної держави як цілісної структури, діяльність якої спрямована на досягнення рівноваги інтересів держави, громадян і бізнесу. Крім того, впровадження електронного урядування ставить за мету досягнути рівня європейських стандартів якості, доступності та прозорості електронних послуг; побороти інформаційну нерівність; сприяти розвитку економіки; розробляти ефективні нормативно-правові акти, здійснювати раціональну політику тощо.

Що стосується ознак електронного урядування, то з цього приводу А. І. Семенченко слушно зазначає, що розвиток системи електронного урядування спрямований на впровадження системного й конкретизованого підходу до процесу надання державними органами влади послуг громадянам, без прямого контакту з її представниками, що є одним з головних аспектів здійснення реформ у роботі органів державної влади й органів місцевого самоврядування [170, с. 3].

Крім зазначеного вище, автор звертає увагу й на такі ознаки електронного урядування, як: 1) цілеспрямована робота всіх учасників його здійснення; 2) здійснення державної політики впровадження системи електронного урядування як невід'ємної частини державної політики сталого розвитку України; 3) підвищення рівня інформатизації всіх адміністративних процесів; 4) зміна принципів державного управління, структури та функцій суб'єктів

надання послуг; 5) впровадження процесу вивчення основ застосування інформаційних технологій для державних службовців, громадян і представників бізнесу; 7) впровадження елементів мотивації та заохочення розвитку електронного урядування [170, с. 3–5].

З наведеного випливає, що електронне урядування спрямоване на встановлення результативних партнерських відносин між владою і населенням, між владою і окремою особою, між владою і бізнесом з метою підвищення рівня діяльності всіх суб'єктів відносин, що виникають з приводу застосування елементів електронного урядування та розбудови сучасного демократичного суспільства.

На ключових ознаках електронного урядування також робить акцент П. С. Клімушин, стверджуючи, що не дивлячись на різні трактування терміна, у світовій практиці формування поняття електронного урядування базується на: 1) спрямованості на потреби громадян; 2) економічній ефективності; 3) відвертості для громадського контролю та ініціативи; 4) відкритості й доступності результатів роботи державного апарату, оскільки така форма знижує залежність громадян від участі чиновника, а тому запобігає корупції [151, с. 26].

М. С. Демкова виокремлює такі ознаки електронного урядування, як: 1) прозорість і доступність результатів роботи публічної адміністрації; 2) економія матеріальних, фінансових і часових ресурсів; 3) оптимізація корпоративного управління; 4) підвищення рівня якості адміністративних послуг; 5) зменшення корупційних випадків; 6) створення умов для розвитку електронної демократії [77].

Ознаками сучасного електронного урядування є такі: 1) свобода доступу населення до державної інформації через онлайн ресурси; 2) електронне діловодство; 3) контроль парламентом і громадянами ефективності діяльності державних органів; 4) впровадження особистих карток для доступу та ідентифікації службовців; 5) електронний спосіб контролю присутності робітника на робочому місці; 6) електронні розрахунки виплат державним

службовцям; 7) надання необхідних державних послуг через онлайн ресурси; 8) впровадження електронного документообігу [78, с. 124].

Найбільш оптимально ознаки електронного урядування обґрунтував відомий вітчизняний дослідник В. В. Марченко, а саме: максимальне використання у владно-розпорядчій діяльності органів влади сучасних технологій, автоматизованого апаратного забезпечення та інноваційних програмних продуктів; електронний документообіг і електронне діловодство, електронна звітність тощо; базування на міжвідомчій взаємодії, взаємодії між усіма учасниками електронного урядування, формування партнерських відносин; інтегрованість електронних систем, інтегрованість адміністративних послуг; орієнтація на створення єдиного інтегрованого (і фактично діючого за всіма напрямками) урядового порталу; залежність від законодавчого врегулювання, наявних фінансового, кадрового, організаційно-методичного та інформаційно-технічного забезпечення; відкритість, прозорість, доступність публічної інформації, деперсоніфікація, широке охоплення користувачів електронних систем; дистанційна та інтерактивна (у режимі реального часу, онлайн) форми управління; сервісне обслуговування громадян, орієнтованість на їх потреби та запити; громадський контроль, залучення до урядування та прийняття рішень громадянами тощо [204, с. 66–79].

Загалом можна виділити чотири основні сфери діяльності електронного урядування. Першою є сфера електронних послуг, що виявляється в наданні державних послуг та урядової інформації в електронній формі в режимі 24/7. Вона також включає такі нововведення, як універсальне бюро послуг і доступ до різних служб через «єдине вікно».

Другою є сфера електронного управління, яка стосується саме внутрішніх інформаційно-комунікаційних систем, що забезпечують виконання управлінсько-адміністративних функцій державних органів влади, а саме таких як управління даними та здійснення електронних записів комунікації між департаментами. Ця сфера вимагає наявності організаційної культури та

орієнтації працівників на підвищення показників діяльності, обслуговування користувачів і на безпосередню участь громадян.

Третьою є сфера електронної демократії, вона виявляється у використанні інформаційно-комунікаційних технологій як засобу й інструменту, що визначає пріоритетні напрями роботи, порядок денний і сферу державної політики, а також реалізовувати і впроваджувати політичні заходи. Такими заходами є забезпечення участі громадян у процесі прийняття державних рішень, зокрема дистанційних зборів, відкритих нарад й опитувань.

Четвертою є сфера електронної комерції, яка безпосередньо стосується системи бізнесу. Саме електронна комерція забезпечує здійснення обміну грошових коштів на товари та послуги в Інтернеті. Прикладом таких послуг є можливість оплачувати рахунки та послуги за житлово-комунальні послуги, тоді як уряд через електронні державні закупівлі може закупити необхідні канцелярські товари.

Причому потрібно розуміти, що електронне урядування не буде реалізоване, якщо уряд придбає додаткові комп'ютери та створить вебсайт. Це дозволить лише автоматизувати частину адміністративної діяльності та вивести її з паперового світу. Електронне урядування є процесом трансформації уряду, воно вимагає планування, політичної волі та сталого потоку необхідних ресурсів. Ні покупка більш сучасних технологій, ні автоматизація складних процедур самі по собі не можуть підвищити ефективність державного управління або рівень громадської участі в державному житті. Технологічні інновації не змінять менталітет чиновників, які не розглядають громадянина як споживача послуг уряду чи як учасника процесу прийняття політичних рішень.

Досліджуючи інститути та правові механізми здійснення електронного урядування, слід констатувати, що якість практичної реалізації завдання залежить від чіткості визначення його функцій. Саме тому необхідною є характеристика функцій електронного урядування. Згідно зі словником української мови, поняття «функція» трактується як робота кого-, чого-небудь, обов'язок, коло діяльності, призначення, роль чого-небудь [409, с. 653].

На думку О. Л. Слободян, основними функціями електронного урядування є: 1) підвищення рівня якості урядових послуг і спрощення процедур їх отримання; 2) здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади; 3) забезпечення відкритості інформаційних даних органів управління; 4) видача дозволів і надання послуг акредитації, атестації, сертифікації; 5) можливість здійснення різного виду реєстраційних послуг; 6) легалізація документів у вигляді консульської легалізації та верифікація достовірності сертифікатів походження товарів; 7) можливість визнання певного статусу або права особи [447, с. 6].

Згідно зі ст. 6 Закону України «Про Національну програму інформатизації», у процесі інформатизації державні органи здійснюють такі функції: 1) захист авторських прав та баз даних і програм; 2) установлення стандартів і правил використання засобів сучасної інформатизації; 3) надання доступу громадянам до інформації державних органів та органів місцевого самоврядування, а також до інших джерел інформації; 4) забезпечення належного рівня інформаційної безпеки держави тощо [164].

Як приклад Державне агентство з електронного урядування в Україні, виконує такі функції, як: 1) поширює практику застосування законодавства та розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів; 2) проводить прогнозно-аналітичні дослідження стану впровадження електронного урядування та всієї сфери інформатизації; 3) здійснює державну реєстрацію електронних інформаційних ресурсів державних органів; 4) виконує функції генерального державного замовника Національної програми інформатизації; 5) забезпечує належне функціонування Єдиного вебпорталу Кабінету Міністрів України; 6) здійснює спостереження за інформаційним наповненням офіційних вебсайтів органів виконавчої влади; 7) координує роботу органів виконавчої влади, пов'язану з розробкою та інтеграцією інформаційних систем у Єдиний вебпортал та наданням інформаційних послуг через систему «Електронний уряд»; 8) моніторить і контролює роботу щодо створення, ведення і забезпечення функціонування Національного реєстру електронних

інформаційних ресурсів; 9) розробляє вимоги до форм ведення електронного документообігу; 10) сприяє впровадженню процесів навчання, підготовки та перепідготовки фахівців у сферах інформатизації й електронного урядування тощо [327].

Саме тому функції електронного урядування – це найбільш загальні та головні напрями впливу й діяльності державної влади в контексті розвитку демократії за допомогою використання передових і найновітніших електронних інформаційно-комунікаційних технологій.

Варто зазначити, що в процесі здійснення функцій і реалізації розглянутих завдань виявляються особливості електронного урядування. Так, П. С. Клімушин вбачає особливість сучасного електронного урядування в тому, що ефективне й безпечне використання інформаційно-комунікаційних технологій у державному управлінні неможливе без гармонізації двох складових: законодавства, що надає можливість усім суб'єктам (резидентам і нерезидентам) працювати в єдиному правовому полі, а також єдиних технічних стандартів, що забезпечує сумісність під час використання систем [151, с. 102]. З цією точкою зору можна погодитися, проте варто наголосити на тому, що зазначений вище перелік особливостей електронного урядування не є вичерпним.

Слід зазначити, що електронне урядування, як і всі наявні суспільно-правові явища, ґрунтуються на низці загальних і спеціальних принципів, які визначають об'єктивність формування та функціонування електронного урядування в органах влади, зважаючи на динамічно змінювані потреби населення. Крім того, як уже неодноразово зазначалося, електронне урядування пов'язане з інформаційним суспільством, загальне бачення та основні принципи якого викладені, наприклад, у Женевській декларації принципів інформаційного суспільства, схваленій на Всесвітньому саміті з питань інформаційного суспільства 2003 року [53].

Основним принципом ефективної стратегії створення інформаційного суспільства та вдосконалення державного управління стало впровадження

системи мережевої взаємодії органів влади та народу, підвищення ефективності й результативності інформаційної системи електронного урядування як одного із засобів електронних взаємовідносин держави з громадянами.

Згідно з позицією загальної теорії права, термін «принцип» усвідомлюється як первісне, визначальне, те, від чого походить усе інше, а саме засади, основи, керівні ідеї, вихідне положення будь-якого явища тощо. Крім того, під час характеристики поняття принципу варто враховувати, що передусім ідеться про ідею, вимогу, положення як головний, основоположний, фундаментальний, засадничий, вихідний, керівний, загальний, відправний елемент.

За словами провідного вченого С. П. Погребняка, принципи не є постійними вимогами, їх існування обумовлене певним соціально-історичним контекстом [250, с. 26].

Так, досліджуючи принципи електронного урядування, спершу варто зазначити, що термін «принцип» вживається в багатьох значеннях. Зокрема, з огляду на зміст словника української мови, цей термін трактують таким чином: 1) базова та вихідна засада певної наукової теорії, системи, ідеологічного напрямку тощо; 2) особливість чи спосіб створення або здійснення чогось; 3) фундаментальне правило, що покладене в основу роботи якої-небудь організації, установи, підприємства тощо; 4) позиція, переконання, норма, закон, статут, заповідь, правило, якими керується в житті [408, с. 693].

За словами В. Я. Малиновського, принципами є ключові ідеї, базові істини, норми поведінки, які забезпечують розвиток суспільних взаємовідносин, формулюються у вигляді наукових положень, і здебільшого виражаються в правовій формі [201, с. 192]. Крім того, принципами є керівні орієнтири в практичній діяльності і в наукових дослідженнях та позитивні закономірності, які науково й практично обґрунтовані, а саме узагальнюють і відображають об'єктивність правил суспільного розвитку та притаманні ознаки практичного управління [204, с. 93].

Впровадження системи електронного урядування є засобом підвищення рівня ефективності роботи на основі глобальної перебудови процесу діяльності державних органів. Аналізуючи весь існуючий і доступний масив напрацювань у цій сфері, явним стало те, що на сьогодні не існує жодного єдиного підходу щодо порядку впровадження технологій електронного урядування, проте можна відзначити наявність існування деяких загальних принципів: 1) реформування процесів – головною передумовою успішного впровадження електронного уряду є створення нових процесів і нових відносин між суб'єктами управління; 2) лідерство – сильне політичне лідерство виявляється в необхідності існування державних службовців, які розуміють важливість значення цих технологій та усвідомлюють правильний напрям розвитку державної політики. Воно покликане забезпечити безперервне збільшення фінансових ресурсів та інформації, які необхідних для виконання завдання, а також співпраці різних державних установ; 3) стратегічні інвестиції, що виявляються в необхідності виділення найбільш пріоритетних проєктів фінансування, за умов існування жорсткої економії фінансових ресурсів; 4) співпраця, що виявляється в необхідності запровадження сучасних форм взаємодії та комунікації між державними установами, приватним сектором та неурядовими організаціями. Це може позитивно вплинути на процес проведення результативних реформ і прискорення процесу впровадження системи електронного урядування; 5) участь громадян, а саме задоволення потреб населення (ініціатива, що спрямована на покращення та підвищення рівня життя громадян, для реалізації якої, використовуючи сучасні технології, необхідно розробити систему дослідження інтересів та потреб громадян) [164, с. 16; 390].

Водночас слід звернути увагу на фундаментальні принципи електронного урядування, які включені до Декларації принципів побудови і розвитку інформаційного суспільства, проголошеній у 2003 році в Женеві, а саме: 1) значення органів державної влади і всіх зацікавлених сторін, що здійснюють управління в процесі використання інформаційно-комунікаційних

технологій для досягнення цілей розвитку; 2) нова інфраструктура, спрямована на надання повноцінного доступу до послуг на базі інформаційно-комунікаційних технологій; 3) відкритість і доступність інформації; 4) забезпечення доступу громадян до інформації, даних і знань з можливістю вносити свої пропозиції; 4) нарощування потенціалу; 5) підвищення рівня довіри й безпеки до інформаційно-комунікаційних технологій; 6) використання та розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, що спрямовані на створення переваг у всіх сферах нашого життя тощо [467].

Концепція розвитку електронного урядування в Україні визначає основні принципи електронного урядування, а саме: 1) відкритість і доступність; 2) конфіденційність та інформаційна безпека; 3) існування єдиних технічних стандартів використання інформації; 4) задоволення потреб користувачів [377].

У Концепції створення та функціонування інформаційної системи електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів також закріплюються принципи електронного урядування: здійснення обміну інформацією на правовій основі; забезпечення належного рівня захисту державних інформаційних ресурсів та персональних даних; реалізація технологічної сумісності різних інформаційних систем і баз даних; субсидіарності; технологічної нейтральності; ієрархічності; автоматизація процесу надання послуг з метою мінімізації участі людини; багатомовності [381].

Також інтерес становлять принципи, які наводить В. Єжуніновий: масштабне впровадження елементів електронного управління в діяльність всіх органів державної влади; 2) розвиток електронної демократії, публічності та відкритості роботи державних органів що здійснюють урядування; підвищення рівня якості державних послуг; сприяння розвитку комп'ютерної грамотності; інформатизація електронних послуг, що надаються державними органами; розвиток дієвої інформаційної безпеки; впровадження єдиних сучасних технічних стандартів; цілодобове надання послуг за допомогою мережі Інтернет [119, с. 166–167].

Водночас О. Л. Слободян доводить необхідність закріплення деяких інших принципів електронного урядування: 1) здійснення реєстрації документів лише один раз; 2) можливість одночасного здійснення різних операцій з одними і тими самими документами; 3) забезпечення процесу безперервного обміну документами; 4) створення системи звітності в процесі роботи з документами [249, с. 4]. Проте явним є те, що всі ці принципи стосуються виключно роботи з електронним документообігом.

Також не менш цікавими та правильними є думки провідних українських науковців С. В. Дзюби, І. Б. Жиляєва, С. К. Полумієнка, І. А. Рубана та А. І. Семенченка у їх спільній роботі стосовно того, що електронне урядування повинно базуватись передусім на принципах співробітництва й партнерства, що передбачає контроль діяльності державних органів з боку громадян і бізнесу, виключаючи застосування командно-адміністративних моделей та директивних способів державного управління, нерівноправних взаємовідносин держави з іншими суб'єктами процесу. 2011 року Україна приєдналась до міжнародної ініціативної програми «Партнерство “Відкритий уряд”», яка передбачає створення нового типу організації державного сектора – «Відкритий уряд», який запрошує громадян до участі в здійсненні інноваційних процесів, робить доступними ресурси, які раніше були закриті для доступу, використовує переваги масової колективної роботи, працює на засадах прозорості та діє як сучасна інтегрована мережна організація, що створює соціальні інновації.

Проаналізувавши й узагальнивши все викладене вище, слід зауважити, що принципами електронного урядування є установлені загальнобазові положення й засади організації, здійснення та функціонування електронного урядування, необхідність та ефективність використання яких у практичній діяльності є науково та практично обґрунтованими на національному і на міжнародному рівнях, а також такими, що повинні бути закладені в основу розроблення будь-яких механізмів впровадження, розвитку та функціонування електронного урядування.

Однією з передумов подальшого розвитку і підвищення ефективності електронного урядування в органах влади є необхідність виділення суб'єкта, об'єкта й предмета електронного урядування.

Термін «суб'єкт» у різних сферах суспільних відносин і наукових дослідженнях трактується по-різному: істота, яка здатна пізнавати навколишній світ, об'єктивно й цілеспрямовано діяти; особа, як фізична, так і юридична, що відіграє активну роль у певному процесі діяльності; особа чи організація як носій прав та обов'язків; людина, що має певні фізичні і психічні якості; предмет думки чи судження [407, с. 814]. У теорії управління суб'єктом прийнято вважати учасника процесу управління, який відповідно до свого функціонального призначення здійснює на практиці цілеспрямований упорядковувачий вплив на відповідний об'єкт управління.

У теорії держави і права суб'єктом права є учасник суспільних відносин, що слугує носієм юридичних прав і обов'язків, до яких належать органи державної влади й органи місцевого самоврядування, їх посадовці та інші фізичні та юридичні особи [419, с. 234]. Тобто сутність суб'єкта права відображає не лише потенційну можливість участі в правовідносинах, а й реальну участь у них шляхом законодавчого покладання суб'єктивних прав і юридичних обов'язків.

Так, І. В. Клименко та К. О. Линьов у праці «Технології електронного урядування» відмічають, що суб'єктами є всі сутності, про які записується інформація, як фізичні (люди або машини), так й абстрактні (організації). Причому автори стверджують, що суб'єкти можуть бути «контейнерами, що містять у собі інші суб'єкти», або відігравати роль «ресурсів», які можна створювати, змінювати або використовувати в процесі сервісної взаємодії [146, с. 39].

Як зазначає В. В. Марченко, суб'єкт електронного урядування в органах виконавчої влади є різновидом суб'єктів адміністративно-правових відносин. Попри існування значної кількості наукових праць з питань електронного урядування, поняття «суб'єкт електронного урядування в органах виконавчої

влади» практично не використовується, а отже, його сутність визначено фрагментарно [204, с. 149].

Також автор зазначає, що міністерства теж є суб'єктами електронного урядування, видаючи відповідні накази, розробляючи стратегії інформаційного розвитку та іншого спрямування, що має вплив на розвиток електронного урядування. Кожне міністерство має вебсайт, який входить до єдиної інтегрованої інформаційно-комунікаційної системи, на якій базується електронне урядування у виконавчих органів України. Інші центральні органи виконавчої влади також можуть видавати накази з приводу організації електронного урядування, ведуть власні вебпортали в системі «Електронний уряд», є надавачами адміністративних послуг, беруть участь в електронному документообороті, використовують цифровий підпис [204, с. 152].

У межах дослідження об'єкта й предмета електронного урядування доцільно проаналізувати поняття «об'єкт» і «предмет». Слід звернути увагу, по-перше, на те, що наявність об'єкта обумовлює необхідність діяльності того чи іншого суб'єкта – керуючої системи, що своєю чергою обґрунтовує актуальність обраної наукової проблематики. По-друге, під час визначення сутності об'єкта і предмета важливо досліджувати ці категорії в тісному зв'язку, зважаючи на те, що вони співвідносяться як загальне та часткове.

Так, з позицій філософії об'єктом є щось протилежне суб'єкту в процесі предметно-практичної і пізнавальної діяльності. У загальному розумінні об'єктом є: дійсність, яка існує поза уявленням людини і незалежно від нього; особа, явище чи предмет, на які спрямована певна увага чи діяльність; предмет будь-якого дослідження тощо [406, с. 495].

З позиції теорії держави і права об'єктом права є суспільні відносини, які можуть ставати предметом правового регулювання. Своєю чергою об'єктом правових відносин є блага (як матеріальні, так і нематеріальні), задля реалізації яких виникають права та обов'язки учасників таких правовідносин [419, с. 237].

Що стосується предмета, то він завжди є унікальним (що-небудь конкретне, матеріальне, що сприймається органами чуття), характеризується

самостійністю та своєрідністю певної речі – те, чим відрізняється від інших. Наприклад, у юридичній науці предметом є закономірності щодо виникнення, розвитку, функціонування державних і правових процесів та явищ. Натомість предметом теорії держави та права є найбільш загальні закономірності й тенденції виникнення, розвитку і функціонування державних та правових явищ і процесів, а також загальні поняття [419, с. 15–17].

У загальному розумінні ознаками предмета є: будь-який матеріальний факт чи явище, які можна сприйняти органами чуття; логічне поняття, що становить смисл думки, пізнання тощо; те, на що спрямована діяльність когось або чогось; система знань, окремої галузі науки чи дисципліни [408, с. 527].

Доречною вважаємо точку зору Ю. І. Цекова, який стверджує, що предмет міститься в межах об'єкта, інакше кажучи, поняття «об'єкт» і «предмет» співвідносяться як загальне й часткове явище, у результаті чого в об'єкті виділяється конкретна його частина – предмет [88, с. 16].

Впровадження інтернет-технологій у сферу діяльності державної влади дасть можливість підвищити рівень її ефективності та зробити більш відкритою її роботу. Електронне управління кардинально змінює процес взаємодії урядовців і населення. Кожний бажаючий отримує можливість доступу до результатів діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, дозволяє знати плани їх роботи та безпосередньо комунікувати з ними.

Мета електронного урядування передусім спрямована на забезпечення прозорості й доступності результатів роботи державного апарату, зниження залежності громадян та організації від можливого свавілля чиновників, а отже, попереджає вияви корупції.

Правильне здійснення електронного урядування прискорить надання послуг державними органами. Громадяни, відвідуючи офіційні портали, зможуть заповнювати різноманітні реєстраційні форми, записуватися на прийом, отримувати дозволи, здобувати ліцензії, подавати податкові декларації, заявки на одержання соціальних пільг, здійснювати пошук роботи, оформляти

персоніфіковані документи, реєструвати автотранспорт, отримувати свідоцтва, подавати заяви на вступ до навчальних закладів тощо. Крім технічного боку, електронне урядування спрямоване на надання громадянам можливості відчувати власну причетність до політики і бачити результативність їхніх дій завдяки величезним можливостям Інтернету – від інформування населення про різних претендентів на виборчі посади та розповсюдження інформації про партії до участі громадян в електронних форумах політичного ухилу, в електронному голосуванні й електронних виборах.

Ідея електронного урядування передбачає усвідомлення громадянами нових можливостей впливу на політичне й економічне життя країни засобами Інтернету, підвищення політичної активності населення, усвідомлення можливості тиску на державну владу через політично орієнтовані сайти і портали [227, с. 6–7].

Пріоритетними політичними завданнями для формування електронного урядування XXI століття є: підвищення ефективності системи державного адміністрування; забезпечення інтерактивного діалогу між державою, громадянами й інститутами громадянського суспільства; створення єдиної системи суспільного та державного контролю за результативністю діяльності державних органів; взаємодія і співпраця державних установ з неурядовими організаціями громадянського суспільства.

Створення, розвиток і функціонування урядової інформаційної інфраструктури є непростим завданням, адже вимагає належної формалізації в нормативно-правових документах, бюджетного фінансування та значних ресурсів. Крім того, впровадження електронного урядування – це досить масштабний і довгостроковий проєкт. Формування інформаційної інфраструктури державних органів має супроводжуватися переформатуванням всіх управлінських процесів і подоланням наявних шаблонів бюрократичної культури.

Слід зауважити, що передусім переваги від впровадження електронного урядування отримують саме ті споживачі державних послуг, які потребують

послуг отримання дозволів та реєстрації. За наявності електронного урядування виникає можливість звертатися до одного державного органу влади для отримання послуги від інших органів влади однієї сфери.

Крім того, упровадження системи електронного урядування не обмежується автоматизацією управлінських процедур. Високотехнологічні інновації самі по собі не можуть змінити систему управління – потрібне формування нової інформаційної культури в інфраструктурі органів державної влади, спрямованої на трактування громадянина як споживача послуг держави та учасника процесу прийняття управлінських рішень. Для повноцінної реалізації концепції електронного урядування потрібні принаймі три речі: стратегічне планування, політична воля та належне фінансове забезпечення.

Таким чином, наслідком впровадження електронного урядування будуть відкритість і прозорість результатів роботи органів державної влади та місцевого самоврядування, значна економія часу й матеріальних ресурсів, підвищення якості надання адміністративних послуг.

Висновки до розділу 1

1. Виникнення електронного урядування пов'язане із впровадженням наприкінці ХХ століття в багатьох розвинутих країнах змін у моделях організації адміністрування державного управління, адаптації їх до інформаційних, екологічних, економічних і соціальних наднаціональних викликів часу. Основними критеріями цих моделей були вимоги оптимального співвідношення професійних і технологічних основ в адміністрації.

2. Моделями електронного урядування є: континентально-європейська, англо-американська та азіатська модель. Континентально-європейська модель електронного урядування спрямована передусім на потреби громадян-користувачів, тобто користувачів інформаційних мереж і систем. Вона охоплює більшість країн Європи, характеризується наявністю наддержавних інститутів

політичної діяльності, таких як Європарламент, Європейський суд, єврокомісії, рекомендації яких є обов'язковими для виконання всіма членами Європейського Союзу та високим ступенем інтегрованості до єдиного інформаційного простору, вільним доступом до інформації, жорстким законодавством, що регулює інформаційні правовідносини, використанням високих технологій з орієнтацією на потреби громадян-користувачів, одержанням інформації в режимі реального часу тощо. Англо-американська модель електронного урядування спрямована на спрощення механізмів взаємодії населення з органами влади, створення можливостей взаємодії споживачів та виробників державних послуг. У змісті англо-американської моделі закладено три основні принципи: діяльність уряду повинна бути спрямована на потреби та інтереси громадян, а не бюрократії; діяльність уряду має орієнтуватися на досягнення результатів своєї роботи; уряд повинен активно створювати, впроваджувати та розвивати інновації. Азіатська модель електронного урядування виявляється в доволі своєрідному стилі здійснення державного управління, не типового для нашого типу корпоративної культури, а також у застосуванні багаторівневої системи державного управління. Головною особливістю цієї моделі є впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у найбільш затребувані сфери життя, такі як освіта, наука, медицина, економіка та культура.

3. Однією з істотних умов запровадження в Україні технологій електронного урядування є наявність необхідних електронних інформаційних ресурсів, що можуть надавати різноманітну інформацію. Зміст електронного урядування полягає не лише в його вираженні у формі модернізованої системи державного управління, а й забезпеченні комунікації громадян з владою завдяки сучасним інформаційно-комунікаційним технологіям, де моментом початку відліку формування електронного урядування в Україні можна вважати прийняття Закону «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 року 2657-ХІІ, яким було закладено концептуальні засади державної політики у сфері інформаційних відносин та інформаційного суспільства.

4. В Україні система електронного урядування спрямована на здійснення інформування громадян у питаннях надання державних послуг у процесі односторонньої взаємодії. Натомість одним з основних завдань розвитку електронного уряду в Україні є створення новітнього організаційного та правового механізму комунікації органів влади з населенням за допомогою використання форм двосторонньої та транзакційної взаємодії.

5. Українська законодавча база електронного урядування включає низку законів, указів Президента України, розпоряджень і постанов Кабінету Міністрів України, а також значну кількість галузевих нормативних документів, підготовлених Адміністрацією Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державним комітетом України з питань технічного регулювання та споживчої політики.

6. Концептуальні та адміністративно-правові засади електронного урядування України були закладені ще 1992 року. Із цього часу й донині розвиток електронної взаємодії органів державної влади визначався пріоритетним завданням Концепції розвитку електронного урядування, Стратегії розвитку інформаційного суспільства, Основних засад розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 рр., Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» тощо.

7. Право на інформацію є основною гарантією розвитку, дотримання та захисту будь-яких універсальних прав людини. Особливого статусу це право почало набувати в системі електронного урядування в процесі розвитку інформаційного суспільства. Саме тому питання актуальності його законодавчого регулювання та доктринального дослідження є надзвичайно актуальним.

8. Підґрунтям системи електронного урядування є право на інформацію. Воно завжди було наявне в змісті суспільних відносин і знаходило відображення в праві, але не виконувало головної ролі, яку йому зараз відводять. Саме завдяки активному розвитку сучасних інформаційних технологій, накопиченню та обміну інформацією, а також визнанню значущості

знань, право на інформацію відокремилася як самостійне, повноцінно наповнилося, утвердилось і стало фундаментальним правом.

9. Розвиток сучасного інформаційного суспільства можливий лише за умов використання загального підходу, що містить стратегічне уявлення процесу інформатизації суспільства, її чіткі пріоритети, функціонує на основі наявних соціальних, економічних, політичних і культурних умов держави, міжнародної практики та пов'язаний з розвитком країни загалом.

10. Соціальний аспект інформаційного суспільства полягає в тому, що інформація стає об'єктом масового споживання всіх соціальних верств суспільства; відбувається швидке зростання комп'ютерної освіченості завдяки інтенсивним інформаційним процесам на всіх рівнях – від національного до міжнародного; підвищується роль кваліфікації, професіоналізму та творчих здібностей як найважливіших характеристик і соціальних умов праці, дотримання соціальних гарантій у швидкоплинному процесі формування нової суспільної формації.

11. Розвиток права та правової науки в інформаційному суспільстві передбачає створення необхідних умов для організації та проведення наукових досліджень з метою отримання нових знань і результатів щодо закономірностей взаємодії права, суспільних комунікацій, інформатизації, інформаційних ресурсів, інформатики, технологій та мереж.

12. Процес розвитку інформаційного суспільства України відбувався у два етапи. На першому етапі (1998–2006 рр.) було прийнято закони «Про Національну програму інформатизації», «Про електронний цифровий підпис», «Про електронні документи та електронний документообіг» та низку актів Уряду. Натомість на другому етапі, який умовно розпочався 2007 року, було прийнято такі закони України, як «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» та «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки», де саме останній закріплював ключові концепції впровадження інформаційного суспільства в Україні. Крім того, саме він визначив головні шляхи реалізації стратегії

розвитку інформаційного суспільства в Україні та мав на меті забезпечити побудову суспільства, головною цілю якого передусім є інтереси людей. Саме держава має стати головним гравцем у процесі змін, скоординувати діяльність учасників процесу руху до інформаційного суспільства

13. Невід'ємними елементами системи електронного урядування є інформація та знання, а право на інформацію, надаючи змогу кожному вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб, лише підтверджує той факт, що воно є його фундаментальним правом. Тобто право на інформацію в сучасному його розумінні має важливе значення для електронного урядування, що виявляється в можливості людини користуватися всіма його благами, а також бути прямо або опосередковано творцем власного майбутнього.

14. Виникнення електронного урядування пов'язане із впровадженням у багатьох розвинених країнах змін у моделях державного управління, метою яких було зробити їх найбільш пристосованими до соціальних, інформаційних і наднаціональних викликів часу. Основними причинами, які зумовили необхідність реформування всієї системи державного управління, є притаманні йому кризові явища (бюрократизм, надмірна централізація, невиправдана ієрархія), об'єднання управління та адміністрування, а також витратний характер державного управління.

15. Передумовами виникнення електронного урядування є: формування інформаційних потреб фізичних та юридичних осіб і закріплення функцій органів державної влади з метою задоволення цих потреб; оптимізація та реструктуризація функцій державного управління в процесі розвитку інформаційного суспільства; переформатування урядового порталу, вебсайтів державних органів влади, що не відповідають сучасним інформаційним потребам; визначення регламенту надання послуг та осіб, відповідальних за процеси здійснення електронного урядування; розроблення стандартів і запровадження електронного документообігу з одночасним використанням цифрового підпису; інтеграція сучасних інформаційних ресурсів у систему

електронного урядування; розроблення Стратегії та Програми розвитку інформаційного суспільства та електронного урядування; створення нормативно-правової бази, яка регулюватиме процес здійснення електронного урядування.

16. Однаками впровадження системи електронного урядування є: запровадження в діяльності органів державної влади використання інформаційно-комунікаційних технологій та Інтернету з процедурою надання інформації та можливістю її пошуку за базами даних; надання органами державної влади інтерактивних послуг з можливістю заповнення форм взаємного зв'язку; можливість отримання адміністративно-публічних послуг за допомогою мережі Інтернет тощо. Усі ці дії потребують забезпечення високого рівня безпеки таких послуг, який досягається застосуванням електронних підписів чи сертифікатів або смарт-карток, які уможливають доступ до інформації різних державних установ використовуючи лише один власний обліковий запис.

17. Залежно від часових рубежів етапами розвитку електронного урядування у світових масштабах є такі: 1) 1950-ті рр. XX ст. (технічний) – поява та розвиток перших електронно-обчислювальних машин, технічних і мережевих засобів тощо; 2) 1950–1970-ті рр. (програмний) – зародження й розвиток систем програмного забезпечення, операційних систем, мов програмування тощо; 3) 1970–1990-ті рр. (інформаційний, постіндустріальний, період економіки знань) – робота зі структурами й базами даних, побудова автоматизованих систем обробки інформації; 4) 1990–2000 рр. (інтенсивна інформатизація) – нарощування оборотів інформаційних процесів, розширення кола користувачів інформаційних систем, їх удосконалення; 5) 2000-ті рр. – донині (поступальна інформатизація) – поступальний розвиток інформаційних технологій у всіх сферах суспільних відносин, впровадження інновацій, їх законодавче закріплення, активне використання інформаційно-комунікаційних технологій у діяльності уряду та інших органів державної влади, перехід до електронного урядування тощо.

18. Електронне урядування покликане забезпечити якісне задоволення прав та інтересів фізичних і юридичних осіб, трансформуючи систему державного управління в бік обслуговуючого, сервісного характеру, відкритості й прозорості урядування, доступності публічної інформації та реальних можливостей залучення громадськості до процесів управління державою і прийняття значущих рішень.

19. Впровадження та функціонування електронного урядування потребує здійснення комплексних, послідовних та індивідуалізованих дій щодо надання з боку держави, послуг та інформації громадянам, що логічно потребує комплексної перебудови процесу її діяльності. Крім того, здійснення електронного урядування є досить складним процесом, який передусім вимагає значних фінансових ресурсів і розв'язання багатьох проблем.

20. Електронне урядування – це принципово новий спосіб здійснення державної влади в напрямі розбудови демократії за допомогою використання широкого спектра новітніх електронних інформаційно-комунікаційних технологій, що забезпечують надання якісно нових державних послуг у режимі реального часу для всіх категорій осіб як у міжнародному, так і в національному й регіональному масштабах.

21. Функції електронного урядування – це найбільш загальні пріоритетні напрями впливу й діяльності державної влади в напрямі розбудови демократії за допомогою використання широкого спектра новітніх електронних інформаційно-комунікаційних технологій.

22. Принципи електронного урядування – це встановлені базові положення й засади організації та функціонування електронного урядування, доцільність та ефективність використання яких у теоретико-правовій і практичній діяльності є науково та практично обґрунтованими на національному й міжнародному рівнях, а також такі, що мають слугувати підґрунтям розроблення всіх механізмів впровадження та розвитку електронного урядування.

РОЗДІЛ 2 ОРГАНІЗАЦІЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

2.1. Організація електронного урядування Кабінету Міністрів України.

Незалежно від різноманіття наявних принципів, функцій і завдань реформування національних урядів, практично кожна сучасна країна почала використовувати інформаційно-комунікаційні технології в процесах організації державного управління з ціллю покращення процесу соціальної, економічної і політичної комунікації, підвищення рівня ефективності та якості послуг. Саме ці ініціативи та програми іменують як електронний уряд.

Термін «електронний уряд» є дослівним перекладом англійського слова «e-government», що не повністю відображає сутність процесів, які виникають перед країнами в процесі впровадження цієї інновації. Цей термін бере свій початок ще із середніх віків та є похідним від «government» [513, с. 2].

На думку І. Є. Погребняк, термін «government» з'явився вперше 1937 року, а саме в статті американського економіста Роналда Коуза «The nature of the firm» [514, с. 10–12]. За словами науковця, термін пов'язаний з менеджментом у комерційній діяльності або діяльності неурядових організацій, погодженням політик, процесів, а також з правом прийняття рішень у сфері своєї компетенції [248, с. 26].

У міжнародних документах термін «government» не лише характеризує уряд як центральний орган виконавчої влади, а й вживається в значенні політичного інституту держави. На Заході термін електронний уряд визначають як спосіб подання, отримання та забезпечення доступу до інформації та послуг, використовуючи сучасні Інтернет-технології. В іноземній науковій літературі поруч з поняттям «електронний уряд» також часто вживають терміни «електронне правління» і «електронно-державне управління». В українській

мові «уряд» – це виключно вищий орган виконавчої влади чи сукупність органів виконавчої влади в країні [79, с. 138].

Історично ідея електронного уряду виникла ще в 1960-х роках, коли завдяки ініціативі директора Інституту кібернетики АН УРСР академіка В. М. Глушкова було прийнято постанову Ради Міністрів СРСР, якою передбачено розгортання робіт зі створення Загальнодержавної автоматизованої системи планування та керування народним господарством. Так В. М. Глушков запропонував розроблення механізму управління основних секторів народного господарства на основі досягнень кібернетики із широким використанням математичних моделей, що описують всі процеси, які наявні в економіці. Технологічно вся система мала би складатися із сукупності систем великих обчислювальних центрів, об'єднаних спеціальною мережею зв'язку, необхідних для управління економікою держави.

На жаль, з багатьох причин проєкт у повному обсязі не було реалізовано, проте багато його напрацювань та ідей було втілено в сучасних автоматизованих системах управління. Практично ідея, запропонована В. М. Глушковым, згодом отримала назву «електронний уряд». Пріоритетним завданням було вирішення питання насичення сучасною комп'ютерною технікою, лініями комунікацій тощо [347, с. 149].

Наступним кроком створення електронного уряду є 1970-ті роки, коли у США, а саме в штаті Огайо в усіх житлових будинках було встановлено інтерактивну телематичну систему, за допомогою якої громадяни отримали можливість спостерігати засідання комісії місцевої адміністрації та за бажання брати участь у процесі голосування шляхом кнопочового голосування.

Водночас перший прообраз сучасного електронного уряду з'явився в Сінгапурі 1980 року з прийняттям Програми комп'ютеризації цивільних служб, яка в оригіналі іменувалась як «The Civil Service Computerisation Programme». Проте процес масового впровадження технологій електронного уряду розпочався лише в середині 1990-х років, коли більшість передових країн світу

розпочали впроваджувати цільові програми розвитку електронного уряду [91, с. 20].

Сінгапур вважається першою країною, у якій ще 1999 року було створено урядовий портал, який надавав державні інформаційні послуги. Діяльність урядового порталу була спрямована на роботу за такими напрямками, як: правопорядок, бізнес, освіта, медицина, оборона тощо, де кожна державна установа відповідає за свій сектор [477].

Найбільш активно термін «електронний уряд» почали вживати наприкінці ХХ ст., що було пов'язано з появою нової парадигми використання інформаційно-комунікаційних технологій для підвищення ефективності державного управління. Електронний уряд сформувався виходячи з розуміння держави як постачальника послуг, де сучасні технології спрямовані на задоволення потреб та інтересів населення та організацій з боку держави.

Кожний наявний термін електронного уряду вважається процесом синтезу теорії та практики багатьох досліджень вчених з різних галузей науки та відображають нелегкий шлях розвитку державного управління. Саме тому доречно навести декілька загальних визначень електронного уряду, що найбільш повно відображають його сутність.

Українські дослідники М. Демкова та І. Коліушко зазначають, що електронний уряд – це нова форма спілкування з державними органами та новий спосіб здійснення державної влади за допомогою використання інформаційно-комунікаційних технологій і компонентів інформаційної мережі, яка забезпечує повноцінну роботу органів влади в режимі реального часу та робить максимально простим спілкування населення з офіційними установами. На їх думку, така форма комунікації забезпечить більш ефективно і менш витратне адміністрування та кардинально змінить процес взаємодії між громадянами і владою [79, с. 138–139].

Цікавим є дослідження University Taubman Center for Public Policy, згідно з яким процес переходу до електронного уряду передбачає послідовне проходження п'яти етапів. Першим етапом є інформаційний, на якому

здійснюється 20 % урядової вебприсутності і створюються урядові веб-сайти, на яких оприлюднюється основна урядова інформація, посилання на міністерства та державні департаменти. Другий етап – це інтерактивний однобічний етап, на якому передбачено вже 40 % вебприсутності уряду, що забезпечує пасивну взаємодію між урядом і громадянами. Крім того, цей етап реалізує можливість доступу в електронній формі до різних документів, які потрібні фізичним і юридичним особам у процесі взаємодії з державними органами. Третій етап одержав назву двостороннього або інтерактивного етапу, на якому здійснюється 60 % вебприсутності уряду, що реалізується вже в інтерактивній двосторонній взаємодії уряду й населення шляхом передачі інформації за допомогою Інтернет-мережі. Четвертий етап переходу до електронного уряду називається транзакційним. Він уможливорює реалізацію вже 80 % вебприсутності уряду, де основним завданням є сприяння транзакційній взаємодії уряду з громадянами в режимі онлайн. Останній, п'ятий, етап називається проактивним, що реалізує 100 % вебприсутності уряду і передбачає, що уряд, окрім надання сервісних послуг громадянам та комерційним структурам, залучає громадян до процесу прийняття рішень і діалогу [28, с. 106–107].

Слід зауважити, що в провідних політологічних школах існують різні варіанти підходів до визначення поняття електронного уряду. Так, цим поняттям можуть позначати результати діяльності трансформаційних перетворень у сфері управління і надання послуг, які надають можливість громадянам і бізнесу для розвитку в новій інформаційній ері [181, с. 87]. Варте уваги також визначення цього поняття, наведене П. С. Клімушиним, яким він вважає інноваційну форму державного управління, що забезпечує можливість взаємодіяти державним органам влади з громадськими організаціями, підприємствами бізнесом і громадянами в процесі розвитку суспільства, базуючись на внутрішніх урядових і зовнішніх суспільних інформаційних структурах [151, с. 26]. Така електронна взаємодія може бути реалізована

інформаційними представництвами, які здійснюють реєстрацію звернень користувачів і надають необхідну запитувану інформацію.

Водночас у щорічному звіті щодо дослідження проблемних питань і перспектив розвитку електронного уряду у світовому масштабі ООН наводить визначення електронного уряду як можливість і готовність державного сектору до розгортання інформаційно-комунікаційних технологій для підвищення рівня знань та інформованості суспільства [559].

Розмаїття визначень поняття електронного уряду відображають комплексність і загальну структурну складність будови цього явища.

У сучасній науковій літературі виокремлюють три основні підходи до визначення поняття «електронний уряд».

Перший підхід розглядає поняття електронного уряду як перетворення процесу надання адміністративних послуг з використанням інформаційно-комунікаційних технологій. Цей підхід здійснює перенесення дієвих технологій здійснення управління зі сфери бізнесу у сферу громадського сектору. Упровадження таких технологій покликане забезпечити піднесення рівня якості наданих послуг на новий рівень, полегшення зручності користування та скорочення ресурсних витрат. Так, якщо перший підхід обмежується по суті електронним сервісом надання адміністративних послуг, то прихильники другого підходу наголошують, що все це всього лише складова змісту, яка вкладається в поняття електронного уряду і розуміють його як високотехнологічну організацію, діяльність якої заснована на сучасних засобах інформаційно-комунікаційних технологій. Другий підхід виходить за межі інформаційної епохи, коли лише організація всієї діяльності уряду може забезпечити процес трансформації суспільного сектору відповідно до вимог сучасності. Натомість третій підхід вбачає в електронному уряді новий спосіб управління, сприятливий для мережевої економіки та інформаційного суспільства. Це не лише більш широке визначення, порівняно з двома першими підходами, а й кардинально нова точка зору на зміст і процес організації публічного управління [150, с. 67].

Поруч з цими трьома підходами до розуміння терміна електронний уряд існують й інші. Так, варті уваги запропоновані О. Г. Данильяном два підходи до трактування цього поняття, де в першому акцент передусім робиться на новій моделі державного управління, а в другому – електронний уряд постає як сукупність інноваційних технологій [70, с. 25].

Продуктивну спробу об'єднання зазначених підходів здійснила українська дослідниця С. Чакут, яка тлумачить електронний уряд не лише як систему надання державних послуг з використанням сучасних інформаційних і комунікативних технологій, а й як процес модернізації процесу державного управління, спираючись на нові умови й потреби розвитку суспільства [442, с. 82].

Визначення терміна «електронний уряд» та з'ясування його сутності багатьма науковцями здійснюється за різними принципами, підходами та уявленнями. Саме тому, спираючись на різноманіття багатьох досліджень цієї проблематики та ґрунтуючись на власному розумінні поняття електронного уряду, все ж вважаємо за необхідне тлумачити його дещо інакше: електронний уряд – це сучасний модернізований процес здійснення державного управління, зумовлений новими умовами та потребами розвитку суспільства, метою впровадження якого є активізація участі населення за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій у процесах державотворення з дотриманням принципів прозорості, відкритості, доступності та орієнтації на потреби й інтереси громадян. Як відомо, головною складовою електронного урядування є електронний уряд, але на сьогодні залишається відкритим питання розуміння відмінностей цих понять. Доволі чітко відмінності між ними були окреслені західними дослідниками. Так, наприклад, Томас Рілі стверджує, що електронне урядування становить ідеологічний підхід стосовно функцій уряду, тоді як електронний уряд має зв'язок із специфічними практичними структурами уряду, які впроваджують ці ідеї на практиці [544].

На думку Сук Кім, відмінністю між електронним урядом та електронним урядуванням є те, що перший визначає спосіб, за допомогою якого інститути

публічного сектору використовують технології для здійснення моніторингу та розширення переліку послуг, що надаються. Натомість другий є не лише можливістю технологічного або фізичного застосування інформаційно-комунікаційних технологій для публічних справ, а й способом, яким здійснюється політична й соціальна влада. Електронне урядування спрямоване на розвиток взаємодії громадян з урядом, реалізацію законодавства та публічних процесів. Крім того, електронне урядування є тим явищем, яке мотивує до досягнення мети ефективнішим способом, використовуючи інформаційно-комунікаційні технології [164, с. 47].

Спільним для електронного уряду й електронного урядування є те, що вони передбачають здійснення автоматизації або комп'ютеризації паперових процедур, які створюють нові принципи керівництва, способи прийняття необхідних рішень, нові способи роботи й залучення громадян до процесу здійснення влади, а також організації та надання інформації [248, с. 28].

Досліджуючи електронний уряд, більшість вчених зазвичай наголошують на платформах, документообігу, використанні сучасних технологій, говорять про практику здійснення та успішного впровадження передових систем, які претендують називатися електронним урядом. Водночас всі вони доволі рідко говорять про результати впровадження електронного уряду, що необхідно робити для забезпечення його корисності й ефективності.

Саме тому основними завданнями електронного уряду є: забезпечення процесу інформаційної комунікації між всіма органами здійснення влади, розроблення об'єднаних баз інформаційних даних; здійснення державними органами сервісу, електронними засобами в простій формі та без обмежень; підтримка розвитку електронного ринку товарів і послуг з метою зростання конкурентоспроможності вітчизняних виробництв на світовому рівні; розвиток електронної демократії; підвищення рівня життя населення; запровадження системи електронного голосування та електронного судочинства тощо [449]. Отже, з упевненістю можна сказати, що електронний уряд будь-якої країни спрямований на вирішення трьох взаємопов'язаних ключових питань:

забезпечення громадян та бізнесу ефективними засобами отримання різноманітних електронних сервісів; забезпечення держапарату ефективними засобами прийняття управлінських рішень і надання адміністративних послуг; організації електронної взаємодії влади, громадян та бізнесу.

Своєю чергою Кабінет Міністрів Ради Європи виокремлює такі складові електронного уряду: електронний портал урядових послуг; мережеву інфраструктуру з центрами управління даними; інтеграційну інфраструктуру; інфраструктуру персональної авторизації та ідентифікації користувачів; комплекси стандартів сфери електронного уряду; системи поліпшення рівня продуктивності діяльності; електронні архіви, реєстри, кадастри тощо; електронні державні закупівлі; інформаційні системи галузей освіти, охорони здоров'я та охорони правопорядку [540].

Вагомим елементом розбудови електронного уряду є також запровадження процесу стандартизації наданих послуг за міжнародними зразками і підтримка багатомовності, оскільки в Європі послуги мають бути доступні для всіх громадян, незалежно від їх ознак, особливостей чи належностей, причому кожен з них повинен мати цілодобову можливість консультування з питань одержання послуги. Крім того, для повноцінного розвитку електронного уряду необхідним є стратегічне планування, політична воля та забезпечення постійного потоку ресурсів, адже якщо здійснювати лише розвиток інноваційних технологій, то навряд чи буде можливо підвищити рівень ефективності державного управління та рівень участі громадян у процесі здійснення влади [70, с. 27–28].

У цьому контексті Г. Г. Почепцов та С. А. Чукут вважають, що методологія електронного уряду є широкою та різноманітною, її можна об'єднати за такими напрямками діяльності: прогнозування та проектування; визначення чіткого напрямку розвитку; розробка принципів, концепцій, стратегій, методів і механізмів розвитку; визначення потенційних ризиків процесу впровадження; визначення механізмів реформування електронного

уряду; визначення напрямів координації і реалізації електронного уряду; визначення методів ефективного фінансового інвестування [302, с. 317].

Зміст електронного уряду полягає в об'єднанні всіх структурних органів влади завдяки використанню Інтернет-технологій у єдину систему об'єднання внутрішніх процесів з єдиним інтерфейсом з користувачем. Саме тому користувач отримує можливість взаємодіяти не з декількома структурними одиницями по черзі, а з єдиним і загальним електронним посередником, який представляє всі відомства.

Вагомою перевагою впровадження електронного уряду є надання можливості участі громадян у процесі обговорення законопроектів та різних урядових рішень. За наявності електронного уряду свої інтереси зможуть обстоювати всі пересічні громадяни. Саме тому під час обговорення будь-якого законопроекту або рішення уряду всі громадяни зможуть висловити власну позицію [120].

Так, І. Агамірзян наводить такі особливості електронного уряду: по-перше, значення будь-якого проекту, що втілений у будь-якій країні, завжди є впровадженням корпоративної інформаційної системи в національному масштабі; по-друге, для реалізації електронного уряду необхідним є перехід від орієнтації на відомчу діяльність державних органів до орієнтації на інтереси й потреби громадян; по-третє, проєкт електронного уряду буде успішним тоді, коли він приносить користь громадянам, суспільству, державі; по-четверте, електронний уряд буде стикатися із проблемою інформаційної нерівності [3].

Впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у процеси надання державних послуг стає не стільки інноваційним інструментом держави, скільки інструментом його модернізації. Під час планування та реалізації заходів формування електронного уряду, а також оцінки їх результатів необхідно ґрунтуватися на таких основних принципах: 1) використання системного підходу; 2) організація експертиз та аудитів проєктів; 3) забезпечення моніторингу результативності перекладу державних послуг (функцій) до електронного виду; 4) використання механізмів державно-

приватного партнерства; 5) популяризація електронного уряду для кінцевих користувачів; 6) ефективне кадрове забезпечення процесів формування електронного уряду. Крім того, електронний уряд реалізується на основі таких принципів, як: прозорості; орієнтованості на громадян; зручності використання; бізнес-трансформації; ефективності діяльності; безпеки реалізації; масштабності прийнятих рішень; звітності; максимальної готовності до дії тощо [248, с. 32].

Доречно доповнити перелік принципів здійснення електронного уряду такими як: 1) пріоритетність громадян – громадяни як власники уряду, а не лише користувачі чи споживачі послуг, визначають напрями розвитку проєктів і політики; 2) комп'ютерна грамотність населення – зведення до мінімуму випадків неможливості й ускладнення користування інформаційними базами даних державних установ; 3) якість наданих послуг – послуги мають відповідати вимогам якості й меті вдосконалення процесу транзакцій шляхом скорочення тривалості та зменшення зусиль, витрачених на обслуговування.

Досліджуючи закордонний досвід впровадження та розвитку електронного уряду, передусім потрібно звернути увагу на практику впровадження цього явища в США. Саме тут термін «електронний уряд» з'явився в результаті активної глобальної та національної роботи таких організацій розвитку, як Організація економічного співробітництва та розвитку, Світовий банк та ООН.

Так, Організація економічного співробітництва та розвитку наголошує на тому, що електронний уряд створює можливість для розвитку нових відносин між державою, громадянами як користувачами послуг та фірмами завдяки використанню сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, що дозволяють оперувати інформацією та послугами [536].

На думку представників ООН і Світового банку, електронний уряд використовує мережу Інтернет для передачі урядової інформації і послуг як фізичним, так і юридичним особам. Електронний має на меті трансформацію всіх процесів публічної влади держави, використовуючи властивості Інтернету,

телекомунікаційних і інформаційних технологій. Водночас метою цієї трансформації є оптимізація наданих послуг, збільшення рівня залучення громадян у процеси питання державного управління та покращення напрямів організації роботи органів публічної влади [150, с. 66–67].

Згодом, 1997 року, керівництво США виступило з пропозицією щодо вдосконалення діяльності уряду за допомогою нових технологій, у результаті чого 2000 року розпочав роботу проєкт FirstGov, який об'єднав понад 20 тис. сайтів різноманітних державних установ США та різних рівнів їх компетенції. Здійснення цього проєкту передбачалось у декілька етапів: 1) до 2002 року здійснювалися примітивні операції; 2) з 2002-го до 2005 року було створено єдиний сайт електронного уряду, який забезпечив можливість американцям, використовуючи Інтернет, взаємодіяти з представниками федерального уряду та органами урядування всіх штатів. Загалом урядова система США досягла найвищого рівня в процедурі фіксації змін у процесі діяльності суспільства, а тому зрозуміло, чому саме вони стали одними з перших, хто досягнув такого рівня розвитку систем електронного уряду [477].

Поруч із США, Канада, як у територіальному, так і в часовому значенні теж доклала чималих зусиль для розвитку електронного уряду. Канада однією з перших у світі почала вирішувати проблеми відкритого доступу до інформації державних структур, вона стала лідером в інноваціях у галузі «електронного уряду». Ще 1994 року уряд країни було запроваджено «Проєкт надання послуг державними органами за допомогою інформаційних технологій», що одержав умовну міжнародну назву «e-government». Розбивши проєкт на три етапи реалізації, Канада поставила завдання за п'ять років побудувати систему «електронного уряду». Унаслідок застосування модульного принципу система була розділена на чотири контури: сайт Канади, що надає доступ до GOL-контексту; інформаційний портал, що складається з підпорталів; проміжне ПЗ, що складається з пошукової машини, системи автоматизації бізнес-процесів, систем інтеграції додатків і даних; інфраструктурне ПЗ складається із системи управління паперовими та електронними документами та електронного

сховища. Сьогодні в межах проведених робіт з реалізації проєкту канадська влада працює та безпосередньо взаємодіє з населенням за допомогою найпотужнішого інформаційного порталу, що об'єднує до 500 Інтернет-сайтів [180, с. 40].

Розбудову інфраструктури електронного уряду Великої Британії було започатковано 2000 року з прийняттям відповідного стандарту eGIF (e-government Interoperability Framework). Нині вона успішно триває в межах виконання завдань GDS (Government Digital Strategy) [557] – цифрової державної стратегії. Ця стратегія визначає те, як уряд стане цифровим «за замовчуванням». Бути цифровим «за замовчуванням» передусім стосується державних послуг, що повинні: створюватися вже в цифровій формі; бути простими для розуміння та зручними для отримання; передбачати альтернативні шляхи отримання для тих, хто не має змоги отримувати їх через Інтернет [101]. У наданні публічних послуг Велика Британія пішла шляхом комплексного підходу до створення відповідного порталу www.gov.uk не лише як сервісу з надання актуальної, повної, несуперечливої й точної інформації з державних послуг, а й як системи забезпечення трансакцій за принципом єдиної точки доступу та системи підтримки міжвідомчої взаємодії щодо забезпечення надання комплексних державних послуг. Розробники порталу www.gov.uk сформулювали нову тезу, на якій базуються сьогоднішні урядові інновації: від уряду в Інтернеті слід переходити до уряду з Інтернету. Отже, центральний урядовий портал Великої Британії www.gov.uk становить сукупність власних сервісів і шлюзів до інших порталів і сайтів органів державної влади та приватних організацій [403, с. 199].

На відміну від Великої Британії, електронний уряд Ірландії спрямований передусім на покращення взаємодії між урядовими установами й торговельними компаніями, забезпечення порталу доступу комерційних організацій до даних уряду. Показовою в цьому контексті вважаємо онлайн діяльність податкової служби, за допомогою якої підприємства не лише одержують інформацію щодо оподаткування, а й безпосередньо заповнюють

відповідні електронні форми, сплачують податки та навіть мають змогу одержати податковий кредит [501].

Розвиток системи електронного уряду в Європейському Союзі здійснюється за декількома пріоритетними напрямками, кожен з яких спрямований на забезпечення позитивних змін у всіх сферах життєдіяльності суспільства й держави. Зокрема, найголовнішим завданням вважається реалізація можливостей вільного користування послугами електронного уряду, що залежить від сприяння розвитку та доступності новітніх інформаційно-телекомунікаційних технологій [9, с. 182–183].

Своєю чергою якщо розглядати електронний уряд як один з елементів процесу демократичного розвитку, у цьому значенні інформаційно-комунікаційні технології мають забезпечити підвищення рівня участі громадян в процесах прийняття рішень за допомогою використання можливостей електронного уряду. Саме за допомогою таких основних властивостей стає можливим формування та запровадження сучасних електронних систем забезпечення діяльності органів влади в країнах Європейського Союзу.

Загалом можна абсолютно впевнено стверджувати, що дослідження практики європейського та американського підходів до створення електронного уряду вказує на їх індивідуальні особливості. Так, європейський підхід побудований на соціальних критеріях, рівні людського капіталу та наданні переваг потенціалу електронної демократії, тоді як американський підхід побудований на економічних критеріях. Причому аналіз зарубіжного досвіду щодо впровадження електронного урядування загалом засвідчує орієнтованість намірів урядів щодо задоволення потреб громадян і суспільства загалом шляхом покращення ефективності діяльності публічної адміністрації.

Проблематику електронного уряду в Україні слід розпочати з аналізу стану справ в інтерактивній сфері. Відсутність інтерактивного законодавства не регулює діяльність провайдерів і компаній, які надають Інтернет-послуги, така ситуація не дозволяє повноцінно контролювати діяльність користувачів мережі Інтернет службами державної безпеки [302, с. 359]. Чинне законодавство

вимагає від провайдерів встановлювати спеціалізоване обладнання для збору приватної інформації користувача, і без згоди останнього передавати цю інформацію в органи безпеки (мається на увазі процедура обов'язкового збору провайдерами мережі IP-адрес користувачів з відправленою/отриманою ними інформацією). Ця проблема має два аспекти – позитивний та негативний. Згідно з першим (державні службовці, служби безпеки), фіксація IP-адрес дозволяє своєчасно виявити та нейтралізувати хакера або порушника чинного законодавства (примусення до насильства на інтернет-форумах). Натомість згідно з другим, здійснення державою контролю інтернет-користувачів порушує конституційне право громадян, оскільки в процес комунікації між державою та громадянами втручається третя сторона, котра фіксує та зберігає історію їх Інтернет-листування [14, с. 193].

Наступним кроком розвитку електронного уряду в Україні було прийняття 2003 року постанови Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо створення електронної інформаційної системи “Електронний уряд”», згідно з якою одним з головних завдань державних органів влади є надання користувачам інформаційних послуг завдяки використанню системи «Електронний уряд», яка покликана забезпечити інформаційну комунікацію між органами виконавчої влади та користувачами системи. Саме тому для виконання цього завдання головним механізмом було визначено єдиний вебпортал органів виконавчої влади, який є основним елементом системи «Електронний уряд». Крім того, ця система спрямована на об'єднання сайтів органів виконавчої влади і надання послуг шляхом використання мережі Інтернет [345].

Указом Президента України «Про першочергові завдання щодо впровадження новітніх інформаційних технологій» Кабінету Міністрів України було поставлено такі завдання: організувати роботу з надання послуг, використовуючи електронну інформаційну систему «Електронний уряд»; спростити порядок державної реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності, які працюють в інформаційній сфері; впровадити систему з процедурою

приймання та видачі документів, що працює в глобальній інформаційній мережі Інтернет та використовує електронний цифровий підпис [360].

Оцінюючи поточний стан інформатизації системи органів державної влади, можна сказати, що здійснення зазначених завдань у сфері електронного уряду, який буде помітним, не вимагає залучення значних ресурсів. Як приклад можна згадати одну з перших українських ІТ-компаній «Медирент», яка розробила найбільш прийнятні елементи українського електронного уряду та працює в галузі автономізації органів державної влади.

В Україні основними результатами розвитку електронного уряду мають стати: підвищення якості надання інформаційних послуг державними органами; скорочення часу роботи з клієнтами; зниження організаційних перепон; зменшення витрат на здійснення адміністрування; збільшення переліку державних послуг; підвищення ефективності роботи державних установ і покращення якості надання ними послуг громадянам та представникам бізнесу; підвищення показників задоволення потреб та інтересів клієнтів тощо.

На нашу думку, найважливішою перевагою впровадження електронного уряду є створення можливості участі громадян в процесі обговорення законопроектів і різних урядових рішень, які раніше були недоступні. Зокрема, необхідно прийняти закон, відповідно до якого громадяни матимуть можливість не лише спостерігати, а й брати участь у процесі прийняття законів. Наприклад, потрібно створити такі умови, за яких, під час засідання Верховної Ради України або уряду, виключно громадяни України могли б заходити на певний сайт і паралельно з депутатами (онлайн) голосувати «за» чи «проти», прийняття конкретного законопроекту або постанови уряду. Причому результати такого онлайн голосування повинні бути оприлюднені та обов'язково враховані під час винесення кінцевого рішення. Саме це стане черговим кроком у розвитку української демократичної та незалежної держави на шляху до становлення повноцінного електронного урядування.

Варто наголосити на тому, що переведення українських державних сервісів в електронну форму матиме максимальний ефект лише в разі, якщо

відбуватиметься не просто автоматизація наявних процесів, а одночасно впроваджуватимуться нові інформаційні системи та відбуватиметься переформатування нормативно-правових баз, ділових процесів з урахуванням можливостей наших інформаційних технологій.

Сутністю електронного уряду в українському варіанті стає використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій для вдосконалення діяльності і популяризації прийнятих адміністративних рішень. З точки зору суспільних відносин найбільш важливий сектор електронного уряду – це розвиток інформаційної інфраструктури та підтримка мережевих спільнот, що забезпечують повноцінну участь громадян у процесі прийняття політичних рішень.

Актуальним є формування єдиного координуючого центру реалізації поставлених завдань в органах влади всіх рівнів. Формування електронного уряду вимагає проведення скоординованих організаційно-технологічних заходів та узгодження дій державних органів у сфері інформатизації.

Крім того, слід урахувати, що електронний уряд – це найважливіший інструмент процесу демократизації нашої держави та суспільства, який вирішує безліч проблем у процесі діяльності держави й суспільства. Тому для українців необхідно створити можливості реального доступу до новітніх інформаційних технологій.

Що стосується ефективності впровадження електронного уряду кожної окремої держави, то вона визначається досягненнями балансу між наданими громадянам послугами та економічними чинниками. Передумовою досягнення такого балансу є забезпечення стабільності й повного консенсусу в суспільстві, коли діяльність дає максимально додаткову вигоду, а надавані послуги супроводжуються належним рівнем обслуговування.

Для реалізації вказаної стратегії важливим є здійснення таких заходів, як: аналіз наявного досвіду; використання експериментів і пілотних стратегій; залучення провідних фахівців у сфері інформаційних технологій до прийняття

політичних рішень; прийняття конкретних програм з визначеними цілями тощо [70, с. 33].

Мета будь-якого проєкту електронного уряду – це впровадження інформаційної системи в національному масштабі. Створення електронного уряду є неможливим без кардинальних змін у всіх сферах суспільного життя, а найголовніше – у відносинах держави із суспільством. Саме тому перед впровадженням електронного уряду необхідно створити відкрите суспільство, відкриту економіку, що загалом передбачає зміни в інформаційному обміні.

Отже, впровадження електронного уряду забезпечить модернізацію процесу організації державного управління згідно з новими умовами розвитку, підвищить ефективність і дієвість інститутів влади та держави; сформує умови для відкритого та прозорого державного управління; знизить адміністративні бар'єри; зменшить рівень корупції; посилить розвиток демократії; створить можливість стійкого зворотного зв'язку між владою та бізнесом і громадянами.

2.2. Впровадження електронної демократії в діяльність органів публічної влади.

Сучасне суспільство характеризується становленням нових форм суспільно-політичного устрою з використанням електронних засобів комунікації та організації результативних взаємовідносин між державними установами й суспільством. Причому держава перестає бути виключним суб'єктом політичного процесу, оскільки новітні технології дозволяють громадянам поступово розширювати свої можливості впливу на процеси політичної діяльності, тобто також стають суб'єктами цієї діяльності.

Можна стверджувати, що інформаційно-комунікаційні технології в міру свого розвитку та поширення здатні трансформувати політичну структуру та власне характер взаємовідносин у суспільстві, сприяючи розвитку демократії. Вони також покликані слугувати інструментом ефективною реалізації

адміністративної реформи, організації міжрівневої взаємодії влади, оцінки результативності діяльності органів влади, скорочення державних витрат, своєчасного реагування на суспільні потреби [455].

Потужною тенденцією розвитку сучасної політики є розширення кола учасників процесу прийняття рішень. Тому розвиток сучасних держав світу спрямований на запровадження політичної відкритості, практичної взаємодії з громадянами, що загалом зумовило формування нової концепції управління, яка заснована на застосуванні нових варіантів прийняття важливих рішень.

Термін «електронна демократія» є складним поняттям, що охоплює зміст двох слів – «електронний» та «демократія». Тому, розпочинаючи дослідження, що стосується електронної демократії, передусім необхідно визначити, що собою взагалі становить демократія в її класичному значенні. Існує англійська приказка про те, що демократія – це передусім процедура. Тобто особливе значення мають механізми та форми функціонування її як політичного режиму та як форми взаємодії між владою та суспільством. Технології демократичного управління формувалися та відточувалися тисячоліттями, починаючи з античної демократії й до наших днів.

Найбільш класичне визначення демократії надав Авраам Лінкольн. За словами якого, демократія – це форма правління народу, що реалізується народом і для народу [562].

Водночас досить вдалим є тлумачення поняття демократії у Великій українській юридичній енциклопедії, відповідно до якої, підходи до визначення демократії поділяються на мінімалістські та максималістські. Мінімалістське визначення пов'язує демократію з впливом населення на формування влади та підзвітність останньої. Умовно кажучи, демократія існує в суспільстві, де проводяться регулярні чесні й вільні вибори, які є способом формування органів влади й одночасно їх оцінки з боку населення. Під це визначення підпадають країни з достатньо різними політичними режимами: від деяких держав Південної Азії до класичних «повних» демократій Західної Європи та Північної Америки. Максималістські визначення додають до розуміння

демократії інші критерії: визнання урядом верховенства права, соціальну справедливість і соціально-економічну рівність, повагу до прав людини, охорону приватної власності тощо. За такого розуміння більшість країн світу не є демократичними або принаймні не є повністю демократичними. Відповідно до положень енциклопедії, для юридичної науки використання більшості максималістських визначень становить достатньо серйозну складність через неочевидність багатьох із названих критеріїв. Так, важко оцінити, наприклад, наскільки певна держава забезпечує соціальну справедливість, а так само можливості права і держави у забезпеченні соціальної справедливості [46, с. 86].

У результаті надзвичайно швидкого темпу розвитку інформаційно-комунікаційних технологій і з метою розширення можливостей участі населення в процесах державотворення та державного управління дедалі більше виникає потреба в розвитку електронної демократії.

Учені з різних галузей гуманітарних наук трактують поняття демократії в контексті електронного урядування та часто використовують цю концепцію, яку іменують «електронна демократія», «кібердемократія», «цифрова демократія», «мережева демократія». Однак серед дослідників цієї концепції єдиної точки зору з питань розуміння цього явища немає.

Науковці виокремлюють два різні підходи до розуміння електронної демократії. Перший підхід ґрунтується на розумінні електронної демократії як компліментарного механізму здійснення класичних форм народовладдя завдяки використанню інформаційно-комунікаційних технологій. Другий підхід обстоює позицію створення на комунікаційній платформі нової форми народовладдя під назвою «електронна демократія».

До перетворення демократії під впливом сучасних технологій прагнули різні теоретики та футурологи цієї концепції. Одним з перших, хто висунув ідею антиципаторної демократії, а потім розвинув її був американський філософ, соціолог і футуролог, один з авторів концепції інформаційної цивілізації Елвін Тоффлер. На його думку, значення такої форми демократії

полягає в тому, що державні інститути, приймаючи рішення, мають враховувати думку громадян стосовно можливих наслідків майбутніх подій, які вбачаються громадянами найбільш правдоподібними.

Історично першою країною у світі, у якій зародилися основи сучасної електронної демократії, були Сполучені Штати Америки. Починаючи з 1960-х рр. з'явився провідник, що почав домінувати та з часом надав іншого вигляду політичним комунікаціям, – телебачення. Так більшість політиків та партій Сполучених Штатів Америки направили свої зусилля на розвиток та адаптацію телебачення. Саме телебачення мало позитивні наслідки для розвитку демократії, завдяки збільшенню прозорості та доступу до процесів здійснення політики [145, с. 91].

Згодом електронна демократія в США досягла високого розвитку та відтиснула теледемократію на другий план. Найбільш поширеними аспектами електронної демократії в США є комп'ютерне лобіювання, що охоплює три ключові напрями: використання комп'ютерних мереж як інформаційного ресурсу; здійснення інформаційного тиску через комп'ютерні мережі; використання комп'ютерних мереж для безпосередньої комунікації з представниками органів державної влади або органів місцевого самоврядування [195].

Наприклад, компанія, що займається лобіюванням, інформує онлайн спільноту на найпопулярніших вебпорталах про роботу й порядок денний Конгресу США, а також доповнює до законопроектів різні аналітичні матеріали. Аудиторії пропонують голосувати «за» чи «проти» з окремих питань, що розглядаються парламентом. Після підрахунку Інтернет-голосування результати перетворюють в електронні посилання і направляють певному суб'єкту законодавчого органу. Крім того, компанія повідомляє учасника голосування про результати голосування конгресмена або сенатора в парламенті.

У кінці 1970-х років Т. Беккер застосовував кабельні та супутникові телемережі, залучаючи громадян до обговорення та прийняття рішень міської

влади. Ці експерименти дали змогу дійти певного висновку, який було опубліковано 1981 року в статті «Теледемократія»: за допомогою процесів теледемократії громадська думка підвищить своє значення. Елвін Тоффлер у своїй відомій праці «Третя хвиля» висловлює думку щодо електронних референдумів і зазначає, що громадяни, використовуючи комп'ютери, супутники, телефони та кабельні технології, зможуть взяти участь у процесах вироблення особистих політичних рішень. Крім того, відомий дослідник Річард Холландер, який написав 1985 року книгу про ці процеси, назвав її «Відеодемократія». Він передбачав, що «нова технологія робить можливість прямої демократії справді ймовірною... Перші голоси за допомогою відео будуть засвідчені на місцевому рівні» [105, с. 237–238].

Теледемократія була пов'язана з початком повсюдного використання в кінці ХХ століття таких нових технологій, як кабельне телебачення. Суттю теледемократії є можливість участі населення в політичних дебатах з використанням телебачення й телефону. Тобто основне завдання теледемократії полягає в тому, щоб забезпечити зростання безпосередньої участі населення в політичних процесах держави за допомогою технічних можливостей засобів електронної комунікації.

Наслідком теледемократії стало виникнення в кінці 1980-х років такого явища, як електронна республіка [503], теоретичні основи розвитку якої заклав німецький філософ і соціолог Юрген Хабермас, на думку якого сучасний кіберпростір – це нова сфера громадської діяльності, де реалізується можливість вільного обговорення актуальних суспільних питань.

В умовах США і Канади електронна республіка спиралася на Інтернет і так звані Free-Nets, що забезпечують вільний доступ до інформації муніципального й державного рівнів і створюють платформу для електронних дискусій. Крім того, стало можливим використання кабельних мереж для підвищення активності участі громадян у виборах.

У Європі концепція електронної республіки також викликала широкий інтерес. Так, у Німеччині було розроблено широкомасштабний проєкт за

назвою «міжнародне місто», де місто постає як соціальний феномен у межах Інтернету, а точніше – місце зустрічей і зібрань, центр концентрації, центр інформації та комунікації з наданням відповідних послуг.

Основоположним пунктом цього проекту було перенесення загублених функцій реального міста в електронні мережі. Місто в мережі повинно доповнити, розширити і змінити реально існуюче місто, тобто стати продовженням реального міста у віртуальній сфері. Система базувалася на службі World Wide Web (www) 2 і становила структуру з електронними клубами, газетами, галереями тощо. План розвитку електронного міста охоплював, зокрема, такі елементи: полегшення доступу до Інтернету; надання муніципальними й державними органами інформації для громадськості; соціальне об'єднання шляхом розширення комунікації в реальному часі між жителями міста. Проекти міжнародного електронного міста в Західній Європі були успішно реалізовані в Бремені (Німеччина), Амстердамі (Нідерланди), Відні (Австрія) та низці інших країн.

Водночас серед дослідників електронної демократії наявна спільна позиція стосовно існування чотирьох варіантів розвитку електронної демократії: перший спрямований на підтримку і продовження концепції прямої демократії; другий передбачає створення в мережі Інтернет громадських об'єднань, які мають спільні інтереси; третій реалізується завдяки онлайн опитуванням громадської думки; четвертий вказує на технології як спосіб залучення громадян до політичного обговорення [456, с. 3–4].

На думку Авраама Лінкольна, саме електронна демократія як організація державного управління ґрунтується на електронних засобах обробки і поширення інформації, наданні послуг населенню, а також інформуванні цими засобами населення про роботу державних органів, з огляду на що повинна стати сучасною формою прямого демократичного адміністрування самим суспільством і заради суспільства [209].

Крім того, у сучасній науці існує точка зору про те, що поняття електронної демократії можна розглядати у вузькому та широкому значенні. У

вужькому значенні електронна демократія постає як процес застосування інформаційно-комунікаційних технологій для забезпечення прав громадян в електронному форматі. У такому разі змінюється лише технологічний спосіб чи сторона звернень громадян до органів державно влади. Крім того, поняття електронної демократії у вужькому значенні використовується і у випадках, коли йдеться про використання інформаційно-комунікаційних технологій для налагодження політичного процесу, дистанційної форми участі громадян у державному управлінні та місцевому самоврядуванні [104, с. 54–55].

Головною метою електронної демократії в широкому значенні є залучення населення за допомогою інформаційних технологій до вирішення різних суспільно-політичних питань [64, с. 5].

У наукових колах немає однозначного тлумачення поняття електронної демократії, яке б повною мірою відображало використання комп'ютера в роботі політичної системи. З огляду на викладене, а також ураховуючи власне розуміння змісту вказаної категорії, вважаємо за доцільне інтерпретувати її в дещо іншій формі: електронна демократія – це новітня форма демократії, організації суспільства та здійснення влади, у якій громадяни за допомогою використання інформаційно-комунікаційних технологій беруть участь у процесі публічного управління та державотворення, завдяки чому забезпечують якісно новий і прозорий рівень їх взаємодії між собою та з державою, як у місцевих, так і в міжнародних масштабах.

Інакше кажучи, терміном «електронна демократія» можна позначати будь-яку політичну демократичну систему, у якій комп'ютери, а також аналогічні їм пристрої поєднані між собою мережею Інтернет, сприяють виконанню головних функцій демократії, вільному доступу до інформації, свободі слова, участі в управлінні справами суспільства тощо.

Електронна демократія характеризується також як правління самоуповноважених громадян. Вона означає використання інформаційних технологій для розширення можливостей кожного індивіда та дозволяє громадянам брати участь у роботі державних органів, використовуючи сучасні

інформаційні технології. Вона також включає онлайніву правозахисну діяльність та онлайніве проведення майже всіх заходів.

Тому можна з упевненістю сказати, що використання інформаційної інфраструктури та інформаційно-комунікаційних технологій для розвитку й посилення демократичних інститутів, розширення участі громадян у політичній та громадській діяльності становить суть електронної демократії, яка своєю чергою є наслідком розвитку класичної демократії як інституту народовладдя, а її базисом у будь-якому разі мусить бути демократичний устрій суспільства [24, с. 99].

Таким чином, можна цілком впевнено стверджувати, що зміст електронної демократії полягає у використанні інформаційних технологій з метою посилення впливу демократичних процесів у державі. Головна її мета спрямована на створення базису для участі населення в процесах прийняття державних рішень, здійснення державної політики, ухвалення важливих питань національного значення, збільшення рівня відкритості діяльності державних органів влади, а найголовніше – підвищення довіри до них [164, с. 34].

З цього приводу вкрай важливою є думка О. В. Петришина стосовного того, що в демократичній державі громадяни погоджуються не лише на прийняття рішення, яке прийняте шляхом голосування більшості, а й на певну систему ухвалення таких рішень, унормовану конституцією та законом [240, с. 33].

Тобто за допомогою електронної демократії фізичні та юридичні особи визначають перелік послуг і спосіб їх надання. У цьому контексті здійснення політики електронної демократії має значення лише за обставин, коли органи державної влади та місцевого самоврядування встановлюватимуть, вона така демократія з метою свого розвитку, вимагає використання сучасних інформаційних технологій. Крім того, впровадження електронної демократії повинна забезпечувати не лише держава, а й громадяни, інститути громадянського суспільства, політики та медіа. Якщо ж електронна демократія буде існувати як символічна політика, що створюється владою для доведення

своєї прихильності до інформаційних технологій, і надаватиме громадськості можливості лише висловитися з неважливих політичних питань, то така політика буде дискредитувати демократію [105, с. 231].

Електронна демократія є властивістю захисту громадянами своїх прав і визначення способів взаємодії з державними органами, використовуючи технології електронного урядування.

Основні засади та напрями розвитку електронної демократії є: вдосконалення наявної законодавчої бази в напрямі здійснення електронної взаємодії між державою та населенням; збільшення обсягів використання сучасних інформаційних технологій у процесі здійснення державної політики; розроблення культури комунікації в мережі; визнання важливості ролі засобів масової інформації як платформи для публічних дискусій; розробка інформаційно-аналітичної системи «Електронний парламент України», що забезпечуватиме доступ громадянам до інформації про результати діяльність парламенту; створення системи інтерактивної комунікації із населенням на основі Національного центру підтримки електронного урядування; розширення співпраці держави з інститутами громадянського суспільства та міжнародними партнерами в напрямі розробки нових нормативно-правових актів, стандартів і пілотних проєктів електронної демократії [105, с. 233].

Основним завданням електронної демократії є спрощення участі громадян у державній політиці на противагу представницькій демократії, якій притаманне масове використання маніпулятивних технологій правлячою елітою та бізнесом. Реалізація цього завдання покликана підвищити активність виборців, які збайдужіли до державних справ через прийняття більшості рішень за закритими дверима [227, с. 10].

Крім того, важливим компонентом повноцінного здійснення електронної демократії є дослідження громадської думки, яке здійснюється за допомогою електронних засобів проведенням різноманітних досліджень і спостережень; проведення аналізу матеріалів преси, на радіо та телебаченні для встановлення

позиції різних соціальних груп населення; здійснення аналізу вхідної інформації органів державної влади та місцевого самоврядування.

Електронна демократія є однією зі стратегій підтримки класичної демократії, демократичних інститутів, демократичних процесів і поширення демократичних цінностей, що доповнює традиційні інструменти демократії та пов'язана з ними. Електронна демократія включає всі необхідні електронні засоби, які реалізують контроль з боку населення діяльності політиків та чиновників у публічній сфері. Крім того, у процесі реалізації електронної демократії можуть використовуватися різні засоби, а саме: для реалізації транспарентності здійснення політичного процесу; для збільшення безпосереднього залучення та участі населення; для поліпшення рівня громадської думки завдяки створенню нового простору інформації та її осмислення [539].

Електронна демократія, як і класична, або як її ще називають традиційна демократія, може бути виражена у двох формах – пряма та непряма. Остання так чи інакше пов'язана з мережею Інтернет, адже вона представляє саме той спосіб здійснення публічних дискусій, голосування або висловлення своєї думки, який можливо реалізувати дистанційно. Найпростішим способом здійснення непрямої форми електронної демократії є організація процесу голосування через світову мережу. Цей спосіб, вимагає лише чисто технічних рішень, таких як ідентифікація виборця, наявність захищених протоколів даних та моніторинг процесу голосування [64].

Своєю чергою пряма форма електронної демократії полягає в наданні громадянам можливості обговорення рішень парламенту або міської ради. Представники цієї форми електронної демократії крокують курсом Є. Масуди, розвиваючи необхідності ідеї прямої демократії. Так, наприклад німецькі дослідники електронного урядування М. Каазе та Д. Фукс вважають, що демократія XXI століття, змінюється в процесі взаємодії громадян через електронну комунікаційну систему. Що загалом позитивно впливає на процес прийняття більш ефективних політичних рішень, підвищення легітимності

демократії та підтримку громадянами сучасного демократичного режиму [187, с. 51–52]. У межах цієї форми важливу роль відіграє наявність доступу до Інтернету та наявність відповідних технічних можливостей, а також рішень у вигляді форумів, чатів і блогів.

Також поруч з прямою формою електронної демократії деякі вчені виокремлюють існування напівпрямої форми електронної демократії. Її зміст полягає в тому, що до моменту ратифікації чи подання до парламенту законопроект має бути оприлюднений в мережі Інтернет та спочатку схвалений там [64, с. 18–20]. Аналізуючи кожен із вказаних форм електронної демократії, можна констатувати, що всі вони певною мірою залежать від рівня доступу населення до мережі Інтернет та від того, наскільки уряд дослухається до результатів громадського обговорення.

Моделі електронної демократії розрізняють за певними функціями та особливостями застосування в різних країнах світу. За функціональним призначенням моделі електронної демократії поділяються на такі: 1) підтримка прямої демократії з використанням інформаційних технологій; 2) підтримка інформаційними технологіями громад; 3) оцінка громадської думки із застосуванням інформаційних технологій; 4) обговорення політичних реалій з використанням інформаційних технологій.

За особливостями застосування в різних країнах світу розрізняють такі моделі електронної демократії, як: 1) американська модель, до якої входять США і Канада. Вона передбачає спрощення процесу взаємодії населення з органами влади та налагодження безпосереднього спілкування з державними установами; 2) європейська модель, яка охоплює західну, центральну та східну Європу (функціонує в умовах дії наддержавних структур, таких як Європарламент, Єврокомісія, Європейський суд); 3) азіатська модель, що побудована на особливостях управління країн Сходу, а саме існуванні суворої ієрархії, дотриманні жорстких корпоративних правил поведінки (наприклад, азіатська модель, що функціонує в Південній Кореї, вирізняється наданням

широкого доступу населенню до інформаційних ресурсів і запровадженням сучасних інформаційних технологій у галузях освіти й культури [64, с. 21–22].

В останні роки електронна демократія стала предметом досліджень і обговорень у майже всіх країнах світу, розробляючи яку, уряди намагаються залучити громадян взяти участь у цьому процесі.

Так, наприклад, визначення електронної демократії можна продемонструвати на прикладі практики скандинавських країн (Швеція, Данія, Норвегія, Фінляндія), найбільш орієнтованих на модель прийняття політичних рішень громадянським суспільством. У цих країнах концепція електронної демократії виникає на основі концепції державного керівництва, трансформується під впливом інформаційно-комунікаційних технологій в інститут електронного урядування, який передбачає формування на базі мережевих спільнот або партнерств між громадянами, комерційними і державними структурами, які своєю чергою виробляли б прийнятні рішення на основі консенсусного принципу [452, с. 25].

Рада Європи характеризує електронну демократію як процес використання інформаційно-комунікаційних технологій всіма учасниками політичних процесів на національному і на міжнародному рівнях з метою активізації участі населення в процесах прийняття державних рішень [22, с. 36].

У дослідженнях, проведених 2002 року європейськими експертами в складі робочої групи EITO Task Force, які охопили переважно країни Європейського Союзу, констатується, що за правильного підходу мережу Інтернет можна використовувати як виключно ефективний інструмент для того, щоб направляти громадські інтереси з найбільш популярних і важливих для громадян питань у русло політичних процесів, де одним з найбільш поширених прикладів є онлайн голосування [479, с. 255].

Згодом 2006 року Рада Європи створила спеціальний Комітет з електронної демократії, що представляв собою міжурядовий робочий орган, членами якого стали представники 47 держав-учасників Ради Європи.

Першим міжнародно-правовим документом, що закріпив стандарти електронної демократії, вважається рекомендація CM/Res (2009) ухвалена 18 лютого 2009 року Комітетом Міністрів Ради. Ця рекомендація визначає електронну демократію як знаряддя для посилення демократії її інститутів та процесів, використовуючи інформаційно-комунікаційні технології, де її головним завданням є електронна підтримка демократії [539].

Крім того, ця рекомендація визначає головні елементи електронної демократії, якими є: електронний парламент, електронне законодавство, електронний суд, електронне голосування, електронні вибори, електронні петиції, електронні опитування тощо. Цей перелік не є вичерпним, адже інформаційно-комунікаційні технології та теоретико-правове осмислення різноманітних аспектів інформаційного суспільства розвиваються, внаслідок чого арсенал електронної демократії може бути урізноманітненим. Залежно від ситуації наявні нині елементи можуть поєднуватися і використовуватися одночасно для досягнення поставлених цілей. Крім того, багато з цих секторів не можуть існувати один без одного.

Відповідно до цієї рекомендації, електронна демократія має виконувати вимоги щодо дотримання прав людини та фундаментальних свобод і принципів; збільшувати ефективність демократії її інститутів і процесів; доповнювати усталені демократичні процеси; посилювати довіру населення до демократії; підтримувати демократичну роль демократичних інститутів, політичних діячів і медіа; забезпечувати підвищення прозорості, підзвітності, участі й субсидіарності; створювати можливості для змістової та ефективної громадської дискусії [101, с. 9–11].

Однією з перших у сфері впровадження електронної демократії серед країн Європи вважається Естонія, яка 2005 року першою у світі провела місцеві вибори з використанням інтернет-голосування, тоді в мережі проголосували близько 2 % естонських виборців. 2007 року електронне голосування використовувалося вже на виборах в естонський парламент, а на

парламентських виборах 2011 року кількість тих, хто голосував в Інтернеті, становила 24 %.

Іншим прикладом успішного використання електронної демократії для суспільно-політичних цілей стала Ісландія. За останніми оцінками, Інтернетом користуються 97,8 % жителів країни. Одним з найбільш показових прикладів з досвіду цієї країни є колективне обговорення проєкту нової Конституції в соціальних мережах. Після фінансової кризи в Ісландії 2008–2009 років, до процесу розробки нової Конституції було залучено населення країни. На сайт Конституційної ради надійшло 3600 коментарів і понад 300 офіційних пропозицій. В обговоренні проєкту Конституції взяли участь багато пересічних громадян, що за родом діяльності далекі від державного управління і законотворчості. З урахуванням цих пропозицій проєкт основного закону держави був представлений парламенту і громадськості, і 20 жовтня 2012 року її було схвалено виборцями на референдумі. Таким чином, за допомогою механізмів прямої електронної демократії в Ісландії була прийнята загальнонародна Конституція.

Підбиваючи підсумок дослідження закордонної практики здійснення електронної демократії, можна стверджувати, що в зарубіжній думці до ідеї електронної демократії відноситься теледемократія, кібердемократія та електронна демократизація, які відрізняються за форми реалізації та рівнем ініціативності громадян у процесі державного управління. Проте спільним для цих держав є переконаність у тому, що функції сучасних засобів комунікації зможуть позитивно вплинути на процес розвитку і функціонування наявної демократичної політичної системи, але за умови коректного їх застосування [543, с. 38].

Що стосується України, яка ще з 1995 року є членом Ради Європи, то розвиток демократії, дотримання демократичних цінностей, зокрема в питаннях участі населення та інститутів громадянського суспільства в напрямі здійснення державної політики відіграє головну роль у процесах її розвитку.

Процес впровадження електронної демократії в Україні складається з декількох основних етапів: 1) електронне охоплення, яке ґрунтується на електронному інформуванні як передумові зміцнення відносин між державою і населенням; 2) електронне включення, яке складається з електронного консультування (представники уряду в режимі онлайн звертається до населення за отриманням їх позиції) та електронної участі (участь громадян на основі зворотного зв'язку з використанням інформаційних технологій для прийняття необхідних рішень); 3) електронне партнерство, тобто поглиблена взаємодія державних органів з населенням, де за результати прийнятих рішень відповідають обидва учасники та основною передумовою взаємодії є повна довіра. Саме довіра вважається надзвичайно важливою та необхідною для розвитку електронної демократії [104, с. 57].

Впровадження елементів електронної демократії в Україні необхідно здійснювати на всіх рівнях, зокрема державному, регіональному чи місцевому. Оскільки сьогодні громадянське суспільство в Україні знаходиться на етапі активного розвитку.

Сьогодні розвиток електронної демократії з центру в прямому її виді та розвиток на рівні селищ є неможливим. Найбільш ефективним вважається розвиток електронної демократії на рівні великих міст і деяких регіонів з наступним впровадженням на рівні селищ. Така позиція обґрунтовується тим, що на такому рівні, громадськість є більш активною, а витрати на процеси впровадження будуть мінімальними, оскільки обласні та міські ради отримують достатнє фінансування. Також можливе створення сучасних майданчиків, які зможуть обслуговувати одночасно декілька органів місцевого самоврядування [22, с. 24].

Метою розвитку електронної демократії в Україні має стати утворення багатовекторних інтерактивних напрямів взаємодії, які об'єднують громадян та урядовців.

Крім цього, цілями розвитку електронної демократії в сучасній Україні є:
1) підвищення суспільно-політичної активності громадян за рахунок

розширення можливостей електронної комунікації між громадянами, органами влади, громадськими організаціями, експертним співтовариством, бізнес-структурами, представниками медіа та іншими суб'єктами в процесі реалізації громадянами своїх законних прав на суспільно-політичну діяльність у всьому різноманітті її форм і засобів; 2) підвищення ефективності і швидкості публічної взаємодії громадян з органами влади та іншими суб'єктами суспільно-політичної діяльності через повсюдне впровадження в практику взаємодії інформаційно-комунікаційних технологій; 3) зміцнення горизонтальних і прозорих зв'язків між громадянами, органами влади та іншими суб'єктами суспільно-політичної діяльності за допомогою формування особливої культури мережевої комунікації, орієнтованої на партнерську модель довірчої взаємодії, спільний пошук компромісних рішень; 4) зниження адміністративних бар'єрів і рівня корупції за допомогою впровадження відкритості діяльності органів влади та інститутів громадянського суспільства, а також за рахунок заміщення паперового документообігу електронним, що значно знижує вплив людського фактора; 5) підтримка інститутів і процедур публічної самоорганізації громадян на всіх рівнях суспільно-політичної діяльності; 6) популяризація серед населення законних практик застосування інформаційно-комунікаційних технологій у сфері суспільно-політичної діяльності.

Цілі електронної демократії аналогічні цілям ефективного керівництва: прозорість, підзвітність, відповідальність, залучення, дискусія, доступність, участь, субсидіарність (вирішення задач на самому низькому або віддаленому від центру рівні), довіра до демократії, демократичних інститутів і демократичних процесів, а також соціальне згуртування.

З огляду на зазначене, можна з упевненістю сказати, що головною метою впровадження електронної демократії в Україні є досягнення та впровадження європейських стандартів якості електронних послуг, спрямованих на відкритість і прозорість влади громадянам, представникам бізнесу та громадським організаціям.

Варто також урахувати значущість процесу створення електронної демократії. З цього приводу доречною є позиція відомої американської дослідниці проблем забезпечення прозорості державних інститутів Мері Грехем, яка звертає увагу на небезпеку використання непродуманих методик технопопулізму. На її думку, подібний шлях розвитку може призвести до дискредитації в очах громадськості власне ідеї інформаційної відкритості державних структур в кіберпросторі [502, с. 37]. Безперечно, сказане Мері Грехем можна з таким самим успіхом віднести не лише до держави як основного політичного актора кіберпростору, а й до політичних партій та інших громадських об'єднань.

Здавалося б, у мережі Інтернет можна розміщувати інформацію будь-якого змісту, і саме це розглядалося як найважливіший інструмент демократизації життя суспільства. Однак навіть апологет віртуальних мережевих спільнот Говард Рейнгольд визнавав, що сама по собі здатність публікувати і поширювати інформацію не володіє магичною здатністю покращувати демократію. Лише самі люди можуть зробити це. Жоден технічний засіб не може поліпшити демократію бездіяльності мільйонів людей, проте ці мільйони людей не зможуть досягти успіху у своїх починаннях без використання відповідних інструментальних засобів. Нам усім важливо переучуватися і продовжувати освоєння навичок здійснення комунікації, необхідних для підтримки здорової демократії [190, с. 267].

Пріоритетними напрямками розвитку електронної демократії в Україні вважають: удосконалення нормативно-правової бази з метою оптимізації процесу взаємовідносин населення з державними органами управління з використанням електронних ресурсів; безпосереднє залучення населення до процесів здійснення державної політики та утвердження верховенства права; створення електронних майданчиків для проведення дискусій, обговорення і визначення наявних потреб й інтересів та висловлення власної думки; забезпечення вільного доступу до інформаційних даних щодо діяльності уряду [306].

Розвиток електронної демократії в Україні необхідно здійснювати на загальнодержавному рівні, залучаючи до цього процесу представників громадянських об'єднань і громадських організацій, експертів, органи державної влади, а також медіа та приватні компанії. Активне впровадження електронної демократії на всіх рівнях влади та залучення населення сприятиме зближенню влади з громадянами, посилить громадську участь у процесах прийняття важливих суспільно-політичних рішень, зробить органи державної влади більш відкритими для громадян та сприятиме розвитку партнерської моделі взаємодії держави з населенням [150, с. 106].

В умовах розвитку електронної демократії в Україні співпраця між владою та громадянами має вибудовуватися з дотриманням таких вимог: прозорість роботи публічної влади, особливо в процедурах підготовки і прийняття рішень; участь громадян у роботі влади шляхом використання демократичних механізмів, які надає інформаційне суспільство; відповідальність посадових осіб перед громадянами, яка ґрунтується на синергії: законодавчого закріплення, суспільної моралі, етики поведінки та контролю з боку громадянського суспільства; партнерські відносини між владою та громадянами, які проявляються в постійному сталому кореспондуючому зв'язку між ними; високий ступінь легітимності прийнятих владою рішень; активна участь публічної влади в розбудові інформаційного суспільства; надання публічних послуг громадянам у максимально зручний для них спосіб [190, с. 73].

Досліджуючи особливості впровадження електронної демократії в Україні, неможливо не звернути увагу на Концепцію розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації. Так, відповідно до положень цієї Концепції, до 2020 року в нашій країні має бути розроблена вся необхідна нормативно-правова база для впровадження сучасної, дієвої і так необхідної електронної демократії. Виходячи з тексту Концепції, електронна демократія визначається як форма взаємовідносин у суспільстві, де громадяни

беруть участь у процесі державотворення шляхом використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.

Головною ціллю цієї Концепції є створення в Україні умов для політичного, організаційного, технологічного та ідеологічного розвитку електронної демократії, які своєю чергою спрямовані на збільшення обсягів залучення населення до співпраці з державними органами влади, здійснення контролю за їх діяльністю, створенні дієвої політики, розроблення елементів самоорганізації і самоврядування, сприяння підвищення рівня довіри населення, а також координація і погодження національних стандартів державної політики з європейськими та міжнародними стандартами [379].

Загалом Концепція передбачає якісно новий і сучасний варіант комунікації громадян один з одним, з органами влади і місцевого самоврядування, громадськими організаціями та комерційними структурами. Її мета, завдання та механізми здійснення набагато ширші, ніж у самого електронного уряду, якщо трактувати його в значенні « нової форми здійснення діяльності органами державної влади, яка, використовуючи інформаційно-комунікаційні технології, здійснює новий рівень оперативності й зручності отримання державних послуг та інформації про результати діяльності державних органів ».

В Україні на постійній основі функціонують офіційне Інтернет-представництво Президента України (www.president.gov.ua), офіційний вебпортал Верховної ради України, єдиний урядовий портал всіх органів виконавчої влади України, офіційний вебсайт Конституційного Суду України, сайти місцевих органів влади, до прикладу, офіційний сайт Харківської міської ради та ін. На цих Інтернет-ресурсах розміщена інформація про діяльність відповідних владних інституцій, міститься нормативно-правова база, звіти про роботу, новини тощо. Загалом слід зазначити, що останнім часом прослідковується суттєвий прогрес у функціонуванні інтернет-представництв органів державної влади та місцевого самоврядування в Україні.

В Україні стимулюючим чинником розвитку електронної демократії має слугувати розвиток електронного урядування, оскільки саме воно дає поштовх громадянам і бізнесу використовувати інформаційно-комунікаційні технології на державному рівні. Унаслідок цього електронна демократія підвищить рівень прозорості й відповідальності органів влади, сприятиме формуванню в громадян ознак компетентності й відповідальності, які є необхідними для повноцінного функціонування інститутів демократії.

Крім того, слід зауважити, що в Україні вже простежуються перші помітні кроки на шляху до впровадження та розвитку електронного урядування. До них можна віднести створення громадської організації «Електронна демократія», яка має значний досвід у реалізації спільних з державними органами проєктів у напрямі розроблення програмного забезпечення та проведення офіційних інтернет-голосувань. Зокрема, ця організація неодноразово співпрацювала з Національним антикорупційним бюро України та багатьма міністерствами, а саме: охорони здоров'я, інфраструктури, культури, екології та природних ресурсів.

Переваги від здійснення електронної демократії в Україні пов'язані також зі здешевленням виконання деяких демократичних процедур, не лише з позиції заощадження фінансових ресурсів, а й витрат часу на прийняття необхідних рішень. Крім того, ще однією перевагою є підтримка розвитку демократичних процесів громадянами. Цей аспект може бути пов'язаний з висловленням думки щодо окремих неполітичних питань, наприклад, стосовно надання місця паркування.

Цілком впевнено можна сказати, що головною умовою результативності діяльності електронної демократії є участь громадян, їх бажання взяти участь в управлінні з метою розв'язання місцевих, регіональних і загальнонаціональних проблем. Громадяни зможуть ефективніше впливати на прийняття управлінських рішень у державі. Як наслідок державні проєкти будуть ґрунтуватися на пріоритетах не лише уряду, а й пріоритетах суспільства.

У підтримку цієї думки правильним буде навести слова Сари Шахт (США), яка у своїй статті «Демократія як загальна основа» пише: «Я мрію, щоб настав той день, коли персоналізована законодавча інформація в Інтернеті дасть людям змогу брати участь у законодавчому процесі, але водночас не забувати про свою сім'ю. Я хочу, щоб виборні законодавці знову спілкувалися і взаємодіяли з виборцями... Я бажаю рівності доступу до інформації, щоб незалежно від того, де ви перебуваєте – у Палаті представників чи у маленькому містечку – ви мали постійно і миттєво інформацію. Сподіваюся, що замість намагань спіймати посадовців на гарячому і надій на світло публічності як панацею від корупції, зацікавлені громадяни зможуть вичистити, перебудувати і зміцнити наше законодавство і суспільство» [444, с. 219].

Підсумовуючи, явним стало те, що поки удосконалювалося законодавство щодо забезпечення розширення інформаційної свободи, збільшились і технічні можливості отримувати та фільтрувати інформацію. Тому в сучасних умовах еволюції демократії, громадянам потрібно якомога більше надати доступ до всіх відкритих джерел інформації, і причому не обмежувати їх відредагованою інформацією чи повідомленнями про прийняті урядовцями рішення. Громадянам потрібно збільшення доступу до інформаційних ресурсів, які б забезпечували їм можливість самостійно аналізувати і робити висновки.

Міжнародний і національний досвід використання механізмів електронної демократії на сьогодні засвідчив, що в демократичних країнах вона сприяє посиленню та вдосконаленню демократії загалом, тоді як в авторитарних режимах не робить істотного впливу на політичний режим. Крім того, електронна демократія має виражену регіональну специфіку залежно від переважаючого типу державного устрою. Загалом електронна демократія – перспективний напрям суспільно-політичного розвитку не лише демократичних, а й авторитарних держав, і всього світового співтовариства.

Електронна демократія сприяє підвищенню рівня прозорості діяльності органів влади завдяки використанню сучасних технологій і наданні громадянам доступу до відкритої інформації. Вона є інструментом забезпечення здійснення

політичної діяльності і сприяння її більшій прозорості та відповідальності урядовців перед населенням. Отже, першим і найголовнішим завданням впровадження електронної демократії в будь-якій країні, що стала на шлях розвитку демократизації, має стати збільшення інформаційної відкритості результатів діяльності органів влади.

2.3. Регламент діяльності електронного парламенту.

Урахування ідей переходу до нової форми суспільства стає однією з основних умов підвищення рівня ефективності організаційно-правових засад державного управління. Парламент як центральна демократична установа здійснює головну роль у забезпеченні соціальних і політичних цінностей, які корисні для всіх членів суспільства. Тому з метою налагодження і підтримки особливих стосунків з громадянами парламент повинен лідирувати в запровадженні інформаційно-комунікаційних технологій, більш широкому доступі до інформації, забезпеченні реалізації свободи поглядів, приватності й захищеності інформації.

Для того, щоб зрозуміти сутність електронного парламенту, необхідно визначити зміст поняття «парламент». Слово «парламент» бере свій початок від французького *parlement* та означає «говорити». Він є найвищим законодавчим і представницьким органом державної влади, що обирається населенням (може бути частково призначений) і діє на постійній основі. Водночас парламентами є виборні й колегіальні органи держави, які функціонують на умовах демократичного правління та здійснюють свої повноваження в галузі законодавства. Історично склалося так, що спочатку парламент виконував дорадчі функції, згодом займався податковою, фінансовою діяльністю, судочинством, внаслідок чого почав обмежувати абсолютну владу монарха. Перші прообрази парламенту формувалися різними способами, зокрема виборами, призначенням, спадкоємністю. Нині формування демократичного

парламенту відбувається на базі загального, рівного та прямого виборчого права під час застосування процедури таємного голосування. Причому механізм голосування та процедура розподілу депутатських мандатів залежать від моделі виборчої системи, що застосовується в цій державі [294, с. 535–536].

У радянські часи державознавці тлумачили парламент як загальнонаціональну представницьку установу буржуазної держави, що здійснює законодавчі функції; соціально-класовий феномен буржуазної демократії; дорадчий орган при керованому главою держави чи прем'єр-міністром апараті урядової влади, що позбавлений права приймати рішення з питань здійснення внутрішньої і зовнішньої політики; орган державної влади, що виконує такі основні функції: 1) є базою створення пробуржуазної автократії; 2) слугує механізмом легітимації влади всього панівного угруповання; 3) надає зовнішню значущість авторитарному режиму; 4) формує ідею єдності різних соціальних та етнічних прошарків населення.

Натомість сучасні науковці-конституціоналісти та фахівці з теорії держави і права, трактуючи поняття парламенту, навпаки, не виокремлюють як обов'язкову ознаку його буржуазний характер. У сучасних дефініціях ця інституція є: вищим представницьким і законодавчим органом демократичної держави; виборним колегіальним вищим органом державної влади, що функціонує за умов існування демократичного правління, де головним її повноваженням є законотворчість; загальнонаціональним представницьким органом влади, що провадить свою діяльність на постійній основі [157, с. 213].

Парламент також слугує центральним демократичним органом, що відіграє головну роль у процесі встановлення соціальних і політичних цінностей, які є необхідними та корисними для всіх членів суспільства. Для встановлення та підтримки стосунків з населенням парламент повинен лідирувати в процесі запровадження інформаційно-комунікаційних технологій, а також у процесі розвитку правознавства й нормотворчості, які в сукупності нададуть широкого доступу до інформації, забезпечать свободу вираження поглядів та безпеку інформації. Тому парламент, використовуючи сучасні

технології, посідає унікальне становище в контексті здійснення відкритості та прозорості процесу управління, оскільки він є найголовнішим органом державної влади в системі державного устрою. У статті 75 Конституції України закріплено, що єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України» [163].

Що стосується визначення електронного парламенту, то в сучасній науці існує безліч варіантів його тлумачення. З огляду на зазначене, наведемо найбільш поширені.

Так, наприклад Європейський центр парламентських досліджень і документації визначив електронний парламент як такий, у якому відповідні партнери взаємодіють у зовнішніх і внутрішніх процесах за допомогою використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій та стандартів, що покращують прозорість, якість, продуктивність, ефективність і гнучкість [104, с. 113].

На думку С. О. Довгого, електронний парламент слугує інтегрованою інформаційно-аналітичною системою, яка забезпечує прозорість, відкритість і підзвітність діяльності народних депутатів та яка за допомогою використання інформаційно-комунікаційних технологій (основу якої становлять моделі й методи здійснення інформаційно-аналітичного супроводу процесу законотворчої роботи) дозволяє здійснювати взаємодію з громадянами за сприяння ситуаційних центрів для здійснення ефективного управління [107, с. 122].

Термін «електронний парламент» не слід розглядати як окремий різновид класичного парламенту, адже для його повноцінного й законного існування необхідно враховувати таке: по-перше, законодавчий орган як самостійна установа не може бути структурно електронною; по-друге, прикладка «електронний» не означає та не передбачає процедури його виборності як вищого колегіального представницького законодавчого органу держави електронним способом; по-третє, не були здійснені жодні типові процедури його елементарного створення.

Саме тому, з огляду на зазначене вище та ґрунтуючись на власному загальнотеоретичному розумінні поняття електронного парламенту, доцільним є його тлумачення в дещо іншій формі: електронний парламент – це сучасна та повністю нова форма діяльності загальноновизнаного класичного парламенту, яка виникла в результаті інформаційного розвитку суспільства та виражається в більш ефективному, прозорому й доступному способі здійснення народного представництва, законотворчої діяльності за допомогою використання інформаційно-комунікаційних технологій.

Електронне законодавство теж має значну кількість різноманітних понять, але найбільш вдалим є поняття, закріплене в Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи країнам-членам щодо електронної демократії. У цьому документі електронне законодавство визначено як використання інформаційно-комунікаційних технологій для розроблення, коментування, консалтингу, структурування, форматування, подання, внесення змін, голосування і публікації законів, які прийняті представницькими органами [539, с. 16]. Це робить законодавчі процедури прозорішими, покращує зміст й однозначність законодавства, забезпечує кращий доступ до нього, а отже, збільшує суспільне знання закону. Участь громадян у процесі електронного законодавства сприяє більшій легітимізації влади загалом і національного законодавства зокрема.

У сучасному комп'ютеризованому світі парламенти використовують інформаційно-комунікаційні технології для забезпечення більшої прозорості, доступності й ефективності здійснення своїх функцій. Світова практика розвинутих країн демонструє, що використання інформаційно-комунікаційних технологій у процесах діяльності парламентів уже сьогодні досягло значного рівня розвитку. Крім того, значна кількість міжнародних організацій намагаються сприяти процесу цього розвитку.

Високий рівень ефективності застосування використовувати інформаційно-комунікаційних технологій у парламентській діяльності залежить не лише від матеріальних ресурсів, а й від існування сильного політичного лідерства, активної роботи членів парламенту, професійного апарату,

висококваліфікованого технічного персоналу, а також постійного прагнення послідовно й виважено запроваджувати сучасні інформаційно-комунікаційні технології на законодавчому рівні [104, с. 66–67].

Основою електронного парламенту є інформаційна інфраструктура, яка охоплює апаратне та програмне забезпечення, системи й програми, необхідні для забезпечення технологічної підтримки; внутрішній і зовнішній персонал, залучений для створення та підтримки інформаційно-комунікаційних технологій забезпечення в законодавчому середовищі [439].

Для того, щоб інформаційна інфраструктура була ефективною, вона повинна базуватися на основних цілях і принципах парламенту, які закріплені в його концепції і стратегічному плані. Крім того, інформаційна інфраструктура парламенту має забезпечувати виконання таких найважливіших функцій, як опрацювання важливої інформації, здійснення запису і трансляції пленарних засідань парламенту в режимі онлайн, забезпечення комунікації між представниками парламенту і виборцями. Своєю чергою інформаційна інфраструктура електронного парламенту складається з таких елементів: основні послуги згідно напряму діяльності; комплекси систем і послуг для народних депутатів та апарату; мережі; сервери; комплекси загальних і спеціальних програм; персонал; бюджет [104, с. 69–70].

У 2008 році ООН презентувала звіт про електронні типи електронного парламенту, що містив інформацію, надану більше ніж сотнею асамблей різних країн світу [134]. Головною метою звіту було визначення класифікації органів законодавчої влади за рівнем розвитку їх електронних парламентів, що виявлялося в заохоченні міжнародних дебатів щодо них і зростанні міжпарламентської взаємодії.

Згодом, 2010 року, ООН оприлюднила новий звіт про стан справ з впровадження електронного парламенту в різних країнах світу [565]. Значну увагу в цьому звіті було відведено обговоренню питання функціонування парламентських бібліотек і дослідницьких служб, оскільки вони відіграють особливу роль у залученні новітніх технологій для всього парламенту. Крім

того, вони сприяють наданню інформації і підтримки в процесі створення наукових досліджень для всіх парламентських комітетів та всіх її членів. Крім того, вони усвідомлюють, як інтегрувати парламентські документи для поліпшення процесу створення більш повних і корисних законодавчих актів та інших нормотворчих документів, а також можуть забезпечити більш глибоке розуміння політичного, економічного та соціального контексту законопроектів, пов'язуючи їх з іншими ресурсами поза межами парламенту.

Електронний парламент охоплює аспекти електронного законодавства, електронного голосування, електронних петицій і консультацій. З огляду на те, що електронний парламент слугує основою принципу представницької демократії, цілком впевнено можна сказати, що він може створити й надати інструменти та механізми, які сприятимуть позитивним змінам культури представництва, з метою забезпечення більш відкритої деліберативної та партисипаторної форми демократії [539, с. 15–16].

Спираючись на світову практику, можна виділити такі принципи електронного парламенту: 1) прозорості і відкритості діяльності – полягає у використанні, окрім традиційних способів інформування громадян, новітніх інформаційно-комунікаційних технологій; 2) обов'язковості процесу доступу – спрямований на забезпечення доступу до інформації про діяльність парламенту та доступу до комунікацій для всіх верств населення; 3) підзвітності – спрямований на подолання дефіциту інформації та звітності в разі, коли громадяни не можуть зробити висновок про результати діяльності і чесність роботи парламентарів; 4) налагодження онлайн взаємодії – сприяння збільшенню практики інтерактивної взаємодії громадян зі своїми парламентськими представниками; 5) безпечності комунікації та приватності інформації, що сприяє забезпеченню чесності та відкритості парламентської діяльності, гарантуванню права на конфіденційну співпрацю; 6) глобалізації процесу здійснення законотворчої діяльності – уможливлення обміну думками та досвідом за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій між

парламентами різних країн в особі парламентарів та виборцями з метою обміну досвідом і співпрацею щодо подібних проблем в Інтернеті [104, с. 97].

У Європейському Союзі також активно запроваджують проекти міжпарламентського співробітництва та взаємодії, зокрема як у межах окремих країн, так і співтовариства загалом. Одним з таких проєктів є мережева платформа Inter-Parliamentary EU information eXchange, яка забезпечує взаємодію та обмін інформацією між Європарламентом та різними національними парламентами в питаннях діяльності Європейського Союзу.

Крім того, Всесвітній центр інформаційно-комп'ютерних технологій для парламенту (Global Center of ICT for Parliament) наголошує, що головною метою розробки електронного парламенту є полегшення процесу діяльності та доступу до інформації про роботу самого парламенту, пришвидшення взаємодії та обміну інформацією між його підрозділами, а також між самим парламентом й іншими урядовими підрозділами. Усе це забезпечується за допомогою використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, досягненнями людства у сфері обробки й передачі даних [439].

В Україні джерелом електронного парламенту є його автоматизовані системи, які визначені розпорядженням Голови Верховної Ради України «Про перелік автоматизованих систем інформаційно-технологічного забезпечення діяльності Верховної Ради України» від 1 червня 2003 року № 663 [359], а також автоматизовані системи, програмно-технічні комплекси й парламентські вебресурси.

Наступним кроком України в напрямі впровадження елементів електронного парламенту вважається прийняття Програми щодо інформатизації законотворчого процесу роботи Верховної Ради України на період 2012–2017 років, яка була затверджена постановою Верховної Ради України від 5 липня 2012 року № 5096-VI. Головною ціллю цієї Програми було досягнення максимальної автоматизації всіх можливих інформаційно-організаційних процесів діяльності структурних підрозділів Верховної Ради України [339].

Загалом основними завданнями Програми були: розробка та реалізація нових систем управління всіма можливими процесами законотворчості і документообігу; швидке інформаційне забезпечення взаємодії всіх суб'єктів парламентської діяльності; розробка сучасної автоматизованої системи для обробки інформаційних потоків; оперативне створення та надання аналітичної та довідкової документації; забезпечення оперативності роботи парламентарів за допомогою технічного вдосконалення систем комунікації [104, с. 79].

Крім того, ця постанова визначила складові структури електронного парламенту, а саме: 1) електронний офіс депутата; 2) електронний комітет; 3) електронна погоджувальна рада; 4) електронна бібліотека та архів; 5) електронна зала пленарних засідань із системою електронного голосування і підрахунку голосів, система стенографування, система ведення аудіо та відеотрансляцій та архіву пленарних засідань Верховної Ради України; 6) система електронного документообігу й контролю виконання доручень Верховної Ради України; 7) система електронного цифрового підпису; 8) комплексна система захисту інформації в автоматизованих системах Верховної Ради України [339].

2015 року тогочасний Голова Верховної Ради України В. Гройсман, виступаючи на Міжнародній конференції «Перспективи електронного парламенту. Відкритість, прозорість, підзвітність. Сучасні рішення для взаємодії народних депутатів та їх виборців», заявив, що Україна повинна якнайшвидше відмовитися від застарілої моделі централізованого пострадянського управління. Доповідач зауважив: «Ми повинні розпочати процедуру відбудови українського парламентаризму та реформувати парламент. Крім того, коли йдеться про сучасні виклики та практику європейських рішень, ми маємо розуміти, що і сам парламент повинен бути сучасним і відкритим». Причому він запевнив, що підвищення ефективності роботи Верховної Ради України є передумовою успішного реформування нашої країни, а гарантією її ефективної роботи буде запровадження системи електронного парламенту.

Учасники цієї конференції обговорили стан і перспективи інформаційної взаємодії народних депутатів України з виборцями за допомогою використання сучасних технологічних рішень та нових можливостей. Запровадження нових реформ сприятиме створенню такої державної системи управління в Україні, яка дозволить їй стати сучасною, демократичною європейською державою, а парламент у цьому процесі відіграватиме ключову роль.

І лише через рік, 2016 року, електронний парламент офіційно був представлений В. Гройсманом в Україні. На його думку, нашим головним завданням і метою в цьому напрямі є створення системи, яка зможе побудувати український парламент, парламент європейського зразка, тобто відкритий, публічний, інклюзивний, спрямований на здійснення якісних реформ, ефективне прийняття рішень, підконтрольність і прозорість роботи народних депутатів [236]. Крім того, високопосадовець наголосив на тому, що електронний парламент спрямований на реалізацію багатьох сучасних можливостей, а саме: створення доступних і розумних інтерфейсів, що надаватимуть будь-яку інформацію про роботу Верховної Ради України, здійснення онлайн контролю роботи парламенту й депутатів, а також реалізації можливості безпосередньо впливати на прийняття рішень Верховної Ради України за допомогою електронних петицій чи звернень.

Саме починаючи з 2016 року розпочався масштабний процес запровадження елементів електронного парламенту в процесі діяльності Верховної Ради України, але лише за трьома ключовими етапами, такими як: 1) технічне переформатування (розпочалося глобальне впровадження та застосування сучасних інформаційних технологій у процесі роботи); 2) запровадження процесу навчання депутатів і працівників Апарату Верховної Ради з метою здобуття нових знань і навичок; 3) здійснення промислової експлуатації, тобто експлуатації в межах вимог і завдань та в штатному режимі без будь-якого втручання фахівців.

Цього самого року Верховна Рада України залучилася до впровадження концептуальних ідей Декларації відкритості парламенту і стала однією з

учасниць ініціативного проєкту «Партнерство “Відкритий уряд”» [323]. Загалом план дій з реалізації цієї Декларації спрямований на залучення України до загального руху з поліпшення процесу відкритості представницьких органів законодавчої влади у всьому світі, а його головною метою є забезпечення більш прозорого рівня роботи парламенту та збільшення залучення населення в парламентських процесів відповідно до основних принципів цієї Декларації. У другому розділі декларації визначено два основні принципи діяльності електронного парламенту: 1) процес діяльності парламенту повинен бути побудований на політиці стимулювання прозорості; 2) діяльність парламенту має бути спрямована на здійснення публікації трьох головних видів інформації, зокрема таких як: інформація про громадські й особисті заходи; інформація про управління та адміністрацію парламенту та його персонал; інформація про законодавчий процес, що включає всі наявні документи, тексти законів і поправок, звіти на пленарних засіданнях і засіданнях комітетів тощо [74].

Варто згадати Глобальний центр інформаційних та комунікаційних технологій у парламенті, результати роботи якого мають особливий вплив на процес впровадження електронного парламенту в Україні. Вказаний Центр був спеціально створений Департаментом з економічних і соціальних питань Організації Об'єднаних Націй спільно з Міжпарламентським союзом на Всесвітньому саміті з інформаційного суспільства (МЗІЗ) в Тунісі 2005 року. Слід зазначити, що Глобальний центр інформаційних та комунікаційних технологій відіграє важливу роль у діяльності парламенту, оскільки він є його координаційним центром з інформації, інновацій, технологій, наукових досліджень і технічної допомоги, а також сприяє здійсненню структурованого діалогу між парламентами, центрами передового досвіду, міжнародними організаціями, громадянським суспільством і приватним сектором з метою обміну досвідом, виявлення кращих практик з подальшим впровадженням відповідних і необхідних рішень. Крім того, його напрацювання є теоретико-методологічним підґрунтям для багатьох дослідників цієї проблематики [439; 498].

Фахівці Глобального центру інформаційних та комунікаційних технологій у парламенті підготували всесвітні доповіді з електронного парламенту 2008, 2010, 2012 рр., де визначено ключові проблеми, пріоритети й перспективи розвитку електронного парламенту. Ці доповіді мають надзвичайне значення для розвитку електронного парламенту як світовій практиці, так і для України. Наприклад, у Всесвітній доповіді з електронного парламенту за 2010 рік було презентовано Рамкову угоду «Е-парламент 2010–2020», яка закріпила основні глобальні цілі, що сприятимуть більшій взаємодії та співробітництву між усіма відповідними суб'єктами [439; 564].

На думку фахівців Центру, основними перспективами розвитку електронного парламенту є: а) використання всіх можливих інструментів, які забезпечуватимуть громадянам кращий доступ до результатів роботи парламенту; б) сприяння розвитку зручних, продуктивних та інформативних парламентських сайтів; в) сприяння активної участі всіх членів парламенту в процесі впровадження елементів електронного парламенту; г) сприяння розвитку інфраструктури парламенту з метою здійснення законодавчої, наглядової та представницької роботи; д) сприяння навчанню персоналу, що займається розробкою, підтримкою або використанням інформаційно-комунікаційних технологій; е) сприяння регулярному обміну інформацією, досвідом і практикою серед парламентів на міжнародному рівні [439; 566].

Важливим моментом впровадження міжнародного досвіду електронного урядування в Україні стало підписання між Верховною Радою України та Європейським парламентом Меморандуму про взаєморозуміння про спільні рамки парламентської підтримки та підвищення інституційної спроможності. Відповідно до Меморандуму, досягнення визначених завдань передбачає: підвищення рівня якості здійснення законодавства і законодавчого процесу України; зміцнення інституційних можливостей парламентських комітетів завдяки використанню європейського досвіду організації і планування роботи; перегляд Регламенту та всіх документів, які формують внутрішню структуру організації Верховної Ради України; посилення рівня кадрового потенціалу

апарату Верховної Ради України; збільшення зв'язків та комунікації з метою полегшення процесу взаємодії Верховної Ради України з населенням [210].

Вартий уваги ще один позитивний крок України в розвитку електронного урядування, а саме перехід її парламенту на електронну форму своєї діяльності з частковим перекладом законів англійською мовою. З цього приводу, як повідомляє український щотижневий суспільно-політичний журнал «Кореспондент», тогочасний перший заступник голови Верховної Ради, а сьогодні Голова Верховної Ради України Руслан Стефанчук розповів про новації в роботі Верховної Ради України та окреслив загальний план на третю сесію 9-го скликання.

За його словами, починаючи з лютого 2020 року Верховна Рада України здійснює перехід на електронну форму своєї діяльності, з цього часу впродовж півроку буде діяти паралельно електронна і паперова форма діяльності, що дозволить звикнути до нових правил, створити алгоритм процесів і запропонувати абсолютно нову якість діяльності депутатського корпусу.

Він наголосив на тому, що Верховна Рада України почала свою роботу в третій сесії із формування плану законопроектних робіт як обов'язкової норми в регламенті її роботи. Ініціаторами цієї концепції були суб'єкти законодавчої ініціативи, які запропонували свої законопроектні пропозиції.

Так, наприклад, одним з таких суб'єктів законодавчої ініціативи були фахівці Національної академії правових наук України на чолі з тогочасним її президентом О. В. Петришиним, які подали свої пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства України, причому керуючись Конституцією України, Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність», законами України, актами Президента України, Кабінету Міністрів України, іншими нормативно-правовими актами та власним Статутом Національної академії правових наук України.

Уперше, на думку Р. Стефанчука, буде виділено такі блоки, як інституційні основні законопроекти, а також другий блок (додатковий), що передбачав внесення змін і доповнень вже до наявних законодавчих актів. Що

стосується основних законопроектів, це буде стосуватися змін до Конституції України; проектів законів, які передбачені Конституцією, але досі не розроблені – таких законопроектів більш як 20; кодифікованих актів – нардепи сконцентрують свою увагу на відповідних кодифікаціях, причому як на створенні нових кодексів, так і на рекодифікації вже наявних кодексів.

Крім того, за його словами, більшість кодексів України на сьогодні мають значну кількість поправок, змін і доповнень, що загалом давно вже вимагає від нас здійснення системного переосмислення. Так, передусім допрацювання потребують Цивільний кодекс України, Кримінальний кодекс України і Кодекс України про адміністративні правопорушення [235].

Впровадження електронного парламенту в Україні сприятиме повній автоматизації процесу здійснення законодавства, інформаційній взаємодії Верховної Ради України з іншими органами державної влади й органами місцевого самоврядування, фізичними та юридичними особами. Що своєю чергою буде сприяти: збільшенню довіри населення до парламенту та можливості залучення їх його роботи; забезпеченню більш результативної роботи парламенту; гарантуванню конфіденційності інформації про особу й безпеки інформаційних ресурсів парламенту; налагодження взаємодії між парламентом, депутатами та громадянами; удосконалення механізмів звітування парламенту та народних депутатів України перед населення; забезпеченню доступу громадян до результатів роботи парламенту [170, с. 1].

Аналізуючи українські реалії, можна цілком впевнено сказати, що для повноцінного впровадження та функціонування електронного парламенту в нашій державі нагальним є розроблення концепції електронного парламенту залучати представників усіх зацікавлених сторін. Консультації з членами парламенту щодо пріоритетів і реалізованих технологічних рішень повинні здійснюватися на постійній основі. Причому бажано забезпечити керівництво інноваційними процесами з боку генерального секретаря та інших вищих посадових осіб парламенту.

Зазначене вище дає змогу констатувати, що електронний парламент активізує розвиток електронного законодавства, спрямований на забезпечення високого рівня інформованості й забезпечення комунікаційного процесу всіх сторін законотворчої діяльності, реалізує принципи представницької демократії, а також передбачає більш інклюзивну, дискусійну та колективну форму демократії.

Таким чином, переваги використання електронного парламенту, що виражаються в зниженні матеріальних і часових витрат, зможуть зробити громадян та все суспільство контролером процесу здійснення влади і двигуном прогресу. Здійснення ефективного управління, організації та планування використання ресурсів, що розподілені і використовуються відповідно до потреб і пріоритетів, є основою успішного впровадження та здійснення електронного парламенту.

2.4. Юридична архітектура електронного судочинства.

Інформаційна ера крокує планетою, хоч і поступово, але упевнено, створюючи та замінюючи звичні засоби фіксації та передачі інформації. Саме тому всесвітній процес розвитку інформатизації сприяв становленню та розвитку нових понять та інститутів у праві, які в Україні лише розпочинають науково та законодавчо закріплюватися.

Швидкий розвиток сучасного суспільства призвів до збільшення обсягів, глибини й темпів проникнення інформаційно-комунікаційних технологій в усі сфери організації життя громадян, суспільства, суб'єктів господарювання та держави, а також посилення впливу інформаційно-комунікаційних технологій на процеси глобалізації, здійснення адміністративних реформ, підтримання національної та міжнародної безпеки, рівень соціально-економічного зростання та конкурентоспроможності країни.

Крім того, кожна країна світу намагається якомога швидше рухатися вперед, а саме в напрямі побудови нового інформаційного суспільства. Суспільства, діяльність якого спрямована на максимальне переведення всіх можливих процесів комунікації людей в електронну та інформаційну форму, де однією з таких є судова сфера.

Для того, щоб повноцінно пізнати поняття електронного суду, передусім необхідно встановити й визначити, що ж взагалі означає термін «суд». Прийнято вважати, що суд – це орган, що здійснює правосуддя у формі розгляду та вирішення справ різних галузей і категорій у встановленому законом процесуальному порядку конкретної держави [450]. У світовій практиці існує значна кількість різних видів судів. Так, спираючись на багатовікову практику, доцільно навести найбільш відомі з них.

Суд Лінча – це жорстока кривава розправа без суду та будь-яких слідчих дій, що відбувалася в США переважно стосовно темношкірого населення. Суд Лінча є знаряддям політичного терору американської реакції, що має яскраво виражений расовий і класовий характер та спрямований проти будь-якого прогресивного руху. Як метод позасудової розправи суд Лінча виник у США на основі панування расової дискримінації та легалізованого режиму кривавих розправ над рабами. Суд Лінча використовували з метою утримання негрів у кабалі та фактичному рабстві, а також для боротьби з революційним і прогресивним рухом, внесення розколу між неграми й іншими працівниками. Загалом Суд Лінча розправлявся з тими, хто боровся за громадянські права, проти расової дискримінації і гноблення, а також з діячами прогресивних організацій, профспілок і страйкарями [413].

Суд радянський – це орган радянської держави, що здійснює правосуддя соціалістичного спрямування. Радянський суд був створений у перші дні Жовтневої соціалістичної революції. Цей суд принципово відрізняється від буржуазного суду, який, будучи частиною надбудови над капіталістичним базисом, служить цим базисом і є знаряддям у руках реакційної буржуазії, широко застосовує терор для придушення опору трудящих, для боротьби з

прогресивними елементами, що відстоюють справу миру та демократії. Радянський суд діє відповідно до принципів радянської влади. Основою організації та діяльності радянського суду є принципи послідовного й до кінця витриманого соціалістичного демократизму.

Суд присяжних – це форма суду в державах буржуазною формою правління, зміст якої полягає у вирішенні питання стосовно винності підсудного окремою від урядових суддів колегією засідателів, що формується з представників заможного класу. Присяжні засідателі, за небагатьма винятками, обираються або особливими комісіями з буржуазних чиновників, або тими чи іншими посадовими особами на основі майнового, вікового та інших критеріїв [414].

Суд країн народної демократії – це суд країн, що виникли в Європі та Азії в результаті перемоги Радянського Союзу над німецьким фашизмом і японським мілітаризмом та перемоги народно-демократичної революції.

Крім того, досліджуючи практику електронного суду, слід зауважити, що різні автори називають електронний суд по-різному. Так, наприклад, дослідники іменують його: електронним судочинством; електронним правосуддям; електронною юстицією; електронним судівництвом. Але найбільш правильною назвою, що повноцінно відображає його зміст, є саме «електронний суд».

На думку О. В. Бринцева, електронний суд – це повністю самостійна та виняткова форма здійснення судового процесу, що заснована на використанні сучасних інформаційних технологій, які забезпечують належний рівень і повний цикл розгляду судових справ в електронному форматі [36, с. 25].

Водночас слушним є твердження Н. В. Кушакової-Костицької стосовно того, що електронний суд спрямований на автоматизацію і здійснення таких функцій в онлайн режимі, як подання позовної заяви і додатків до неї в електронному вигляді, відкритий доступ до судових актів в Інтернет-мережі, надання електронних доказів, розгляд справи онлайн, інформування та розсилка всім учасникам судового процесу за допомогою Інтернету чи sms-

повідомлень інформації стосовно стану поточної справи та функціонування судових сайтів. Крім того, новим рівнем розвитку правосуддя є стан, коли зал судового засідання обладнаний сучасними технічними засобами, ведеться аудіозапис засідання, є можливість оперативно підготувати судові рішення в електронному вигляді, а відвідувачі суду можуть отримувати всю необхідну інформацію про процес на його порталі [188, с. 105].

Причому не зовсім правильно вважати, що електронний суд – це не лише певна форма використання інформаційно-комунікаційних технологій всіма зацікавленими сторонами судового процесу з метою підвищення його ефективності та якості, а й пряма та повноцінна процедура здійснення правосуддя в електронній формі, починаючи від підготовки справи, її розгляду по суті, судових дебатів і закінчуючи ухваленням вироку й оголошенням рішення в електронній формі.

Електронний суд є одним з інститутів системи електронного урядування, яка сьогодні розглядається як кардинально новий і сучасний спосіб здійснення влади в державі з метою розбудови демократичних процесів, використовуючи широкий спектр передових і найсучасніших електронних інформаційно-комунікаційних технологій, які забезпечують надання якісно нових й різноманітних державних послуг в онлайн режимі для всього населення, як у міжнародному, так і в національному й регіональному масштабах.

Умовно виділяють існування трьох фаз розвитку електронного суду.

- 1) застосування інформаційних технологій з метою всезагального інформування зацікавлених осіб про процес організації та діяльності судової системи (тут зворотний зв'язок користувачів судових послуг із суб'єктами їх надання відсутній);
- 2) використання інформаційно-комунікаційних технологій для надання окремих індивідуальних послуг, пов'язаних із судочинством (наприклад, для інформування про рух та стан розгляду конкретної справи, сплати судових зборів тощо);
- 3) застосування зазначених технологій для проведення судового процесу загалом або окремих його стадій (наприклад, забезпечення процесу звернення до суду використовуючи електронною поштою

для надання доказів, комунікація із судом, а також проведення слухання за допомогою відеоконференцзв'язку [179, с. 168–169].

За словами Ю. В. Ковбасюка, елементами електронного суду є: подання позову та іншого документа в онлайн режимі, з використанням спеціалізованих Інтернет-порталів; застосування засобів доказування в електронній формі; здійснення процесу судового засідання в режимі онлайн (відеоконференція), шляхом пересилання e-mail тощо; створення електронного дос'є учасників з використанням елементів електронного документообігу й діловодства; застосування судових повісток в електронній формі; загальне здійснення судочинства з використанням Інтернету [105, с. 85].

Продовжуючи дослідження теми електронного суду, необхідно звернути увагу на практику впровадження цієї системи в США, яка на достатньо високому рівні забезпечує здійснення процесу доступу до інформації судових справ та іншої інформації, пов'язаної з судочинством [475]. В юридичній практиці США існують дві електронні системи, які забезпечують електронне судочинство. Так перша електронна система під назвою «Відкритий доступ до судових електронних звітів», що була створена ще 1988 року, є своєрідною електронною базою даних судових документів з відкритим доступом через мережу Інтернет. Ця система надає можливість отримати інформацію та документи, переглядати реєстр прийнятих заяв, простежувати історію та процес перебігу і розгляду справи, а також слідкувати за графіком призначених засідань. Так, для того, щоб отримати необхідну інформацію про судові документи або їх зразки, потрібно всього лиш зареєструватися в цій системі та скористатися пошуком. Користування системою здійснюється на платній основі. Для того, щоб переглянути, скопіювати або надрукувати одну сторінку документа, потрібно сплатити 0,08 доларів США. Проте якщо зареєстрована особа протягом року здійснила операцій менше ніж на 10 доларів, ця сума скасовується.

Друга система, яка забезпечує електронне судочинство в США, називається «Управління справами / Електронний архів справ». Вона діє з

2001 року та слугує для подачі документів до суду [459]. На відміну від першої системи, у якій абонент може самостійно зареєструватися, у другій системі діють інші правила реєстрації. Так, логін і пароль абоненту надається федеральним судом, де логін повністю замінює електронний підпис на документі й регулюється відповідними нормами. Однією з основних переваг другої системи – це можливість подачі документів в електронному вигляді до суду безкоштовно, без сплати будь-яких судових зборів чи державного мита [102].

Загалом протягом останніх років у судовій практиці США зберігається прогресивна практика зростання кількості судових справ в електронному вигляді. Проте документи, які містять інформацію, що не підлягає розголошенню, подаються виключно в письмовій формі та зберігаються в спеціальному форматі (Adobe Portable Document, pdf) задля убезпечення їх від змін або знищень [179, с. 162].

Що стосується практики електронного судочинства Канади, то воно здійснюється на основі Національної типової практичної інструкції для використання технологій у цивільних процесах [526]. Ця інструкція визначає електронний судовий процес як слухання, у межах якого докази подаються і зберігаються в електронному вигляді в суді. Крім того, у випадках подання заяви однієї зі сторін стосовно проведення електронного судочинства, суд сам вирішує, задовольняти таку заяву чи ні [30].

Слід зауважити, що протягом тривалого часу суди Канади наголошували на необхідності створення та впровадження системи подачі документів в електронній формі, тобто передачі даних у форматі, який визначається судом та електронною поштою. Саме тому 2002 року Верховний суд Канади і Федеральний суд Канади в межах спеціального дослідження здійснили опитування членів канадської правничої спільноти щодо доречності запровадження електронного подання документів. Згідно з результатами дослідження, 73 % всіх опитаних експертів підтримали цю ідею та зазначили, що можливість здійснення судового процесу за допомогою електронних систем

та подавати електронні документи відкриває нові перспективи для всієї судової сфери. На сьогодні подача документів в електронній формі набула широкого застосування в Канаді та використовується в кількох окремих юрисдикціях, де кожна з них має свою окрему систему електронної подачі документів. Нині лише три провінції не використовують електронну систему подачі документів [179, с. 163].

У грудні 2008 року Верховний суд Канади розробив практичні пояснення з переліком документів, згідно з якими сторони судового процесу зобов'язані подавати деякі матеріали справи в електронному форматі. Крім того, суд також вимагає надавати друкований варіант необхідних матеріалів. Водночас якщо сторона судового процесу підтверджує надання матеріалів в електронному форматі, то друковану копію не обов'язково надавати захиснику іншої сторони. Надавати матеріали справи в електронній формі дозволяється всім сторонам судового процесу чи її представникам відповідно до офіційного повідомлення від 2008 року [179, с. 164].

Що стосується Європейської практики впровадження електронного суду, то на сьогодні в європейських країнах прийнято низку нормативно-правових актів Ради Європи, які сприяють процесу формування електронного судочинства.

У Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи країнам-членам «Щодо надання громадянам судових та юридичних послуг з використанням сучасних технологій» обґрунтовано необхідність забезпечення можливості: 1) відкриття провадження з використанням електронних засобів; 2) здійснення процесуальних дій у межах провадження за допомогою електронного документообігу; 3) отримання інформації про хід справи завдяки відкритому доступу до судової інформаційної системи; 4) отримання інформації про всі результати провадження в електронній формі [393].

У проєкті Стратегії електронного правосуддя Європейського Союзу на 2014–2018 рр. зазначено, що вона визначатиме подальші кроки із впровадження електронного правосуддя в правових системах країн-членів Європейського

Союзу з метою створення загальноєвропейської системи електронного правосуддя [473].

Головною метою цієї Стратегії є забезпечення подальшого розвитку та підтримки процесу діяльності Європейського порталу електронного правосуддя заради забезпечення та гарантування високого ступеня поінформованості громадян стосовно їх прав та надання їм доступу до широкого спектра інформації та послуг всередині власне судових систем. Зокрема, це стосується надання інформації щодо діяльності судових органів, а також правил звернення до суду, процесуального законодавства й судової системи країн-членів Європейського Союзу та суміжних інститутів (медіація, правове представництво в суді). Крім того, ця Стратегія визначила загальні принципи і створила підґрунтя для майбутнього багаторічного європейського плану дій з розвитку електронної юстиції, який було затверджено Радою Європейського Союзу 16 травня 2014 року [525].

У Великій Британії 1 квітня 2009 року на основі Лондонського промислового і торгового суду при Королівському суді та Адміралтейського й Торгового судів було розроблено Програму електронного документообігу, процес застосування якої регламентувався Правилами цивільного судочинства Англії від 1998 року [462].

Ця Програма дозволяє подавати звернення до суду в цивільних справах в електронному форматі. Зразок звернення розміщено на офіційному сайті певного суду, для отримання якого не потрібно реєструватися. Зразок заповнюється, надсилається адресатові (суду), який фіксує дату й час його надходження, розглядає звернення, завіряє печаткою та ставить на ньому індивідуальний номер, після чого повертає звернення позивачу. Після цього позивач підтверджує отримання завіреного позову шляхом надсилання зазначеного номера позову до суду. Весь подальший процес документообігу також здійснюється в електронному вигляді [179, с. 162].

Наступним кроком для Великої Британії є проведення 2016 року цифрової реформи судової системи, яка передбачає дистанційну форму участі в

засіданнях усіх сторін судового процесу за використанням онлайн зв'язку. Такі нововведення є частиною проєктів з модернізації та осучаснення судів, на які було виділено 1 млрд фунтів стерлінгів [54, с. 305].

Поруч з Великою Британією впровадження електронного документообігу також відбулось у цивільному судочинстві Франції. Так, новий цивільно процесуальний кодекс Франції передбачає передачу документів або процесуальних актів з використанням електронних ресурсів. Однак використовувати електронний зв'язок для такого роду спілкування дозволяється лише за дозволом адресата повідомлення. У такий спосіб можна передавати заяву, позов, клопотання та судові повістки.

У Фінляндії поняття електронного суду охоплює звернення до суду в електронній формі, керування справою за допомогою інформаційних технологій, цифровий запис ходу розгляду, застосування відеоконференції, безпечну електронну пошту, доступ до календаря судових засідань. Використання нових технологій дозволяє прискорити розгляд і вирішення справ; поліпшити якість судових послуг; знизити витрати на судочинство; підвищити рівень прозорості правосуддя; досягти якісно нового рівня доступності правосуддя за рахунок того, що процес документообігу та доступу до необхідних документів може здійснюватися цілодобово.

Досліджуючи практику зарубіжних країн-сусідів, варто відзначити успіхи Польщі у впровадженні інноваційних систем у процесі автоматизації судочинства.

З цією метою в Польщі було створено єдиний у державі електронний суд у місті Люблін. У такому суді всі справи, крім кримінальних, розглядаються через Інтернет у режимі новітніх електронних процедур. За регламентом цього суду, документообіг у суді відбувається в режимі онлайн, крім того, допускається оформлення електронних витягів з документів з подальшою їх передачею сторонам. Для кращої реалізації такої процедури створена спеціальна електронна адреса суду, а для сторін процесу передбачено

SMS-оповіщення про стан рух судових документів та просування розгляду справи [136].

Крім того, ще одним яскравим прикладом є судова інформаційна система Литви, розробку та впровадження якої здійснювала литовська компанія Lursoft, яка спеціалізується на ІТ-технологіях. Lursoft – це ІТ-підприємство з більш ніж 20-річним досвідом роботи, яке стало незамінним помічником як юридичним, так і фізичним особам, забезпечивши доступ не лише до широкої інформаційної бази даних державного значення, а й надаючи широкий спектр послуг, які допомагають підприємцям успішно розвивати свою діяльність, включаючи аналітичні послуги, моніторинг, B2B рішень тощо [37]. Перші версії систем автоматизованого управління діловодством у судах Литви з'явилися ще 1998 року. Сьогодні інформаційна судова система Литви ефективно працює та охоплює всі стадії та процеси судочинства [45, с. 94–95].

До найбільш успішних світових прикладів впровадження електронного судочинства необхідно також віднести наявну в Сінгапурі Систему електронної подачі документів (Electronic Filing System), використання якої починаючи з 2000 року є обов'язковим під час подачі матеріалів у цивільних справах. До цього переліку належать також: Інтегрована електронна система цивільних позовів; Служба електронного вилучення документів, котра дозволяє в онлайн режимі шукати та проглядати необхідні документи; Електронна інформаційна служба, яка дає змогу отримати інформацію про всі необхідні процесуальні дії суду в онлайн режимі; Сайт системи Lawnet, що є єдиною точкою доступу до судових сервісів [54, с. 304].

Також важливою практикою впровадження електронного суду в Україні є досвід Австралії, де на сайті (<http://e-court.au.com>) визначено перелік етичних принципів здійснення електронного судочинства. Головною цілю закріплення цих принципів є визначення того, що всі учасники судового процесу, наприклад судді, адвокати чи юристи, повинні бути досвідченими й безпристрасними. В Австралії система електронного судочинства побудована таким чином, що на

розгляд кожної окремої справи відводиться шість місяців, однак за цей термін може вирішуватися мінімум 2000 інших справ.

Саме тому, досліджуючи міжнародний досвід використання інформаційно-комунікаційних технологій у процесі здійснення судочинства, можна дійти висновку про те, що розвиток електронного суду в розвинутих демократичних країнах пройшов тривалий шлях від початкового етапу використання інформаційно-комунікаційних технологій лише для поширення інформації про стан і функціонування судової системи, надання певних послуг у сфері судочинства, а й до найбільш складного етапу, такого як застосування сучасних інформаційних технологій у процесі безпосереднього здійснення судочинства.

В Україні про впровадження електронного суду йдеться вже досить давно, проте в різних юридичних і громадських колах він сприймається неоднаково. Дехто з них вважає, що процес його впровадження є відходом від звичної моделі здійснення правосуддя до сучасної її моделі, заснованої на використанні інформаційних технологій та ІТ-ресурсів. Водночас прихильники класичного підходу виступають проти впровадження таких нововведень, оскільки сприймають застосування виключно лише людського ресурсу в судовому процесі.

Загалом можна сказати, що всі процесуальні галузі права в Україні є надзвичайно складними й динамічними, які, залучаючи міжнародний досвід і провідні технологічні досягнення, швидко розвиваються, прогресують та запроваджують кардинально нові форми здійснення правосуддя. Перспективне законодавство України побудоване на концепції втілення в наявну традиційну судову форму окремих електронних елементів. Завдяки впровадженню концепції електронного суду, полегшується доступ до правосуддя, який є одним з найважливіших загальновизнаних конституційних принципів і важливим елементом демократичної та правової держави.

Впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в судах України є складовою Національної програми з інформатизації. Пріоритетними

напрямами здійснення інформатизації в цій галузі є створення мережевих технологій для всіх органів судової влади, розробка, впровадження та постійне вдосконалення системи електронного документообігу, розроблення сучасних автоматизованих систем узагальнення судової практики, створення сучасної телекомунікаційної структури судів та єдиної бази судових даних тощо.

Україна робить впевнені кроки в напрямі розвитку та зміцнення демократичних основ правосуддя. Система функціонування електронної держави, зокрема електронного правосуддя, в Україні базується на принципах відкритості й забезпечення права на доступ кожному до інформації про діяльність судів. Для вирішення поставлених завдань застосовуються інформаційні технології, рівень розвитку яких дозволив здійснити перехід від «традиційного процесу» здійснення судочинства до сучасної системи відправлення електронного судочинства.

Існує думка, що в Україні зародження електронного суду розпочалося з Указу Президента України «Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів» [350], відповідно до якого Державна судова адміністрація 2005 року розробила й затвердила Концепцію створення Єдиної судової інформаційної системи. Головною метою її створення та функціонування є забезпечення інформаційної та технологічної підтримки процесу здійснення судочинства на принципах дотримання балансу вільного обміну інформацією та необхідними обмеженнями щодо її поширення [165].

Одними з перших кроків впровадження Україною елементів електронного суду можна назвати перехід її судової системи до електронного документального забезпечення управління та абсолютної автоматизації всіх процесів здійснення судочинства. Вперше в Україні презентацію впровадження системи автоматизованого документообігу суду здійснив Харківський апеляційний суд 2009 року за сприяння Агентства з міжнародного розвитку США (USAID) «Україна: верховенство права» [237]. Головні переваги цієї системи вбачалися в об'єктивному та неупередженому розподілі справ між

суддями, спрощенні процедури підготовки роботи й перегляду статистичної інформації, створенні централізованого зберігання текстів усіх судових рішень, потужній та швидкій системі пошуку інформації та процесі реплікації даних. Усе це дає змогу значно скоротити й полегшити процес реєстрації справ судами апеляційної та касаційної інстанцій, адже основна інформація вже занесена до системи.

З цього приводу слушною є думка О. О. Вдовіної стосовно того, що запровадження автоматизованих систем діловодства в процесі здійснення судочинства дозволить підвищити рівень ефективності функціонування всієї судової системи, пришвидшити процес переміщення документів, спростити хід підготовки статистичних показників, реєстрації кореспонденції, забезпечити максимальну неупередженість судового процесу, забезпечити надання інформації про стан розгляду справ фізичним і юридичним особам, забезпечити своєчасність розгляду справ, скоротити строки підготовки і прийняття рішень, суттєво зменшити витрати на використання паперових документів, значно підвищити рівень прозорості правосуддя та рівень довіри суспільства [45, с. 95–96].

Для вдосконалення наявної інформаційно-комунікаційної системи судів 2012 року було розроблено Стратегічний план інформатизації судової системи України, який визначив перелік першочергових завдань для розвитку та використання інформаційно-комунікаційних технологій у судах. Основними завданнями було визначено: покращення процесу роботи з документами; інтеграція всіх програм, які використовуються в системі здійснення судочинства; створення плану інформатизації судів на основі єдиних принципів та стандартів необхідних для повноцінного функціонування єдиної судової інформаційної системи; покращення програмного забезпечення автоматизованих систем діловодства в судах та здійснення системного контролю за їх діяльністю тощо [411].

2012 року Державне підприємство «Інформаційні судові системи» підготувало Концепцію «Електронний суд», основною метою якої стало

розроблення універсальної стратегії створення структур даних за наявності потреби в обміні відомостями серед автоматизованих систем різних розробників. Рекомендовані цією Концепцією норми спрямовані на використання систем електронного документообігу, електронних інформаційних систем, систем судової статистики, вебресурсів та інших видів систем, які працюють з інформацією суду [166].

Наступним кроком у процесі розвитку електронного суду в Україні стало прийняття 2012 року наказу Державної судової адміністрації України «Про утворення міжвідомчої робочої групи з розробки пілотного проєкту «Електронний суд»». Головним завданням цієї групи є аналіз і моніторинг основних та технологічних можливостей інформаційної інфраструктури судів загальної юрисдикції [371].

Першочерговими завданнями проєкту визнано: забезпечення відкритого доступу всіх учасників судового процесу до інформації завдяки створенню новітніх інтернет-ресурсів і встановленню в приміщеннях судів інформаційно-довідкових терміналів; поступовий перехід до здійснення електронного обміну процесуальними документами із застосуванням електронного цифрового підпису; забезпечення повної комп'ютеризації всіх процесів судового діловодства; створення загального електронного архіву судових документів.

Здійснення цього пілотного проєкту було заплановано у два етапи. На першому етапі передбачалося направлення процесуальних судових документів учасникам процесу засобами електронного зв'язку та надсилання судових повісток за допомогою SMS-повідомлень. Натомість другий етап передбачав внесення змін у процесуальне законодавство, матеріально-технічне забезпечення проєкту, можливість направлення електронних інформаційних запитів, застосування електронних платежів для сплати судових витрат [301].

Впровадження таких нововведень сприяло значній економії коштів на конвертах і поштових марках, яким здійснювалося відправлення повісток і документів, оскільки існувала практика, коли деякі суди вимушені були призупиняти свою діяльність у зв'язку з відсутністю необхідного фінансування.

Крім того, запровадження системи електронної комунікації дозволило не лише вдосконалити процес взаємодії між судами і сторонами процесу, а й істотно заощадити кошти. Зокрема, як приклад таких дій можна навести дані Державної судової адміністрації України, за інформацією якої протягом 2014 року місцевими та апеляційними судами загальної юрисдикції, завдяки запровадженню системи «Електронний суд», тобто запровадженню системи електронного обміну документами вдалося зекономили майже 5,3 млн гривень.

Починаючи з 15 жовтня 2012 року у Святошинському районному суді Києва та Апеляційному суді Дніпропетровської області було запроваджено реалізацію пілотного проєкту з обміну електронними документами між судом та учасниками його процесу [364]. Згодом до практики реалізації цього інноваційного проєкту долучилися Харківський окружний адміністративний суд, Харківський адміністративний апеляційний суд, господарський суд Вінницької області та Севастопольський апеляційний господарський суд.

Після вдалого запровадження цього пілотного проєкту в зазначених вище судах 2013 року Державна судова адміністрація України прийняла рішення про необхідність запровадження в усіх місцевих і апеляційних судах загальної юрисдикції такого порядку обміну електронними документами, який ґрунтуватиметься на автоматизованій системі документообігу суду [364].

Цей крок логічно зумовлений розвитком сучасних інформаційних і комунікаційних технологій та процесом їх застосування в усіх галузях життя. Впровадження цих технологій у роботу судових органів актуалізується в сучасних умовах масової інформатизації як українського суспільства, так і світового співтовариства.

На думку керівника проєкту «Електронний суд» державного підприємства «Інформаційні судові системи» О. Самборської, основними завданнями проєкту є покращення умов роботи працівників апарату судів і забезпечення швидкого, а головне – зручного, доступу людей до правосуддя [397].

Саме тому, зважаючи на ускладненість пілотного проєкту та своєрідні умови його реалізації, а точніше електронно-інформаційну сферу, елементи якої застарівають дуже швидко, будь-яке уподібнення може спричинити перетворення «проєкту майбутнього» на «довгобуд минулого». Тому варто пам'ятати відомий вислів Станіслава Єжи Леца: «Минуле приходить саме, майбутнє необхідно постійно викликати з небуття» [36, с. 29].

2013 року в Україні було прийнято Концепцію галузевої програми інформатизації судів загальної юрисдикції та інших установ судової системи [165], котра була розроблена в межах Національної програми інформатизації [435]. Головними цілями цієї концепції є: покращення інформаційно-телекомунікаційної судової системи; покращення рівня судового захисту; збільшення довіри до судових органів; формування позитивної репутації судової системи загалом; підвищення ступеня правової обізнаності населення.

Варто зауважити, що електронні засоби комунікації застосовуються не лише в діяльності судів загального судочинства, а й у процесах здійснення виконавчих проваджень і виконання рішень Європейського суду з прав людини. Так, у процесі взаємодії між Державною виконавчою службою України і Секретаріатом Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини стосовно збору даних та інформації в процесі розгляду рішень судів вони використовують можливості електронного зв'язку [331].

Наступним етапом України в розвитку електронного суду можна назвати затвердження 2014 року Радою суддів України нової Стратегії розвитку судової системи в Україні на 2015–2020 роки, де, серед іншого, закріплено особливості впровадження електронного правосуддя та окреслено план заходів, які спрямовані на врегулювання двох стратегічних питань: доступу до правосуддя та використання інноваційних технологій і покращення судового процесу. У Стратегії зазначено, що підвищення інтенсивності використання електронних технологій у процесі здійснення правосуддя створить безліч нових можливостей для полегшення процесу звернення до органів суду. Водночас судді зможуть ефективніше розпоряджатися своїми ресурсами та підвищити

продуктивність праці. У тексті Стратегії увага акцентована на необхідності здійснення таких заходів: посилення нормативно-правової бази електронного судочинства та спільних інформаційних систем; покращення каналів зв'язку та взаємодії інформаційного суспільства, особливо зовнішньої співпраці різних суб'єктів сфери юстиції, зокрема з державами-членами ЄС. Однак аналіз конкретних заходів, визначених у цій Стратегії, засвідчує, що переважна більшість з них насправді належить до рівня тактичних, а не стратегічних питань. У стратегії переважно йдеться про технічне оновлення наявних стратегічних рішень у правосудді, які вже втілені в інформаційних технологіях. Усі ці заходи, безперечно, є корисними й необхідними. Однак усі вони разом не спроможні перенести українську судову систему на вищий рівень електронної взаємодії між громадянами та владою [412].

Згодом, 2016 року, було прийнято Закон України «Про судоустрій і статус суддів», у ст. 152 якого закріплено обов'язок запровадження системи електронного правосуддя; реалізації ідей стосовно здійснення процесу взаємообміну електронними документами серед судових і державних органів [375].

Наступним кроком до впровадження елементів електронного суду в українській системі правосуддя є ухвалення 2017 року Верховною Радою України законопроекту № 6232 «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу, Цивільного процесуального кодексу, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів», згідно з яким в Україні було запроваджено Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему [308]. Головною ціллю цієї системи є забезпечення обміну електронними документами між усіма учасниками судових процесів і судом, а також здійснення фіксування такого процесу з можливістю участі в режимі онлайн.

Цілком впевнено можна сказати, що автори законопроекту провели важливу й доволі складну роботу, проте найбільшої уваги та схвалення заслуговує науково-правовий висновок з пропозиціями й доповненнями до

законопроекту, який було підготовлено представниками Національної академії правових наук України, а саме академіком В. Журавлем та кандидатом юридичних наук Г. Авдєєвою.

Ще однією ознакою, яка вказує на процес здійснення електронного правосуддя в Україні, можна вважати факт існування норм у процесуальному судовому законодавстві, які передбачають здійснення судового процесу із застосуванням сучасних електронних можливостей. Так, чинний Господарський процесуальний кодекс України закріпив низку положень, які належать до групи «електронне правосуддя» [63]. Саме тому можна сказати, що далекосяжне українське процесуальне законодавство створено на основі концепції впровадження більшої чисельності елементів електронного суду в наявну класичну процесуальну форму.

Також слід зауважити, що весь правовий масив, який координує інформаційні відносини в Україні, наразі складається з багатьох нормативно-правових актів, які різняться за ступенем юридичної сили. З цього приводу О. Баранов зазначає, що наявна на сьогодні процедура «незалежного» створення нормативно-правових актів зумовлює появу значної кількості дублюючих норм, які іноді спричиняють колізії [25, с. 13].

Досліджуючи й аналізуючи особливості становлення та розвитку електронного суду в Україні, доречно виокремити деякі проблемні аспекти в цій сфері. По-перше, ідеться про відсутність, а точніше потребу в єдиній уніфікованій інформаційній платформі, яка б забезпечила можливість комунікації учасників судового процесу. По-друге, це – відсутність єдиних стандартів для створення інформаційного контенту, яких повинні дотримуватися судові інформаційні ресурси. По-третє, це – недостатність коштів, тобто відсутність необхідного фінансового забезпечення судової системи, зокрема видатків на здійснення інформатизації. По-четверте, привертає увагу наявність дисонансу сучасних інформаційних технологій і традиційних процесуальних правил [36, с. 20].

Водночас Н. Кушакова-Костицька наводить також інші проблемні аспекти: існування високої ймовірності втрати важливої юридичної інформації; відсутність комп'ютерної грамотності користувачів та співробітників апарату судів; ускладненість процесу розробки та впровадження в експлуатацію сучасного програмного забезпечення; дефіцит необхідного технічного оснащення судів [188, с. 105].

Крім того, деякі дослідники зазначають, що ще однією доволі вагомою проблемою розвитку електронного судочинства є психологічний аспект, оскільки значна кількість громадян ще надають перевагу традиційному паперовому судочинству.

Розроблення комплексної державної політики у сфері здійснення правого регулювання в цій галузі відносин можливе завдяки розв'язанню наявних та попередженню майбутніх проблем функціонування електронного суду. Такими заходами є: удосконалення законодавства; сучасне технічно-інформаційне забезпечення діяльності судів; розроблення планів, заходів і систем здійснення захисту інформації; правове контролювання питань відповідальності осіб за порушення в цій сфері; застосування попереджувальних заходів кіберзлочинності в цій сфері; підвищення рівня обізнаності працівників апарату суду; регулярний моніторинг ефективності роботи системи та її постійна модернізація [238, с. 74].

В Україні наявні всі необхідні передумови для повноцінного впровадження системи електронного суду, що є сучасною формою судового процесу. До таких передумов можна віднести: апробовані інформаційно-комунікаційні технології; практика іноземних держав; законодавча база з інформатизації судових відносин; стратегічне бачення; інтерес населення; необхідна база судової системи.

Підсумовуючи дослідження практики впровадження електронного суду в Україні, можна сказати, що сьогодні всі наведені вище його частини ще не достатньо розвинуті, щоб створити реально діючий «електронний суд» у

повному значенні цього явища. Нині існує ще безліч прогалин для повноцінного його функціонування в Україні.

У зазначеному контексті цікавою є думка О. Бринцева про те, що реформування українського судочинства взагалі має відбуватися не від наряду впровадження нових інформаційних технологій у вже наявні процесуальні норми, а навпаки, шляхом нормативно-процесуального опосередкування кардинально нової моделі електронного судового процесу [36, с. 22].

На сьогодні у сфері інформатизації судової системи України вже існують певні напрацювання щодо впровадження елементів інформаційно-комунікаційних технологій. Так, наприклад, було розроблено офіційні вебсторінки всіх судових органів, що надають відкритий доступ громадянам до необхідної судової інформації. Крім того, з метою реалізації принципів здійснення відкритого судочинства та гласності судових процесів було розроблено Єдиний державний реєстр усіх судових рішень України. Для налагодження процесів здійснення електронного документообігу було створено та впроваджено автоматизовані комп'ютерні системи документообігу в українських судах. Впроваджено Єдину базу контактних даних з електронними адресами та номерами факсів (телефаксів) усіх суб'єктів владних повноважень. Проводяться судові засідання за допомогою відеоконференцій. Функціонує інформаційне судове вікно. Створено спеціальну професійну мережу «Феміда», яка забезпечує процес взаємодії між суддями та працівниками апарату суду.

Крім того, сучасна українська модель електронного суду обов'язково має бути органічно інтегрована в систему електронного урядування та розроблена з урахуванням власних потреб, інтересів і досвіду, а також практики функціонування іноземних прикладів «електронного суду».

Основні зусилля в цьому напрямі повинні бути спрямовані на вдосконалення внутрішніх і зовнішніх інформаційних систем судів. Ці зусилля повинні бути спрямовані на підвищення рівня взаємодії з інформаційними системами інших органів у сфері юстиції. Також значним прогресом вбачається здійснення реорганізації та консолідації структур управління інформаційних

систем, шляхом аутсорсингу більшості інформаційних послуг судів на базі угод про сервісне обслуговування.

Електронний суд є складним у змістовому та структурному значеннях явищем, яке формує необхідні методологічні прийоми для правильного розкриття його змісту та дає змогу сформуванню пріоритетних напрямів здійснення державної діяльності на шляху впровадження електронного правосуддя в Україні.

В Україні відбувається поступовий відхід від архаїчних систем здійснення правосуддя, які значно відстають від напрацювань світового технологічного розвитку. Нині вже здійснюються спроби реалізувати практику закордонних держав, зокрема шляхом переходу від класичного паперового судочинства до сучасного електронного.

Отже, інформаційно-комунікаційні технології уможливають збільшення обсягів обміну інформацією, швидкості й обсягів передачі даних, що опрацьовуються в судах, дають змогу покращити якість їх роботи, реалізувати права громадян на безперешкодний доступ до судової інформації та до правосуддя, що автоматично означає зобов'язання держави своєчасно забезпечувати реалізацію права кожної людини.

Висновки до розділу 2

1. Незалежно від різноманіття наявних принципів, функцій і завдань реформування національних урядів практично кожна сучасна країна почала використовувати інформаційно-комунікаційні технології в процесах організації державного управління з метою покращення процесу соціальної, економічної та політичної комунікації, підвищення рівня ефективності і якості послуг. Саме ці ініціативи й програми іменують як електронний уряд.

2. Найбільш активно термін «електронний уряд» почали вживати наприкінці ХХ ст., що було пов'язано з появою нової парадигми використання

інформаційно-комунікаційних технологій для підвищення ефективності державного управління. Електронний уряд сформувався виходячи з розуміння держави як постачальника послуг, де сучасні технології спрямовані на задоволення потреб та інтересів населення та організацій з боку держави.

3. Електронний уряд – це сучасний модернізований процес здійснення державного управління, зумовлений новими умовами та потребами розвитку суспільства, метою впровадження якого є активізація участі населення за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій у процесах державотворення з дотриманням принципів прозорості, відкритості, доступності та орієнтації на потреби й інтереси громадян.

4. Електронний уряд будь-якої країни спрямований на вирішення трьох взаємопов'язаних ключових питань: забезпечення громадян та бізнесу ефективними засобами отримання різноманітних електронних сервісів; забезпечення держапарату ефективними засобами прийняття управлінських рішень і надання адміністративних послуг; організації електронної взаємодії влади, громадян та бізнесу.

5. Електронний уряд базується на таких принципах: прозорість і підзвітність; орієнтованість на громадян, або клієнт-орієнтованість; зручність і простота використання; бізнес-трансформація; ефективність; безпека; масштабність рішень; звітність; максимальна готовність до дії; пріоритет громадян; грамотність; якість.

6. Найважливішою перевагою впровадження електронного уряду є надання можливості участі громадян у процесі обговорення законопроектів та різних урядових рішень, які раніше були недоступні. Вважається, що в Україні необхідно прийняти закон, відповідно до якого громадяни матимуть можливість не лише спостерігати, а й брати участь у процесі прийняття законів.

7. В Україні основними результатами розвитку електронного уряду мають стати: підвищення якості надання інформаційних послуг державними органами; скорочення часу роботи з клієнтами; зниження організаційних перепон; зменшення витрат на здійснення адміністрування; збільшення переліку

державних послуг; підвищення ефективності роботи державних установ і покращення якості надання ними послуг громадянам та представникам бізнесу; підвищення показників задоволення потреб та інтересів клієнтів тощо.

8. Впровадження електронного уряду забезпечить модернізацію процесу організації державного управління згідно з новими умовами розвитку, підвищить ефективність і дієвість інститутів влади та держави; сформує умови для відкритого та прозорого державного управління; знизить адміністративні бар'єри; зменшить рівень корупції; посилить розвиток демократії; створить можливість стійкого зворотного зв'язку між владою та бізнесом і громадянами.

9. Основним завданням електронної демократії є спрощення участі громадян у державній політиці на противагу представницькій демократії, якій притаманне масове використання маніпулятивних технологій правлячою елітою та бізнесом. Реалізація цього завдання має підвищити активність виборців, які збайдужіли до державних справ через прийняття більшості рішень за закритими дверима.

10. Електронна демократія – це новітня форма демократії, організації суспільства та здійснення влади, у якій громадяни за допомогою використання інформаційно-комунікаційних технологій беруть участь у процесі публічного управління та державотворення, завдяки чому забезпечують якісно новий і прозорий рівень їх взаємодії між собою та з державою, як у місцевих, так і в міжнародних масштабах.

11. У зарубіжній думці до ідеї електронної демократії належать теледемократія, кібердемократія та електронна демократизація, які відрізняються за форми реалізації та рівнем ініціативності громадян у процесі державного управління. Проте спільним для цих держав є переконаність у тому, що функції сучасних засобів комунікації зможуть позитивно вплинути на процес розвитку і функціонування наявної демократичної політичної системи, але за умови коректного їх застосування.

12. Пріоритетними напрямками розвитку електронної демократії в Україні вважають: удосконалення нормативно-правової бази з метою оптимізації

процесу взаємовідносин населення з державними органами управління з використанням електронних ресурсів; безпосереднє залучення населення до процесів здійснення державної політики та утвердження верховенства права; створення електронних майданчиків для проведення дискусій, обговорення і визначення наявних потреб й інтересів та висловлення власної думки; забезпечення вільного доступу до інформаційних даних щодо діяльності уряду.

13. Електронна демократія сприяє підвищенню рівня прозорості діяльності органів влади завдяки використанню сучасних технологій і наданні громадянам доступу до відкритої інформації. Вона є інструментом забезпечення здійснення політичної діяльності і сприяння її більшій прозорості та відповідальності урядовців перед населенням. Отже, першим і найголовнішим завданням впровадження електронної демократії в будь-якій країні, що стала на шлях розвитку демократизації, має стати збільшення інформаційної відкритості результатів діяльності органів влади.

14. Електронний парламент не можна розглядати як окремий новітній різновид класичного парламенту, адже, по-перше, законодавчий орган як самостійна установа не може бути структурно електронною; по-друге, означення «електронний» не передбачає його виборності як вищого колегіального представницького законодавчого органу держави; по-третє, не було здійснено жодних типових процедур його створення.

15. Електронний парламент – це сучасна та повністю нова форма діяльності загальновизнаного класичного парламенту, яка виникла в результаті інформаційного розвитку суспільства та виражається в більш ефективному, прозорому й доступному способі здійснення народного представництва, законотворчої діяльності за допомогою використання інформаційно-комунікаційних технологій.

16. Основою електронного парламенту є інформаційна інфраструктура, яка охоплює апаратне та програмне забезпечення, системи й програми, необхідні для забезпечення технологічної підтримки; внутрішній і зовнішній

персонал, залучений для створення та підтримки інформаційно-комунікаційних технологій забезпечення в законодавчому середовищі.

17. Електронний парламент активізує розвиток електронного законодавства, спрямований на забезпечення високого рівня інформованості й забезпечення комунікаційного процесу всіх сторін законотворчої діяльності, реалізує принципи представницької демократії, а також передбачає більш інклюзивну, дискусійну та колективну форму демократії.

18. Електронний суд – це не лише певна форма використання інформаційно-комунікаційних технологій всіма зацікавленими сторонами судового процесу з метою підвищення його ефективності та якості, а й пряма та повноцінна процедура здійснення правосуддя в електронній формі, починаючи від підготовки справи, її розгляду по суті, судових дебатів і закінчуючи ухваленням вироку й оголошенням рішення в електронній формі.

19. Розвиток електронного суду в розвинутих демократичних країнах пройшов тривалий шлях від початкового етапу використання інформаційно-комунікаційних технологій лише для поширення інформації про стан і функціонування судової системи, надання певних послуг у сфері судочинства, а й до найбільш складного етапу, такого як застосування сучасних інформаційних технологій у процесі безпосереднього здійснення судочинства.

20. Існує три фази розвитку електронного суду: 1) застосування інформаційних технологій з метою всезагального інформування зацікавлених осіб про процес організації та діяльності судової системи; 2) використання інформаційно-комунікаційних технологій для надання окремих індивідуальних послуг, пов'язаних із судочинством; 3) застосування зазначених технологій для проведення судового процесу загалом або окремих його стадій.

21. В Україні зародження електронного суду розпочалося з прийняття Указу Президента України «Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів», відповідно до якого Державна судова адміністрація 2005 року розробила й затвердила Концепцію створення Єдиної судової інформаційної

системи. Головною метою її створення та функціонування є забезпечення інформаційної та технологічної підтримки процесу здійснення судочинства на принципах дотримання балансу вільного обміну інформацією та необхідними обмеженнями щодо її поширення.

РОЗДІЛ 3 АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗДІЙСНЕННЯ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

3.1. Адміністративні послуги у сфері електронного урядування.

Визначення сучасної місії постановки політичних цілей і завдань нової якості, а також розроблення стратегій органів влади зумовлюють утворення нових організаційно-правових функцій управління та сучасних прийомів надання державних послуг. Саме вони мають на меті коригування адміністративних послуг і пошук нових інформаційних технологій надання державних послуг.

Передусім на рівні держави формулюються політичні цілі з урахуванням національних інтересів і можливостей їх реалізації з боку влади. Потім формуються завдання та плани, здійснення яких вимагає надання деяких послуг громадянам, бізнесу, іншим державним організаціям та установам, що базується на адміністративних послугах. І лише на фінальному етапі приділяється увага технологіям, які забезпечують реалізацію адміністративних послуг.

Методологічним зняряддям змін у процесі надання державних послуг постала концепція держави, яка орієнтована на споживача сервісної організації. Ідеологічною базою адміністративної реформи має стати імплементація доктрини адміністративних послуг.

Перехід громадян від традиційних форм безпосередньої особистої взаємодії зі співробітниками органів влади до електронних, що завдяки технічному пристрою не передбачає особистого контакту, становить загальносвітову тенденцію.

За умов сучасного розвитку інформаційного суспільства основною вимогою з боку суб'єктів звернення до адміністративних послуг органів державної та місцевої влади є доступність і прозорість надання цих послуг, які поступово забезпечуються поетапним їх переведенням в електронну форму. На

практиці такі послуги здебільшого іменують електронними адміністративними послугами, надання яких вважається основною передумовою зближення влади з громадянами, задоволення їх потреб та однією з головних переваг еволюції електронного урядування.

Однією зі складових розвитку інформаційного суспільства є електронне урядування – принципово новий спосіб здійснення державної влади в напрямі розбудови демократії за допомогою використання широкого спектра новітніх електронних інформаційно-комунікаційних технологій, що забезпечують надання якісно нових державних послуг у режимі реального часу для всіх категорій осіб як у міжнародному, так і в національному й регіональному масштабах.

Основна його мета – створення таких відносин у суспільстві, у яких державне управління здійснюється на основі принципів відкритості та прозорості, якісно нових форм діяльності органів державного управління, їхньої взаємодії з громадянами та приватним сектором шляхом надання електронних послуг.

Методологічною основою розвитку інфраструктури взаємодії влади з громадянами є концепція служіння держави громадянину, а саме сервісна концепція публічного управління як сучасного соціального розуміння головної ролі держави, де головним призначенням демократичного урядування є служіння громадянському суспільству, а основною формою діяльності владних інституцій є надання публічних послуг [243, с. 524].

Для того, щоб найбільш ґрунтовно дослідити питання електронних адміністративних послуг, необхідно передусім з'ясувати значення деяких фундаментальних понять цієї проблематики, зокрема таких як «послуга» та «адміністративна послуга».

Український тлумачний словник трактує поняття «послуги» як певні дії або вчинки, які приносять користь, надають допомогу; діяльність підприємств та організацій, що здійснюється з метою задоволення потреб та

обслуговування; систему господарсько-побутових вигод, що надаються населенню [47, с. 433].

Поняття «послуга» є комунікаційною особливістю сучасних суспільних відносин, що виявляється під час взаємодії фізичних та юридичних осіб з органами влади, причому акцентуючи увагу на процесах виконання обов'язків держави перед громадянами щодо забезпечення належного здійснення ними зобов'язань.

Послугами також вважають продукти й дії, які виробляються чи надаються державними організаціями, а саме: соціальна допомога, надання доступу до державної інформації та статистичних даних, збирання податків, реєстрація народження та смерті, видача ліцензій, медичних послуг тощо.

Водночас державна послуга утворюється з одного або декількох процесів, які можуть бути здійснені в окремих державних організаціях, що мають певну відповідальність і наділені можливостями для проведення певної експертизи. У подальшому здійсненні декомпозиції такий процес може розподілятися на підпроцеси й операції. Крім того, до реалізації одного процесу можуть залучатися декілька установ. У межах функціонування будь-якої організації, зокрема державної, існують три рівні діяльності: 1) первинна діяльність (здійснення функцій установи, прописаних у відповідних нормативних документах); 2) вторинна діяльність (спрямована на покращення основної функції); 3) діяльність, спрямована на вдосконалення функції (розроблення стратегії та архітектури інформаційних технологій організації) [105, с. 152].

Варте уваги розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2016 року № 918-р «Про схвалення Концепції розвитку системи електронних послуг в Україні», де поняття електронної послуги визначено як адміністративну чи будь-яку іншу публічну послугу, що надається запитувачам в електронній формі [380, с. 259].

Згідно зі Стратегією розвитку інформаційного суспільства в Україні, електронною послугою є послуга, надана громадянам та організаціям в

електронному форматі з використанням комп'ютерних інформаційних технологій [383].

Для того, щоб правильно зрозуміти поняття адміністративної послуги, передусім потрібно дослідити юридичну природу та ознаки цього явища.

З цього приводу Н. Козаченко виокремлює низку ознак, які притаманні інституту адміністративних послуг: надаються за заявою фізичних чи юридичних осіб; стосуються прав та обов'язків таких осіб; здійснення надання послуг адміністративними органами відбувається виключно через реалізацію владних повноважень [154, с. 197–198].

Тобто адміністративна послуга – це саме та частина від усіх публічних послуг, що надаються органами виконавчої влади і місцевого самоврядування, а також надання яких стосується реалізації їх владних повноважень [5, с. 118].

Надання адміністративних послуг з використанням інформаційно-комунікаційних технологій є однією з головних ідей електронного урядування. Загалом електронними послугами прийнято вважати різні види як матеріальних, так і нематеріальних послуг, які надаються в електронному форматі з використанням сучасних інформаційних та Інтернет-технологій [22, с. 96].

На думку М. С. Демкової та М. В. Фігеля, наданням адміністративних послуг в електронному форматі слід вважати процес, коли особа, заповнивши відповідну анкетну форму на офіційному сайті певного органу або анкетну форму в електронному форматі й надіславши електронною поштою, може у відповідь отримати необхідну адміністративну послугу [156, с. 127].

Крім того, Л. Б. Требик зазначає, що електронними адміністративними є такі послуги, які реалізуються з використанням технологій електронного урядування, а саме коли суб'єкти звернення замовляють та отримують адміністративні послуги від суб'єкта надання в електронному вигляді [427, с. 221].

З огляду на зазначене вище, вважаємо за доцільне тлумачити наведене поняття дещо інакше. Електронна адміністративна послуга – це будь-яка

державна інформаційна послуга публічно-адміністративного характеру, реалізована за допомогою використання інформаційно-комунікаційних технологій та Інтернету, що надається суб'єкту звернення органами державної влади й місцевого самоврядування в електронному вигляді та має на меті покращення якості й удосконалення процесу їх надання.

Загалом впровадження електронних адміністративних послуг є не стільки процесом автоматизації, скільки процесом знаходження нових напрямів аналізу системи державної діяльності й пошуку сучасних моделей оцінки діяльності держави.

Надання електронних адміністративних послуг слугує передумовою наближення влади до пересічного громадянина, задоволення його потреб та одним з пріоритетів розвитку електронного урядування у світі, а наявність електронних адміністративних послуг у сучасній державі є одним з критеріїв її повноцінного розвитку.

У процесі формування та використання в державному управлінні інституцій електронного урядування сама держава дедалі частіше розглядається як сервісна, тобто така, що надає послуги для населення. Сервісна концепція держави, яка набула свого поширення в США і в більшості країн Західної Європи ще в 1980–1990-х роках минулого століття, визнає основним призначенням держави саме служіння громадянам.

Сервісний підхід пов'язаний із такими напрямками оптимізації державно-правової роботи, як розширення мережевих форм управлінської взаємодії, формування електронного уряду, комунікативних технологій, вдосконалення онлайн-послуг і налагодження багатосторонніх зв'язків.

З цього приводу О. Євтушенко стверджує, що розвиток моделі сервісної держави, головним призначенням якої є наданням послуг, пов'язаний з переосмисленням і зміною орієнтирів держави, а також розумінням того, що держава існує для громадян, а не навпаки [115, с. 35].

За словами П. С. Клімушина та Д. В. Спасібова, механізми формування електронного урядування умовно поділяються на п'ять груп: механізми безпеки

інформаційного простору, механізми електронної взаємодії, механізми реалізації електронних адміністративних послуг, механізми електронної демократії та відкритого уряду [147, с. 50].

Механізми реалізації електронних адміністративних послуг є різноманітним. Так, за словами П. Клімушина, ідеться про такі механізми: адміністративні, ідентифікаційні, інституціональні, інтеграційні, внутрішньоурядові. Науковець розглядає адміністративні механізми реалізації електронних державних послуг як процес їх систематизації залежно від певних життєвих ситуацій [148, с. 263].

Цікавою є позиція І. С. Куспляка, який вважає за доцільне розділяти електронні адміністративні послуги за такими критеріями: за різновидами електронного звернення, за галуззю діяльності, за типом власності, за різновидом споживачів, за місцем одержання та з позиції залучення до електронного сервісу [187, с. 120–126].

З огляду на зазначене, доцільно розглянути кожен з них. Що стосується класифікації електронних адміністративних послуг за різновидами електронного звернення, то відповідно до Порядку надання інформаційних та інших послуг з використанням електронної інформаційної системи «Електронний Уряд», виокремлюють чотири типи електронних звернень: інформування; одностороння взаємодія; двостороння взаємодія; проведення трансакцій. За галуззю діяльності електронні адміністративні послуги можуть бути: інформаційні; консультаційні; з розробки законів чи рішень; для взаємодії між різними організаціями та установами; для надання необхідної допомоги; для здійснення сервісу державних замовлень; для здійснення функцій нагляду та забезпечення контролю. За типом власності послуги поділяються на такі, що реалізуються центральними органами виконавчої влади України, місцевими органами державної влади, органами місцевого самоврядування і бізнес-організаціями. За різновидом споживачів розрізняють послуги для органів публічної влади, населення та бізнесу. За місцем отримання з позиції клієнта розрізняють: надання державних послуг безпосередньо в державних органах; у

спеціально створених установах, які працюють за принципом єдиного вікна; на порталах органів державної влади, на яких розміщена інформація та інтерактивні форми для отримання необхідних послуг. З позиції залучення до електронного сервісу електронні адміністративні послуги поділяються на частково та повністю автоматизовані [300].

Для забезпечення сталого розвитку в процесі надання електронних адміністративних послуг першочергово необхідно врегулювати такі питання: фіксація часу звернення та отримання послуги з метою визначення законодавчих актів, якими необхідно керуватись у процесі надання цієї послуги; встановлення місцезнаходження надавачів та одержувачів таких послуг з метою визначення юрисдикції певної держави, яка може надавати необхідні послуги; визначення обов'язків і прав сторін та посадових осіб, які беруть участь у процесі надання відповідних послуг; впорядкування та розмежування відповідальності за надані послуги між органами виконавчої влади, які залучені до цього процесу.

Забезпечення доступності електронних адміністративних послуг перебуває в полі зору урядів усіх країн, які впроваджують електронні послуги. З цією метою кожна країна світу формує свою власну стратегію та методологію процесу надання електронних адміністративних послуг.

Зокрема, критеріями оцінки електронних адміністративних послуг у Європейському Союзі є: рівень інтерактивності, якість доступу для користувача та час відповіді від адміністратора; доступність електронних послуг, включаючи забезпечення інтерактивної взаємодії 24 години на добу і доступ для спеціальних груп населення; переваги та вигоди від застосування електронних сервісів, а саме економія часу та грошей у користувачів, підвищення ефективності управління персоналом і зниження витрат у влади; ступінь реорганізації урядових процесів і підвищення їх ефективності; вплив пропонованого електронного сервісу на зростання кількості користувачів, підвищення обізнаності громадян тощо; ступінь розв'язання ключових проблем, зокрема поліпшення показників безпеки мережевої роботи, ступінь

збереження секретності тощо; операційні аспекти реалізації послуг, що надаються, такі як використання аутсорсінгу (передача компанією частини її завдань або процесів стороннім виконавцям на умовах субпідряду), розширення державно-приватного партнерства; наявність досвіду і ступінь використання потенціалу адміністративних службовців [104, с. 157].

У країнах Європейського Союзу існує мінімальний комплекс електронних адміністративних послуг для населення, що реалізується в онлайн режимі, а саме: здійснення декларування; можливість пошуку роботи через сервіси служб зайнятості; надання соціальної допомоги, допомоги з безробіття; допомоги на дітей; компенсація витрат на лікування; оплата освітніх послуг; можливість отримання персональних документів; реєстрація транспортних засобів; подання запитів на здійснення будівництва; оповіщення поліції; доступ до публічних бібліотек; можливість отримання свідоцтва про шлюб і народження дитини; можливість здійснення інформування в разі зміни місця проживання тощо [22, с. 105].

Водночас у країнах Європейського Союзу також існує мінімальний комплекс електронних адміністративних послуг і для суб'єктів господарювання, що включає: соціальні відрахування; можливість сплати корпоративних податків; можливість здійснення декларування; можливість реєстрації нової компанії; можливість подання звітних та статистичних даних; здійснення митного декларування; можливість отримання різних дозволів; можливість здійснення державних закупівель.

Так, наприклад, серед країн Європейського Союзу найбільшу історію побудови сервісних елементів електронного уряду має Франція. Цей шлях розпочався в 1984 році з моменту створення мережі терміналів Minitel, які надали можливість громадянам оплачувати рахунки, надавали відкритий доступ до деяких публічних сервісів, виконували роль телефонного довідника. Найбільш активний процес розвитку електронних послуг у Франції розпочався 1998 року, а вироблення якогось його бачення і стратегії відбулось лише 2004 року. Регулюючий акт у сфері електронного уряду з'явився 2005 року.

І лише 2014 року Франція стала першою та єдиною у світі країною, де ступінь переведення публічних послуг у режим онлайн становив 100 %. З 2012-го до 2014 рік Франція сильно просунулася в галузі розроблення власних електронних послуг. Для здійснення доступу до публічних послуг громадянам Франції надано можливість за допомогою використання персонального ID звертатися до єдиного порталу mon.service-public.fr. Крім того, у жовтні 2000 року урядом Франції був запущений у дію портал Service-Public.fr, що слугує точкою доступу до найбільш популярної інформації, яка охоплює всі події життя громадян. На порталі можна знайти відомості, документи та інформацію про права користувачів, а також необхідні адміністративні процедури. Загалом нова політика уряду Франції спрямована на зменшення витрат на інформаційно-комунікаційні технології, залучення та заохочення інновацій та спільний розвиток електронних послуг [71, с. 673].

На сьогодні існують два загальновизнані підходи до створення сучасних порталів електронних адміністративних послуг – централізований, який побудований за принципом «зверху вниз», і метасистема, що побудована навпаки, за принципом «знизу вгору».

Так, наприклад, у Великій Британії урядовий портал виражається в централізованому Інтернет-ресурсі, побудованому за принципом «зверху вниз». Головною його метою є здійснення інтеграції Інтернет-сервісів усіх державних органів влади з ціллю надання послуг в єдиному інформаційному просторі. Крім того, портал акумулює в собі комплекс особистих сервісів до порталів та субпорталів та є єдиним центром, що відповідає за здійснення надання послуг для користувачів.

Натомість урядовий портал США побудований, навпаки, за принципом «знизу вгору». Причиною цього стало те, що органи влади ще до моменту розробки федерального порталу мали достатньо розвинуті системи надання публічних послуг, метою яких було створення бази метаданих про публічні послуги. Уся інформація на порталі США розділена за чотирма групами: громадянам, бізнесу, держслужбовцям і гостям країни. Загалом портал

становить єдиний функціональний центр, який надає можливість користувачам пошуку та отримання необхідної інформації про порядок надання публічних послуг [207, с. 26–27].

У Німеччині упорядкування електронних адміністративних послуг відбувається за двома добре відомими критеріями. Першим є рівень глибини поширення послуги, що відбувається за моделлю «ланцюга створення вартості», а другим критерієм є рівень розвитку інформаційних послуг, комунікацій і трансакцій. Водночас зазначається, що орієнтовно третина від усіх послуг має здебільшого інформаційний характер, тоді як інша третина охоплює систему процедур обробки звернень, які потребують виконання складних процесів і містять елементи здійснення трансакцій [146, с. 37].

В Естонії 2003 року було створено єдиний портал державних і муніципальних послуг «Eesti.ee». Сьогодні цей портал надає користувачам більше сотні персональних електронних послуг за процедурою обов'язкової їх авторизації. Так, наприклад, за допомогою Департаменту державної інформаційної системи користувачу порталу надається можливість доступу до законодавчої бази Естонії, законодавчих актів, рішень міністерств і департаментів. Найбільш популярними послугами порталу, є: страхування автотранспортних засобів, питання сімейної допомоги, реєстрація за місцем проживання, питання трудової зайнятості, отримання електронних рецептів та інші [19].

Загалом у Європейському Союзі вважається, що надання послуг через електронні засоби зв'язку має лише доповнювати, а не замінювати вже наявні канали комунікації. Так, звичні канали отримання послуг, наприклад телефон, пошта чи особисте звернення, існуватимуть і в подальшому, проте постійно вдосконалюючись для того, щоб усі громадяни могли отримувати інформацію та послуги від урядів [22, с. 106].

Удосконалення системи надання електронних адміністративних послуг у країнах Європейського Союзу вважається вкрай важливим, адже завдяки йому реалізується постійний зв'язок влади з населенням.

Досліджуючи практику впровадження та здійснення електронних адміністративних послуг у країнах Європейського Союзу, необхідно розкрити зміст такого важливого їх компоненту, як транскордонні адміністративні послуги, що передбачені Регламентом Європейського парламенту й Ради «Про електронну ідентифікацію і трастові послуги для електронних угод на внутрішньому ринку і скасування Директиви 1999/93/ЄС» від 23 липня 2014 року № 910/2014, Рішенням Європейського парламенту й Ради «Про створення програми сумісності рішень і загальних рамок для європейських публічних адміністрацій, підприємств і громадян (ISA2 програма) в якості засобу для модернізації публічного сектору» від 25 листопада 2015 року (ЄС) № 2015/2240 тощо.

На виконання вимог зазначених нормативно-правових актів у Європейському Союзі було створено програму «STORK», яка, використовуючи технології ID-ідентифікації, є доступною в кожній країні співдружності та забезпечує упорядкування показників відповідно до загальноприйнятої технічної та юридичної схеми, яка забезпечує взаєморозуміння між користувачами [550, с. 15].

Крім того, варто зазначити, що в Європейському Союзі з метою здійснення транскордонних електронних послуг було створено: електронний сервіс «SPOCS», який забезпечує процес виконання онлайн процедур транскордонних послуг; електронний портал «e-CODEX», що створений для забезпечення електронної взаємодії у сфері юстиції через онлайн обмін даними; електронний сервіс «PEPPOLE», створений з ціллю онлайн доступу до процесу публічних закупівель; програма «eSOS», яка надає доступ до транскордонних послуг сфери медичного обслуговування.

Нинішня ситуація в країнах Європейського Союзу щодо надання транскордонних послуг адміністративними органами характеризується об'єднанням окремих електронних сервісів надання зазначених послуг у єдиний вебпортал, функції якого забезпечуватимуть надання широкого переліку електронних публічних послуг по всій території Європейського

Союзу. Зокрема, сьогодні уже ведуться роботи з розроблення порталу «e-SENS (Electronic Simple European Networked Services)», що об'єднуватиме функції зазначених вище електронних сервісів і забезпечуватиме за сприяння загальних і повторно використовуваних технічних компонентів надання транскордонних публічних послуг в електронній формі [489].

Досліджуючи міжнародний досвід впровадження електронних адміністративних послуг, потрібно наголосити на отриманих результатах розробки масштабного стратегічного підходу урядами багатьох країн світу. Такими результатами є перехід до прискореного розвитку й синхронне використання традиційних та електронних каналів надання адміністративних послуг.

Також потрібно зазначити, що надання адміністративних послуг в електронній формі у країнах Європейського Союзу зазвичай відбувається через єдині онлайн сервіси, які містять значну кількість найбільш поширених електронних послуг для громад та бізнесу. Надання таких послуг на загальнодержавному рівні використовуючи лише єдиний вебпортал сприяє підвищенню рівня зручності пошуку необхідних послуг та уніфікації вимог у процесі отримання послуг. На локальному рівні органи місцевого самоврядування можуть створювати можливості для надання додаткових адміністративних послуг, які належать до їхньої компетенції та реалізуються з урахуванням місцевих особливостей і потреб [499].

Що стосується розбудови системи надання електронних адміністративних послуг та впровадження технологій електронного урядування в діяльності органів публічної влади України, то цей процес відбувається дещо несистемно та майже стихійно. В Україні можливості застосування технологій електронного урядування мають факультативний характер, зосереджуються здебільшого в галузі комунікації та визнаються альтернативним засобом виконання загальних процедур.

Концепцію електронних адміністративних послуг Україна запозичила з досвіду західних держав, у яких ще в 1980-х роках розпочався розвиток

доктрини нового публічного менеджменту та орієнтації держави/влади на інтереси громадян як клієнтів. Уперше ідея впровадження адміністративних послуг була втілена в Концепції адміністративної реформи в Україні, 1998 року, що була спрямована на створення сучасної та ефективної системи державного управління та вихід українського суспільства з трансформаційної кризи [6, с. 11].

За останні роки проекти впровадження технологій електронного урядування в Україні здебільшого мали на меті підвищення рівня якості та показників ефективності внутрішнього функціонування органів державної влади й місцевого самоврядування та були націлені на процеси внутрішньої співпраці органів влади. Але оскільки головним завданням електронного урядування є надання повного спектра адміністративних послуг державними органами фізичним та юридичним особам електронними засобами в доступній і зручній формі без часових і просторових обмежень, упровадження електронної демократії як форми забезпечення прозорості взаємовідносин між громадянами та державою, доступності державного управління для громадянського та суспільного обговорення, контролю та ініціативи, то на сучасному етапі важливими є розробка стратегій розвитку і впровадження електронних адміністративних послуг для громадян та бізнесових структур, оцінка користі й витрат від запровадження електронних адміністративних послуг з погляду держави та суспільства, а також вироблення політики зацікавленого та мотивованого переходу чиновників від традиційних до електронних каналів взаємодії з громадянами та бізнесом.

Правову основу для розвитку системи адміністративних послуг в Україні із застосуванням можливостей спеціальних електронних технологій опрацювання даних закладено вже давно. Так, задля здійснення громадянами своїх конституційних прав, а саме права на доступ до інформації щодо діяльності державних органів влади та забезпечення публічності їх діяльності, прийнято спеціальний Порядок, яким визначено процедуру оприлюднення в Інтернеті інформаційних даних стосовно роботи органів виконавчої влади,

затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 4 січня 2002 року № 3, а згодом і Закон України «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 року № 2939-VI. Цими нормативними актами визначено процес впровадження та застосування інформаційно-комунікаційних технологій, які забезпечують надання всіх необхідних інформаційних послуг громадянам. Згідно з ч. 12 пп. 1 п. 8 вказаного Порядку, на офіційних вебсайтах міністерств та органів влади мають розміщатись усі відомості про перелік і порядок надання необхідних адміністративних послуг органами влади та бюджетними установами, що перебувають у їх управлінні [362].

Нині кожен громадян має доступ до офіційного вебпорталу українського уряду, а також сайтів галузевих міністерств і центральних органів виконавчої влади. Офіційний сайт органів державного управління можна вважати важливим засобом взаємної роботи влади із громадянами, бізнесом і суспільством взагалі. Належне його використання дозволяє підвищити ефективність та результативність різноманітних сфер діяльності органу державного управління, а саме доступу до інформації населенню й бізнесу. Вебсайт також є ефективним засобом підвищення рівня демократизації управління місцевої громади завдяки вагомому спрощенню доступу до публічної інформації, можливостям забезпечення зворотного зв'язку з громадою та залучення її до активного обговорення актуальних проблем і розробки необхідних заходів щодо їх вирішення.

З метою відповідного інформаційного наповнення та забезпечення належної технічної діяльності вебсайтів органів державного управління 2002 року Державний комітет інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України спільно з Державним комітетом зв'язку та інформатизації України затвердили наказ «Про затвердження Порядку інформаційного наповнення та технічного забезпечення Єдиного вебпорталу органів виконавчої влади та Порядку функціонування вебсайтів органів виконавчої влади» [335].

Інакше кажучи, перевага надається правам і потребам населення. Сучасні електронні адміністративні послуги та вся необхідна інформація надаватимуться саме тоді, коли цього потребуватимуть громадяни, а також вони стануть відкритими, доступними, професійно орієнтованими на громадян та базуватимуться на принципі партнерства.

2004 року було розроблено в межах міжнародної технічної допомоги Проєкт Державної цільової програми реформування державного управління та державної служби на 2011–2015 роки, який розмістили на сайті Центру адаптації державної служби до стандартів Європейського Союзу. Проєкт закріплює заходи з переходу керівних державних органів влади на безпаперові (електронні) засоби документообігу та побудови системи надання сучасних електронних адміністративних послуг [387].

2010 року Кабінет Міністрів України схвалив Концепцію розвитку електронного урядування в Україні, у тексті якої, з-поміж багатьох переваг впровадження електронного урядування, було закріплено можливість отримання електронних адміністративних послуг, використовуючи можливості Інтернету [377].

В Україні основним документом, який регулює діяльність щодо надання адміністративних послуг, вважається Закон України «Про адміністративні послуги». Цим законом визначені правові засади реалізації прав, свобод та законних інтересів, як фізичних, так і юридичних осіб у галузі адміністративних послуг. Відповідно до ст. 1 Закону, адміністративною послугою слід вважати результати реалізації владних повноважень суб'єктом, який надає за зверненням фізичної чи юридичної особи адміністративні послуги, спрямовані на набуття, зміну чи припинення прав та обов'язків таких осіб згідно із законом. Такими суб'єктами звернення є фізичні чи юридичні особи, які звертаються за отриманням адміністративних послуг [307].

Після набуття чинності Законом України «Про адміністративні послуги» були закладені основи та окреслені правила діяльності галузі адміністративних послуг, розвитку центрів надання адміністративних послуг і Всеукраїнського

порталу адміністративних послуг. Цей закон фактично створив засади для розвитку процесу надання електронних адміністративних послуг. Задля виконання цього закону органи державної влади розробили необхідну законодавчу базу з надання електронних адміністративних послуг. Крім того, було прийнято значну кількість нормативних актів, головною метою яких було регулювання питань здійснення реєстру таких послуг [365].

З цією метою було створено автоматизовану систему «єдине вікно» для подання електронної звітності з метою впорядкування механізмів електронної взаємодії контролюючих державних органів влади із суб'єктами подання звітності.

Згідно зі ст. 17 Закону України «Про адміністративні послуги», надання електронних адміністративних послуг і доступу суб'єктам звернення до необхідної інформації щодо адміністративних послуг у мережі Інтернет реалізується через Єдиний державний портал адміністративних послуг [307]. Тобто портал почав працювати в березні 2016 року. Починаючи з 2016 року цей портал став офіційним джерелом надання інформації про електронні адміністративні послуги в Україні [326].

Постановою Кабінету Міністрів України від 3 січня 2013 року № 13 було визначено механізм ведення та наповнення Єдиного державного порталу адміністративних послуг. Основними завданнями порталу є: надання доступу суб'єктам звернення до необхідної інформації; реалізація можливості завантаження та заповнення заяв і документів в електронному форматі використовуючи засоби телекомунікаційного зв'язку; реалізація можливості отримання суб'єктами інформації про хід розгляду звернень тощо [330].

На порталі розміщуються: інформація щодо суб'єктів і центри надання послуг; перелік послуг; реквізити нормативно-правових актів; електронні зразки документів; контактні дані для направлення звернення.

Створюючи Єдиний державний портал адміністративних послуг, розробники визначили два етапи його розвитку. Першим етапом є робота порталу виключно в інформаційному режимі та забезпечення надання лише

вичерпної інформації (списки і зразки документів, що необхідні для отримання послуги, контактна інформація тощо). Другим етапом є надання всіх необхідних послуг уже в електронному вигляді, а саме: поступове впровадження нових послуг; запровадження нових прийомів ідентифікації споживачів послуг; запровадження систем оплати послуг.

Підсумовуючи, потрібно зазначити, що на порталі зібрана значна кількість інформації, виключно про адміністративні послуги, проте є окрема частина послуг, які також вказані в Законі України «Про адміністративні послуги», проте не рахуються адміністративними, тому інформація про них відсутня на порталі, що є певним недоліком portalу [307].

Для того, щоб замовити послугу в Єдиному державному порталі адміністративних послуг, необхідно здійснити сім кроків: 1) авторизація на порталі використовуючи BankID-НБУ чи ЕЦП; 2) виклик інформаційної системи, який може бути як вдалим, так і ні (у випадку, коли виклик невдалий, система повертає користувача на початкову сторінку, а якщо виклик вдалий, то процес замовлення переходить до наступної стадії); 3) виклик візуального сервісу, тобто завантаження сторінки замовлення певної послуги з пунктами, які потрібно заповнити; 4) заповнення форми (теж може бути вдалим та невдалим; якщо дія не вдалася користувача викине з форми, а якщо заповнення було вдалим, то процес переходить до наступної стадії); 5) виклик сервісу portalу, інакше кажучи відбувається очікування відповіді від portalу з підтвердженням успішності подання звернення; 6) підписання форми за допомогою електронно-цифрового підпису, яке може бути також як вдалим, так і ні; 7) сповіщення користувача про успішність подання звернення та передача його підписної форми до інформаційної системи.

Фактично процес замовлення певної послуги є достатньо простим і універсальним та не вимагає професійних технічних навичок для здійснення управління процесами. Коли послугу успішно замовлено, вона відправляється до відповідальної особи, яка закріплена за її опрацювання. Коли опрацювання з заявкою закінчене, то громадянина, замовника послуги, сповіщають про

кінцевий результат, система оновлює статус послуги. Після здійснення оновлення системи, її запитувачу приходиться результат на електронну пошту, який також зберігається в особистому кабінеті.

У 2015–2016 рр. було здійснено модернізацію порталу: його інтерфейс став більш зручним для користування, інформацію про адміністративні послуги було систематизовано за тематикою; запроваджено авторизацію користувачів з використанням електронного цифрового підпису; надано можливість отримання через портал деяких послуг від центральних органів виконавчої влади [118].

Сьогодні на порталі зібрано всю найбільш запитувану інформацію для одержання необхідної послуги. Загалом портал становить сучасне електронне та інформаційне бюро, де для отримання необхідної послуги зібрано весь перелік необхідних документів та їх зразки.

Так, наприклад, Порядок надання органами Пенсійного фонду України послуг в електронному вигляді, затверджений постановою правління Пенсійного фонду України від 7 вересня 2012 року №16-1, визначає механізм надання територіальними органами Пенсійного фонду України електронних послуг, що заснований на методах віддаленого доступу (вебтехнологіях) та автоматизованої передачі й обробки інформації [336], але згодом ця Постанова втратила чинність на основі постанови правління Пенсійного фонду України від 30 липня 2015 року № 13-1 [356].

Таким чином, створення Єдиного порталу надання адміністративних послуг є першим і позитивним кроком у напрямі розвитку повноцінної системи електронних адміністративних послуг.

Згодом у червні 2015 року групою волонтерів за сприяння Агенції електронного уряду, Міністерства економіки України та Адміністрації Президента України було створено портал державних електронних послуг iGov. Головним його призначенням є замовлення та надання довідок і документів в електронному вигляді.

За своїм змістом портал становить групу людей-ентузіастів і волонтерів, які основною своєю ціллю зробили боротьбу з корупцією та покращення умов життя громадянам та умов ведення бізнесу. В основі діяльності порталу iGov закладено принцип (minimum Viable Product – мінімально життєздатний продукт), згідно з яким необхідно «витягувати» продукт з якнайменшим функціональним призначенням, тобто збільшувати його затребуваність, паралельно удосконалюючи його. Як приклад, спочатку була запущена пілотна версія, яка надала можливість подавати заявку на отримання в електронній формі довідки про відсутність (наявність) судимості або обмежень, що передбачені кримінально-процесуальним законодавством України, що логічно значно скоротило кількість візитів до МВС.

Далі вони створюють можливість не лише замовляти, а й отримувати таку довідку дистанційно, з використанням послуг «Укрпошти». Одночасно домовились з державними органами, щоб вони погодилися їх приймати в електронній формі, з накладеним електронним цифровим підписом, що автоматично надасть можливість надсилати довідки через e-mail. Саме тому процес оцифрування адміністративних послуг і переведення їх в онлайн режим це – не лише питання програмування, а й комплексної і системної співпраці та впливу на систему держорганів загалом. Тобто портал дає змогу уникати дрібних хабарів; сприяє економії часу та ресурсів як для замовлення послуги, так і для її опрацювання; уникнення прямого контакту користувачів з працівником держорганів.

2017 року портал налічував 402 послуги, а 2018 року він зміг уже надавати 421 послугу онлайн, що доступні для замовлення в тому чи іншому регіоні країни. Крім того, 571 послуга знаходиться в розробці. Зазначене засвідчує тенденцію, відповідно до якої портал державних електронних послуг iGov розширяє свої можливості та збільшує можливість отримання різноманітних послуг в електронному вигляді.

Відповідно підрахунок кількості послуг, які потенційно можуть отримати громадяни через офіційні сайти і портали, лежить в основі різних міжнародних

рейтингів електронного урядування, включаючи найважливіший з них – рейтинг Департаменту з економічних та соціальних питань ООН (UN DESA).

Портал державних електронних послуг iGov розроблений на основі технологій (Node JS, Angular JS, Boortstap, Liqbase, Java, Activiti тощо). Переважно найбільш популярними технологіями є Java та Activiti, що надає можливість керувати користувачами, тобто створює управлінський доступ на порталі. Також потрібно зауважити, що портал побудований по системі E-GOV 2.0, тому він повинен бути з'єднаний з різними базами даних для того, щоб держоргани щоразу не запитували в користувачів інформацію, яку можна отримати без їх участі [67, с. 43–44].

Портал державних електронних послуг iGov може надавати послуги трьох типів, а саме: абсолютно дистанційна форма замовлення та отримання електронних послуг; змішана форма отримання електронних послуг, тобто подача заявок на отримання послуги здійснюється в електронному вигляді, однак для отримання рішення користувачу порталу все ж необхідно прийти до державного органу; очна форма отримання електронних послуг з використанням електронних черг (використовується за умов, коли деякі послуги не можуть бути повністю реалізовані в електронному вигляді, наприклад, отримання паспорта, водійського посвідчення тощо).

Найбільш популярними послугами на Порталі державних послуг iGov, є такі: надання виписки (витягу) з Єдиного державного реєстру Міністерства внутрішніх справ України; звернення до міської ради; видача або заміна закордонного паспорта; отримання субсидії; видача паспорта для виїзду дитини за кордон; надання довідки про відсутність чи наявність судимості; призначення соціальної допомоги при народженні дитини; державна реєстрація фізичної особи – підприємця; внесення змін до реєстраційних документів фізичної особи-підприємця; реєстрація місця проживання особи.

Щодо цього слушною є думка О. М. Буханевича, який зауважує, що загалом ідея створення порталу iGov.org.ua варта уваги, проте порталом з такими властивостями має бути саме Єдиний державний портал

адміністративних послуг, головною метою якого має бути надання запитувачам електронних адміністративних послуг. Крім того, для цього є всі необхідні правові підстави, які визначені в Законі України «Про адміністративні послуги» [40, с. 59].

З огляду на аналіз цих двох порталів, перед державою стоїть вибір: розвивати й удосконалювати Єдиний державний портал адміністративних послуг чи прийняти волонтерський портал iGov та розвивати його надалі.

На сьогодні Єдиний державний портал адміністративних послуг є надто ресурсозатратним. Однією з головних переваг використання порталу iGov є те, що в ньому задіяна значна кількість волонтерів-програмістів, які у вільний від основної роботи час займаються точковою його розробкою, що економить значну кількість коштів. Натомість Єдиний державний портал адміністративних послуг для розробки порталу та здійснення своїх функцій використовує найману працю, що може спричинити непосильно великі затрати. Особливо це є актуальним у такий складний період, у якому зараз знаходиться Україна, коли недоречно витратити кошти на послуги від сторонніх підрядників, за умов, коли існує більш розвинений аналог.

Спільною особливістю цих порталів є те, що вони обидва створені з метою полегшення процесу взаємодії громадян і державних службовців та спрощення процесу замовлення послуги.

Технології, які використовуються під час розроблення обох порталів, є трохи схожими, однак Єдиний державний портал адміністративних послуг побудований таким чином, що доступ до його технологій є цілком закритим, що ускладнює розуміння його архітектури, тоді як Портал iGov побудований за принципом відкритого коду, де кожен може переглянути його архітектуру, висловити пропозиції та допомогти в процесі розробки.

З огляду на аналіз цих порталів, можна дійти висновку, що перед українським урядом стоїть вибір: 1) розвивати Єдиний державний портал адміністративних послуг; 2) прийняти портал державних послуг iGov, розроблений волонтерами, та розвивати його в подальшому; 3) створити новий,

сучасний, інноваційний та перспективний портал, який стане універсальним знаряддям і точкою доступу як громадян, так і бізнесу до всіх необхідних електронних державних послуг виключно за єдиними стандартами, де можна отримати послугу там і тоді, коли потрібно та згодом об'єднає всі наявні відомства в єдину зручну й дієву онлайн систему.

Згідно із Законом України «Про адміністративні послуги» (у редакції, що діяла до 10 грудня 2015 року), надання електронних адміністративних послуг передбачалося здійснювати виключно за допомогою Єдиного державного порталу адміністративних послуг. Однак Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування та оптимізації надання адміністративних послуг» від 10 грудня 2015 року № 888-VIII визначено, що електронні адміністративні послуги можуть надаватися за допомогою Єдиного державного порталу адміністративних послуг, а також за допомогою інтегрованих з ним інформаційних систем державних органів та органів місцевого самоврядування. Водночас деякі електронні сервіси, що надають адміністративні послуги, розпочали свою діяльність ще до прийняття вказаного Закону, зокрема «Кабінет електронних сервісів».

З метою виконання вимог зазначеного Закону України № 888-VIII, спільним наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України й Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 8 вересня 2016 року № 1501/248 було розроблено та затверджено Порядок інтеграції інформаційних систем державних органів та органів місцевого самоврядування до Єдиного державного порталу адміністративних послуг, у якому встановлено вимоги до процедури такої інтеграції з ціллю реалізації процесу надання електронних адміністративних послуг за принципом єдиного вікна [334, с. 301].

Крім того, згідно з положеннями цього закону, суб'єктам звернення надається право на безкоштовне одержання необхідної інформації про наявність і порядок отримання послуги, завдяки наданню безкоштовного

доступу до Реєстру, цілодобової роботи Урядової телефонної довідкової служби та їх інформуванню засобами медіа. Своєю чергою суб'єкти, що здійснюють надання адміністративних послуг, повинні: створити в місцях прийому інформаційні стенди, які містять зразки документів; розробити та забезпечити функціонування вебсайтів, на яких розміщена інформація про порядок надання послуг та вся необхідна контактна інформація; забезпечити здійснення посадовцями прийому суб'єктів звернень згідно встановленого графіка; надати суб'єкту звернення необхідну інформацію про порядок надання послуг; здійснювати публікацію довідково-інформаційних даних; встановити скриньки для надання пропозицій і зауважень щодо якості вже наданих послуг [307].

Своєю чергою неможливо не відзначити переломний момент розвитку електронних адміністративних послуг України у сфері електронного урядування, що розпочався 24 лютого 2022 року.

Так, 22 липня 2022 року Європейський Союз опублікував щорічний звіт про стан імплементації Угоди про асоціацію в Україні за період з 1 грудня 2020 року до початку повномасштабного вторгнення росії на територію України 24 лютого 2022 року. Сфера цифровізації була відзначена як одна з найпрогресивніших у своєму розвитку. У тексті звіту позитивної оцінки дістали кроки цифрової трансформації України у побудові ефективного та прозорого електронного урядування та боротьби з корупцією. У звіті був зазначений Закон України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах електронних комунікацій, радіочастотного спектра та надання послуг поштового зв'язку» [233], ухвалення якого було виконанням Україною зобов'язань як сторони Угоди про Асоціацію та важливим кроком у наближенні національно законодавства до відповідного у ЄС [196].

На думку заступниці Міністра розвитку громад, територій та інфраструктури України («Міністерство інфраструктури України») О. Азархіної, яку вона виголосила під час виступу в ефірі телеканалу «Рада», без використання новітніх цифрових технологій, що стосуються управління

проєктами та спрощення наявних бюрократичних процесів, буде практично неможливою повоєнна відбудова України [529].

Тому 27–28 жовтня 2022 року Міністерством цифрової трансформації України було проведено стратегічне засідання «Регіональна цифровізація 2023», на якому було визначено, що здійснення цифрової трансформації України в умовах повномасштабної війни є необхідною запорукою для забезпечення повноцінного функціонування всієї інфраструктури, безперервного доступу до освіти і навчання, надання основних медичних послуг, покращення рівня кібербезпеки та зростання економічного розвитку країни загалом [528, с. 411].

Саме тому на сьогодні серед найбільш популярних, значущих та успішних сервісів й інструментів електронного урядування, що реалізують здійснення електронних адміністративних послуг в умовах воєнного стану в Україні можна виокремити такі.

Першим і найбільш популярним є онлайн портал державних послуг «Дія» (скорочення від «Держава і Я»), що становить точку доступу до всіх публічних послуг, які держава надає громадянам та бізнесу. Вперше про портал було оголошено в 2019 році та офіційно відкрито у 2020 році [422, с. 837]. Головною його метою є діджиталізація державних послуг та документів для українців. Станом на травень 2023 року на порталі розміщено 94 проєкти цифрової трансформації [231].

Портал «Дія» можна вважати цифровим проривом і надбанням для України. Основними складовими порталу є [231; 422, с. 837]:

1. Портал – це онлайн-сервіс державних послуг для громадян і бізнесу. Портал надає можливість отримувати державні послуги, подавати петиції, скарги, звернення громадян, спілкуватися в електронній формі з органами влади, проводити опитування, використовувати особисті кабінети та доступ до інформації з реєстрів [422, с. 837].

2. Застосунок «Дія» – це мобільний додаток з електронними документами та даними про людину з реєстрів.

3. Портал «Освіта» – портал з онлайн курсами: базовий із цифрової грамотності, для вчителів і для батьків «Онлайн безпека дітей».

Так, 10 березня 2021 року Кабінет Міністрів України затвердив Положення про Єдиний державний вебпортал цифрової освіти «Дія. Освіта», яким визначено мету, основні завдання, функціональні можливості та суб'єктів Єдиного державного вебпорталу цифрової освіти «Дія. Освіта» (Вебпортал цифрової освіти), зміст інформації, що розміщуються на ньому, а також інші питання функціонування Вебпорталу цифрової освіти [297].

Основними завданнями вебпорталу цифрової освіти є: 1) надання доступу до освітніх матеріалів, зокрема для забезпечення процесу навчання у формальній та неформальній освіті, зокрема за оновленою освітньою (навчальною) програмою з предмета «Інформатика» за різними формами здобуття освіти, визначеними законодавством; 2) забезпечення цифрової грамотності людей усіх вікових категорій; 3) забезпечення проведення тестування, зокрема тестування рівня цифрової грамотності (цифрограм); 4) забезпечення отримання електронних документів, що підтверджують проходження навчання; 5) формування індивідуального переліку освітніх матеріалів, забезпечення можливості формування індивідуальних освітніх траєкторій; 6) відображення новин і результатів досліджень у сфері освіти; 7) поширення ідей цифровізації, доведення інформації щодо новітніх цифрових технологій; 8) забезпечення створення можливості надання пропозицій (зауважень) щодо освітніх матеріалів і процесів дистанційного навчання; 9) надання інформації про підприємства, установи, організації, які можуть надати доступ до цифрової освіти (центрів цифрової освіти); 10) використання методів і механізмів для покращення результатів навчання; 11) захист даних (у тому числі персональних), що розміщуються на вебпорталі цифрової освіти, від несанкціонованого доступу, знищення, модифікації; 12) інші завдання, визначені законодавством [297].

4. Портал «Бізнес» – це національний проєкт для допомоги малому та середньому бізнесу й розвитку сфери підприємництва та експорту. Цей проєкт

був ініційований Міністерством цифрової трансформації України ще 2020 року. Починаючи з 2021 року реалізацією цього проєкту займається Міністерство цифрової трансформації України разом з Офісом з розвитку підприємництва та експорту. Офіс є державною установою, відповідальною за розвиток сфери українського підприємництва, яка на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Проєкт складається з двох частин: онлайн порталу та офлайн мережі центрів для підтримки підприємців [422, с. 838–839].

5. ЦНАПи – це центри надання адміністративних послуг по всій Україні, які трансформувалися в Центри Дії. Так, Дія Центри надають громадянам комплекси всіх необхідних послуг. Відвідувачі центрів можуть отримати такі основні сервісні послуги, як: адміністративні послуги; консультування з приводу отримання онлайн послуг; місця для здійснення самообслуговування; консультації щодо ведення бізнесу та користування (Дія.Бізнес) [422, с. 839].

6. Дія.City – спеціальний правовий режим для ІТ-індустрії. Відповідно до п. 9 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» від 15 липня 2021 року № 1667-ІХ, правовий режим Дія Сіті – це сукупність правових норм, якими визначаються права та обов'язки особи, що виникають, змінюються та припиняються у зв'язку із зверненням про набуття, набуттям та втратою статусу резидента Дія Сіті, а також особливості регулювання відносин за участю резидента Дія Сіті і щодо участі в його статутному капіталі [372]. Особливостями цього спеціального правового режиму є: низькі податкові ставки (податок на прибуток 9 відсотків або 18 відсотків залежно від обраного режиму та податків на оплату праці (податок на доходи фізичних осіб – 5 відсотків, ЄСВ – 22 відсотків від мінімальної зарплати, 1,5 відсотка військовий збір); альтернативна модель найму (згідно з Кодексом законів про працю України чи співпраці з ФОП, може підписати GIG-контракт, доступний лише резидентам Дія Сіті); правовий режим Дія Сіті встановлюється на необмежений строк, але не менш як на 25 років з дня внесення до реєстру Дія Сіті запису про першого резидента Дія Сіті [84].

Терористичне вторгнення рф на територію України спричинило вагомі трансформаційні процеси в роботі порталу «Дія», який став незамінним помічником як для публічних управлінців, так і для всіх громадян. Від 24 лютого 2022 року за більше ніж рік війни всі компоненти порталу «Дія» неодноразово були оновлені для задоволення адміністративних, юридичних чи економічних потреб українців. Водночас в умовах війни деякі українці змушені були евакуюватися для порятунку в інші більш безпечні регіони, потрапивши в ситуацію, у якій опинилися без будь-яких паперових або цифрових документів [422, с. 851]. Через це з метою забезпечення швидкого процесу підтвердження особи, Урядом України 10 березня 2022 року було прийнято постанову № 248, у якій затверджено порядок застосування «Документа на період дії воєнного стану» [299].

Крім того, у надзвичайно швидкі строки після повномасштабного вторгнення росії в Україну 10 березня 2022 року Мінцифри запустило в Telegram чат-бот «єВорог», за допомогою якого можна повідомити інформацію про російську техніку чи окупантів. Надана інформація після відповідної перевірки передається до ЗСУ [89].

Другим за популярністю порталом в умовах воєнного стану вважається онлайн портал державних послуг «Е-допомога», що створений для надання допомоги українцям, які постраждали внаслідок військової агресії рф. За допомогою цього порталу кожен громадянин України, що постраждав від наслідків війни, може отримати грошову благодійну допомогу від держави. Загалом для отримання допомоги портал пропонує допомогу за трьома напрямками: грошові виплати від держави; волонтерська допомога; грошові виплати від міжнародних організацій [232]. Так, наприклад, що стосується першого напрямку, то онлайн-послугою можуть скористатися всі українці, які мають ID-картки або біометричні закордонні паспорти в застосунку Дія.

Третім порталом є міжурядова вебплатформа humanrights, створена для ефективного збору й обробки інформації щодо випадків порушення прав людини рф під час війни з Україною в європейському суді з прав людини та

міжнародному суді ООН [217]. Усі зібрані факти в подальшому будуть використані у формі доказів для представництва і захисту України в Європейському суді з прав людини та Міжнародному суді ООН. Отримані відомості опрацьовуються кваліфікованою командою юристів та підготовлюються для захисту інтересів України. Наразі проводяться дії зі збору доказів і фактів воєнних злочинів, що вчиняються російськими військовослужбовцями [83, с. 120].

Четвертий портал – онлайн-платформа (Об'єднані24 – United24), що є глобальною ініціативою та онлайн-платформою збору коштів для України, яка була запущена 17 травня 2022 року Указом Президента України «Про невідкладні заходи щодо об'єднання зусиль для підтримки України», де в першому пункті Президент України постановив необхідність підтримки ініціативи щодо заснування національного бренду (United24) з метою об'єднання зусиль міжнародних партнерів, благодійних організацій та донорів для підтримки України. Використовуючи цю платформу, кожен може допомогти, зробивши пожертву на допомогу Україні в боротьбі за свою незалежність. Загалом United24 має на меті об'єднання всього демократичного світу задля підтримки України [230]. Крім того, створення цієї платформи покликане максимально продемонструвати прозорість процесу використання всіх зібраних коштів.

І останньою, п'ятою, системою електронних адміністративних послуг України у сфері електронного урядування можна навести електронну двокомпонентну систему сфери охорони здоров'я під назвою (eHealth). Система eHealth – це українська інформаційно-телекомунікаційна система, що спрямована на забезпечення автоматизації процесу ведення обліку всіх медичних послуг і здійснення процесу управління медичною електронною інформацією. Ця система складається з центральної бази даних і медичних інформаційних систем, між якими налагоджено автоматизований обмін інформаційними даними з використанням відкритого програмного інтерфейсу [432].

На перших стадіях свого існування система мала охопити початкову ланку медицини, а саме сімейних лікарів, педіатрів і терапевтів. Надалі система мала забезпечити для кожного пацієнта можливість швидкого отримання медичної інформації, а лікарям можливість правильно визначати діагноз та виписувати рецепти в електронній формі.

Що стосується змін у роботі eHealth, то з перших днів повномасштабного вторгнення керівникам сфери української медицини довелося приймати стратегічні рішення для забезпечення належного функціонування національної медичної системи, які б дозволили закладам охорони здоров'я в стислі строки підлаштуватися під нові умови життя. Наприклад, одним з таких рішень було спрощення наявного маршруту пацієнтів і покращення процесу доступності медичних послуг завдяки спрощенню Міністерством охорони здоров'я наявних правил користування медичними електронними інструментами, а саме електронними направленнями, виписками, рецептами тощо.

Дослідження поточного стану розвитку електронних адміністративних послуг сфери електронного урядування в Україні на прикладі найбільш популярних, значущих та успішних його сервісів та інструментів наводять на висновок, що проблеми, які постали перед Україною у сфері здійснення цифрових трансформацій у нинішніх умовах воєнного стану, є не перепорою, а навпаки – поштовхом до розвитку сфери діджиталізації в Україні.

Крім того, в умовах війни на теренах України належне функціонування означених вище інструментів електронного урядування складно переоцінити. Проте потрібно пам'ятати, що стрімке зростання цифрової інформації та підвищення її значення передбачає ризики, потенційно створюючи умови для витоку, втрати, спотворення, підробки, знищення, копіювання та блокування інформації і, як наслідок, призведе до шкоди [15, с. 190].

Слід зазначити, що в Україні вже існує значна кількість державних організацій, які з успішністю надають значну кількість різноманітних адміністративних послуг в електронному форматі. Так, наприклад: 1) Державна служба України з питань з геодезії, картографії та кадастру надає електронні

адміністративні послуги у вигляді різноманітних видів витягів та відомостей про користувачів та власників земельних ділянок; 2) Державна інспекція архітектури та містобудування України надає послуги щодо реєстрації повідомлення та декларацій початку виконання підготовчих робіт, реєстрації повідомлень та декларацій початку будівельних робіт, реєстрації декларацій щодо готовності об'єктів до процесу експлуатації [42]; 3) Міністерством екології та природних ресурсів України (сьогодні Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України) у липні 2015 року розроблено та презентовано першу в Україні електронну послугу у сфері екології «Декларація про відходи», яка спрямована на мінімізацію помилок під час заповнення такої декларації [132]; 4) Міністерство економічного розвитку і торгівлі України (сьогодні Міністерство економіки України) у 2015 році розробило та запустило в тестовому режимі Єдиний державний портал адміністративних послуг з першими 15 послугами, що надаються цим Міністерством; 5) Міністерством юстиції України сьогодні надається найбільша кількість електронних сервісів і послуг, таких як надання документів з державних реєстрів Міністерства в онлайн режимі, здійснення електронних реєстраційних дій у державних реєстрах України, забезпечення можливості пошук інформації в державних реєстрах України, можливість участі в електронних торгах арештованим майном тощо [140]; 6) Державна податкова служба України на своєму офіційному вебпорталі реалізує низку електронних сервісів, зокрема таких як загальнодоступний інформаційно-довідковий ресурс; електронний кабінет платника податків; інформація про бізнес-партнерів; перевірка свідоцтва платника єдиного податку; реєстр страхувальників; електронна звітність; анульована реєстрація платників ПДВ2; декларування онлайн; митна статистика; акредитований центр сертифікації ключів тощо; 7) Пенсійний фонд України надає такі електронні послуги: інформація з персоніфікованого обліку; пенсійна інформація; генерування запитів для попередньої підготовки документів; подання скарг; запис на прийом; інформація про стан розрахунків платників тощо [207, с. 43–47].

Попри загалом позитивну оцінку зазначених ініціатив, варто зауважити, що система електронних адміністративних послуг в Україні не зможе ефективно та повноцінно функціонувати без створення надійної інформаційної інфраструктури, здійснення результативного адміністрування системи послуг, наявності висококваліфікованого і фахового персоналу та мотивованих керівників, ліквідації бюрократичних перешкод.

Що стосується наявності висококваліфікованого і фахового персоналу, необхідно зазначити, що упровадження та здійснення електронних адміністративних послуг є неможливим без наявності відповідної кількості підготованих і кваліфікованих фахівців саме в галузі електронного урядування, яка також є складовою державного управління. Підготовка таких осіб має бути спрямована на переорієнтацію роботи органів влади, а саме на виконання основної функції надання адміністративних послуг, зокрема електронних послуг, та вимагає ретельного аналізу їх повноважень. Крім того, для державних службовців, має бути створено безперервне підвищення рівня кваліфікації у сфері електронного урядування, зокрема з питань електронних адміністративних послуг.

Також важливим є моніторинг і контроль з боку держави за процесом навчанням та досягнення розуміння державними службовцями і посадовими особами органів місцевого самоврядування своїх обов'язків під час надання електронних адміністративних послуг.

Саме тому в Херсонському національному технічному університеті розроблено стандарт підготовки фахівців за спеціальністю «Електронне урядування» освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» і ліцензовано підготовку 25 осіб за денною формою навчання. На нашу думку, підготовка таких фахівців буде сприяти формуванню єдиного інформаційного простору України, а також дасть змогу покращити взаємовідносини в питаннях електронного урядування між державою, бізнесом і громадянами, соціально-економічного, політичного й культурного розвитку України.

Кабінет Міністрів України 2016 року схвалив Концепцію розвитку системи електронних послуг в Україні, головною ціллю якої є становлення напрямів, механізмів і термінів утворення дієвої та результативної системи електронних послуг в Україні, з метою задоволення потреб фізичних та юридичних осіб за допомогою розвитку і підтримки доступних, безпечних і некорупційних електронних послуг. Головними принципами досягнення мети цієї Концепції є: орієнтація на споживачів послуг; загальнодоступність; здійснення безпеки й захисту персональних даних; спрямованість на дебіюрократизацію і спрощення адміністративного процесу; прозорість процесу; збереження електронних даних; доступність і можливість повторного використання; продуктивність, ефективність та результативність [380].

Окремим важливим суб'єктом, що теж надає електронні адміністративні послуги, є Центр надання адміністративних послуг. Так, згідно зі ст. 12 Закону України «Про адміністративні послуги», таким Центром є постійно діючий робочий або виконавчий орган органу місцевого самоврядування або місцевої державної адміністрації, який надає адміністративні послуги відповідно до визначеного та затвердженого переліку. Для безпосереднього одержання послуги, зокрема в електронній формі, суб'єкту звернення необхідно звернутися до адміністратора Центру, що організовує процес надання необхідних послуг [307].

Головна ідея Центру полягає в створенні єдиного, зведеного місця всіх органів (підрозділів) публічної адміністрації, де надаватимуться більшість адміністративних послуг.

Перевагами створення Центрів є: орієнтований на громадян режим роботи, прозора система обслуговування; електронне регулювання черги; максимальна інформативність; наявність умов для осіб, які мають фізичні обмеження; надання супутніх послуг, таких як ксерокопіювання чи банківські послуги.

Здійснення електронного забезпечення роботи Центру відбувається через його офіційний вебсайт, що є основним і найважливішим елементом системи

електронного урядування. Найважливішими послугами, які реалізуються за допомогою вебсайту Центру, є: усебічне інформування користувачів з приводу процесу організації та порядку функціонування Центру, специфіки надання деяких послуг; можливість онлайн надати документи, які є необхідними для надання адмінпослуги (е-пошта, особистий кабінет тощо); зворотний зв'язок персоналу Центру із запитувачами послуг; проведення опитування споживачів з метою покращення якості послуг; можливість подання пропозицій або скарг тощо [421].

Зокрема, у центрах надання адміністративних послуг Харкова та Кременчука створено такі зручні електронні сервіси, як можливість попереднього завантаження заяви й документів через Інтернет, можливість записатися та відстежити чергу на офіційному вебсайті.

На завершення варто акцентувати на ще одній значній події в розвитку електронних адміністративних послуг України у сфері електронного урядування.

Так, тогочасний Міністр внутрішніх справ України А. Аваков під час доповіді на позачерговому засіданні Верховної Ради України 4 березня 2020 року анонсував запуск мобільного застосунку для комунікації з поліцією MyPol за допомогою додатку «Дія» від Noosphere. За його словами, кожен бажаючий зможе користуватися мобільним додатком для термінового зв'язку та виклику поліції [18].

Головним завданням України на сьогодні є розвиток системи електронного урядування через інформаційне суспільство, що спрямоване на служіння людям, є відкритим і цілеспрямованим на створення сучасної моделі розвитку високотехнологічного суспільства, де кожна людина має всі умови для створення та накопичення необхідної їй інформації і знань.

Цілком погоджуємося з тим, що стан системи електронних адміністративних послуг напряму залежить від рівня розвитку саме системи надання адміністративних послуг. Водночас процес електронізації, автоматизації уніфікованих і стандартизованих адміністративних послуг

здатний підвищити рівень ефективності роботи органів влади з надання таких послуг населенню.

У огляду на зазначене, О. В. Літвінов пропонує такі сценарії вдосконалення процедур надання та одержання електронних адміністративних послуг: збереження паралельного існування та функціонування центрів надання адміністративних послуг (з чітким виділенням сфери їх діяльності); створення онлайн сервісів на сайтах суб'єктів надання адміністративних послуг, які надаватимуть адміністративні послуги винятково тих органів, які їх створили; удосконалення процесу роботи Єдиного державного порталу адміністративних послуг як порталу, на якому кожен зможе отримати всі необхідні йому види послуг без будь-яких територіальних чи інших обмежень. Вважається, що найбільш пріоритетним з урахуванням європейського досвіду є саме останній сценарій, на що має орієнтуватися уряд України [194].

Таким чином, можна говорити про суттєву модернізацію адміністративно-правових засад регулювання інформаційних відносин, зокрема щодо формування та реалізації національної політики з розвитку сучасного інформаційного суспільства, інформатизації та електронного урядування, що загалом дозволить реалізовувати значну кількість планів подальшого соціального, економічного та політичного розвитку України й гармонійного входження до світового європейського інформаційного співтовариства.

Крім того, впровадження електронних адміністративних послуг в Україні створює істотні переваги як для органів державної влади і місцевого самоврядування так і для споживачів таких державних послуг. Таким перевагами є: спрощення процесів розроблення державних інформаційних систем і діяльності управління державною інформацією; забезпечення оптимальної сумісності та взаємодії з іншими державними установами; розширення можливостей для споживачів в орієнтації та здійсненні онлайн навігації в наборі державних послуг. Тому чим краще буде впорядкована інформація, тим легше її запитувачам буде зрозуміти та в подальшому використати.

Саме тому впровадження інформаційних технологій у сферу здійснення державної влади, з одного боку, дасть можливість підвищити ефективність її діяльності, а з іншого – зробить більш доступними та відкритими результати її роботи. Діяльність в умовах використання електронного урядування кардинально змінює процес взаємодії та комунікації урядовців і населення. За цих умов кожному громадянину надається можливість здійснювати моніторинг і відстеження подій у діяльності держорганів та органів муніципалітету, отримувати інформацію про плани їхньої діяльності, безпосередньо взаємодіяти з ними, впливати на зменшення їх корумпованості, що ефективно досягається шляхом запровадження електронних адміністративних послуг.

Крім того, надання електронних адміністративних послуг не можна розглядати лише як можливість для ознайомлення з документами або інформацією на сайті органів влади чи центру, який надає такі послуги, що традиційно відбувається у практиці органів публічного адміністрування. Так само недоцільно вважати процесом запровадження таких послуг лише здійснення окремих дій в електронній формі органами публічної влади, зокрема попередній онлайн запис на прийом з метою отримання послуг та надання інформації про такі послуги.

Отже, ключовими завданнями надання суб'єктам звернення електронних адміністративних послуг є: розробка покрокової стратегії органів публічної влади щодо запровадження електронних послуг з моніторингом результативності громадянами; підвищення рівня якості таких послуг і їхньої доступності для суб'єктів звернення з паралельною розробкою системи оцінювання рівня якості таких послуг; орієнтація діяльності держорганів публічної влади на інтереси заявників; підвищення рівня якості та ефективності здійснюваних адміністративних процесів з орієнтацією на кінцевий результат; підвищення рівня відкритості процесу діяльності органів публічної влади завдяки впровадженню відкритих електронних адміністративних послуг; сприяння створення сучасних загальнодержавних галузевих інформаційних систем, зокрема покращення

адміністративних процесів у держорганах влади у процесі використання інформаційних технологій; визначення прав, обов'язків і відповідальності сторін, які беруть участь у наданні таких послуг; скорочення можливостей щодо адміністративного розсуду осіб, які приймають рішення; збереження паралельної діяльності центрів надання адміністративних послуг та єдиних дозвільних центрів з чітким виокремленням сфери їх діяльності; розвиток регіональних центрів, що здійснюють надання електронних адміністративних послуг, для розширення сервісної інфраструктури взаємодії між суб'єктами надання послуг; зниження витрат під час взаємодії суб'єктів звернення та органів публічної влади за рахунок впровадження електронного урядування; сприяння здійсненню громадського контролю за процесом діяльності органів публічної влади, особливо щодо здійснення закріплених за ними функцій.

Правильно побудована система надання електронних адміністративних послуг також позитивно позначиться на процесі розвитку соціальної держави, а саме в питаннях, де вагому роль займають методи, способи та форми взаємодії між органами державного управління та громадянами і суб'єктами господарювання.

Таким чином, Україні потрібно формувати власне інформаційне суспільство шляхом розвитку системи електронного урядування. Першим кроком у цьому напрямі має стати становлення ринку інформаційних електронних адміністративних послуг. Саме він має стати тим рушієм, який дасть змогу в процесі розвитку електронного урядування сформувати нову парадигму організації державного управління, яка має на меті покращення добробуту населення, зростання конкурентоспроможності наших підприємств та держави загалом, забезпечення нових пріоритетів розвитку нашої держави.

3.2. Методологія електронного документообігу.

Вплив сучасних світових процесів інформатизації на всі сфери суспільного буття спричинило виникнення нової галузі відносин, одним із елементів якої є здійснення електронного обміну інформацією. У цих відносинах беруть участь органи державної влади, організації та громадяни. Головною ознакою успішної роботи держорганів є ефективна діяльність її державних службовців. Однак для здійснення якісного сервісу потреб громадян потрібні нові методи обробки інформації. Протягом тривалого часу використовувалися засоби паперового документообігу, проте в еру розвитку інформаційних технологій ці засоби замінилися на електронні. Сьогодні одним з основних завдань держави є забезпечення своїх громадян доступом до інформаційних ресурсів і скорочення витрати часу на вирішення завдань, що не стосуються сфери їх обслуговування. Крім того, запровадження автоматичного контролю процесу виконання роботи з документами на всіх її етапах суттєво підвищить рівень якості роботи виконавців, зробить терміни підготовки документів більш прогнозованими [146, с. 60].

З аналізу традиційного документообігу можна виокремити дві основні функції паперового документа – інформаційну й доказову. Головною причиною цього є те, що саме папір упродовж декількох століть був найбільш розповсюдженим матеріальним носієм, який використовувався для пересилання та зберігання інформації. За останні декілька десятиліть ситуація кардинально змінилася, обсяги переданих в електронному вигляді даних у різних сферах діяльності швидко збільшуються. З огляду на це, виникає необхідність визначення правового статусу електронного документа та окреслення сфер діяльності, де необхідно його застосувати.

З появою Інтернет-мереж з'явилася можливість взаємообміну документами, а з вирішенням питань правового статусу електронних копій документів став можливим повноцінний перехід до безпаперової технології діловодства (документаційного забезпечення управління).

Ефективне впровадження технологій електронного урядування є неможливим без розвитку систем електронного документообігу, який є однією з базових складових системи електронного урядування та основою співпраці держави й суспільства.

Здебільшого діяльність органів державних влади та місцевого самоврядування спрямована на видання різноманітних організаційно-розпорядчих документів, що слугують способами та засобами здійснення функцій управління. Водночас у документах концентрується інформація, яку потрібно впродовж певного часу надійно зберігати. Аналіз практики сьогодення засвідчує, що останнім часом процес здійснення функції управління став істотно ускладненим і перевантаженим, значно зросла кількість завдань органів державної влади та постійно змінюються вимоги щодо якості документів. Водночас активно впроваджуються інформаційні технології як засоби автоматизації процесів, що пов'язані з документованою інформацією [106, с. 5].

Однією з найскладніших сфер для впровадження автоматизованих інформаційних систем є документообіг державних структур, адже документообіг у державі є системою, що забезпечує роботу з документами, які є важливою частиною здійснення процесів управління та прийняття важливих управлінських рішень. Водночас цей процес суттєво впливає на рівень оперативності, економічності, надійності й ефективності діяльності апарату управління установ і культуру праці управлінського персоналу [98, с. 67–68].

Крім того, в умовах розвитку електронного урядування електронний документообіг або автоматизація документообігу набувають особливого значення, оскільки через документи реалізується взаємодія між різними суб'єктами під час виконання ними відповідних функцій, інформування тощо [105, с. 127].

Формування електронного урядування та розвиток інформаційного суспільства детермінують необхідність удосконалення механізмів функціонування електронного документообігу. Ключовим елементом

категоріально-понятійного апарату електронного документообігу є поняття «електронний документ». Для з'ясування його сутності слід передусім визначити зміст категорії «документ».

Згідно із Законом України «Про обов'язковий примірник документів», документом є певна матеріальна чи фізична форма, яка забезпечує можливість одержання, зберігання, використання та поширення інформації, що зафіксована на папері або іншому носієві [355].

На думку П. Клімушина, документ – це матеріальний об'єкт або предмет, який вміщує інформацію зафіксованого вигляду та розрахований на її переміщення в часі чи просторі [150, с. 145].

У Законі України «Про інформацію» також закріплено поняття документа, яке слугує загальним семантичним стандартом у всіх сферах здійснення соціального управління. Так, документом є визначена законом матеріальна форма для здійснення одержання, зберігання, використання й поширення інформації шляхом її фіксації на папері, магнітній, кіно-, відео-, фотоплівці або на інших носіях.

Загалом усі вимоги до створення документа доречно розділити за трьома групами. Перша група спрямована на відображення інформаційної функції документа, тобто документом може бути не будь-яка інформація, що зафіксована на паперових носіях, а лише відомості визначеного характеру. Другою групою вимог є вимоги до форми, тобто вимоги, які забезпечують реалізацію доказової функції документа. Це, наприклад, реквізити форми у вигляді печатки, підпису чи персональних даних особи. Третя група спрямована на поєднання перших двох груп з ціллю надання юридичної значущості документа та визначення компетентності власне джерела документа. Тобто документ, який виданий некомпетентним органом або підписаний (засвідчений) не уповноваженою на це особою, не може підтверджувати викладені в ньому відомості, засвідчувати факти й підтверджувати права та обов'язки.

У законодавстві поняття електронного документа визначено в Законі України «Про електронні документи та електронний документообіг» від

2003 року, відповідно до п. 1 ст. 5 якого електронний документ – це документ, інформація (дані) в якому зафіксовані у формі електронних даних і включають перелік обов'язкових реквізитів для документа [314].

На думку фахівців, більш вдалим з позиції юридичної техніки є визначення поняття електронного документа, що містилось у п. 1.10 ст. 1 першої редакції Закону України «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні» від 2001 року, згідно з яким електронний документ – це документ, інформація в якому зберігається у формі електронних даних та який включає відповідні його реквізити, зокрема електронний цифровий підпис, який може бути створений, переміщений, збережений та трансформований електронними засобами в електронну чи паперову форму [361].

Що стосується визначення терміна електронного документа різними правниками, то аналіз їхніх праць дає змогу констатувати, що серед них немає загальної та одностайної позиції у визначенні цієї категорії. Так, одні вважають, що більш правильним є поняття «електронна форма документа», а не «електронний документ», оскільки останній відображає лише проміжний стан і тимчасову форму зберігання в пам'яті комп'ютера складових документа.

Натомість інші пропонують визначити поняття електронного документа як інформацію, що закріплена на електронних пристроях та включає реквізити, які дозволяють її ідентифікувати. На їх думку, зміст електронного документа не відрізняється від документа на папері, оскільки відмінністю є лише форма, яка притаманна кожному.

Що стосується першого нормативного закріплення терміна «електронний документ», то цей факт пов'язують з Конвенцією «Про міжнародне право спростування» Генеральної Асамблеї ООН 1952 року [241, с. 19]. З метою покращення взаєморозуміння між різними народами світу шляхом забезпечення вільного обміну інформацією та поглядами у тексті концепції використовується термін «інформаційне повідомлення», що тлумачиться як інформаційний матеріал, котрий може передаватися письмово або за допомогою електровз'язку

в тій формі, якою зазвичай користуються інформаційні агентства під час передачі інформаційних матеріалів для їх опублікування [160].

Згодом у Типовому законі ЮНСІТРАЛ «Про електронну торгівлю», схваленому 16 грудня 1996 року, Резолюцією А/51/628 на 85-му пленарному засіданні ООН було використано поняття даних у формі повідомлення в значенні інформації, зібраної та обробленої, відправленої, отриманої або такої, що зберігається за допомогою електронних засобів, але не обмежуючись ними [424]. У документообігу поняття «електронний документ» стандартизовано в ДСТУ 2732:2004 «Діловодство й архівна справа: Терміни та визначення понять» та визначено як документ, який створюється та використовується лише в межах діяльності комп'ютерної системи [93; 241, с. 22].

В електронному середовищі документи нормативного характеру – це документи, які супроводжуються метаданими, що характеризують їх нормативний статус. Вказаний статус повинен бути чітко документованим, на відміну від деяких процесів управління паперовими документами. Крім того, в електронному середовищі дуже важливо забезпечити гарантію того, аби в системах здійснювалося створення та введення метаданих про управління документами [150, с. 145–146].

Здійснення ефективного управління державними установами також залежить від правильного, оперативного та якісного створення електронних документів, належного контролю плану за їх виконанням, а також продуманого процесу організації їх збереження, пошуку та використання. Саме тому існування потреби в ефективному управлінні електронними документами спричинила необхідність упровадження в роботу органів влади електронного документообігу.

Слід констатувати, що електронним документам притаманні такі ознаки: вони є програмно-технічно взаємозалежними продуктами; містять широкую сукупність інформаційних відображень (текст, графіки, таблиці, бази даних); їх форма може існувати відокремлено від змісту, тоді як зміст може бути фрагментованим; можуть мати посилання, що не контролюються їх авторами;

зберігають інформацію на фізичних носіях, які не гарантують її довгострокове збереження [206, с. 47–48; 548, с. 131].

Як відомо, електронний документ можна створити, передати, зберегти та з легкістю перетворити використовуючи електронні засоби у візуальний формат. Своєю чергою життєвий цикл електронних документів забезпечує ефективна система електронного документообігу.

Життєвий цикл кожного електронного документа складається з чотирьох стадій: створення, поширення, виконання та використання, які здійснюються як комплекс послідовно-логічних процесів з використанням можливостей комп'ютерів і сучасних засобів комунікації. Водночас здійснення таких процесів відбувається повністю в автоматичному режимі. Головною перевагою електронних документів є суттєве підвищення рівня оперативності документообігу, а також надання можливості укладати угоди та інші правочини, використовуючи сучасні інформаційні технології в дистанційній формі [105, с. 129].

Водночас, за словами О. Матвієнка та М. Цивіна, життєвий цикл електронного документа є дещо іншим і складається з п'яти стадій: реєстрація документів і збереження відомостей про них; обробка та збереження власне документів; рух документів; відправлення документів; контроль виконання [206, с. 48].

Для створення профілю електронного документа виконується класифікація електронного документа і визначається відповідний шаблон. Якщо електронний документ не може бути віднесений до визначених у системі класів, планування його створення повинно припинятися до надання чинності технологічним документам, які відповідають новому класу електронного документа.

У процесі створення електронного документа виконується редагування опису його структури та створення вмісту. У процесі формування він існує як проект, що може мати декілька версій, які можуть відрізнитися порціями вмісту. Події, що відбуваються в процесі створення електронного документа,

фіксуються в окремих технологічних документах. Для вихідних електронних документів формується ще один технологічний документ під назвою розрахунок надсилання, який теж пов'язується з проектом електронного документа і фіксується в технологічних документах.

У процесі санкціонування електронного документа відбувається погодження, візування та затвердження електронного документа. Санкціонування електронного документа виконується за дорученнями, які розсилаються відповідно до схеми і контролюються за розкладом. Погодження, візування та затвердження електронного документа пов'язане з накладанням і перевіркою відповідними користувачами електронного цифрового підпису.

У процесі реєстрації відбувається визначення обов'язкових реєстраційних реквізитів електронного документа, без наявності яких документ не може слугувати підставою для його визнання. Версія проекту документа з наявними обов'язковими реквізитами, зокрема з електронним цифровим підписом, вважається оригіналом електронного документа. Реєстрація електронного документа виконується з використанням регламентованих в електронному документообігу журналів. У процесі реєстрації створюється електронна реєстраційно-контрольна картка документа [151, с. 163].

У процесі розповсюдження електронного документа повинна створюватися необхідна кількість його оригіналів і відбуватися їхнє доведення до визначеного в схемі кола суб'єктів системи електронного документообігу та організуватися його зберігання. У процесі розповсюдження електронний документ існує в кількох примірниках, які визначаються на стадії використання як оригінали.

Електронний документ відправляється до відповідних суб'єктів системи електронного документообігу разом із супровідними даними, які необхідні для автоматизованого формування електронної реєстраційно-контрольної картки електронного документа як вхідного електронного документа в зовнішній системі. Документи, що відправляються, повинні обов'язково включатися до

реєстрів розсилки електронної кореспонденції за відповідний період [151, с. 164].

Саме існування необхідності здійснення ефективного управління електронними документами спонукали до створення у 1980-х роках системи електронного документообігу.

Система електронного документообігу – це програмно-технічна комплексна структура, яка забезпечує та підтримує міжвідомчу взаємодію та процес здійснення електронного обміну документами в різноманітних організаційних структурах [22, с. 88].

Водночас П. Клімушин розглядає систему електронного документообігу як організаційно-технічну систему, яка забезпечує здійснення процесу створення, управління доступом і поширення електронних документів у локальних та регіональних комп'ютерних мережах, а також забезпечує контроль потоків документів в організаціях [150, с. 168].

Попри різноманіття авторських тлумачень поняття системи електронного документообігу, вважаємо за доцільне тлумачити його дещо інакше. Так, система електронного документообігу – це сучасна, найбільш прогресивна та висока інформаційно-технологічна множина взаємопов'язаних елементів електронного документообігу, що утворює єдине ціле та забезпечує здійснення електронного обміну документами в комп'ютерних мережах, а також підтримує контроль за потоками документів з метою підвищення ефективності роботи різноманітних підприємств, організацій, установ, органів державної влади та місцевого самоврядування [241, с. 23; 504, с. 435].

Найперші системи електронного документообігу були абсолютно індивідуальними, тобто розроблялися під конкретне підприємство можливостями власних програмістів, а отже, не могли використовуватися іншими організаціями. Ці системи не були універсальними, оскільки будь-які зміни в її процесі одразу призводили до перетворень в електронній системі.

Таким чином, система електронного документообігу існувала в нерозривному зв'язку з моделлю управління певної організації. Саме тому дуже

часто виникали ситуації, коли підприємства не могли запровадити у своїй роботі передові форми ведення документообігу, оскільки це спричинило б необхідність повної відмови від уже наявної системи.

Основним призначенням системи електронного документообігу є автоматизація комплексу робіт з електронними документами. Упровадження цієї системи сприяє підвищенню рівня культури діловодства та суттєвій економії коштів, які може бути витрачено на тиражування й пересилання документів. Крім того, впровадження системи електронного документообігу сприятиме зменшенню термінів опрацювання документів, удосконаленню механізму виконання документів, автоматизації однотипних дій, спрощенню процесу використання інформації з документів завдяки розширенню можливості їх пошуку.

Крім того, у нинішніх умовах здійснення управління в суспільстві є немислимим без впровадження системи електронного документообігу. Здійснення таких заходів є не просто інновацією, а радикальним управлінським рішенням, що не має аналогів у традиційному процесі управління інформаційними потоками суспільства.

На думку І. В. Клименка, типовий план упровадження системи електронного документообігу в діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування містить 13 етапів: 1) прийняття рішення про автоматизацію діловодства, документообігу й контролю виконавської дисципліни: отримання згоди керівника установи на автоматизацію документообігу, видача доручення відповідальному за впровадження або самостійне головування в робочій групі; 2) визначення робочої групи з упровадження та відповідального керівника: визначення компетенції та відповідальності за впровадження; залучення всіх структурних підрозділів установи до процесу впровадження; 3) аналіз та опис наявних бізнес-процесів і технологічних маршрутів проходження документів: аналіз загальних та внутрішніх нормативно-правових документів, що регулюють діловодство в установі; оптимізації необхідних бізнес-процесів і коригування відповідних

нормативно-правових актів; 4) підготовка технічного завдання на закупівлю рішення з автоматизації діловодства в установі – розроблення технічного завдання з переліком робіт, попереднім графіком виконання робіт, технічними вимогами до апаратного забезпечення; 5) вибір підрядника та закупівля рішення – проведення тендерних процедур, підписання договору; 6) постачання рішення та встановлення програмних засобів – встановлення серверного апаратного і програмного забезпечення системи управління базами даних; 7) адаптація та налаштування системи – підлаштування системи до вимог і потреб установи: розробка маршрутних схем руху документів, наповнення словників для користувачів тощо; 8) навчання адміністраторів та користувачів системи; 9) введення в дослідну експлуатацію системи електронного документообігу – підготовка та підписання відповідного наказу про введення в дослідну експлуатацію – проведення дослідної експлуатації системи; 10) випробування, тестування та усунення недоліків системи електронного документообігу: тестування системи силами розробника; тестування системи силами адміністраторів і користувачів; усунення наявних недоліків системи; оптимізація швидкодії системи управління базами даних; 11) розроблення проєктної, програмної, технічної документації та документації користувача – розроблення та передання замовникові документації на систему; 12) впровадження у формат промислової експлуатації; 13) супровід системи електронного документообігу: власними силами або за договором зі стороннім розробником; контроль виконання своєчасних резервних копій бази даних; підтримання в актуальному стані для довідників користувачів системи; модифікація маршрутних схем руху документів і відповідності до змін в нормативно-правовій базі установи [146, с. 51].

Основними вимогами до систем електронного документообігу є: масштабність – підтримка будь-якої кількості користувачів і здатність нарощувати потужності програмного забезпечення; розподіленість – підтримка взаємодії з документами в окремо розподілених установах; модульність – побудова структури системи з окремих частин, які інтегровані між собою;

відкритість – наявність відкритих інтерфейсів для взаємодії та інтеграції з іншими системами [98, с. 68].

Метою впровадження повноцінної системи документообігу є створення інфраструктури автоматизації управління, що надає достатню кількість інформації для прийняття необхідних рішень.

Вважається, що поступовість етапів впровадження електронного документообігу повинна бути такою: з початку повинно бути створена загальна інформаційна сфера (середовище) для можливості взаємного спілкування між державними органами, а вже потім має бути введений електронний документообіг. Саме така поступовість дасть змогу розв'язати проблему залучення державних службовців, не завжди готових працювати з комп'ютером, до моменту використання нових технологій.

Крім того, перед впровадженням системи електронного документообігу необхідно встановити рівень готовності державних органів використовувати новітні інформаційні технології, такі як: наявність необхідної техніки з відповідним програмним забезпеченням, стовідсоткова оснащеність службовців індивідуальними комп'ютерами, схвалення керівниками процесу застосування електронного підпису, існування технічних можливостей для переформатування паперових документів в електронні, підвищення кваліфікації та перепідготовка державних службовців.

Система електронного документообігу спрямована на вирішення таких основних завдань: здійснення автоматизації процесу роботи спеціалістів згідно з правилами обробки документів, аналіз потрібної інформації та розсилка опрацьованої документації для подальшої її обробки; взаємообмін документами серед вузлів інформаційно-аналітичних систем, уніфікація всіх технологічних процедур, що проходять документи; автоматизація всіх функцій, що здійснюють керування процесами, а саме інформування про факт надходження документів і наближення строків його виконання; автоматизація процесу контролю процесу виконання документа, відображаючи поточне становище всіх процесів діловодства та можливих відхилень від визначених планових

строків; автоматизація всіх процесів здійснення реєстрації документів з використанням класифікаторів і довідників; автоматизація процесу збирання інформаційних даних щодо результатів здійснення технологічних процесів; використання можливостей електронної пошти; оперативний і результативний пошук інформації; наскрізний контроль виконання документів; постійне оновлення баз даних; забезпечення надійного зберігання документів від несанкціонованого доступу; організація процесів копіювання та відновлення втраченої інформації; визначення відповідальних осіб, які займатимуться підготовкою та обробкою документів; розробка друкованих зведень статистичних та аналітичних довідок [98, с. 69–70].

На думку М. П. Войнаренка, не менш важливим завданням електронного документообігу вважається забезпечення належного зберігання інформації та документів на різноманітних електронних носіях (дисках, флешках, стримерах тощо). Крім того, необхідно забезпечити швидку роботу з пошуку й можливості вільного доступу до пристроїв, на яких зберігається інформація [51, с. 357].

Суб'єктами електронного документообігу є автори, підписувачі, адресати й посередники, які згідно з нормами законодавства або договору набувають певних прав та обов'язків у процесі здійснення електронного документообігу. Крім того, електронний документообіг спрямований на створення для органів влади єдиного інформаційного простору та об'єднання в один єдиний інформаційний вузол усіх наявних документальних систем. Обов'язковою умовою такого об'єднання є те, що воно має здійснюватися без втрати рівня якості роботи та дотримуючись усіх традицій діловодства. Базою такого об'єднання є існування надійного сховища для документів і системи документообігу [146, с. 59].

Що стосується збереження електронних документів на електронних носіях, то його термін має бути не меншим, ніж термін, що встановлений для документів паперового формату. За умов неможливості здійснення зберігання електронних документів на електронних носіях упродовж необхідного терміну, суб'єкти електронного документообігу зобов'язані зробити декілька копій цих

документів на різних електронних носіях і періодично здійснювати їх резервне копіювання. У разі неможливості виконати такі дії, копії електронних документів мають бути збережені на папері.

Під час здійснення зберігання електронних документів обов'язковим є дотримання таких вимог: електронні документи мають бути доступними в процесі подальшого використання; забезпечення можливості за необхідності відновлення електронного документа; збереження ключових даних електронних документів для можливості встановлення інформації щодо його походження і призначення.

Своєю чергою статус будь-якого електронного документа обов'язково визначається його реквізитами та може існувати в таких видах: версія – екземпляр документа, який ще на стадії створення може відрізнитися від інших таких самих екземплярів обсягом вмісту; оригінал – документ, який найпершим набуває чинності в процесі його реєстрації спеціальним реквізитом; дублікат – документ, який має такий самий рівень юридичної сили, як і оригінал; копія – документ, що повністю відтворює вміст оригіналу, з усіма реквізитами й частинами; витяг з електронного документа – це його копія, яка відображає частину всіх структур і деякі частини його вмісту.

Система електронного документообігу виконує такі функції: централізоване управління всіма документами, яке дозволяє швидко міняти їх форму; забезпечення життєвого циклу (кругообігу) документів, яке дозволяє здійснювати жорстке контролювання його руху, враховуючи вимоги корпоративної сфери та законодавства; здійснення колективної роботи над документами, яка дозволяє організувати спільну роботу з документом, навіть якщо фахівці знаходяться в різних офісах; забезпечення належного рівня конфіденційності, що надає можливість здійснювати підписання документів використовуючи електронний підпис; маршрутизація документів, що дозволяє здійснювати автоматичне пересилання документів необхідній особі; інтеграція систем між собою; управління доступом, яке дозволяє розділяти повноваження між співробітниками організації [418, с. 35–36].

Управління документами визначається стандартом ISO 15489 як одна з галузей управління, яка спрямована на здійснення ефективного та систематичного контролю процесу створення, здобуття, зберігання, використання та розподілу документів, а також процеси збирання і зберігання важливих документальних доказів та інформації про результати управлінської діяльності [508, с. 19].

Стандарти забезпечення ефективного управління документами мають бути спрямовані на: точне й повне документування діяльності органів влади; контроль кількості та якості документів, що створюються органами влади; уникнення створення непотрібних документів, а отже, забезпечення ефективності й економічності діяльності державних установ; спрощення діяльності, систем, процесів створення, зберігання та використання документів; забезпечення збереження і своєчасне передання документів на зберігання або знищення; постійну увагу до документів (від моменту їх створення і до передачі на зберігання або знищення) з особливим акцентом на уникненні зайвої роботи з паперовими документами в державних установах

Управління електронними документами в державних установах має включати: розподіл обов'язків щодо розвитку та вдосконалення програми управління всіма документами, що створюються, отримуються, використовуються, або таких, що зберігаються на електронних носіях; поєднання програм управління документами та документаційних й інформаційних ресурсів в установі; визначення процедур для дотримання вимог у сфері управління документацією, зокрема до зберігання документів і передання їх на зберігання або знищення перед упровадженням нової інформаційної електронної системи або зміною наявних систем; проведення навчання користувачів поштових електронних систем вимогам сфери управління документами, можливості виявлення відмінностей документів від всіх інших матеріалів, правильності процедур привласнення імен документам, переміщенню або копіюванню документів для приєднання їх до системи, що здійснює зберігання документів; сприяння процесу навчання користувачів

інформаційних електронних систем роботі з обладнанням, програмними засобами та носіями, які використовуються в роботі системи; розроблення документації про всі інформаційні електронні системи (потрібно вказувати всі технічні характеристики, необхідні для читання й оброблення документів); усі входи та виходи системи, вміст файлів і документів, обмеження в доступі та використанні; цілі та функції системи; запис циклів кожного оновлення системи чи історій додавання, зміни або знищення інформації в системі; гарантії періодичної авторизованої передачі документів для зберігання чи знищення; визначення місця, способу та носія, на якому електронні документи зберігатимуться, а також збереження опису всіх документів інформаційної електронної системи як засобу для передачі важливих документів на зберігання чи знищення; методи здійснення контролю конфіденційних і таємних документів та документів, що містять персональні дані, які зберігаються і використовуються в електронному вигляді; відповідну політику, процедури, стандарти, що видаються вищими органами; періодичну перевірку інформаційних електронних систем на відповідність встановленим в установі процедурам, стандартам і правилам [150, с. 148].

З цього приводу слушною є позиція П. С. Клімушина щодо процесу управління електронними документами. Вчений тлумачить його як комплекс спеціальних заходів, які забезпечують достовірність, повноту, доступність і збереження юридичної сили таких документів (тобто тих властивостей, які дозволяють паперовому документу служити передусім доказом) [150, с. 146].

Ефективне управління електронними документами в органах влади потребує: чіткого розуміння природи електронних документів; створення документів і метаданих, необхідних для фіксації управлінських процесів; підтримки структури, що відбиває логічне групування документів; стовідсоткового збереження вмісту електронних документів; забезпечення відкритості та придатності електронних документів для використання протягом необмеженого часу; здійснення процедур щодо передачі важливих документів на зберігання чи знищення, а також процедури архівації тощо.

Покращення системи управління електронних документів слід розглядати як невід'ємну частину модернізації адміністративних і робочих процесів. Належна практика може створювати значні вигоди всередині організацій будь-якої форми власності. Ефективне управління документами відкриває практичний доступ до необхідних інформаційних ресурсів, дає змогу направляти непоточну документацію до систем зберігання та здійснювати списання застарілих документів [150, с. 149].

Практично всі сучасні системи електронного документообігу певною мірою підтримують усі стадії життєвого циклу документа та наділені можливістю використовуючи мережу Інтернет, надавати доступ до нього. Досить популярним напрямом у розвитку систем електронного документообігу вважається можливість використання хмарних обчислень і хмарних ресурсів для належного забезпечення процесу документообігу [234, с. 11].

Класифікація систем електронного документообігу може проводитись за принципами побудови, за призначенням та за технологічними рішеннями.

Так, наприклад, залежно від принципів створення системи електронного документообігу розподіляються на: універсальні системи електронного документообігу; системи електронного документообігу, що розроблені на замовлення «під клієнта»; комбіновані системи електронного документообігу.

Універсальні системи електронного документообігу застосовують зазвичай у територіальних структурних підрозділах центральних органів влади, установах рангу міських і районних державних адміністрацій. Їх особливостями є: наявність стандартного набору функцій; відсутність можливостей для налаштування в повній відповідності до потреб конкретної організації; невелика вартість на придбання і введення до експлуатації; необхідність наявності ліцензії для кожного створеного робочого місця.

Натомість системи електронного документообігу, які розроблені на замовлення «під клієнта», з огляду на високу їх вартість, можуть впроваджуватися лише в окремих центральних органах виконавчої влади. У практиці України такий підхід практично не застосовувався. Їх особливості:

система є максимально персоніфікованою; значні витрати часу та коштів на розробки; супутні витрати (на навчання співробітників, придбання сучасного обладнання та програмного забезпечення).

Водночас комбіновані системи електронного документообігу на сьогодні є основною та найбільш впроваджуваною формою. Практично всі системи електронного документообігу, які працюють в органах виконавчої влади та місцевого самоврядування, належать цій групі. Їх особливості: базова платформа, на якій розробляються всі необхідні додаткові модулі; повна відповідність вимогам підприємств; незначні витрати на адаптацію та впровадження; можливість передачі замовнику необхідних прав на продукт; легкість освоєння та використання; за призначенням такі системи орієнтуються на комплексне обслуговування процесів руху й обробки документів, реалізацію типових завдань діловодства.

Системи електронного документообігу поділяють на відомчі та міжвідомчі. Відомчі системи забезпечують процес обробки (рух) документів у межах організаційної структури – міністерства, установи, підприємства. Натомість міжвідомчі системи спрямовані на забезпечення процесу взаємодії відомчих систем (інформаційних систем) [104, с. 184–185].

Саме тому забезпечення повноцінного процесу функціонування всіх систем електронного документообігу є можливим лише за таких умов: встановлення доцільної структури управління, її видів діяльності, а також завдань, які потрібно здійснити для досягнення поставленої мети; встановлення ієрархічної підпорядкованості й напрямів взаємозалежності працівників підприємства; розподіл обов'язків виконавців роботи з огляду на рівень їх кваліфікації та спеціалізації.

Що стосується практики України, то питання посилення інтенсифікації процесу впровадження електронного урядування, де одним з його важливих правових механізмів здійснення та реалізації є електронний документообіг, постало та досліджується вже давно. Розвиток цієї сфери позитивно сприятиме процесу державного управління в оперативності обміну електронною

документацією, можливості дистанційно її опрацювати, забезпеченні процесу їх накопичення, доступності та використання їх архівів.

На теренах України потреба в розвитку та впровадженні електронних документів, використанні їх можливостей для суспільних потреб виникла ще в 1990-х роках. Здійснення цих дій було мотивовано позитивним суспільним досвідом інших провідних країн цієї сфери. Проте на той час не лише в українському суспільстві загалом, а й навіть у держорганах ще не існувала належна матеріально-технічна база. Крім того, бракувало усвідомлення обсягів і труднощів завдань, які потрібно подолати, щоб досягти поставленої мети [106, с. 8–9].

Першочерговим завданням України в запровадженні системи електронного документообігу було створення належної нормативно-правової бази, яка б забезпечила її реалізацію шляхом: організації необхідних процесів щодо оформлення документів; уніфікації систем документації та організаційно-розпорядчої документації; створення єдиної державної системи діловодства та документаційного забезпечення управління тощо.

Уперше визначення поняття електронного документа на законодавчому рівні в Україні було відображено в тексті Закону України «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні» 2001 року. Так, у пп. 1.10 цього Закону електронний документ було визначено як документ, у якому інформація відображається у вигляді електронних даних, включає всі його реквізити, зокрема електронний цифровий підпис, та який сформовано, передано, збережено й перетворено з використанням електронних засобів у візуальну форму або навіть на папері. Водночас ст. 18 цього Закону визначала його правовий статус [361].

2003 року Верховна Рада України прийняла два важливі закони у сфері здійснення організації та функціонування електронного документообігу в Україні, а саме «Про електронні документи і електронний документообіг» та «Про електронний цифровий підпис». Головною метою цих законів є надання електронним документам такої самої юридичної сили, як і паперовим. Загалом

вони спрямовані на встановлення основних організаційно-правових принципів електронного документообігу та процесу застосування електронних документів, визначення правового статусу електронного цифрового підпису та регулювання відносин, що виникають під час його використання.

Пізніше, унаслідок прийняття згаданого вище Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» до Закону України «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні» було внесено зміни, а саме з нього було вилучено пп. 1.10 і 1.11 та суттєво відредаговано ст. 18, зокрема виключено з неї всі пункти, що стосувалися загального визначення правового статусу електронного документа [341].

У тексті Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» теж закріплюється поняття електронного документа й електронного документообігу. Так, електронний документ – це документ, у якому інформація закріплена у виді електронних даних і включає обов'язкові реквізити такого документа. Натомість електронний документообіг – це комплекс усіх дій зі створення, оброблення, відправлення, передавання, одержання, зберігання, використання та знищення електронних документів, які здійснюються лише в межах застосування перевірки його цілісності [314].

Водночас оригіналом електронного документа, відповідно до тексту ст. 7 цього Закону, є електронний екземпляр документа, який містить обов'язкові реквізити. У разі виникнення необхідності надсилання такого документа декільком адресатам чи зберігання його на декількох електронних носіях, кожний електронний екземпляр документа вважається оригіналом електронного документа і має однакову юридичну силу.

У статті 8 Закону визначено, що електронний документ порівняно з документом на папері має таку саму юридичну силу, яку не можна оскаржити лише тому, що такий документ створено в електронній формі. Крім того, у тексті цієї статті наведено випадки, за яких електронний документ не застосовується як оригінал (це, наприклад, свідоцтва про право на спадщину та

документи, які згідно з вимогами законодавства створюються виключно в одному оригінальному примірнику) [314].

Також потрібно зазначити, що під час розробки цього Закону широко використовувалися рекомендації Центру ООН стосовно спрощених процедур і методів у роботі органів управління торгівлі та транспорту, зокрема типовий Закон Комісії ООН з міжнародного торгового права. За допомогою впровадження елементів електронного цифрового підпису створюються правові основи, які забезпечують здійснення електронного документообігу з метою укладення угод, створення платіжних систем, впровадження електронних цінних паперів тощо [56; 378].

В Україні питання розвитку системи електронного документообігу з кожним днем стає дедалі більш актуальним і набуває суттєвого політичного й економічного значення. Це спричинено швидким збільшенням використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у майже всіх сферах суспільних відносин. Водночас якщо Цивільний кодекс 1963 року містив багато обмежень з приводу електронних документів, то Цивільний кодекс 2003 року вже дозволив широко застосувати електронні документи в процесах здійснення цивільних правовідносин [437].

Також варті уваги зусилля українського уряду щодо розробки нормативно-правових документів, які спрямовані на впровадження сучасних технологій електронного документообігу. Один з таких документів є розробка Типового порядку здійснення електронного документообігу в діяльності органів виконавчої влади. Цей порядок закріплює загальні правила здійснення документування в управлінській діяльності органів виконавчої влади саме в електронній формі та регламентує процес здійснення дій з електронними документами починаючи від моменту їх створення або отримання та закінчуючи їх відправленням чи передачею до архіву.

Крім того, у цьому Порядку визначено випадки, коли електронні документи, які надійшли на адресу органу виконавчої влади, підлягають відхиленню: наявність в адресата ознак неналежних або ненадійних засобів

електронного цифрового підпису; направлення документів не за адресою; наявність ознак зараження документів вірусами; виявлення негативних результатів перевірки накладених на документі електронних цифрових підписів на цілісність і справжність [341].

Решта дій органів виконавчої влади, які стосуються електронних документів, виконуються відповідно до вимог щодо дій з документами в паперовій формі та вимог, визначених інструкцією з діловодства цих органів [390, с. 39–40].

Важливим моментом є те, що всі державні органи влади мають конкретизувати для своїх потреб загальні правила для документування в електронній формі та регламентувати виконання власних дій згідно з нормами законодавства. Ці дії регламентуються також Порядком засвідчення наявності електронного документа на певний момент часу [332] та постановою «Про затвердження Порядку застосування електронного цифрового підпису органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями державної форми власності» [333].

У 2007 році згідно з розпорядженням Кабінету Міністрів України було створено Центральний державний електронний архів України як провідну державну установу, що займається зберіганням електронних документів. Основним його завданням було вирішення завдань щодо покращення зберігання електронних документів [386].

Так само неможливо не згадати розпорядження Кабінету Міністрів України, яким було схвалено Концепцію розвитку електронного урядування в Україні, яка позитивно вплинула на розвиток усієї системи електронного документообігу в Україні.

В Концепції наголошено, що запровадження системи електронного документообігу в Україні є важливим елементом процесу розвитку її електронного урядування. Слід зауважити, що з розвитком технологій електронного урядування активізується поширення електронного

документообігу в усіх сферах діяльності держави та процес взаємодії між органами державної влади та громадянами [377].

Саме тому з упевненістю можна сказати, що, схвалюючи цю Концепцію, Кабінет Міністрів України, по-перше, визнав необхідність впровадження технологій електронного урядування в процесах діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування і, по-друге, задекларував положення, що пріоритетом розвитку України є саме необхідність становлення високотехнологічного суспільства, що дозволить усім громадянам створювати, користуватися, накопичувати й обмінюватися інформацією та знаннями.

Починаючи з 2013 року в роботу Секретаріату Кабінету Міністрів України було також впроваджено систему електронного документообігу. Про успішне її впровадження розповів тогочасний голова Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації України В. П. Семиноженко на робочій нараді, присвяченій питанням впровадження та реалізації системи електронного документообігу в роботі Секретаріату Кабміну і системи електронної взаємодії всіх органів виконавчої влади. Доповідач зазначив, що в найближчому майбутньому планується реалізувати весь необхідний функціонал для проведення безпаперового засідання Секретаріату Кабінету Міністрів України. За його словами впровадження цієї системи є високотехнічним і прогресивним механізмом покращення роботи всіх органів влади, а ефективність роботи Секретаріату Кабінету Міністрів України має підвищитися в кілька разів завдяки скороченню часових витрат на підготовку, відправку та затвердження документів.

Відповідно до Положення про Міністерство юстиції України, затвердженого Указом Президента України від 6 квітня 2011 року № 395/2011, на Міністерство юстиції покладено завдання щодо адаптації законодавства України до вимог законодавства Європейського Союзу. У п. 4 Положення зазначено, що європейська практика в контексті впровадження електронного урядування та електронного документообігу як основного елементу електронної взаємодії органів державної влади є особливо важливим, адже саме

Міністерство юстиції має стежити за відповідністю нормативних актів України, які контролюють процес впровадження електронного документообігу, відповідно до тих технічних і правових стандартів, що ставляться до систем електронного документообігу в країнах Європейського Союзу [321].

2014 року було прийнято наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Порядку роботи з електронними документами у діловодстві та їх підготовки до передавання на архівне зберігання» № 1886/5, що визначив загальні вимоги до процесу впровадження електронного документообігу з використанням у ньому електронного цифрового підпису, організації процесу роботи з електронними документами та передавання таких документів на архівне зберігання [337].

2015 року Адміністрація Президента України розробила та впровадила в себе систему електронного документообігу, яку стала безкоштовно передавати будь-якій державній установі, що бажає та здатна впровадити її у своїй роботі.

У цій системі працює значна кількість користувачів, більшість з яких – співробітники Адміністрації Президента України, кожен з яких постійно проходить навчання та підвищує рівень кваліфікації. Система надає можливість паралельно працювати з одним документом, уникаючи будь-яких його дублювань, що загалом суттєво підвищує ефективність та оперативність виконання рішень. Крім того, можливості системи дозволяють держслужбовцям у будь-який час знайти необхідний документ, наприклад, за номером, темою або контекстом, і встановити відповідальну особу – виконавця.

Слід зауважити, що останнім часом дедалі більшої уваги потребує введення електронного документообігу не лише в органах виконавчої влади, а й між ними. З цієї точки зору важливим кроком є ухвалення 2018 року постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання документування управлінської діяльності», якою затверджено Типову інструкцію з документування управлінської інформації в електронній формі та організації роботи з електронними документами в діловодстві, електронного міжвідомчого обміну [423]. Зазначена постанова вимагає запровадити обмін службовими

документами між органами виконавчої влади, і хоча обмін службовими документами не є юридично значущим, ця постанова все ж може розглядатись як перший етап реалізації завдань у напрямі впровадження системи електронного документообігу.

Також цією постановою передбачається розроблення вимог основних форматів створення даних і тимчасового регламенту здійснення електронного документообігу. Державний комітет інформатизації України (Держкомінформатизації) здійснює постійну роботу з розробки зазначеного тимчасового регламенту, до того ж затвердив та направив на державну реєстрацію до Міністерства юстиції України наказ «Про введення в дію технічних специфікацій форматів електронних повідомлень при організації обміну електронними документами в органах державної влади». Реєстрація зазначеного наказу, здійснення підготовки й затвердження тимчасового регламенту електронного документообігу органів виконавчої влади дозволить завершити розробку нормативно-правового підґрунтя для запровадження пілотних елементів системи електронного документообігу між органами виконавчої влади [312].

Найбільш поширеними в органах державної влади України є такі системи електронного документообігу: 1) система «Megapolis™. Документообіг» компанії «Softline»; 2) «Optima WorkFlow» компанії «Оптима»; 3) автоматизована система контролю й організації діловодства (АСКОД) компанії «Інфо-Плюс»; 4) система «Діло» компанії «Електронні офісні системи». Останню систему використовують понад тисячу організацій, серед яких найбільші державні й комерційні структури України, а загальна кількість установлених робочих місць перевищила 100 тис.

З огляду на зазначене вище, доцільною вважається необхідність розгляду можливостей основних систем, що відповідають українському діловодству.

Першою є система «Megapolis™. Документообіг» компанії «Softline», яка становить сукупне рішення для побудови автоматизованих систем електронного документообігу та здійснення автоматизації всіх процесів. Цю

систему можна з легкістю та успішно використовувати в діяльності різних структур, зокрема як у комерційних компаніях, так і в державних органах влади. Система найбільш поширена на українському ринку, особливо в державних установах, та охоплює всі стадії життєвого циклу електронних документів.

Систему побудовано в багатоланковій архітектурі «клієнт – сервер застосувань – сервер баз даних» з використанням платформи Megapolis ТМ. До її складу входять такі основні підсистеми: «Електронний архів», «Автоматизація ділових процесів», «Обмін даними», «Адміністрування».

Основними завданнями цієї системи є: створення електронного архіву документів; надання механізмів для спільної роботи над документами та пошукових засобів; сприяння автоматизації заплутаних ділових процесів; розробка єдиного інформаційного простору; автоматизація всіх завдань діловодства; організація процесу роботи щодо звернень громадян; організація процесу роботи договірної відділу; створення різноманітної статистичних та аналітичних звітів.

Впровадження системи «MegapolisТМ. Документообіг» має такі переваги: підвищує рівень ефективності управлінської діяльності; зменшує обсяги паперових документів; вирішує питання координації діяльності; забезпечує вчасне та достовірне інформування про стан і хід діяльності; сприяє формуванню єдиного інформаційного середовища організації.

Наступною є система «OPTIMA-WorkFlow» компанії «Оптима», основним призначенням якої є здійснення управління процесами зі створення, оброблення, тиражування та зберігання документів, зокрема автоматизації головних процедур діловодства. Крім того, система втілює механізми автоанотування та збору рішень, підготовки звітних матеріалів і відокремлення доступу до інформаційних даних. В Україні розробником цієї системи є товариство з обмеженою відповідальністю «Ер-Джі-Дейта Україна».

Суть роботи цієї системи полягає в тому, щоб зосередити основну увагу не на русі документів як таких, а на операційному процесі, який реалізує ці

документи. Інакше кажучи, ставиться правильна організація потоку робіт, виконуваних в установі, а потік документів і повідомлень, що породжується користувачами в ході цих робіт, розглядається як супутнє явище, яке не потребує окремого керування.

Використання системи «OPTIMA WorkFlow» у практичній діяльності організації дозволяє значно полегшити процес виконання завдань для виконавців, які здійснюють формування, узгодження та оброблення документів у процесі документообігу.

Третьою є автоматизована система для здійснення контролю й організації процесу діловодства компанії «Інфо-Плюс», яка забезпечує можливість нагромадження та систематизації неупорядкованої інформації, а також підтримку ділових процесів і можливостей для аналізу інформації, що орієнтовані на документи.

Ця система розрахована на застосування спеціалістами діловодства в міністерствах, відомствах, державних установах, а також на підприємствах. Нині система впроваджена в роботі Секретаріату Президента України, Національного банку України, Міністерства надзвичайних ситуацій України, Київської обласної держадміністрації, комерційних банках і деяких міністерств.

Четвертою є система «Діло» компанії «Електронні офісні системи», яка забезпечує автоматизацію процесу діловодства та вважається найпопулярнішою серед таких систем в Україні. Вона підтримує всі норми українського документування й різнобічний контроль процесів руху та виконання документів. Систему орієнтовано на безпосередніх учасників документообігу, а не лише на професійних діловодів. Рух документів у системі «Діло» відбувається за рахунок зміни облікових записів про документи в базах даних.

Система «Діло» забезпечує: реєстрацію всієї кореспонденції; реєстрацію руху документів усередині організації; списання документів відповідно до наявної номенклатури справ; контроль за своєчасним виконанням доручень, звернень громадян, резолюцій та розпоряджень керівництва; здійснення

пошуку необхідних документів і отримання статистичних звітів; формування реєстрів відправлення для експедиції установи тощо [151, с. 171–176].

Щодо цього В. І. Корбутяк вважає, що здійснення автоматизація роботи з документами, яка є однією з частин системи електронного документообігу, має вагомим значення для покращення рівня ефективності роботи установ [172, с. 71].

Попри різноманіття наявних систем автоматизації процесу документообігу, існують певні загальні вимоги, яким мають відповідати ці системи: зручність і простота користування; масштабованість – здатність обслуговувати необмежену кількість користувачів; намагання збільшити потужності виробництва завдяки відповідному апаратному забезпеченню; можливість здійснення роботи над документами в територіально віддалених установах; модульність системи, тобто незалежності окремих модулів системи; наявність доступних і відкритих інтерфейсів системи; універсальність можливості використання.

Досліджуючи системи електронного документообігу, які функціонують у державних установах України, слід зазначити, що в процесі їх діяльності документи можуть рухатися за різним напрямом руху: 1) вертикальний рух – це рух документів різного типу, які створюються, узгоджуються, а потім надходять для опрацювання до підлеглих. Після цього можливе надання доручень на підставі цих документів керівництвом своїм підлеглих. І лише після цього керівник інформується про завершення та результати виконання завдання, але водночас існує можливість для повернення доручення на доопрацювання або затвердження; 2) горизонтальний рух – це рух документів між підрозділами чи відомствами. Так, наприклад, якщо особа звертається до державної установи й надає певні документи, то в разі наступного звернення такі документи не потрібно надавати, оскільки вони можуть бути запитані одним відомством в іншого; 3) зовнішній рух – це надання необхідної інформації юридичним чи фізичним особам. Його особливістю є те, що він відрізняє системи електронного документообігу в комерційних організаціях від

систем, які застосовуються в державних установах; 4) територіально розподілений рух – це рух документів між державними установами різних видів, системи електронного документообігу яких створені різними програмними засобами. Тому під час реалізації та впровадження таких систем слід урахувати індивідуальні правила для документів, переданих з одного відомства до іншого, системи електронного документообігу мають бути взаємоінтегруючими.

Досліджуючи можливості різних систем електронного документообігу, які представлені на ринку програмного забезпечення України, явним є те, що кожна з них має всі необхідні для роботи можливості та корисні властивості, проте вони створені на різних платформах і мають неоднакову вартість. Таким чином, кожному підприємству необхідно зробити власний вибір щодо оптимальної для нього інформаційної системи.

Сформувалася думка, що системи електронного документообігу сприяють процесу створення нової організаційної культури в структурі органах державної влади та місцевого самоврядування, причому роблячи працю державних службовців легшою, цікавою та значущою. Крім того, явним стало те, що такі системи мають бути впроваджені повсюдно, де робота пов'язана зі створенням, редагуванням і зберіганням інформації, інакше ефективність від їх використання буде мінімальною.

Так, І. С. Куспляк та А. О. Серенок слушно стверджують, що оцінка системи електронного документообігу є нелегким завданням, оскільки в українському законодавстві існує чимало колізій навколо впровадження та використання системи електронного документообігу в діяльності органів влади [1, с. 71].

Крім того, Д. С. Тимофєєв зазначає, що основними завданнями системи електронного документообігу в Україні є забезпечення високого рівня цілісності, доступності та конфіденційності інформацій даних, але через те, що такі системи були впроваджені порівняно недавно, попри всі їх переваги, нині, на жаль, існує значна кількість проблем забезпечення захищеності даних [420].

Отже, дослідження систем електронного документообігу в Україні має важливе практичне значення для процесу подальшої її європейської інтеграції, розвитку елементів електронного урядування, результативного функціонування всіх органів влади, а також покращення практики діяльності уповноважених суб'єктів.

Слід зауважити, що питання створення системи електронного документообігу є доволі актуальним також у практиці багатьох країн світу, зокрема країн-членів Європейського Союзу.

У країнах Європейського Союзу активно впроваджуються системи електронного документообігу. Так, у Німеччині було прийнято закон «Electronic File Management Act», що дозволив судовій системі використовувати в процесі своєї діяльності електронні копії документів. Це було зроблено з метою прискорення процесу взаємодії між судами та зацікавленими сторонами, а також збільшення рівня доступності документів усім зацікавленим особам та організаціям. Крім того, це сприяє можливості подавати звернення за допомогою мережі Інтернет.

Так, відповідно до показників дослідження, що здійснювалося у 2009 році автономною неприбутковою компанією «Інформаційно-консультаційний центр “Бізнес тезаурус”» «МСС – Германія» 80 % своїх рахунків передає в електронному вигляді і лише 20 % – у паперовому [29].

Відповідно до заяви Бундестагу, абсолютний перехід Парламенту Німеччини на безпаперовий електронний документообіг відбувся 2013 року. Цей перехід пов'язаний з потребою в зменшенні споживання матеріальних і часових ресурсів на підготовку документів. Тобто з цього часу всі законодавчі документи в парламенті (законопроекти, звіти, поправки до законів) з осені 2013 року вже поширюються в електронній формі, а можливість отримати документ у роздрукованому вигляді буде надаватися за запитом депутата. Схожий закон було схвалено в Бельгії. Він встановив чітку нормативно-правову основу, що дозволяє судам, іншим інститутам судової системи, суб'єктам правових відносин здійснювати електронний обмін офіційними документами

чи взаємодіяти один з одним електронним способом. Передбачається, що введення в дію цього закону надасть можливість використовувати системи електронних справ. Така справа буде створюватись ще на початку судової процедури, а потім буде розвиватись шляхом додавання документів всіх сторін, що беруть участь у процесі: суди, поліція, адвокати, позивачі тощо [98, с. 74–75]. Австрійський державний апарат також побудував власну інтегровану систему керівництва електронними офіційними документами й архівним процесом – «Від моменту створення і аж до знищення», з метою забезпечення коректного керування електронними документами протягом всього часу їх існування [241, с. 25–26; 563, с. 299].

У межах проєкту були втілені процеси управління та обробки офіційних документів усіх федеральних відомств за допомогою системи ELAK, а також впроваджена специфікація формату міжвідомчого обміну документами під назвою EDIAKT. Останній регламентує процес надання інформації до державних архівів, а отже, визначає формат звітних інформаційних пакетів, які можуть вводитися в архівну систему [241, с. 26].

Також слід зазначити, що сьогодні значна кількість міжнародних організацій активно здійснюють роботу щодо питань розробки ефективних міжнародних стандартів та рекомендацій у сфері електронного документообігу. Найбільш активними з них є: Комісія з підприємництва, полегшення ділової діяльності і розвитку; Комісія ООН у сфері прав ведення міжнародної торгівлі; Центр з спрощення порядку здійснення міжнародної торгівлі, що функціонує в межах Європейської економічної комісії; Міжнародний телекомунікаційний союз при ООН. Провідна роль у розвитку правил електронного документообігу у фінансовій сфері історично належить Комісії ООН з права міжнародної торгівлі UNCITRAL з її законом «Про електронну комерцію» та Раді Європи з директивою Європейського Союзу «Про електронну комерцію». Спільним у них є те, що вони проголошують рівність паперового й електронного документів та уніфікують процедуру укладання договорів в онлайн режимі, визначають перелік інформації щодо сторін договору, а також визначають

перевагу укладання електронного договору тощо [316]. Цікавим моментом Правил UNCITRAL є і те, що вони визнають оригіналом будь-який документ, за умов, що він забезпечує зберігання цілісності інформації первинного електронного документа [241, с. 26].

На сьогодні США, Канада та переважна частина країн Європейського Союзу вже давно суттєво мінімізували процес використання паперового документообігу й активно користуються технологіями електронного документообігу. Крім того, деякі країни навіть засідання уряду проводять в онлайн режимі та технічно забезпечили можливість надання пропозицій і зауважень, схвалення проєктів рішень і здійснення голосування в електронному режимі, що мінімізує бюрократизацію, позитивно впливає на діяльність державних органів.

Загалом можна виділити існування двох груп систем автоматизації документообігу: західну та українську. Де перша орієнтована на максимальне використання можливостей електронного документообігу, оптимізацію його ланок і впровадження сучасних технологій у процес роботи з документами. Натомість українські системи здійснюють активне залучення до процесу документообігу керівного складу установ і спрямовані на відмову від паперових носіїв інформації.

Здійснення вибору системи електронного документообігу є не просто технологічним або інженерним завданням. Кожна організація має власні індивідуальні критерії, які пов'язані з її загальною стратегією розвитку. Для комерційної компанії вибір системи залежить від її цілей, конкурентного середовища, структури, що існує на певний час. У випадку з державною установою акцент робиться на повноті обліку поставлених завдань, їх особливостях та специфіці її діяльності [151, с. 170].

Сфера електронного документообігу дуже швидко розвивається, а саме розробляються та впроваджуються нові, більш прогресивні технології програмного забезпечення, завдяки яким діяльність організацій стає більш ефективною. Тому здійснення вибору необхідної системи електронного

документообігу має базуватися на поставленій меті та завданнях, які стоять перед організацією. Правильний вибір сприятиме прискоренню ділових процесів і загалом позитивно вплине на діяльність організацій.

Комплексне впровадження системи електронного документообігу як одного з механізмів системи електронного урядування надає такі переваги для державного управління: швидкість обміну електронними документами; можливість їх дистанційно та колективно опрацьовувати, погоджувати й підписувати, забезпечувати їх накопичення та створювати і використовувати електронні архіви.

З огляду на зазначене, очікуваними результатами та перевагами від впровадження сучасної системи електронного документообігу є: підвищення ефективності управління електронним документообігом; оптимізація процесів накопичення, управління та доступу до необхідної інформації та знань; уможливлення кадрової гнучкості; можливість колективної роботи над документами; мінімізація дублювання інформації; чіткість процедури авторизації доступу до інформації з обмеженим доступом; можливість працювати віддалено; економія часу на пошук електронних документів; значне спрощення процедури укладання договорів; мінімізація процесу обігу документів у паперовій формі; економія ресурсів; підвищення прозорості процесу внутрішньої роботи на підприємствах; підвищення рівня безпеки й захищеності інформації та документів; можливість криптографічного захисту інформації; суттєве спрощення та здешевлення процесу збереження документів; зручність здійснення контролю інформаційних потоків і прискорення швидкості пошуку потрібних документів тощо.

Головною перевагою від впровадження систем електронного документообігу вважається значне підвищення ефективності та оперативності процесу прийняття управлінських рішень завдяки відображенню більш реального стану діяльності управлінських структур.

Крім того, впровадження електронного документообігу в діяльність управлінських структур, особливо органів місцевого самоврядування, є досить

складним процесом, що вимагає не лише значних коштів, а й щирого бажання у всіх, хто його впроваджує, досягти необхідного результату та глибокого розуміння більшістю працівників необхідності прийняття такого рішення.

Отже, система електронного документообігу є важливою частиною процесу роботи з документами, завдяки якій можна оптимізувати цей процес і значно скоротити час на передачу й отримання інформації. Що стосується України, то сучасний стан її документообігу та діловодства в органах державної влади створює гарні технологічні передумови для подальшого розвитку систем електронного документообігу й доведення його до рівня стандартів передових країн Європейського Союзу.

3.3. Публічне адміністрування щодо використання електронного цифрового підпису.

Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та загальноорганізаційних способів комунікації в діловому та повсякденному житті сприяв появі нової сфери взаємовідносин людей, предметом яких є обмін електронними даними. З цього приводу важливим є питання збереження цілісності електронних документів від стороннього копіювання, видозміни чи підробки, для вирішення якого необхідні спеціальні засоби та методи захисту. У світовій практиці одним з найбільш поширених засобів такого захисту вважається електронний цифровий підпис, який завдяки спеціальному програмному забезпеченню засвідчує достовірність інформації та реквізитів документа, а також самого факту його підписання певною особою.

Саме тому кожний документ має бути засвідчений певною юридичною чи фізичною особою, яка його створила. Нині світова практика склалася так, що погляди держав різної правової культури розходяться в оцінці статусу підпису. Так, наприклад, країни загального права (США, Велика Британія) не надають особливого значення підпису на документах. Водночас сам підпис може бути

накладений будь-яким способом. Натомість у країнах романо-германської правової сім'ї (країни континентальної Європи), де правова доктрина відіграє суттєве значення, сформувалася дещо інша концептуальна ідея підпису, згідно з якою підпис є фактом остаточного виявлення думки сторін і надання документу юридично значущого характеру.

Практика засвідчує, що для паперових документів загальноприйнятним є використання підпису й печатки, тоді як для засвідчення електронних документів прийнятним є використання електронного цифрового підпису. Саме тому обидва види підписів виконують в основному три такі функції: 1) засвідчення (авторизація), тобто підтвердження особи, яка наклала підпис; 2) належність (авторство) – особа, яка наклала підпис, не може відмовитися від документа, підписаного нею; 3) підтвердження факту того, що саме відправник підписав документ, який було відправлено, а не хтось інший. Вважається, що перші дві функції спрямовані на забезпечення захисту інтересів особи, для якої призначений документ (отримувач), тоді як третя функція спрямована на захист інтересів особи, яка підписує документ (відправник). Тому можна сказати, що підпис має властивість визначати автентичність, тобто дійсність документа, яка переноситься на документ, який засвідчується підписом.

Електронний цифровий підпис є невід'ємною частиною системи електронного документообігу і за своїм змістом слугує одним зі способів ідентифікації. За функціональним призначенням електронний цифровий підпис є реквізитом електронного документа, який дає можливість встановити належність такого документа власникові й автоматично підтвердити його на цілісність чи на відсутність у ньому ознак спотворення інформації.

Першими, хто заклав основу концепції електронного цифрового підпису ще 1976 року, вважаються У. Диффі та М. Хеллман. Головною її метою слугує заміна традиційних паперових документів на їх електронні аналоги, які є повноцінними та автентичними з юридичної точки зору. Згодом, у 1977 році, у Массачусетському технологічному інституті був розроблений перший алгоритм для накладення електронного цифрового підпису – RSA (названий так за

першими літерами прізвищ розробників: H. Rivest, A. Shamir, L. Adleman [391, с. 17].

Попри все це, питання, що стосуються використання електронних цифрових підписів, стали актуальними лише на початку 80-х років ХХ ст. у зв'язку з масовим поширенням глобальної комп'ютерної мережі Інтернет.

1990 року на базі алгоритму RSA було розроблено програму PGP (Pretty Good Privacy) для більш зручного застосування цифрового підпису. Перевагою цієї програми було те, що вона пропонує недорогі комерційні варіанти, а також має спрощену безкоштовну версію. Загалом вважається, що програма PGP заклала початок загального впровадження та використання цифрового підпису в багатьох країнах світу [38, с. 222].

У 1999 році альтернативою програми PGP стала розроблена В. Кохом система GPG (GNU Privacy Guard), головною особливістю якої була властивість вільно розповсюджуватися. Ця програма дає можливість шифрувати і підписувати документи, а також їх безпечно передавати та зберігати. Крім того, вона також як і програма PGP використовує стандарт IETF OpenPGP, що дозволяє їм вільно взаємодіяти [264, с. 116].

Як зазначають більшість дослідників цієї проблематики, ухвалення у 1987 році Міжнародною торговельною палатою Уніфікованих правил поведінки для обміну торговельними даними телезв'язком вважається першим кроком у розвитку законодавства про електронно-цифровий підпис [391, с. 35–36].

Можливість використання в електронному документообігу електронного цифрового підпису актуалізувала питання про необхідність здійснення правового врегулювання процесу його застосування. Саме тому 1987 року Комісія ООН з права та міжнародної торгівлі (ЮНСІТРАЛ) розробила «Правовий посібник з електронного переказу коштів», який вважається одним з перших нормативних документів міжнародного рівня, який регламентував процес розроблення та застосування цифрового підпису [182, с. 75].

Що стосується закріплення електронного цифрового підпису на законодавчому рівні, то перший у світі Закон «Про цифровий підпис» був прийнятий американським штатом Юта 1 травня 1995 року (Utah Digital Signature Act). Необхідно зазначити, що штат Юта є досить прогресивним у сфері впровадження та використання електронного цифрового підпису. Саме тому 22 червня 2010 року Верховний суд штату Юта у справі *Anderson v. Bell* розширив визнання і законність електронних підписів. Суд ухвалив, що електронні підписи мають юридичну силу і підлягають застосуванню навіть під час вибору кандидата згідно з Виборчим кодексом Юти. Штат Юта був першим, хто запровадив законодавство, покликане полегшити електронні транзакції між сторонами без встановлення попередніх ділових відносин. Рішення було сприйняте як «величезний крок уперед у визнанні правової ефективності електронних підписів, що може відбитися на всій країні» [465].

Наступним важливим етапом розвитку електронного цифрового підпису став Типовий закон ЮНСІТРАЛ «Про електронну торгівлю», що був прийнятий 16 грудня 1996 року, резолюцією 51/162 на 85-му пленарному засіданні Генеральної Асамблеї ООН, який сформулював фундаментальні принципи щодо використання електронних підписів як способу забезпечення рівного правового статусу для користувачів паперової документації й користувачів комп'ютеризованої інформації, а також установлює типові правила міжнародного електронного обміну в галузі комерції та містить низку вимог, які стосуються порядку застосування електронно-цифрового підпису в цій сфері [392].

Чільне місце серед міжнародних документів посідає Типовий закон ЮНСІТРАЛ «Про електронні підписи», що був прийнятий Комісією ООН з права міжнародної торгівлі у 2001 році. Відповідно до ст. 2 «Визначення» Типового закону, електронним підписом слід розуміти дані в електронній формі, які містяться в повідомленні про дані, додані до нього або логічно асоціюються з ним і які можуть також бути використані для ідентифікації того, хто підписався, у зв'язку з повідомленням даних і вказівки на те, що той, хто

підписався, підтверджує інформацією, яка міститься такому повідомленні. У Типовому законі також передбачено рівний режим для технологій створення електронних підписів, дотримання вимог щодо наявності електронного підпису, вимоги до поведінки того, хто підписувався, вимоги до поведінки постачальника сертифікаційних послуг, випадки визнання іноземних сертифікатів і електронних підписів [424].

2005 року було прийнято Конвенцію ООН «Про використання електронних повідомлень у міжнародних договорах». Ця Конвенція логічно завершує цикл міжнародних актів, які регулюють питання цифрового підпису. До її змісту включено всі основні напрацювання попередніх документів ООН цієї проблематики. Крім того, у ній чітко визначено основні вимоги щодо чинності електронних документів [158].

Слід навести окремі визначення поняття електронного цифрового підпису, які наявні в науковій доктрині. Так, більшість вчених характеризують електронний цифровий підпис як окремий самостійний аналог власноручного підпису поряд з тотожним підписом, створеним за допомогою факсимільного відтворення підпису засобами механічного чи іншого копіювання.

Наведене визначення цілком слушно вказує на таку ознаку електронного цифрового підпису, як самостійність від інших аналогів власноручного підпису, але цієї однієї ознаки замало для визначення поняття «електронний цифровий підпис», що поєднує в собі як технічні, так і юридичні аспекти.

Згідно з твердженням І. Свидрука, електронний цифровий підпис у найбільш загальному розумінні становить набір символів, що дозволяє безпомилково ідентифікувати носія цього підпису, зокрема переконатися, що інформація не змінена [398, с. 36].

Водночас М. М. Дутов вважає, що поняття електронного цифрового підпису означає, що дані, передані разом з текстом повідомлення, одержані з використанням певних алгебраїчних дій, надіслані у вигляді закритого ключа відправника, що відомий лише йому [99, с. 122].

Аналізуючи найбільш поширені визначення електронного цифрового підпису, що зустрічаються в чинних нормативних актах України та в юридичній літературі, можна цілком впевнено зазначити, що всі вони містять у своєму змісті технічні та юридичні аспекти цього поняття.

Саме тому слушною є позиція О. С. Гиляки, який пропонує розглянути електронний цифровий підпис у цих двох аспектах: технічному та юридичному, що загалом дозволить більш точно визначити таке нове в юридичній літературі поняття, як електронний цифровий підпис [58, с. 155].

Отже, будь-яке наявне в юридичній літературі визначення електронного цифрового підпису обов'язково містить відомості про технічний аспект цього питання. Водночас юридичний аспект наведених визначень електронного цифрового підпису розкривається через такі категорії, як його функція, спосіб легалізації, сфера використання та його юридичний статус.

Попри авторське різноманіття тлумачення поняття електронного цифрового підпису, вважаємо за необхідне тлумачити його дещо інакше. Так, електронний цифровий підпис – це зашифрований індивідуальний електронно-інформаційний код, створений у результаті криптографічних дій з набору електронних даних, який підтверджує цілісність і юридичну силу електронного документа й забезпечує ідентифікацію його автора, а також захищає документ від несанкціонованих змін.

Вважається, що основою довіри до сучасної концепції електронного урядування є саме електронний цифровий підпис, що технологічно підтриманий інфраструктурою відкритих ключів. Адже ефективне впровадження технологій електронного урядування є неможливим без розвитку систем електронного документообігу та застосування сучасних технологій електронного цифрового підпису.

Процес підписання електронного документа електронним цифровим підписом здійснюється шляхом накладання на нього набору електронних даних. До такого набору належить файл, який становить вміст електронного

документа, створеного, наприклад, завдяки текстовому процесору Microsoft Word або редактору електронних таблиць Microsoft Excel.

Варто зауважити, що персональний ключ та електронний цифровий підпис електронного документа зазвичай формуються, подаються і зберігаються в інформаційній системі та на персональному комп'ютері у вигляді електронного файлу з двійковими даними.

Як уже зазначалось, технологія застосування електронного цифрового підпису ґрунтується на методах здійснення криптографії.

Криптографія (від грец. прихований та пишу) – це наука про методи захисту інформації, яка переважно існує в електронному вигляді, тобто у вигляді комп'ютерних файлів та областей пам'яті в комп'ютері. Спочатку криптографія вивчала методи шифрування інформації, тобто оборотного перетворення відкритого, вихідного тексту на основі таємного алгоритму чи ключа в шифрований текст (шифртекст).

Криптографія вирішує завдання захисту інформації під час її передачі різними каналами зв'язку, включаючи Інтернет. Захист інформації під час її передачі є першочерговим завданням від проведених на основі криптоаналізу криптоатак, оскільки найбільшої небезпеки інформація зазнає саме під час її передачі.

Криптоаналіз – це наука про методи одержання вихідних значень зашифрованої інформації за умов відсутності доступу до засекреченої інформації. Здебільшого ці дії розглядають як процес знаходження необхідного ключа. Першим, хто вжив термін «криптоаналіз» ще 1920 року, вважають американського криптографа Вільяма Ф. Фрідмана. З позиції нетехнічних термів криптоаналіз – це злом шифру або коду. Поняттям «криптоаналіз» також часто позначають спробу знайти уразливість у криптографічному алгоритмі чи протоколі. Якщо раніше криптоаналітиками були переважно лінгвісти, то сьогодні це значна частина математиків. Криптографія формує розділ симетричних криптосистем, у яких зашифрування та розшифрування здійснюється завдяки одним і тим самим секретним ключем. Своєю чергою

ключ – це секретна, таємна інформація, яка застосовується криптографічним алгоритмом у процесі кодування та дешифрування повідомлень, перевірки системи електронного цифрового підпису й обчислення кодів автентичності в комп'ютерних графічних операційних системах.

Інакше кажучи, ключ – це набір двійкових даних, що має фіксовану довжину. Зазвичай у криптографії застосовується пара взаємопов'язаних ключів, для шифрування та для дешифрування. Залежно від структури застосованих ключів методи шифрування можуть бути такі: 1) симетричний – метод, коли сторонні особи знають алгоритм шифрування, проте залишається невідома для них невелика частина секретної інформації ключа; 2) асиметричний – це коли стороннім особам, крім алгоритму шифрування, відомий також відкритий ключ, однак залишається невідомим закритий ключ. Тому результат шифрування під час використання одного й того самого алгоритму залежить саме від ключа.

З метою забезпечення захисту інформації, яка передається, необхідно її шифрувати. Шифрування – це перетворення тексту, виконане за певними правилами. Результатом такого перетворення є текст, який не можна прочитати, не маючи інформації, необхідної для здійснення зворотного перетворення. Текст у такому вигляді називається зашифрованим.

Втрата ключа алгоритмів криптографії призводить до неможливості розшифровки інформації. Надійність криптографічних систем визначається не приховуванням використовуваних алгоритмів, а якістю приховування саме секретних ключів. Поширене застосування, наприклад, електронних ключів USB-ключ eToken PRO (Java) з об'ємом захищеної пам'яті 72 Кб. У свою чергу, eToken PRO становить захищений пристрій, призначений для строгої аутентифікації, безпечного зберігання секретних даних, виконання криптографічних обчислень і роботи з асиметричними ключами та цифровими сертифікатами. Крім того, сучасна криптографія включає системи електронного цифрового підпису.

Забезпечення властивостей цифрового підпису в електронних документах ґрунтується на застосуванні криптографічних алгоритмів, які обов'язково застосовують два ключі, де один ключ є особистим, що застосовується під час підписання та доступний лише підписувачу, а другий ключ є відкритим, який застосовується для перевірки цього підпису. Обидва ключі створюються в процесі їх генерації завдяки засобів електронного цифрового підпису, заснованих на алгоритмах випадкових чисел [105, с. 138].

Накладання електронного цифрового підпису на електронний документ реалізується завдяки особистому ключу, який слугує нормою для здійснення криптографічної трансформації цих даних. Першим етапом цієї криптографічної трансформації даних чи гешування є отримання геш-значення (геш-коду) певного електронного документа. Водночас геш-код є унікальним за своєю структурою, має фіксовану довжину та однозначно представляє електронний документ, що підписуються. Далі використовуючи особистий ключ підписувача здійснюється процес шифрування геш-коду електронного документа і лише після цього формується код із фіксованою довжиною, що власне і є електронним цифровим підписом, накладеним на електронному документі [105, с. 139].

Окрім ключів, що ідентифікують особу-підписувача, також використовуються і спеціальні сертифікати до цих ключів. Сертифікати – це прийнята форма зберігання та передачі відкритих ключів. Інакше кажучи, це набір даних спеціального формату (зазвичай записується файл), що містить сам відкритий ключ і всю інформацію про нього і про його власника. Усі відкриті ключі зберігаються і передаються у вигляді сертифікатів. Такі сертифікати так само, як і ключ до електронного цифрового підпису, теж існують в електронній цифровій формі та зберігаються на певних електронних носіях інформації. Сертифікати існують двох типів – звичайні й посилені. Відмінність між ними полягає лише в тому, який саме орган чи установа створила та надала цей сертифікат. Так, наприклад, звичайний сертифікат може надавати лише

звичайний центр сертифікації ключів, тоді як посилений сертифікат лише акредитований центр сертифікації ключів.

Загалом електронний цифровий підпис – це код або комплекс електронних даних, який виражений у двійковій формі. Безпосередньо прочитати дані з такого підпису про особу, яка його наклала, є неможливим. Проте це можна зробити використовуючи механізм із сертифікатом відкритого ключа, який створюється для кожного окремого відкритого ключа одним із суб'єктів інфраструктури.

Слід відзначити, що проставлені власноручно підписи на двох різних паперових документах вважаються однаковими між собою. Проте абсолютного графічного співпадіння між ними немає, хоча в разі потреби завдяки графологічній експертизі можна підтвердити, що вони проставлені однією особою. Це може сприйматися як парадокс, але на відміну від ситуації з власноручним підписом, два електронні цифрові підписи, накладені підписувачем на два різних електронних документах (із застосуванням одного й того самого особистого ключа), відрізняються один від одного. Тобто отримані два певні набори електронних даних (коди) є різними.

Вважається, що в найпростішому вигляді електронний цифровий підпис – це деяка інформація про себе, наприклад: прізвище, ім'я, по батькові та посада, що зашифровані завдяки закритому ключу. Кожний, хто має відкритий ключ, зможе цю інформацію прочитати та дізнатися, хто підписав документ.

Першим кроком, який потрібно зробити для цієї процедури, є дешифрування самого коду електронного цифрового підпису використовуючи код відкритого ключа, унаслідок чого стає доступним первинний геш-код електронного документа, що був створений саме під час накладання електронного цифрового підпису на електронний документ. Далі відбувається обчислення геш-коду самого електронного документа, що перевіряється в цей час, оскільки невідомо, чи відповідає вміст цього електронного документа з тим, що підписувався раніше.

Наступним кроком є здійснення порівняння обох геш-кодів, а за умови позитивного результату порівняння роблять висновок про справжність електронного цифрового підпису й оригінальність електронного документа. Здійснення процесу перевірки справжності електронного цифрового підпису проставленого на електронному документі, відбувається за аналогічною процедурою, як і перевірка справжності власне електронного цифрового підпису.

Крім того, якщо після здійснення перевірки на справжність електронного цифрового підпису, який накладений на електронному документі, завдяки власному коду, що знаходиться в сертифікаті відкритого ключа, буде теж отриманий позитивний результат, то дані про особу-підписувача в такому сертифікаті якраз і зможуть ідентифікувати цю особу. Саме так і відбувається порівняння коду електронного цифрового підпису з особою, яка наклала його на документ.

Здебільшого в установах та організаціях державної форми власності здійснення процесу засвідчення чинності відкритих ключів відбувається виключно завдяки посиленому сертифікату ключа. Натомість усі інші юридичні та фізичні особи можуть навіть і на договірних засадах підтверджувати чинність відкритого ключа саме сертифікатом ключа, який сформований центром сертифікації таких ключів.

У разі виникнення умов, коли згідно з норм законодавства необхідно засвідчити дійсність підпису на документі та відповідності його копій до оригіналу, печаткою, то на такі електронні документи здійснюється накладання ще одного електронного цифрового підпису юридичної особи, що спеціально призначений для таких випадків [104, с. 189].

Водночас існує також технічна можливість, яка дозволяє внести до складу електронного цифрового підпису дані про властивості документа для того, щоб уникнути можливості його зміни. Для здійснення такої можливості переважно використовується термін «дайджест документ», що є унікальною послідовністю символів та однозначно характеризує зміст такого документа. Здебільшого

дайджест є фіксованого розміру та не залежить від розміру документа. Дайджест вкладається до змісту електронного цифрового підпису спільно із інформацією про автора та шифрується разом з нею. Таким чином, електронний цифровий підпис складається з двох компонентів: інформації про автора та дайджеста документа. Загалом їх достатньо для здійснення двостороннього зв'язку, проте до них необхідно додавати ще низку полів, що пов'язані з реєстраційними та організаційними факторами механізму накладання електронного підпису.

Що стосується суб'єктів сфери електронного цифрового підпису, то ними є: підписувачі, користувачі, звичайні й акредитовані центри сертифікації ключів; центральний засвідчувальний орган, засвідчувальні органи виконавчої влади та інші державні органи, а також контрольний орган.

Застосування електронних цифрових підписів суб'єктами електронного документообігу здійснюється для їх ідентифікації і підтвердження справжності даних. Реалізація цих засобів на державному й регіональному рівнях обумовлює загальну архітектуру системи електронного урядування, що являє собою багатокористувальницьку територіально розподілену систему, що функціонує за єдиними правилами. Загалом ця, система має вирішувати такі головні завдання: захист прав користувачів на доступ до необхідної державної інформації; забезпечення конфіденційності та інформаційної безпеки; сприяння залучення громадян до процесу державного управління; оновлення державного управління за допомогою застосування інформаційних технологій, підвищення його ефективності та рівня якості; надання електронних послуг, передусім на засадах єдиного вікна; деперсоніфікація процесу надання послуг задля мінімізації рівня корупції в державних установах; сприяння здійсненню інформаційної взаємодії в органах державної влади і місцевого самоврядування та між ними; забезпечення можливості передачі та зберігання важливих електронних документів тощо [104, с. 11–12].

Своєю чергою потрібно звернути увагу на такий факт, що у відкритому ключі міститься інформація про його власника, проте немає засобів, які б

підтверджували, що ця інформація справжня. Так, за словами П. С. Клімушина, без розв'язання цієї проблеми механізм накладання електронного цифрового підпису неможливо використовувати ні в процесі здійснення електронної комерції, ні електронного документообігу. З огляду на зазначене, автор пропонує залучити додаткову сторону, яка б засвідчувала належність відкритого ключа певній юридичній чи фізичній особам [150, с. 156–157].

Такою стороною є центр сертифікації електронних цифрових підписів, головним завданням роботи якого є перевірка належності відкритого ключа заявника та засвідчення цих дій шляхом додавання власного підпису, що зашифрований своїм закритим ключем до відкритого ключа заявника. Результатом цих дій є те, що кожний, хто бажає взаємодіяти з власником відкритого ключа, зможе з легкістю переглянути засвідчувальний запис, використовуючи відкритий ключ центру.

Моделі системи сертифікації можуть бути двох видів: централізована та децентралізована, які мають відповідно ієрархічний та мережний характер.

Централізована модель складається з одного кореневого уповноваженого центру сертифікації, який для здійснення функцій утворює довірчі центри сертифікації. Загалом кореневий і довірчі центри також можуть засвідчувати й інші відкриті ключі своїм закритим ключем. Водночас відкриті ключі довірчих центрів повинні бути засвідчені закритим ключем вищим (корневим) центром сертифікації.

Децентралізована модель сертифікації ґрунтується на взаємних домовленостях сторін. Тобто дві юридичні чи фізичні особи, які здійснюють електронну ділову співпрацю, можуть взаємно засвідчувати одна одній відкриті ключі, за умов особистої зустрічі та з пред'явленням кожної із них власних установчих документів. Унаслідок цього виникає структура, у якій обидві сторони зв'язані договірними відносинами та здійснюють функції завірительів для свого партнера. Тобто чим більше сертифікатів одержує комерсант від своїх партнерів, тим вищою буде довіра до його відкритого ключа.

Що стосується здійснення перевірки електронного цифрового підпису, то вона відбувається в декілька етапів. Першим етапом є розшифрування підписаного документа його одержувачем завдяки програмному забезпеченню сертифіката відкритого ключа відправника. Другим етапом є обчислення підпису документа завдяки програмному забезпеченню та спеціальній математичній функції. Останнім етапом перевірки електронного цифрового підпису є порівняння підпису на початковому та отриманому документах.

Електронний цифровий підпис засвідчує справжність і цілісність документа. Якщо в процесі пересилання в документ було внесено навіть незначні зміни, то це відразу виявиться.

Саме від побудови й розвитку інфраструктури електронного цифрового підпису і систем електронного документообігу залежать всі інші системи Єдиного інформаційного простору України, такі як: електронний уряд, електронний паспорт, електронна ідентифікаційна картка (електронне посвідчення водія, електронна медична картка, картка медичного страхування) тощо.

Також потрібно виокремити таку функцію електронного цифрового підпису, як фіксація точного часу, коли було накладено електронний цифровий підпис на документ. Це дозволяє абсолютно точно визначити момент часу накладання підпису. Крім того, змінити час неможливо, навіть якщо це хоче зробити особа, яка його наклала. Точне зазначення часу підписання здійснюється шляхом синхронізації спеціальних засобів Центру сертифікації ключів із джерелами точного часу.

Крім того, для забезпечення захищеності даних за допомогою електронного цифрового підпису також застосовується спеціальна функція шифрування. Ця функція забезпечує конфіденційність переданих даних, захист від видозмінення та дозволяє підтвердити авторство документа. Функція шифрування використовує програмні засоби захисту інформації за допомогою криптографії. Вказані засоби сприяють належному формуванню і перевірці

електронного цифрового підпису, а також шифруванню та дешифруванню документів [151, с. 195].

Здійснення криптографічного шифрування електронного цифрового підпису дозволяє підтвердити цілісність електронного документа, тобто захищає його в процесі руху від несанкціонованого відтворення, видозмінення, спотворення чи знищення.

Що стосується захищеності власне електронного цифрового підпису від підробки, то як уже зазначалося, він ґрунтується на використанні технологічних методів і засобів криптографії. Серед таких методів можна назвати алгоритм, що визначений ДСТУ 4145-2002 «Інформаційні технології. Криптографічний захист інформації. Цифровий підпис, що ґрунтується на еліптичних кривих. Формування та перевіряння». Так, наприклад, згідно з положеннями вказаного стандарту, у разі використання цього алгоритму для здійснення створення та перевірки електронного цифрового підпису довжина ключа якого 264 біт, тривалість часу, що необхідний для його злому, застосовуючи найсучасніші методи криптоаналізу, експерти визначили близько 1000 років [94]. Крім того, додатковим засобом захисту особистого ключа є те, що строк його застосування обмежується.

У процесі здійснення практичної діяльності важливим є не лише забезпечувати захист інформаційних даних від незаконних користувачів, а й мати можливість здійснювати перевірку авторства повідомлення. З метою вирішення цих питань було розроблено низку алгоритмів електронного цифрового підпису. Переважна більшість з них основана на принципі використання певної односторонньої функції, яка має секретний ключ FK для формування пари бінарних рядків (M, Q) , де M – електронний документ, а Q – рішення рівняння $FK(Q)M$.

Практика засвідчує, що система електронного цифрового підпису є зручною і корисною, проте вона має бути і надійною, щоб уникати помилок та підтверджувати юридичну силу документа. Надійність цієї системи залежить від багатьох факторів, які можна об'єднати в два наступні: точна ідентифікація

(безпомилкове прочитання ідентифікаційної інформації) та уникнення можливості підробки повідомлення чи документів, які пересилають. Перший фактор незвичайний тим, що важко взяти на себе відповідальність за надійність і безпеку програмної (та апаратної) системи, яка забезпечує електронний цифровий підпис. Тому необхідно забезпечити належний рівень захищеності програмного середовища за допомогою використання програмного захисту, адміністратора безпеки й організаційних обмежень. Особливістю другого фактора є те, що він містить у собі низку чинників (параметрів), найважливішими з яких є надійність: хеш-функції; згортки; алгоритму шифрування відкритого ключа; закритого ключа, що визначається особливостями та надійністю генератора його ключа [416, с. 157, 163].

Для підвищення надійності системи загалом необхідно підвищувати передусім надійність найбільш слабких ланок, якими є ключі шифрування й генератори випадкових послідовностей, завдяки відповідному підвищенню складності та створення комбінацій. Удосконалення сучасної криптографії сприяє розв'язанню проблеми надійності криптографічних засобів захисту інформаційних даних, мінімізувати їх вразливі місця та створювати ефективні хеш-функції, різноманітні алгоритми для шифрування та сучасні генератори псевдовипадкових послідовностей.

У міжнародній практиці питання впровадження електронного цифрового підпису доволі добре розвинуто в країнах Європейського Союзу та США.

Що стосується країн Європейського Союзу, то до 2016 року застосування в них електронного цифрового підпису регламентувалося Директивою Європейського Союзу «Про систему електронних підписів, що застосовується в межах Співтовариства» 1999/93/ЄС, яка встановлювала мінімально необхідні вимоги для використання електронних підписів у повсякденному житті.

Директива закріплює основні правові передумови, що забезпечують повноцінне застосування електронного цифрового підпису в країнах Європейського Союзу. Найбільш пріоритетною з них є надання електронному підпису юридичної і доказової сили. Водночас у преамбулі Директиви

наголошено: якщо використання електронного цифрового підпису відбувається виключно в закритих системах документообігу, то в здійсненні законодавчого регулювання немає потреби. Відповідно до статті 5 Директиви, держави-учасниці мають у законодавчій формі визнати для себе правомірність використання електронного цифрового підпису як доказу під час судового розгляду [370].

Крім того, ця Директива спрямована на забезпечення широкого застосування та юридичного визнання електронних цифрових підписів у межах Європейського Союзу. Тут електронні підписи, які використовуються виключно в межах співтовариства та базуються на добровільних домовленостях у межах приватного права між визначеним колом учасників, не потребують здійснення нормативного забезпечення. Свобода сторін домовлятися між собою щодо умов прийняття інформації, підписаної в електронній формі, повинна поважатися настільки, наскільки це дозволено національним законодавством.

Відповідно до тексту Директиви, електронні цифрові підписи використовуватимуться в державному секторі в межах національних органів управління та органів управління Співтовариства, а також під час обміну інформацією між самими цими органами управління та між ними та громадянами або суб'єктами економічної діяльності, наприклад, у сфері державних закупівель, оподаткування, соціальному забезпеченні, системах охорони здоров'я та здійснення правосуддя.

Загалом можна сказати, що головною метою цієї Директиви є полегшення застосування електронних цифрових підписів та сприяння їх юридичному визнанню.

2014 року Європейським Парламентом та Радою було ухвалено Регламент Європейського Союзу № 910/2014 «Про електронну ідентифікацію та довірчі послуги для електронних транзакцій на внутрішньому ринку та скасування попередньої Директиви 1999/93/ЄС», який став чинним лише 2016 року [542].

Згідно з текстом преамбули, головними причинами ухвалення вказаного Регламенту на заміну Директиви 1999/93/ЄС вважається необхідність підвищення рівня довіри до процесу електронних транзакцій за допомогою впровадження загальних принципів безпечних електронних операцій у процесі взаємодії між громадянами, бізнесом та органами влади, що в результаті має сприяти підвищенню ефективності функціонування публічних та приватних онлайн-сервісів, електронного бізнесу й електронної комерції.

Метою прийняття цього Регламенту є забезпечення наближення законодавства країн-членів Європейського Союзу в цій галузі для усунення наявних бар'єрів транскордонного використання засобів електронної ідентифікації в країнах-членах, принаймні для публічних сервісів.

Так, у ст. 6 Регламенту встановлено, що у випадку, якщо електронна ідентифікація закріплена в національному законодавстві чи в адміністративній практиці для здійснення доступу до необхідних публічних послуг, які надаються органом публічної влади однієї з країн-членів співтовариства, то в такій країні повинні визнаватися засоби електронної ідентифікації, що видані в іншій країні-члені, за умови дотримання наступних умов: засоби електронної ідентифікації повинні бути видані за її схемою та яка включена до переліку, опублікованого Європейською комісією; рівень засвідчення засобу електронної ідентифікації має відповідати або перевищувати рівень засвідчення, що вимагається певним органом публічного сектору (державним, регіональним або місцевим органом влади, установою, організацією, діяльність якої регламентується нормами публічного або приватного права та яка уповноважена хоча б одним з перерахованих органів влади, установою чи організацією на надання публічних послуг, який діє за таким повноваженням) для доступу до публічної послуги онлайн у такій країні та за умови, що такий рівень засвідчення є суттєвим чи високим; орган публічного сектору застосовує суттєвий чи високий рівень засвідчення доступу до послуги в онлайн режимі.

Тобто засоби електронної ідентифікації, які видані за її схемою, включеної до списку, опублікованого Європейською комісією, та які

відповідають рівню засвідчення, можуть бути визнані органами публічного сектору для цілей транскордонної автентифікації для онлайн-послуг, що надаються такими органами.

Регламент виокремлює три окремі види електронного цифрового підпису:

- 1) електронний цифровий підпис – це інформаційні дані, що додані чи логічно поєднанні з іншими такими ж даними та які застосовуються підписантом для накладення підпису;
- 2) покращений електронний підпис – це підпис, який повинен відповідати таким вимогам: унікально пов'язаний з підписантом; здатен ідентифікувати підписанта; створений з використанням відомостей, що перебувають під особистим контролем підписанта для його створення; пов'язаний з інформацією, для підписання якої цей підпис використовується, таким чином, щоб можливо було виявити всі зміни в цій інформації;

кваліфікований електронний підпис – це удосконалений підпис, який сформовано кваліфікованим засобом його створення та який базується на кваліфікованому сертифікаті саме для такого типу підпису.

На відміну від України, Регламент Європейського Союзу прямо передбачає обов'язкове визнання кваліфікованих електронних цифрових підписів, заснованих на кваліфікованому сертифікаті, що виданий у будь-якій іншій країні Європейського Союзу. Тобто, згідно зі ст. 25 Регламенту, кваліфікований електронний цифровий підпис, оснований на кваліфікованому сертифікаті, який виданий в одній країні-члені Європейського Союзу має визнаватися кваліфікованим електронним цифровим підписом у всіх інших країнах-членах.

Також у тексті Регламенту закріплено поняття електронної печатки, що використовується в процесі надання публічних послуг, а також визначено порядок і можливі юридичні наслідки її застосування. Електронна печатка становить набір електронних даних, що логічно пов'язані й додаються до інших даних такої самої форми, яка засвідчує походження та цілісність інформаційних даних. Водночас покращена електронна печатка – це печатка, яка повинна відповідати таким вимогам: має унікальний взаємозв'язок з

юридичною особою, яка її створила; може ідентифікувати створювача печатки; створена на основі відомостей, які перебувають під особистим контролем створювача печатки; пов'язана з інформацією, яку вона засвідчує так, щоб можливо було виявити всі зміни в цій інформації.

Кваліфікована електронна печатка – це печатка, що створена за допомогою спеціального пристрою для її створення та ґрунтується на кваліфікованому сертифікаті для електронних печаток. Аналогічно електронному підпису правові наслідки використання електронної печатки не можуть бути відхилені лише на тій підставі, що вона існує в електронному форматі або не відповідає встановленим вимогам, які ставляться до кваліфікованої електронної печатки. Причому, як і у випадку з кваліфікованим електронним підписом, кваліфікована електронна печатка, основана на кваліфікованому сертифікаті, виданому в одній країні-члені Європейського Союзу, має визнаватися в такій якості й у всіх інших країнах-членах співтовариства.

З огляду на зміст Регламенту, головним призначенням електронної печатки є її використання в процесі надання публічних послуг. Крім того, Регламентом запроваджено такі інструменти, як електронний штамп часу, служба електронної зареєстрованої доставки та автентифікації Інтернет-сайту.

Електронний штамп часу здійснює підтвердження точного часу, дати, а також цілісності даних, з якими пов'язаний цей час і дата. Служба електронної зареєстрованої доставки є підтвердженням цілісності інформаційних даних, яка відправлена ідентифікованим відправником, її одержання ідентифікованим адресатом і точність дати й часу відправки та одержання. Сертифікат автентифікації Інтернет-сайту повинен підтверджувати таку автентифікацію Інтернет-сайту та його зв'язок з фізичною чи юридичною особою, якій видано відповідний сертифікат.

З цього приводу слушною є точка зору Д. В. Бойка стосовно того, що вказаний Регламент покликаний закласти підвалини для створення єдиного інформаційно-цифрового ринку та сучасного електронного урядування в

країнах-членах Європейського Союзу завдяки використанню електронних підписів, що стають критично важливим елементом для розвитку [31, с. 97–101].

Загалом гармонізовані критерії електронних цифрових підписів сприятимуть збереженню узгодженої законодавчої бази в усіх країнах Європейського Союзу. Обмін електронною інформацією та здійснення електронної торгівлі актуалізують необхідність електронних цифрових підписів та пов'язаних з ними послуг, які роблять можливим засвідчення автентичності інформаційних даних. Чітка політика Європейського Союзу щодо поставлених вимог до процесу накладання електронних підписів значно посилить довіру й загальне визнання сучасних технологій.

Якщо говорити про міжнародні документи (включаючи нормативно-правові акти зарубіжних держав) у галузі інформаційних технологій, то можна стверджувати, що на сьогодні у світі існує масивна законодавча база, що здійснює регулювання зазначених вище питань. Таким чином, пропонуємо стислий перелік найбільш успішних країн з цієї проблематики.

Австрія є однією з перших країн-членів ЄС, у якій було прийнято Закон «Про електронний підпис». Так, згідно зі ст. 2 цього Закону, електронним підписом вважають набір електронних даних, який додано до інших таких самих даних або логічно з'єднаний з останніми та який слугує для здійснення аутентифікації останніх або ідентифікації особи підписанта. Вважається, що австрійський Закон повністю ґрунтується на Директиві Європейського Союзу про електронні підписи і Австрія стала першим членом Союзу, яка здійснила імплементацію цієї Директиви.

У Франції для отримання певних електронних державних послуг потрібно обов'язково користуватися електронним цифровим підписом. Крім того, відповідні цифрові сертифікати повинні бути видані авторизованими провайдерами сертифікатів (Certification Service Providers – CSP), які є подібними до українських акредитованих центрів, що здійснюють сертифікацію ключів [104, с. 132].

Відповідно до ст. 2 Закону «Про цифровий підпис» Федеративної Республіки Німеччини, цифровий підпис – це створена завдяки приватному ключу печатка до цифрових даних, яка використовує відповідний відкритий ключ, що забезпечений сертифікатом ключа підпису та виданий сертифікаційним центром чи державною установою, дозволяє визначити власника ключа підпису й достовірність даних. У Німеччині цифровий підпис, закодований на спеціальній смарт-картці та видається і засвідчується вповноваженими органами [510].

Серед тих функцій, що вже доступні громадянам, які отримали смарт-картку, є можливість в режимі онлайн вирішити всі формальності, які виникають, наприклад, під час переїзду, причому в загальному пакеті, з усіма причетними до цього сторонами: поштою, енергопостачальниками, управліннями з реєстрації мешканців.

В Естонії система електронних цифрових підписів є також доволі поширеною, наприклад, вона використовує програму ID-карт, якими володіє більша частина населення країни. За допомогою електронного цифрового підпису ще в березні 2007 року були проведені вибори до місцевого парламенту – Рійгикогу. Під час голосування електронний цифровий підпис використали 400 000 осіб. Крім того, за допомогою ID-карти можна відправити податкову декларацію, митну декларацію, різні анкети, як у місцеві органи самоврядування, так і в державні органи. Усе це здійснюється через центральний цивільний портал Eesti.ee. Проте слід зауважити, що ця ID-карта є загальнообов'язковою для всіх мешканців Естонії починаючи з 15 років, які проживають тимчасово чи постійно на її території [20, с. 139].

Водночас Латвійський державний центр радіо і телебачення (LVRTC) у 2014 році розробив нову унікальну технологію електронного цифрового підпису – eParaksts. Особливість її використання полягає в тому, що застосування електронного цифрового підпису в мережі Інтернет можливе без смарт-карти, без спеціального пристосування та програмного забезпечення. Підписом можна користуватися з будь-якого пристрою: смартфона,

комп'ютера, планшетного комп'ютера. Підписаний електронним цифровим підписом документ створюється протягом декількох хвилин, а адресат може отримати документ електронною поштою [41].

У Австралії Закон «Про цифровий підпис» був прийнятий 2003 року, у якому вона прирівняла до цифрового підпису відбиток пальця, голос, знімок роговиці ока та інші форми біометричних технологій [98, с. 76].

У Західній Європі та США існують три підходи до визначення цифрового підпису. Перший передбачає, що всі електронні підписи повинні відповідати законодавчим вимогам про підпис. Другий – електронний підпис має юридичну силу лише в тому разі, якщо він: 1) дійсно належить особі, яка ним користується; 2) може бути перевірений; 3) перебуває винятково під контролем особи, що ним користується; 4) пов'язаний з інформацією таким чином, що у випадку зміни інформації він втрачає чинність. Третій підхід передбачає, що вимогам про законність підпису відповідають лише електронні цифрові підписи, виготовлені з використанням шифрувальної криптографічної технології [58, с. 160].

Підсумовуючи дослідження міжнародної практики функціонування електронного цифрового підпису, потрібно погодитись з думкою О. С. Гиляки, який вважає, що практичне використання електронного цифрового підпису обмежується інтероперабельністю, яка виражається в обмежених можливостях для використання електронного цифрового підпису як на міжнародному, так і на національному рівнях. Вирішення цієї ситуації можливе лише за наявності відповідного правового врегулювання наявних вимог щодо сумісності програмних та програмно-апаратних продуктів різних виробників [58, с. 164].

Вивчення закордонного досвіду щодо правового регулювання застосування електронного цифрового підпису дало можливість виявити сильні й слабкі сторони вітчизняного законодавства в цій галузі та вдосконалити практику його застосування в майбутньому.

Крім того, закони про електронний цифровий підпис різних країн мають спільні риси: вони визначають засвідчують (сертифікують) центри, порядок

видачі, призупинення та скасування сертифікатів, а також правила, що стосуються дійсності цифрового підпису. Закони цієї групи загалом є досить технічними. Найчастіше разом із законом діють підзаконні акти, які містять низку технічних параметрів (наприклад, максимальний обсяг відкритого ключа).

В Україні технології, що дають змогу з високою достовірністю замінити власноручний підпис на паперовому оригіналі електронним цифровим підписом під електронним документом, давно відомі й активно використовуються в українській діловій практиці. Ще задовго до прийняття Закону України «Про електронний цифровий підпис» існувала можливість для його використання в межах корпоративних мереж, але за наявності відповідного договору або відомчих інструкцій [146, с. 64].

На сучасному етапі інформатизації нашої держави першочергове значення відіграють закони України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» 2007 року [324], «Про доступ до публічної інформації» 2011 року [44], «Про захист персональних даних» 2010 року [342], «Про адміністративні послуги» 2012 року [307] тощо. Крім того, у контексті запланованого вступу України до Європейського Союзу також варто зауважити, що існують два європейські закони, які вважаються зразками та є рекомендованими для використання всім країнам, які прагнуть долучитися до європейського електронного простору. Це Директива про електронну комерцію [472] і Директива про електронний цифровий підпис [471]. Деякі країни приймають ці директиви без змін або вносять у них незначні корективи, які відображають певні національні особливості. Саме тому їх прийняття має позитивне значення та сприяє процесу розвитку і поширенню електронно-цифрового підпису.

Також необхідно розмежувати поняття електронного підпису та електронного цифрового підпису. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про електронний цифровий підпис», електронним підписом є інформаційні дані електронної форми, які можуть додаватися до інших даних або є логічно з ними

пов'язаними та головним призначенням яких є ідентифікація підписувача. Цим же Законом визначено і поняття електронного цифрового підпису, відповідно до якого це – один з видів електронного підпису, що створюється завдяки використанню криптографічної трансформації комплексу електронних даних, що додається до такого комплексу чи логічно може з ним поєднуватися та засвідчує його цілісність й ідентифікує підписувача. Крім того, накладання електронного цифрового підпису здійснюється завдяки використанню особистого ключа, а перевіряється за допомогою відкритого ключа, який своєю чергою прирівнюється за правовим статусом до власноручного підпису [313]. Головною метою розробки цього Закону є гармонізація законодавства України та Європейського Союзу.

Особистим ключем є величина криптографічного алгоритму, яка забезпечує формування такого підпису та доступна лише підписувачу. Натомість відкритий ключ – це величина криптографічного алгоритму, яка забезпечує перевірку такого підпису й доступна суб'єктам відносин цієї сфери.

Що стосується відкритого ключа, то в законодавстві України не закріплено вимог до форми їх зберігання. Такий ключ може зберігатися, наприклад, на папері – у вигляді запису відповідного коду, або на традиційних електронних носіях інформаційних даних – дискетах, дисках, флеш-картах, апаратних носіях тощо. Нині уже присутні та доступні, апаратні носії ключових інформаційних даних, які призначені для збереження і подальшого використання відкритого ключа та апаратного здійснення криптографічних перетворень, і які виготовляються у формі флеш-картка з USB-інтерфейсом.

Апаратні носії ключових інформаційних даних спрямовані на захист процесу здійснення криптографічних перетворень, які виконуються з використанням особистого ключа, а також захищають від незаконного доступу до нього з боку апаратно-програмної сфери комп'ютера.

Згідно зі ст. 2 цього Закону, до суб'єктів правових відносин сфери реалізації послуг з електронного цифрового підпису належать: центральний засвідчувальний орган; засвідчувальний центр органу виконавчої влади або

будь-якого іншого державного органу; орган що здійснює контроль; центр здійснення сертифікації ключів; акредитований центр здійснення сертифікації ключів; особа яка наклала підпис (підписувач); користувач. Крім того, перелічені суб'єкти виконують й певні функції.

Так, наприклад, за виконання функцій центрального засвідчувального органу відповідає Державний департамент з питань зв'язку та інформатизації Міністерства інфраструктури України. До основних його функцій належать: проведення акредитації центрів, які здійснюють сертифікацію ключів; формування і видання посилених сертифікатів; блокування, скасування та поновлення посилених сертифікатів; ведення електронних реєстрів усіх чинних, заблокованих і скасованих посилених сертифікатів; забезпечення постійного доступу до посилених сертифікатів та електронних реєстрів тощо [436].

Основним питанням, яке має бути вирішене цим законом, є забезпечення повноцінного процесу роботи центрів сертифікації ключів, які в Україні надають послуги у сфері електронного цифрового підпису. Відповідно до ч. 1 ст. 8 цього Закону, центром сертифікації ключів є юридичні та фізичні особи, які здійснюють підприємницьку діяльність, надають послуги щодо електронного цифрового підпису та зареєстрували власний відкритий ключ у центральному засвідчувальному органі чи засвідчувальному центрі з дотриманням усіх вимог ст. 6 цього Закону.

Тобто за наявності розвинутої структури відкритого ключа фізичні чи юридичні особи, які виявили бажання застосовувати у своїй діяльності електронний цифровий підпис, можуть звернутися до визначеного центру сертифікації ключів або до його повноважного представника, який в ході процедури реєстрації здійснює ідентифікацію заявника і одержаних від нього даних, необхідних для створення сертифіката відкритого ключа. Далі центр сертифікації ключів формує сертифікат відкритого ключа особи, яка наклала підпис у формі документа, завіреного своїм підписом. Обов'язковим елементом цього документа є відкритий ключ особи, яка наклала підпис. Після

формування центром сертифікації ключів сертифіката відкритого ключа він надає його підписувачу [106, с. 31].

Загалом процес діяльності центру сертифікації ключів спрямований на здійснення організації та функціонування таких центрів і належить до сфери забезпечення криптографічного захисту інформаційних даних та обов'язково підлягає ліцензуванню. Як відомо, здійснення реєстрації центрів сертифікації ключів та видачу сертифікатів ключів таких центрів покладено на центральний засвідчуючий орган. Саме тому у 2003 році в Україні було засновано Державне підприємство під назвою «Українські спеціальні системи». Основними його послугами, є: генерація особистих та відкритих ключів абонентів; здійснення послуг блокування і поновлення сертифікатів абонентів; виконання перевірки статусу сертифіката в онлайн режимі; надання послуги формування та перевірки наявності позначки часу; засвідчення достовірності електронного цифрового підпису на електронному документі. Так, наприклад, перше в Україні свідоцтво про акредитацію центру сертифікації ключів електронного цифрового підпису було надано фірмі «Українські національні інформаційні системи» [20, с. 137].

У ст. 6 цього Закону також зазначено, що електронний цифровий підпис є обов'язковим реквізитом електронного документа, завдяки якому можливо ідентифікувати особу, яка наклала підпис, і підтвердити цілісність документа. Кінцевим етапом формування електронного документа є накладанням електронного цифрового підпису. Проте необхідно наголосити, що лише електронний цифровий підпис має правовий статус власноручного підпису чи печатки, оскільки всі інші види електронних підписів такого статусу не мають.

Що стосується процедури акредитації центрів сертифікації ключів, то вона визначена в ст. 9 Закону, де закріплено, що акредитований центр сертифікації ключів, має бути акредитований виключно в установленому законодавством порядку. Власне процедура акредитації документально засвідчує компетентність таких центрів здійснювати діяльність, яка пов'язана з обслуговуванням та забезпеченням належного процесу роботи посиленого

сертифіката відкритого ключа. Водночас акредитований центр повинен виконувати всі вимоги, що встановлені для таких центрів, та має використовувати надійні засоби під час надання послуг у сфері електронного цифрового підпису [313].

Згодом, 2004 року, на виконання постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку акредитації центру сертифікації ключів» [329] Департамент спеціальних телекомунікаційних систем та захисту інформації Служби безпеки України, правонаступником якого стала Адміністрація Держспецзв'язку, видав наказ, яким затверджено Правила посиленої сертифікації [338], що визначили перелік вимог до акредитованого центру сертифікації ключів у процесі обслуговування такими центрами посиленого сертифіката відкритого ключа та належного забезпечення їх застосування. Відповідно цього Порядку та з метою створення можливості технологічної сумісності програмно-технічних комплексних груп акредитованого центру сертифікації ключів і засобів електронного цифрового підпису спільним наказом Держкомінформнауки та Держспецзв'язку було затверджено «Технічні специфікації форматів представлення базових об'єктів національної системи електронного цифрового підпису» [340].

2005 року було введено в дію Центральний засвідчувальний орган при Міністерстві транспорту та зв'язку України, який є головною частиною в структурі Національної системи електронного цифрового підпису. Загалом виключно за допомогою Центрального засвідчувального органу можлива реалізація юридично значущих електронних послуг, процесу електронної звітності перед державними органами, електронного документообігу в державних і комерційних структурах, електронної взаємодії між громадянами та державою. Головним функціями та обов'язками цього органу є: здійснення реєстрації засвідчувальних центрів усіх органів державної влади; здійснення акредитації центрів сертифікації ключів; здійснення видачі, оформлення та скасування свідоцтв; ведення електронних реєстрів сертифікатів; здійснення

консультування з найбільш актуальних питань; надання пропозицій з приводу вдосконалення законодавства в галузі електронного цифрового підпису тощо.

Так, наприклад, в Україні перший центр, який повноцінно міг здійснювати сертифікацію ключів, було акредитовано в січні 2006 року.

Слід зазначити, що акредитований центр у процесі здійснення своїх функцій має дотримуватися таких вимог: встановлювати згідно з нормами законодавства осіб, які звернулися для створення сертифіката; здійснювати перевірку даних, що обов'язкові для створення сертифіката; вести реєстраційний облік звернень, на основі яких створені сертифікати; визначати належність особистого ключа та його відповідність відкритому ключу підписувача, за умов, що їх створення відбувалося неакредитованим центром [226, с. 17].

Відповідно до даних Центрального засвідчувального органу, з моменту прийняття Закону України «Про електронний цифровий підпис» в Україні було створено загалом 38 центрів, з яких функціонували 30, серед яких 9 звичайних центрів сертифікації ключів і 21 акредитаційний центр. Крім того, 10 з 21 акредитаційних центрів та 3 з 9 звичайних центрів створено органами державної влади та державними підприємствами [108].

Проте станом на квітень 2023 року в Україні електронні довірчі послуги можуть надавати 19 кваліфікованих центрів (надавачів), а саме: Акціонерне товариство – комерційний банк «Приватбанк»; військова частина 2428; Генеральний штаб Збройних Сил України; Офіс Генерального прокурора; Державна казначейська служба України; Акціонерне товариство «Оператор ринку»; державне підприємство «ДІА»; державне підприємство «Українські спеціальні системи»; Державна податкова служба України; Міністерство внутрішніх справ України; Національний банк України; Акціонерне товариство «Державний ощадний банк України»; товариство з обмеженою відповідальністю «Арт-мастер»; товариство з обмеженою відповідальністю «Інтер-Метл»; товариство з обмеженою відповідальністю «Центр сертифікації ключів «Україна»; філія «Головний інформаційно-обчислювальний центр»

акціонерного товариства «Українська залізниця»; товариство з обмеженою відповідальністю «ДЕПОЗИТ САЙН»; товариство з обмеженою відповідальністю «Вчасно сервіс»; товариство з обмеженою відповідальністю «Лайф» [143].

За словами Д. В. Бойка, створення та діяльність центрів сертифікації ключів і акредитаційних центрів сертифікації ключів в Україні є недостатньо прозорим, оскільки регламентується численними неупорядкованими нормами, часто встановленими навіть незареєстрованими нормативними актами в Міністерстві юстиції України. Причому технічні регламенти визначаються нормативними документами, створеними ще 1999 року. Питання узгодження таких стандартів із запровадженими в Європейському Союзі сучасними технічними стандартами взагалі залишається за кадром [31, с. 97–101].

В Україні національну систему електронного цифрового підпису становлять: центральний засвідчувальний орган, який здійснює акредитацію центрів сертифікації ключів і забезпечує постійний (цілодобовий) доступ до всіх електронних реєстрів; контролюючий орган, а саме центральний орган виконавчої влади в галузі криптографічного захисту інформації, який наділений повноваженнями здійснювати перевірку дотримання вимог визначених Законом України «Про електронний цифровий підпис»; центр сертифікації ключів, що надає послуги в галузі електронного цифрового підпису [440].

Загалом склалася думка, що в Законі «Про електронний цифровий підпис» закладена концептуальна ідея щодо процесу використання і застосування електронного цифрового підпису в межах спеціально створеної та чітко регламентованої обов'язкової державної системи сертифікації [313]. Така ідея передусім ставить за пріоритет безпеку та надійність процесу застосування електронних цифрових підписів. Вона є необхідною, особливо за умов існування можливих випадків фальсифікації таких підписів і, як наслідок, збитків для всіх сторін, які його використовують. Реальність цих загроз є фактично доведеною стрімким розвитком і поширенням кіберзлочинності, особливо у фінансовій сфері [98, с. 76].

Саме тому доцільно звернути увагу на правові наслідки наявних випадків відсутності чи фальсифікації електронного цифрового підпису. З цього приводу судова практика України налічує чимало прикладів розгляду справ щодо визнання недійсності електронного цифрового підпису. Так, наприклад, одне з товариств подало позов до господарського суду з вимогою щодо визнання недійсності електронного цифрового підпису, який був сформований акредитованим центром сертифікації ключів. В обґрунтуванні своїх вимог позивач здійснював посилення на факт фальсифікації сумнівного підпису в електронній формі та зазначав, що такий підпис створено відповідачем з порушеннями ст. 2, 3, 4, 9 Закону України «Про електронний цифровий підпис». Згідно з висновком суду, оскаржуваний електронний цифровий підпис є способом для ідентифікації особи в процесі здійснення електронного документообігу, проте він не є правочином з позиції ст. 202 ЦК України, а отже, він не визнається недійсним у судовому порядку [433].

У такому випадку доречно з'ясувати правові наслідки з приводу відсутності чи фальсифікації сумнівного електронного підпису для здійснення правочину. У ч. 2 ст. 207 ЦК України визначено, що правочин визнається вчиненим у письмовій формі за умов, що він підписаний його стороною (сторонами). Тобто у випадку відсутності чи фальсифікації підпису, можна говорити, що такий правочин не був здійснений в письмовій формі. Таким чином, недодержання сторонами визначеної письмової форми здійснення правочину, що визначена законом, не є наслідком для визнання його недійсності, окрім випадків, що передбачені законом [437].

Крім того, наявна жорстко регламентована державна обов'язкова система здійснення сертифікації цифрових електронних підписів окреслює межі їх використання на території України. Тобто поряд з потенційною можливістю забезпечення високого ступеня безпеки й надійності використання електронних підписів такий підхід ускладнить можливість міжнародного співробітництва в цій сфері діяльності. Зокрема, це може стати істотною перешкодою для українських підприємців під час здійснення міжнародної електронної торгівлі.

Також варта уваги постанова Кабінету Міністрів України № 1452 від 28 жовтня 2004 року «Про затвердження Порядку застосування електронного цифрового підпису органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями державної форми власності», згідно з якою електронний цифровий підпис застосовується: для складання електронного документа, який відповідно до передбачених законодавством випадків не може бути оригіналом; для здійснення правочинів, загальна сума яких перевищує 1 млн грн [333].

Слід зауважити, що відповідно до цієї постанови, зазначені в її назві установи застосовують електронну печатку, але лише за наявності в таких установах відповідної печатки, яка використовується для паперових документів [333].

Тобто в разі потреби засвідчення згідно з вимогами законодавства справжності підпису саме печаткою на документі та відповідності копій документа оригіналу, використовується спеціально призначений електронний цифровий підпис, що іменується електронною печаткою. Хоча із виключно технологічної позиції електронний цифровий підпис і електронна печатка є абсолютно аналогічними, де одночасна присутність цих обох об'єктів у тексті законодавства про електронний документ викликана різноманітними функціями, які мають забезпечуватися за їх сприяння, і викликано, зокрема, існуванням двох відмінних типів суб'єктів, яких, наприклад, можна назвати «директор» і «секретар». Представник першого типу суб'єктів підписує документ, а представник другого – скріплює підпис печаткою.

Вважається, що використання електронного цифрового підпису та електронної печатки окремо дасть можливість використовувати електронний документ у процесі проведення виборів на різних державних рівнях. За таких обставин стане можливим оперативніше отримання Центральною виборчою комісією протоколів від виборчих комісій саме в електронній формі, які міститимуть поряд з електронним цифровим підписом також й електронну печатку. Такі протоколи матимуть рівну силу за юридичним статусом з

паперовими документами, на яких проставлені власноручні підписи, скріплені мокрою печаткою на папері [106, с. 23].

Національне законодавство України щодо забезпечення упровадження електронного цифрового підпису базується на таких основних принципах: відсутність дискримінації електронної форми документа стосовно паперової форми; встановлення загальних правил та умов ототожнення електронного цифрового підпису стосовно власноручного підпису; існування можливості за домовленістю встановлювати інші умови для застосування та визнання електронного цифрового підпису, ніж ті, що визначені законодавством; можливість добровільної акредитації провайдерів послуг, які здійснюють сертифікації ключів; формування системи контролю над процесом діяльності інфраструктур із сертифікації ключів [150, с. 158].

Так, користувач (абонент), заходячи на державні сайти, може верифікуватися трьома варіантами: використовуючи електронний цифровий підпис, BankID чи MobileID. Вважається, що процедура ідентифікації за допомогою електронного цифрового підпису складніша за інші альтернативні процедури, тому зазвичай рідко застосовується громадянами [204, с. 255].

Нині в Україні для визначення можливих алгоритмів створення та перевірки діяльності електронного цифрового підпису використовуються два стандарти: міжнародний стандарт – ГОСТ 34.310-95 «Информационная технология. Процедура выработки и проверки цифровой подписи на базе асимметричного криптографического алгоритма» та український стандарт – ДСТУ 4145-2002 «Інформаційні технології. Криптографічний захист інформації. Цифровий підпис, що ґрунтується на еліптичних кривих. Формування та перевіряння» [8].

Варто констатувати схвальні ініціативи попереднього Президента України П. О. Порошенка, на які слушно звертає увагу О. А. Серенок: ініціатива Digital Ukraine; відкриті дані; електронні петиції і звернення; реформа сфери електронного цифрового підпису; хмарні технології тощо [405, с. 8]. Зокрема, Digital Ukraine передбачає створення юридичного фундаменту

для впровадження сучасних інформаційних технологій у державному секторі та надання цифрових сервісів громадянам і бізнесу. Асоціація системних інтеграторів України «Digital Ukraine», що була заснована 2014 року, є недержавною некомерційною організацією. Головна мета її діяльності – сприяння формуванню в Україні соціально, економічно, технологічно й політично розвинутого середовища, яке забезпечує розвиток інновацій та інформаційних індустрій, цифрових і комунікаційних технологій, утворенню нових робочих місць та економічному зростанню нашої країни [21]. З огляду на зазначене, діяльність Асоціації передусім спрямована на розвиток інформаційних технологій бізнесу, розробку дієвої стратегії розвитку сучасних інформаційних технологій у державних органах влади України та виконання освітньої функції, у межах якої визначено різні програмні ініціативи.

2015 року Законом України «Про електронну комерцію» було суттєво спрощено укладання електронних правочинів у галузі електронної комерції та розширено можливості прийняття (акцепту) комерційних пропозицій щодо укладання електронного правочину. Так, відповідно до ст. 12 зазначеного Закону, під час здійснення підписання електронного правочину використовують такі засоби: електронний підпис чи електронний цифровий підпис, але за умови використання цих засобів всіма сторонами цього правочину; електронний підпис з одноразовим ідентифікатором, що становить набір електронних даних у форматі алфавітно-цифрової послідовності; аналог власноручного підпису (факсимільоване відтворення підпису з використанням засобів механічного чи іншого копіювання) [315].

Нині в Україні одержати електронний підпис згідно з даними порталу послуг «Дія» можна якщо звернутись до будь-якого акредитованого центру сертифікації ключів та надати заповнений реєстраційний бланк, паспортні дані й ідентифікаційний номер. Зберігати електронний ключ рекомендовано на змінному носій інформації (флеш-накопичувач). Одержати електронний підпис можливо як платно, так і безкоштовно. Для безкоштовного отримання необхідно звернувшись до Інформаційно-довідкового департаменту Державної

податкової служби, Міністерства внутрішніх справ України або Приватбанку. Термін дії електронного підпису становить від 1 до 2 років. Для продовження його використання необхідно здійснити поновлення строку його дії онлайн на офіційному вебсайті надавача [448].

В Україні на сьогодні акредитованими центрами сертифікації ключів видано вже значну кількість посилених сертифікатів ключів. Крім того, значна частина суб'єктів підприємницької діяльності надсилають звіти в податкову державну адміністрацію в електронному форматі. Також більшість центральних і місцевих органів державної влади застосовують електронний цифровий підпис у процесі надсилання та отримання електронних документів.

Так, серед науковців і дослідників цієї проблематики існує думка стосовно того, що особа, яка має електронний цифровий підпис, з легкістю зможе здійснювати моніторинг своїх звернень до органів пенсійного Фонду України. Згодом планується створення можливості для дистанційного перегляду особами своєї електронної пенсійної справи. Можна буде спокійно в домашніх умовах самому відкрити власну пенсійну справу та переглянути, чи все правильно зафіксовано, чи всі періоди вашої трудової діяльності там є, а якщо виникли запитання, то надіслати їх у Фонд, скориставшись можливостями вебпорталу та власним електронним цифровим підписом.

Попри достатньо високий рівень використання в Україні механізму електронної ідентифікації на основі електронного цифрового підпису, його використання спрямоване на вирішення переважно лише одного завдання – подання електронних звітів суб'єктами підприємництва у фіскальні органи, пенсійного фонду та органи статистики.

В Україні за основу побудови національної інфраструктури електронного цифрового підпису необхідно взяти рекомендації і стандарти інфраструктури відкритих ключів Європейського Союзу (Public key infrastructure, PKI). Така PKI повинна об'єднати державний і недержавний сектори інфраструктури цифрового підпису в Україні, зокрема банківський сектор, фондовий ринок, електронну комерцію так, щоб забезпечити інтеграцію і високий рівень

довірчих стосунків на основі використання надійних криптографічних алгоритмів.

Аналіз національної та міжнародної законодавчої бази свідчить про наявність різних підходів у регулюванні процесу застосування електронного цифрового підпису. Наріжним каменем такого розходження є цільове призначення його застосування – внутрішньодержавне чи міжнародне.

Загалом можна з упевненістю стверджувати, що електронний цифровий підпис має низку позитивних властивостей, а саме: всебічна економія ресурсів та часу; простота і зручність використання; сучасність; високий рівень захисту документів; масштабність використання різних засобів створення; багатофункціональність діяльності; автоматизованість механізму роботи; гарантованість оригінальності переданої інформації; легітимність; юридична значущість.

Також застосування електронного підпису дає можливість: 1) контролювати цілісність переданих документів; 2) захищати від видозмін (підроблення) документи; 3) унеможливити відмову від підпису його автора; 4) доказово підтверджувати авторство документа.

На думку експертів, найперспективнішими напрямками розвитку цього інструменту є укладення договорів між підприємствами різних форм власності. Саме масове впровадження електронного цифрового підпису дозволить значною мірою автоматизувати документообіг, виключивши з процесу підготовки й передачі інформації операціоністів. Відповідальним особам у компаніях буде достатньо лише ознайомитися зі створеною системою документом і дати згоду на подальші дії.

За словами П. С. Клімушина, набори електронного цифрового підпису створюють на основі модульного принципу, який сприяє розвитку здорової конкуренції між розробників таких наборів. Водночас для створення надійних електронних цифрових підписів потрібно використовувати лише у визначених комбінаціях сертифіковані набори підпису [150, с. 166].

Проте в Україні не регламентовано використання й опис наборів підпису. Унаслідок цього засоби електронного цифрового підпису створюються під ключ без налагодження їх модульної структури, базуючись на національних алгоритмах підписування й геш-функціях, що не дають змоги сертифікуватися з жодною країною світу.

На думку П. С. Клімушина, національна система електронного цифрового підпису має два основні недоліки. Перший виявляється у відсутності прямого контакту семантики процесів електронного урядування з електронним цифровим підписом, оскільки семантика розпізнається побічно, через контекст трансакції. Другим недоліком цієї системи є недостатня визначеність механізмів як внутрішньої, так і зовнішньої кроссертифікації, яка забезпечує довіру між користувачами (абонентами) різних систем, що стала причиною відомчого формування розрізнених систем електронного цифрового підпису [150, с. 175].

Таким чином, національні стандарти електронного цифрового підпису та шифрування електронних документів можуть використовуватися лише в межах держави з метою забезпечення національної безпеки, і не можуть застосовуватися в міждержавних відносинах.

Також П. С. Клімушин вважає, що порядок розвитку інфраструктури електронного цифрового підпису та документообігу, що існує на сьогодні в Україні, не лише не наблизив, а навіть віддалив Україну від європейського та світового інформаційного суспільства через низку обставин, а саме: невідповідність українського законодавства у сфері електронного цифрового підпису й електронного документообігу європейському, зокрема директиві 1999/93/ЕС; стандарти електронного цифрового підпису, які рекомендовані для застосування в Україні відповідним уповноваженим державним органом у сфері криптографічного захисту інформаційних даних, не відповідають європейським і міжнародним; наявні в Україні технічні специфікації форматів об'єктів електронного цифрового підпису та електронного документообігу лише частково відповідають європейським і міжнародним [151, с. 102–103].

Таким чином, наведені недоліки можуть вести Україну до самоізоляції від міжнародного інформаційного ділового документообігу, у якому застосовується електронний цифровий підпис. Інфраструктура електронного цифрового підпису, який зараз будується в Україні на національних стандартах, може використовуватися лише в межах України з метою гарантування національної безпеки. Для інтеграції України в Європейський Союз необхідно побудувати інфраструктуру цифрового підпису, який ґрунтуватиметься на європейських і міжнародних стандартах, а також буде враховувати національні стандарти.

Отже, можна дійти висновку про те, що електронний цифровий підпис використовуватиметься за дуже різноманітних обставин та в різних програмах, це призводитиме до виникнення значного спектра нових послуг і продуктів, що пов'язані з електронним цифровим підписом або використовують його. Визначення таких продуктів і послуг не має обмежуватися видачею сертифікатів та управлінням ними, але також повинно охоплювати будь-які інші послуги або продукти, що використовують електронні підписи або є допоміжними для них, такі як послуги з реєстрації, хронометричного штампування, довідкові, обчислювальні чи консультативні послуги, пов'язані з такими підписами.

Крім того, він спрямований на спрощення і прискорення процесу документообігу між усіма суб'єктами господарської діяльності, що також має зміцнити рівень конкурентоспроможності вітчизняних підприємств, оскільки передбачає пришвидшення процедури укладення цивільних і господарських договорів, оформлення експортних й імпорتنих операцій та надання на належному рівні електронних послуг у банківській сфері.

Що стосується України, то в ній існує законодавча база електронного цифрового підпису, створена Національна система електронного цифрового підпису та функціонують органи, які надають користувачам послуги в цій сфері. Вважається, що передусім в Україні необхідно його популяризувати, оскільки дуже мало наших громадян ним володіють, зокрема тому, що і мало

послуг, де можна його використовувати. Таким чином, суть змін полягає в тому, що в нас має бути створено повноцінне законодавство з питань електронного урядування, у межах якого надаватиметься багато послуг, для отримання яких необхідно буде авторизовуватися, використовуючи електронний цифровий підпис.

3.4. Інформаційна безпека та захист інформації в електронному урядуванні.

Зміни, які відбулися за останні три десятиліття унаслідок комп'ютеризації, виявилися настільки глибокими та масштабними, що вплинули на засади суспільного існування, способу життя та безпеки людей. Ці соціальні зміни набули теоретичного висвітлення в низці нових концепцій соціального розвитку [415, с. 131].

Саме наприкінці ХХ століття друга науково-технічна революція зумовила стрімке зростання інформаційних технологій. Сьогодні показником рівня цивілізованості та розвитку демократії будь-якого суспільства є не лише право на вільний доступ до необхідних інформаційних даних, а й надійний захист інформаційних даних та їх технологій. Найважливішими цінностями для окремої людини та суспільства загалом поступово стають саме інформаційні ресурси, оскільки здійснення організації соціуму почало трансформуватись у бік перерозподілу влади від традиційних узвичаєних структур до сучасних центрів здійснення управління інформаційними потоками, значно зріс вплив медіа.

З розвитком людства роль інформації в історії суспільства поступово та неухильно зростала, різноманітні інформаційні процеси й чинники значною мірою почали визначати всю діяльність людини. Особливо відчутним це стало в добу становлення інформатизації суспільства, з розвитком новітніх технологій, без паперової інформатики та комп'ютерних інформаційних

систем. За наявних умов обмеженості матеріальних природних ресурсів саме інформація стає найважливішим ресурсом майбутнього розвитку людства та головним засобом здійснення ноосферної стратегії для сталого розвитку. Наявні проблемні аспекти і внутрішні протиріччя в глобальному інформаційному просторі, у якому живе і діє сучасна людина, змушують враховувати наявні умови інформаційної безпеки.

У результаті глобальних змін інформаційно-комунікаційного простору підвищена роль інформації та інформаційних технологій у процесах соціальної взаємодії обумовили нові соціально-економічні та політичні виклики, оскільки інформаційна інфраструктура перетворила інформацію в один з найважливіших ресурсів розвитку суспільства та стратегічний ресурс кожної держави, від якого залежить, зокрема, національна безпека.

Оберігаючи власні інформаційні інтереси, усі держави світу повинні піклуватися про свою інформаційну безпеку. Так само цього захисту потребує й українська державність. Виважена українська державна інформаційна політика слугує складовою її соціально-економічної політики, що виходить з пріоритетів національних інтересів і наявних загроз її національній безпеці. З позиції права така політика базується на засадах демократичної держави, визначається пріоритетністю національних інтересів, наявною системою небезпек і загроз та формується завдяки розробленню і втіленню національної доктрини, стратегії, концепції та програми.

Щодня дедалі більше посилюється потреба в здійсненні державно-правового регулювання сфер науково-технологічної й інформаційної діяльності, які б відповідали дійсним реаліям сьогодення та ступеню розвитку сучасних інформаційних технологій і міжнародних правових норм. Взаємовідносини у сфері інформаційної безпеки вже сьогодні потребують невідкладного законодавчого регулювання.

Ефективність роботи органів влади визначається трьома чинниками: рівнем ефективності взаємодії з населенням та підприємцями, рівнем ефективності роботи всередині кожної установи та рівнем ефективності

взаємодії між органами державної влади. Тому очевидно, що успішне подолання вказаних чинників у системі електронного урядування можливе на основі розвитку інфраструктури захисту інформації з використанням систем обміну конфіденційною інформацією [151, с. 144].

У сучасному світі інформація є найдорожчим глобальним ресурсом, вартість і значущість якого складно оцінити. З огляду на це, сьогодні відмічається високий рівень інформаційних ризиків, пов'язаних з уразливістю інформаційного суспільства шкідливою інформацією, поширенням випадків шахрайства та промислового шпигунства в електронних мережах і Інтернет-просторі, кіберзлочинності тощо. Зважаючи на це, забезпечення належного рівня інформаційної безпеки є основною функцією державного управління. З кожним днем інформація дедалі більше ускладнюється, якісно змінюється, збільшується кількість її джерел і споживачів.

За цих умов держава зобов'язана створювати належні засоби та методи захисту інформаційного середовища, які є відображенням державної політики у сфері інформаційної безпеки. За умов впровадження електронного урядування вимоги до безпеки інформації та безпечного використання інформаційних технологій закономірно зростають [104, с. 230–231].

Розглядаючи будь-який проєкт електронного урядування, слід розуміти, що його впровадження може створити низку серйозних проблем, основною з яких, на думку фахівців, є інформаційна безпека. Статистика свідчить про використання громадянами сайтів державних структур більше як джерел інформації – онлайн транзакції здійснюються доволі рідко. Поясненням цьому можуть бути побоювання громадян і підприємців щодо потрапляння їх інформаційних даних до рук злоумисників.

Інформаційну безпеку спочатку досліджували як інформаційну безпеку держави. Пізніше збільшення процесів інформатизації практично в усіх сферах зумовило формування правового забезпечення захисту інформації як невід'ємної складової безпеки підприємств, установ або організацій. Саме починаючи з XXI століття актуальним стало питання щодо забезпечення

міжнародної інформаційної безпеки, а також питання кібербезпеки в складі інформаційної безпеки [135, с. 164].

На думку О. Ю Кудрявцева, важливим питанням залишається аналіз концептуальних основ інформаційної безпеки та ефект їх впливу на рівень легітимності політичної влади. Концептуальною основою електронного урядування є забезпечення доступу до державних послуг у будь-який час та в будь-якому місці, використовуючи відкриті мережі. Це може спричинити значні проблеми для безпеки та конфіденційності у сфері управління інформаційної системи, особливо з огляду на те, що управлінські процеси в державній сфері мають істотні відмінності від таких самих процесів у сфері приватного партнерства й виробництва [181, с. 116].

Інформаційна безпека, з одного боку, слугує частиною концепції електронного урядування, а з іншого – є суттєво ширшим поняттям, що виникло набагато раніше досліджуваного нами явища. Електронне урядування, як уже неодноразово було наголошено, виявляється в інструменталістському контексті моделлю організації взаємодії держави, населення та бізнесу на основі використання можливостей інформаційно-комунікаційних технологій [556, с. 93].

Очевидним є те, що інформаційну безпеку можливо розглядати виключно спираючись на основні парадигми соціальної безпеки. Саме тому варто першочергово з'ясувати поняття безпеки як ключової групи для можливості дослідження процесу реалізації інформаційної безпеки. З огляду на те, що безпека за своїм призначенням є явищем соціальним, слід передусім зосередити увагу на понятті безпеки як фундаментальної категорії в системному підході до розуміння явища безпеки, що дозволить уникнути використання двозначних і суперечливих понять (наприклад, таких як захищеність, інтереси та загрози) та водночас розкрити синергетичну сторону досліджуваного поняття [225, с. 253].

Проте це не означає, що безпека у формальному значенні постає як певний вид діяльності окремо від її результатів чи умов, у яких вона реалізується, та можливостей процесу функціонування суб'єктів у таких

умовах. З цієї позиції безпеку розглядають як певну сукупність умов щодо існування суб'єкта, якими він оволодів під час самореалізації та які він здатний контролювати [73, с. 58].

Поняття безпеки у наш час виконує майже чи не найголовнішу функцію у всіх сферах життя людей: біологічній, політичній, економічній, соціальній, технічній, територіальній тощо. Тому надзвичайно важливим є не лише коректно трактувати зміст і його похідні, а й правильно його застосовувати.

Інформаційну безпеку як наукову категорію можна тлумачити різними способами, що підтверджується різноманіттям її доктринальних, енциклопедичних, і нормативно-правових визначень.

Згідно з енциклопедичним трактуванням, інформаційну безпеку визначено як: 1) законодавче створення організаційно-правових засад державної інформаційної політики; 2) створення держорганами, громадянами та їх об'єднаннями рішень відповідно до норм законодавства; 3) забезпечення свободи здійснення інформаційної діяльності та надання права доступу до інформації; 4) формування інформаційної структури; 5) розвиток національних інформаційних ресурсів зважаючи на досягнення науки і техніки й особливості життя громадян; 6) розробка та запровадження безпечних інформаційно-комунікаційних технологій; 7) захист особистих прав учасників інформаційної діяльності; 8) забезпечення охорони державної таємниці, а також інформації з обмеженим доступом; 9) розробка загальної системи для охорони інформації; 10) забезпечення захисту інформаційного простору України від забороненої інформаційної продукції [178, с. 544].

За словами Б. А. Кормича, інформаційна безпека – це певний стан захищеності від стороннього негативного впливу параметрів, взаємовідносин і норм інформаційних процесів, що визначені законодавством і забезпечують головні засади для існування людей, суспільства й держави загалом [175, с. 109].

Результативність правового регулювання всієї сфери здійснення інформаційної безпеки значно залежить від дотримання низки принципів,

серед яких Б. А. Кормич виокремлює: комплексний підхід до здійснення правової діяльності у сфері інформаційної безпеки; визнання пріоритету всіх визначених Конституцією прав і свобод людини та громадянина; розуміння та слідування під час здійснення нормотворчості загальноновизнаним і міжнародно-правовим нормам, стандартам, а також конституційно визначеним засадам здійснення державної інформаційної політики України; чітке визначення кола питань, інтересів та оптимізація чисельності правового матеріалу, який включається до сфери діяльності інформаційної безпеки [173, с. 128].

Як слушно зазначає О. Д. Довгань, інформаційна безпека є результатом управління з використанням правових методів, реальними та потенційними викликами й загрозами стосовно захищеності найважливіших інтересів людини, суспільства та держави в інформаційній сфері [86, с. 39].

О. П. Дзьобань та В. Г. Пилипчук характеризують інформаційну безпеку як певний стан захищеності найбільш життєво важливих цінностей людей, суспільства й держави в інформаційній сфері від випадків негативного зовнішнього та внутрішнього впливу, а також забезпечення їхнього сталого розвитку [82, с. 150].

Дещо неординарним та інноваційним є висловлення В. Гурковського стосовно інформаційної безпеки України, якою він вважає суспільні відносини, які спрямовані на захист основних цінностей людей, суспільства й держави від наявних і потенційно можливих загроз в інформаційній сфері та які є необхідною передумовою для розвитку, примноження й збереження цінностей нації, демократичного розвитку України, залежать від виваженої інформаційної політики гарантування, охорони та захисту її національних інтересів [65, с. 15].

Своєю чергою Л. Р. Наливайко інформаційну безпеку розглядає як певний комплекс засобів, способів і методів реалізації інформаційного суверенітету України й захисту її інформаційної сфери від несприятливих зовнішніх і внутрішніх інформаційних небезпек. Ця безпека має ефективно протидіяти всім можливим інформаційним загрозам [221, с. 61].

Зацікавленість також викликає спільна робота відомих українських науковців О. Г. Данільяна, О. П. Дзьобаня та М. І. Панова, які в навчальному посібнику «Національна безпека України: сутність, структура та напрями реалізації» визначили поняття інформаційної безпеки як процес забезпечення безпеки об'єктів від можливих інформаційних загроз чи впливів, що пов'язані з інформацією, а також нерозголошенням інформаційних даних про об'єкт, що становить державну таємницю. Крім того, у цій роботі вони акцентували увагу на існуванні певних загроз для повноцінного розвитку інформаційної безпеки, а саме: розголошення інформації, що становить або містить державну таємницю; проблема забезпечення державних органів повною, достовірною та своєчасною інформацією, яка є необхідною для прийняття важливих рішень; неінтегрованість інформаційної сфери України до міжнародного інформаційного поля; недостатній рівень кваліфікованості й активності українських інформаційних служб у процесі використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій тощо [73, с. 86].

У проєкті Закону України «Про засади інформаційної безпеки України» науковці Державної наукової установи «Інститут інформації, безпеки і права НАПрН України» В. Г. Пилипчик, І. Ф. Корж, Н. А. Савінова, М. П. Стельбицький та В. М. Фурашевий запропонували визначення поняття інформаційної безпеки, згідно з яким це – певний стан захищеності найбільш життєво значущих цінностей людини, суспільства й держави, за умов існування якого попереджається спричинення шкоди в разі неповноти, несвоєчасності та недостовірності поширюваної інформації, порушення її цілісності й доступності, а також негативного інформаційно-психологічного впливу та умисного спричинення шкідливих наслідків під час застосування інформаційно-комунікаційних технологій [320].

Також варте уваги визначення інформаційної безпеки, наведене в тексті проєкту Концепції інформаційної безпеки України, розробленої фахівцями Українського центру економічних і політичних досліджень імені О. Разумкова. Згідно з цією Концепцією, інформаційна безпека – це стан захищеності всіх

національних інтересів України в інформаційній сфері, за якого не допускаються випадки спричинення шкоди особі, суспільству та державі в разі неповноти, несвоєчасності, недостовірності інформації; несанкціонованого поширення та використання інформації; негативного інформаційного впливу; негативних наслідків функціонування інформаційно-комунікаційних технологій [7, с. 50].

Різноманітність поглядів щодо тлумачення поняття інформаційної безпеки засвідчує, що воно є однією з важливих та багатогранних концепцій у науці та більшості сфер людської діяльності. Досліджуючи та аналізуючи різні підходи до тлумачення поняття інформаційної безпеки дозволяє дійти висновку щодо недоцільності суворого дотримання лише однієї позиції.

Наведені вище різноманітні підходи до визначення поняття інформаційної безпеки дозволяють досліджувати його більш комплексно й системно, поглиблюючи знання про цей багатосторонній феномен.

Наявне різноманіття понять інформаційної безпеки вказує на те, що сьогодні в науці серед дослідників відсутній єдиний підхід та думка щодо його визначення. Попри широкий спектр авторських інтерпретацій цього поняття, вважаємо за доцільне його тлумачити в дещо іншій формі [555, с. 231]. Так, інформацій безпека – це стан захищеності умов, можливостей і процесів безпечного й безперешкодного функціонування суб'єктів суспільства та забезпечення державних інтересів в інформаційній сфері, що пов'язані з вільним одержанням, створенням і поширенням інформації від загроз за допомогою використання комплексу заходів, гарантованих Конституцією України, за якого забезпечується запобігання, виявлення та нейтралізація внутрішніх і зовнішніх інформаційних небезпек, захист інформаційних ресурсів, реалізація прав і свобод людини та громадянина, збереження інформаційного суверенітету держави й безпечний розвиток міжнародного інформаційного співробітництва.

Загалом на сьогодні сформувалися два напрями щодо визначення поняття та організації інформаційної безпеки. Так, з позиції представників силових

структур необхідно поширити сферу інформаційної безпеки на коло наявних питань і відносин у цій сфері, тобто вони прирівнюють інформаційну безпеку до інформаційної сфери. Натомість, на думку представників гуманітарного напрямку, інформаційну безпеку необхідно прирівнювати до інституту таємниці. Ці два взаємовиключні підходи призводять до плутанини не лише в наукових статтях, а й у законодавчих актах.

Об'єктивно ідея інформаційної безпеки виникла з появою засобів інформаційної комунікації між людьми та усвідомленням людьми наявності в них та їх співтовариств цінностей, яким можуть бути завдані збитки через негативні дії, спричинені інформаційним обміном.

Загалом у процесі формування засобів інформаційної комунікації виокремлюють декілька основних етапів: 1) до 1816 року – застосування засобів інформаційної комунікації, що виникали природно (на цьому етапі головна функція інформаційної безпеки полягала в захисті інформаційних даних, які становлять для людей життєво важливу цінність); 2) з 1816 року – виникнення та початок застосування технічних систем електро- та радіозв'язку; 3) з 1935 року – поява систем радіолокацій і гідроакустики; 4) з 1946 року – створення та впровадження в загальну практичну діяльність перших електронно-обчислювальних машин, тобто перших комп'ютерів; 5) з 1965 року – створення і поширення перших локальних (місцевих) інформаційно-комунікаційних мереж; 6) з 1973 року – застосування перших надмобільних приладів для комунікації; 7) з 1985 року – створення та поширення загальних інформаційно-комунікаційних мереж, які вже використовують космічні засоби забезпечення діяльності [16, с. 57].

Інформаційна безпека, з одного боку, – забезпечення якісного та всебічного інформування людей та надання вільного їм доступу до джерел інформаційних даних, а з іншого – моніторинг за непоширенням дезінформації, забезпечення єдності суспільства, захист інформаційного суверенітету, захист від інформаційно-психологічних пропагандистських впливів, а також захист інформаційного простору від можливих маніпуляцій чи інформаційної війни.

В Україні суб'єктами, що забезпечують інформаційну безпеку, є: громадяни, їх об'єднання, громадські організації, інститути громадянського суспільства; Президент, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, органи виконавчої влади та органи сектору безпеки і оборони України; медіа, підприємства, установи та організації, які займаються інформаційною діяльністю; наукові установи, освітні заклади України, які здійснюють наукову та освітню діяльність у сфері інформаційної безпеки.

Причому О. О. Тихомиров серед суб'єктів, які здійснюють забезпечення інформаційної безпеки, виокремлює три їх окремі групи: громадяни та їх об'єднання, недержавні організації; держава у вигляді державних організацій; міжнародні організації [426, с. 109].

Водночас В. І. Гурковський до переліку суб'єктів, які забезпечують підтримання інформаційної безпеки, зараховує: 1) органи законодавчої влади і державного управління загальної компетенції; 2) Конституційний Суд України та суди загальної юрисдикції; 3) усі структурні підрозділи органів виконавчої влади; 4) громадські структури (підприємства, установи, організації різних форм власності) [66, с. 77].

З цього приводу слушною є думка Н. Р. Нижник стосовно того, що суб'єктивна сторона інформаційної безпеки виявляється в можливості суб'єктів розуміти й контролювати умови власного функціонування. Ці можливості прямо залежать від наявних особистих властивостей суб'єктів, а саме від рівня: освіченості, інтелектуального розвитку, грамотності, свідомості тощо [225, с. 253].

Також об'єктами інформаційної безпеки є свідомість, психіка людей або різні інформаційні системи, що становлять інформаційну інфраструктуру держави [367].

На думку В. М. Бабаєва, об'єкти інформаційної безпеки можуть бути двох типів: 1) соціальні – особа, суспільство та держава; 2) технічні – інформаційна інфраструктура, інформаційні ресурси та технології [22, с. 117].

Проте, на нашу думку, основними об'єктами інформаційної безпеки є: інформаційна інфраструктура; державні інформаційні ресурси; інформаційні права і свободи людини; моральні та культурні цінності суспільства; конституційний устрій; демократія; територіальна цілісність.

У контексті вивчення функцій інформаційної безпеки В. В. Остроухов наводить такі функції: 1) регулятивна, – впорядкування взаємовідносини між суб'єктами інформаційної безпеки, визначення їх права, обов'язків та відповідальності; 2) нормативного забезпечення – створення належних та рівних можливостей для здійснення діяльності суб'єктами інформаційної безпеки на всіх її рівнях, зокрема на рівні людини, суспільства чи держави; 3) черговості – встановлення порядку застосування різних сил і засобів для забезпечення належного рівня інформаційної безпеки [138, с. 539].

Серед науковців найбільш поширеними є два основні різновиди інформаційної безпеки. Першим видом є інформаційна безпека особи, що передбачає захист психіки та свідомості людей від шкідливих інформаційних впливів, таких як маніпуляція свідомістю, дезінформування, підштовхування до протиправних дій тощо. Другим видом є інформаційна безпека держави, що характеризується рівнем захищеності держави та стійкості головних сфер діяльності суспільства щодо шкідливих інформаційних впливів. Крім того, такий вид інформаційної безпеки означений здатністю попереджувати та нейтралізовувати такі впливи.

Л. С. Любохинець виокремлює такі форми здійснення інформаційної безпеки: інформаційний патронат, інформаційна кооперація та інформаційне протиборство.

Інформаційний патронат – це форма здійснення інформаційної безпеки, фізичних і юридичних осіб з боку держави. Така діяльність включає процес збирання інформації про дестабілізуючі чинники та можливі інформаційні небезпеки.

Інформаційна кооперація – форма здійснення інформаційної безпеки суб'єктами, що включає взаємоузгоджені дії цих суб'єктів. Ці дії спрямовані на

отримання інформації про дестабілізуючі чинники й інформаційні небезпеки та захист таких суб'єктів доступними і законними способами й засобами.

Що стосується інформаційного протиборства, то воно здійснюється між різними типами соціальних суб'єктів і характеризується впливом на інформаційні системи ворога та вживанням заходів для захисту власних систем від руйнівного впливу [197, с. 95–96].

З огляду на зазначене, можна констатувати, що форми та способи здійснення інформаційної безпеки разом утворюють інструмент, завдяки якому інформаційна безпека виконує завдання щодо захисту найбільш важливих цінностей людей, суспільства та держави.

У науці виокремлюють три рівні здійснення інформаційної безпеки, а саме: рівень особи, рівень суспільства та державний рівень [438, с. 45]. Проте детальний аналіз джерел досліджуваної тематики засвідчує, що деякі науковці виокремлюють й дещо інші рівні здійснення інформаційної безпеки, зокрема: нормативно-правовий – вважається найважливішим рівнем для здійснення інформаційної безпеки, що включає закони, приписи, нормативно-правові акти, декрети тощо; адміністративний – це дії, які мають загальний характер та використовуються органами державної влади; процедурний – певні процедури здійснення інформаційної безпеки; програмно-технічний – технічні заходи забезпечення інформаційної безпеки [224, с. 31–34].

Необхідність розвитку галузі інформаційної безпеки зумовлена: потребою в забезпечення розвитку загальнонаціональної безпеки України загалом: фактом існування такого роду загроз інформаційній галузі України, що можуть завдати значної шкоди загальнонаціональним інтересам: існуванням можливості завдяки можливостям інформації здійснювати вплив на свідомість та поведінку людей. Загалом основним завданням інформаційної безпеки вважається створення надійної системи для протидії існуючим та можливим інформаційним загрозам, а також захист особистого інформаційного простору, інформаційної інфраструктури та інформаційних ресурсів держави [33].

Так, О. О. Тихомиров, спираючись на діяльнісний підхід, що детально розроблений у теорії держави і права, виокремлює такі положення, які визначають своєрідність його застосування в дослідженні державно-правового забезпечення інформаційної безпеки: 1) суб'єктивний аспект забезпечення інформаційної безпеки як діяльності визначається тим, що вона здійснюється певними суб'єктами (державними й недержавними), метою і результатом дій яких є стан інформаційної безпеки, а результативність таких дій залежить саме від усвідомлення суб'єктами соціальної зумовленості, спрямованості своїх дій та задоволення суспільних й індивідуальних інформаційних потреб та необхідності їх реалізації у взаємодії з іншими соціальними суб'єктами тощо; 2) об'єктивність забезпечення інформаційної безпеки визначається певними економічними, історичними, соціальними, культурними засадами її здійснення, а тому залежить саме від фактичного стану функціонування держави та інститутів громадянського суспільства, рівня розвиненості суспільства, інформаційних технологій і процесів у ньому, інформаційної культури людей тощо; 3) регулятивна площина здійснення інформаційної безпеки, що орієнтує на усвідомлення впорядкування процесу здійснення інформаційної безпеки різними соціальними правилами, головним з-поміж яких є право, зокрема нормами регулювання інформаційного спілкування та внутрішні переконання їх суб'єктів; 4) процесуальний ракурс вивчення діяльності щодо забезпечення інформаційної безпеки, що передбачає процес осмислення черговості використання різних засобів, способів, а отже, виокремлення відповідних стадій, які становлять процес здійснення діяльності та її окремих фрагментів – діянь [426, с. 111].

Вважається, що інформаційна безпека людини має на меті не стільки забезпечення збереження цілісності особи та її здатності до розвитку, скільки збереження її інформації та особистих даних з урахуванням реалій становлення сучасного суспільства.

Забезпечення інформаційної безпеки електронного урядування є досить складним явищем, що включає: 1) комплекс інформаційних потреб здійснення

державного управління в процесі функціонування органів державної влади і діяльність із забезпечення цих потреб; 2) зовнішні та внутрішні загрози інформаційно-технологічному простру електронного урядування (апаратно-програмні та суспільно-інформаційні загрози); 3) комплекс нормативно-правових, організаційно-технічних, методичних засобів протидії загрозам інформаційної безпеки [98, с. 94].

Власне процес управління інформаційною безпекою призначений для захисту інформаційних технологій інфраструктури від несанкціонованого використання, оцінки ризиків виникнення подібної події, управління ризиками і протидії їм, а також реагування на інциденти, пов'язані з порушенням безпеки. Завданням управління інформаційною безпекою є забезпечення схоронності інформації.

Тут важливим є те, щоб впровадження інформаційної безпеки обернулося позитивним ефектом для кожної сфери економіки суспільства, а для цього першочергово необхідно забезпечити управління інформаційною безпекою на державному рівні.

Процес здійснення захисту інформації охоплює заходи із збереження повноти, достовірності, цілісності інформації та заходи запобігання несанкціонованому доступу до інформації.

Своєю чергою заходи з технічного захисту інформації повинні враховувати вимоги до захисту та режиму доступу, відповідно до рівня конфіденційності інформації. Більш важлива за рівнем вимог до захисту інформація потребує сильніших систем захисту. Інформація за режимом доступу поділяється на відкриту (публічну) інформацію, а також інформацію, щодо якої обмежений доступ, де остання включає службову інформацію та інформацію, що містить державну таємницю.

Технології забезпечення захисту інформації передбачають необхідність прийняття технічних рішень і технічних засобів для захисту складових елементів інформаційної інфраструктури держави. Такими складовими є, технічні компоненти та інформаційні технології – інформаційно-

телекомунікаційні мережі, комп'ютерне обладнання та програмні засоби й бази даних.

До основних технологій захисту належать: антивірусне програмне забезпечення; системи управління доступом; системи аутентифікації; системи виявлення вторгнення; управління політиками; сканування на наявність вразливих місць; системи для криптографічного захисту; механізми для фізичного захисту. Технології захисту інформації включають формування вимог та розробку відповідних технічних рішень, на основі яких будується система технічного захисту інформації [104, с. 251–252].

Як слушно зазначає О. О. Золотар, концепція інформаційної безпеки є складним, системним і багаторівневим явищем, на процес розвитку якого впливають різноманітні зовнішні та внутрішні фактори, основними серед яких є: стан політичної ситуації у світі; наявні можливі зовнішні та внутрішні загрози; рівень інформаційно-комунікаційного розвитку країн; внутрішнє політичне становище в державах [135, с. 153–154].

У сучасних умовах глобальних і регіональних інформаційних протистоянь, руйнівних комунікативних дій, колізій різновекторних загальнонаціональних інформаційних інтересів, поширення шкідливих інформаційних експансій та агресії забезпечення захисту національного інформаційного простору та гарантування інформаційної безпеки вважаються стратегічними завданнями для сучасних держав. Питання досягнення цих пріоритетних завдань є актуальним і для України. У сучасних умовах російсько-української війни забезпечення захисту українського інформаційного простору від негативного інформаційно-психологічного впливу, гарантування інформаційної безпеки, а також інформаційного суверенітету набувають особливого значення для збереження національної ідентичності України, утвердження її як суверенної та незалежної держави.

Після вибору Україною шляху інтеграції до європейського простору, у якому нині доволі активно розвивається інформаційне суспільство,

активізувалася проблема щодо ефективного забезпечення її інформаційної безпеки.

Інформаційна безпека України – це визначений Конституцією захист державних, політичних, суспільних інтересів країни, загальнолюдських та національних цінностей.

В Україні перша спроба законодавчого визначення інформаційної безпеки була зроблена в тексті Концепції Національної програми інформатизації, відповідно до якої інформаційною безпекою є: комплекс нормативно закріплених документів з усіх питань застосування засобів сучасної обчислювальної техніки, за допомогою якої можливе опрацювання та зберігання інформації з обмеженим доступом; комплекс державно визначених стандартів щодо застосування, впровадження та документування спеціально сертифікаційних програмних засобів забезпечення захисту інформації; комплекс засобів здійснення діагностики, моніторингу та профілактики можливих комп'ютерних вірусів, а також нові технології для захисту інформації, що використовують високонадійні спектральні та криптографічні методи захисту інформації [169].

Структурним елементом інформаційної безпеки України є інформаційно-психологічна безпека, тобто управління можливими небезпеками, загрозами, які здатні завдати шкоди психіці людини чи суспільства, а також державі чи державним службовцям. До таких загроз можна віднести намагання маніпулювання свідомістю суспільства, яке може здійснюватися через поширення необ'єктивної, неповної чи недостовірної інформації. Загроза інформаційній безпеці в галузі прав і свобод людини та громадянина виявляється в обмеженні доступу громадян до необхідної інформації та в обмеженні свободи слова, розголошенні інформаційних даних, які законом визначені як конфіденційні чи таємні.

Наступним кроком забезпечення інформаційної безпеки в Україні вважається рішення РНБО України «Про невідкладні заходи щодо забезпечення

інформаційної безпеки України», яке було введено в дію Указом Президента 2008 року [354].

Згідно з цим Указом, перед урядом було поставлено завдання в шестимісячний строк розробити та надати для розгляду Верховній Раді України проєкт Концепції національної інформаційної політики, у якому буде визначено найважливіші положення, принципи й механізми здійснення національної політики та пріоритетні напрями розвитку інформаційної галузі.

Цей важливий нормативний документ формувався досить складно. Було декілька спроб його розробки та впровадження. Так, розпорядженням Кабінету Міністрів України № 181-р від 2001 року було створено відповідну робочу групу для створення відповідної Концепції, а постановою Верховної Ради України № 704 від 25 червня 2001 року «Про затвердження плану законопроектної роботи на 2001 рік» було заплановано на грудень 2001 року винести на схвалення парламенту Закон України «Про інформаційний суверенітет та інформаційну безпеку України».

Унаслідок цих подій 2002 року був опублікований проєкт Концепції національної інформаційної політики України, розроблений Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення, де значну увагу було приділено інформаційній безпеці [168]. Проте цю Концепцію не було прийнято.

Зважаючи на це, 2008 року Указом Президента України була чітко поставлена задача перед РНБО України розробити Доктрину інформаційної безпеки України. Це завдання Радою було виконано та 2009 року було затверджено Доктрину інформаційної безпеки України, що по суті є основним системоутворюючим національним нормативним документом у сфері інформаційної безпеки, який повинен чітко визначати значення відповідного терміна та повністю регламентувати діяльність громадян, суспільства та держави з приводу її забезпечення [354].

Ця Доктрина створила основу для діяльності держорганів влади та провідних інститутів громадянського суспільства в процесі забезпечення

здійснення інформаційної безпеки України, а також визначає принципи її забезпечення [354].

Вказаний документ передбачає три головні напрями розвитку національного інформаційного суверенітету. Перший напрям – це визначення найбільш стратегічних напрямів розвитку й захисту національних систем з інформаційними та телекомунікаційними послугами на законодавчому рівні, що повинні здійснюватися в межах єдиної державної політики. Другий напрям – розроблення норм, приписів і засад діяльності як для зарубіжних, так і для міжнародних суб'єктів, що діють у межах українського інформаційного простору. Третій напрям – закріплення національних інтересів України у світовому інформаційному просторі та здійснення їх захисту в процесі налагодження міжнародних інформаційних відносин.

2014 року ця Доктрина втратила чинність на основі рішення РНБО України «Про заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки України» [344], введеним в дію Указом Президента, яким також було передбачено розробку низки законодавчих актів (проекту Закону «Про кібернетичну безпеку України», Стратегії розвитку інформаційного простору України та Стратегії кібернетичної безпеки України тощо). Проте станом на 2017 рік було розроблено та впроваджено лише Стратегію кібернетичної безпеки України [366], тоді як два інші акти проходили різні стадії розробки – від проєктної роботи до експертної оцінки й погодження в комітетах, проте так і не були винесені на розгляд.

Також 2017 року Указом Президента України було введено в дію рішення РНБО України «Про Доктрину інформаційної безпеки України», яка спрямована на визначення основних національних інтересів в інформаційній сфері, можливих загроз і напрямів для їх реалізації, а також пріоритетів розвитку вітчизняної державної політики.

Доктрина 2017 року ґрунтується на таких принципах: дотримання основних прав та свобод людини й громадянина; поваги до гідності людей;

захисту законних інтересів людини, суспільства й держави; забезпечення суверенітету й територіальної цілісності України [367].

Зазначений документ вважається значним кроком вперед, а саме в процесі діяльності України щодо протидії російській військовій та інформаційній агресії, особливо в період з 24 лютого 2022 року. І якщо порівняти її зміст з попередньою Доктриною 2009 року, то відмінність є значною. Головним досягненням Доктрини 2017 року є спроба визначити й гармонізувати компетенції органів влади та силових структур у процесі їх діяльності щодо захисту інтересів населення й держави в інформаційній сфері та національному інформаційному просторі.

Ухвалення цього документа є безперечним свідченням визнання значущості інформаційної безпеки в житті сучасного українського народу та знаменує її включення до найважливіших державних питань.

Також слід зазначити, що в листопаді 2014 року було створено Міністерство інформаційної політики, при якому було створено експертну раду для розроблення важливих для України документів, зокрема Стратегії інформаційної політики України, Концепції інформаційної безпеки України, Державної програми розвитку інформаційного простору України [200, с. 16].

Результатом цієї роботи стало оприлюднення 9 червня 2015 року проєкту Концепції інформаційної безпеки України. Документ викликав чимало запитань і критики. Свої рекомендації щодо нього ще в липні 2015 року надав Офіс Представника ОБСЄ з питань свободи слова [303].

Концепція спрямована на створення таких концептуальних передумов розвитку інформаційної галузі в Україні, за яких можливим буде її повноцінний розвиток та захист від можливих сторонніх загроз інформаційній безпеці.

Крім того, ця Концепція спрямована на розроблення та затвердження стратегій, планів і програм, що визначають цільові принципи роботи суб'єктів у напрямі забезпечення інформаційної безпеки України.

До основних принципів належать такі, як: принцип верховенства права; принцип пріоритетності захисту прав й свобод людини та громадянина;

принцип своєчасності й актуальності способів захисту найбільш важливих інтересів України від можливих загроз її інформаційній безпеці; принцип захисту інформаційного суверенітету; принцип свободи думки, слова, вільного вираження власних поглядів і переконань; принцип свободи вільно збирати, зберігати, використовувати, а також поширювати інформацію; принцип захищеності осіб від незаконного втручання в їх приватне та сімейне життя; принцип розділення повноважень, взаємодії та відповідальності між державними й недержавними суб'єктами; принцип пріоритетності розвитку і поширення вітчизняних інформаційних технологій, ресурсів, продукції та послуг; принцип можливого застосування в інтересах України міжнародних систем і механізмів інформаційної безпеки; принцип адаптування українського інформаційного законодавства з нормами міжнародного права тощо [167]. Загалом дотепер тривають активні дискусії серед українських вчених, науковців та експертів, однак немає системного аналізу положень цієї Концепції. Її проєкт так і не затверджено на законодавчому рівні.

Водночас варто звернути увагу на позицію Д. В. Дубова, який вважає, що основними принципами повноцінного забезпечення інформаційної безпеки є: 1) принцип урівноваження інтересів особистості, суспільства та держави; 2) принцип законності та правового забезпечення; 3) принцип інтеграції з міжнародними системами забезпечення інформаційної безпеки; 4) принцип економічного ефекту; 5) принцип мобільності інформаційної безпеки [98, с. 57].

На нашу думку, в Україні повноцінне нормативно-правове здійснення процесу забезпечення інформаційної безпеки передусім має ґрунтуватися на додержанні таких двох принципів: законності та урівноваження інтересів громадян, суспільства й держави.

Очевидно, що дотримання зазначених принципів передбачає виконання низки правил. По-перше, для реалізації принципу законності необхідно, щоб суб'єкти органів державної влади під час виконання завдань інформаційної сфери неухильно дотримуватися законодавчих і нормативних нормативно-правових актів, які координують взаємовідносини в цій сфері. По-друге,

реалізація принципу урівноваження інтересів громадян, суспільства й держави передбачає необхідність законодавчого закріплення пріоритетних інтересів різноманітних сфер діяльності суспільства та використання різноманітних видів контролю з боку громадськості за процесом роботи держорганів.

Ще одним стратегічним документом у межах цієї проблематики вважається Стратегія національної безпеки, що затверджена Указом Президента 2015 року. Пункт 4.11 цієї Стратегії присвячено стану розвитку інформаційної безпеки в нашій державі та пріоритетам процесу забезпечення її інформаційної безпеки [368].

Вказана Стратегія є головним документом для здійснення комплексного планування процесу своєї роботи органами державної влади у сфері забезпечення національної безпеки. Так, наприклад, держоргани керуються нормами Стратегії під час розроблення та втілення законодавчих актів, доктрин, концепцій, програм та деяких окремих заходів, зокрема під час укладання міжнародних договорів та угод.

Отже, у процесі вдосконалення Стратегії національної безпеки України, з огляду на провідні тенденції розвитку суспільства, набуває особливого значення розробка актуальних питань організації та забезпечення її інформаційної безпеки. Це питання має важливе значення з урахуванням нашої євроінтеграційної орієнтації, необхідності прискорення впровадження дієвих національних стандартів, технічних інструкцій використання інформаційно-комунікаційних технологій, що гармонізовані з відповідними європейськими стандартами та покликані сприяти розвитку конструктивного співробітництва.

Серед українських науковців побутує думка, що в процесі створення теоретичних моделей інформатизації та інформаційного суспільства питання забезпечення інформаційної безпеки доволі часто відкидається та сприймається як другорядне. Вважається, що причиною цього може бути існування в національному законодавстві двох різних за своїм змістом визначень понять «інформаційна безпека», а саме в Законі України «Про основні засади розвитку

інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» [358] та в Законі України «Про телекомунікації» [384].

У першому Законі зазначена категорія прирівнюється до поняття «інформаційна безпека України». З огляду на це визначення, до ознак інформаційної безпеки передусім необхідно зарахувати повноту, вчасність, вірогідність, санкціонованість поширення, конфіденційність, цілісність і доступність інформації та відсутність негативного впливу. У другому Законі визначення поняття інформаційної безпеки стосується не стільки самої інформаційної безпеки України, скільки безпеки виключно типової технічної системи, якою слугує телекомунікаційна мережа.

Акцентуючи увагу саме на першому Законі, можна цілком впевнено сказати, що в Україні за умов достатньо швидкого розвитку суспільства та широкого застосування інформаційно-комунікаційних технологій майже у всіх сферах діяльності людей вагомим значення набувають питання інформаційної безпеки. За цих обставин основними напрямками вирішення питання інформаційної безпеки є такі: формування повноцінної і функціональної інформаційно-комунікаційної інфраструктури держави та забезпечення високого рівня захисту її основних елементів; збільшення рівня координаційної діяльності держорганів через здійснення дій щодо виявлення, оцінки, передбачення, попередження та ліквідації загроз і небезпек інформаційній безпеці; покращення нормативно-правової бази з питань інформаційної безпеки, а саме захист всіх її ресурсів, протидія комп'ютерним злочинам та захист персональних даних; розвиток загальнонаціональної системи таємного зв'язку, що здатна об'єднувати територіально відокремлені системи, які здійснюють опрацювання конфіденційної інформації [358].

В Україні високий рівень уваги до проблемних питань гарантування інформаційної безпеки зумовлений антиукраїнськими діями, які пропагують насильство, сепаратизм, національну ворожнечу та здійснюють спроби руйнації національної ідентичності України, підірвання міжнародного миру, посягання на конституційний лад і територіальну недоторканність України.

Проблеми здійснення такого гарантування є надзвичайно актуальними в нинішніх умовах військової агресії росії проти України, коли з боку рф здійснюється інформаційна експансія, упереджене висвітлення подій, фактів і явищ. Крім того, рф здійснює пропагандистські інформаційно-психологічні заходи, акції, кампанії, що мають негативний вплив не лише на свідомість українських громадян, а й на всю світову громадськість.

Якщо більш детально звернути увагу на перший Закон, то можна помітити, що він у своєму тексті закріплює систему органів, які відповідають за інформаційну безпеку й захист інформації. Так, відповідно до ст. 4 цього Закону, до складу такої системи входять такі її основні суб'єкти: Президент; Верховна Рада України; Кабінет Міністрів України; РНБО України; Збройні сили України; Служба безпеки України; МВС України; міністерства; центральні органи виконавчої влади; суди; прокуратура; місцеві державні адміністрації й органи місцевого самоврядування, та багато інших правоохоронних органів і військових формувань, що створені відповідно до норм законодавства України [357].

Отже, українська система інформаційної безпеки включає систему суб'єктів, які здійснюють реалізацію державної політики в інформаційній сфері. Ця система повинна бути незалежною від наявної внутрішньополітичної кон'юнктури України, а також реального стану деяких її елементів. Головним системним та інтегруючим чинником у діяльності таких суб'єктів має бути їх спільна мета, а саме забезпечення та розвиток інформаційного суверенітету України. Водночас, розглядаючи цю систему, органи її забезпечення можна розділити на два типи, а саме: органи, для яких здійснення цієї функції є прямим обов'язком (органи спеціальної компетенції), та органи, які виконують цю функцію опосередковано. Крім того, потрібно враховувати, що створення ідеальної системи інформаційної безпеки залежить передусім від того, хто і як буде здійснювати керування нею.

Державне управління інформаційною безпекою в Україні спрямоване на виконання таких завдань: 1) запровадження автоматизованої системи

моніторингу реального стану інформаційної безпеки (можливих інформаційних загроз чи вірусів) в інформаційних системах держорганів влади; 2) запровадження сучасної автоматизованої системи здійснення обліку складових інформаційної інфраструктури для формування реєстру діяльності органів влади; 3) розробка корпоративних правил для забезпечення життєвого циклу інформаційних систем держорганів влади з урахуванням належного рівня інформаційної безпеки; 4) впровадження критеріїв загроз в інформаційних системах органів влади на різних стадіях їх діяльності; 5) відновлення процесу діяльності державного центру забезпечення інформаційної безпеки, як складової частини процесу забезпечення належного рівня національної безпеки в інформаційній сфері; 6) впровадження кодів бюджетної класифікації робіт та послуг у сфері інформаційних технологій; 7) розроблення типових проєктних рішень у сфері технічного захисту інформації; 8) застосування системного підходу до процесу формування структури інформаційних ресурсів держави та забезпечення їх захисту; 9) розроблення стратегії розвитку інформаційної інфраструктури держави в умовах розвитку електронного урядування; 10) забезпечення впровадження сталої інформаційної взаємодії органів влади та захисту інформації; 11) запровадження національних розробок у сфері інформаційних технологій, програмного забезпечення, що мають відкриті коди рішень у сфері захисту інформації [104, с. 93].

Варто зазначити, що особлива увага питанню інформаційної безпеки приділена й у Порядку ведення Єдиного державного порталу адміністративних послуг, у якому сформульовано низку вимог до захисту інформації, розміщеної на порталі [330].

Ми вважаємо, що одним з пріоритетних завдань України є гарантування інформаційної безпеки людини, що визначається захищеністю її психіки, думки та свідомості від загрозливих інформаційних впливів, маніпуляцій, дезінформації, образ тощо. Причому головною метою забезпечення належного рівня інформаційної безпеки є: формування захищеного та різноспрямованого інформаційного простору; охорона національних інтересів України за умов

утворення міжнародних інформаційних мереж; охорона економічного потенціалу України від незаконного застосування інформаційних ресурсів; забезпечення здійснення прав держави, її установ та громадян на одержання, використання та поширення інформації.

Водночас варто погодитися з думкою В. Горбуліна та М. Биченка стосовно того, що однією з головних причин невідповідності українського інформаційного законодавства високим вимогам сьогодення є несформованість у нашій суспільній та науковій думці єдиного розуміння щодо інформаційної безпеки з позиції права та юридичної науки [61, с. 79].

Отже, становлення України як незалежної, демократичної, правової та економічно міцної держави можливе лише за умов забезпечення високого рівня її інформаційної безпеки. Цьому сприяють усі фактори, зокрема унікальне та вигідне геополітичне її розташування, значне багатство духовної та історичної спадщини її народу. В Україні є всі перспективи стати інформаційно розвиненою країною, повноправним і впливовим учасником європейського життя та посісти гідне місце в глобалізованому світі.

Створення міцної інформаційної безпеки України на сучасному етапі впровадження електронного урядування є непростим і тривалим процесом. Саме тому для її дійсного становлення Україна має пройти довгий шлях, що може бути скорочений за рахунок використання досвіду та стандартів Європейського Союзу, яким вона має відповідати. По-друге, необхідні власні витрати часу та коштів для створення національної комплексної системи захисту інформації, здатної захистити країну від зовнішніх загроз.

Україна робить перші кроки в цьому напрямі, але для швидкого просування, як і у випадку створення електронного урядування, спочатку необхідно відпрацювати ефективні схеми реалізації, зокрема використання уніфікованих підходів, методів і засобів.

У зв'язку із зазначеним, на сучасному етапі реалізації електронного урядування потрібна чітка концепція інформаційної безпеки, спроможна забезпечити контроль за використанням та захистом державних інформаційних

систем і ресурсів від зловживань з боку державних службовців та користувачів. Причому ефективний захист може бути організований лише шляхом створення комплексної системи моніторингу й обліку операцій під час роботи з державними інформаційними системами, ресурсами й технологіями [227, с. 11].

Загалом дослідження наукової думки та практики у сфері забезпечення інформаційної безпеки України, як стверджує О. М. Степко, дозволило виокремити три основні стадії їх становлення [410].

Перша стадія (з 1991-го до 1996 року) характеризується відсутністю глибоких наукових досліджень інформаційної частини сфери національної безпеки. Переважна більшість досліджень цього періоду лише частково відображали необхідність виокремлення інформаційної частини сфери національної безпеки, не надаючи їй пріоритетності з-поміж інших частин. Інформаційна безпека переважно ототожнювалася з безпекою інформації.

Друга стадія (з 1996-го до 2000 року) означена вже виходом інформаційної безпеки на провідне місце в системі національної безпеки, що підтверджується її конституційним закріпленням як однієї з основних функцій держави. У цей період у наукових дослідженнях інформаційна частина розглядалася через призму висвітлення проблемних питань інформаційної безпеки держави, причому залишаючи окремо інші важливі об'єкти (люди, громадяни, суспільство). Також на цьому етапі з'являються та здійснюються перші дисертаційні дослідження юридичної та політологічної спрямованості, предметом дослідження яких є інформаційна безпека.

Третя стадія (з 2001-го до 2013 року) характеризується інтенсифікацією наукових розвідок щодо міжнародних засад сфери інформаційної безпеки. Крім того, проголошений Україною курс інтеграції до Європейського Союзу сприяв появі досліджень, що присвячені саме практиці та досвіду реалізації інформаційної безпеки в європейській спільноті, її перспективам, напрямам адаптації та можливим проблемам. Цьому періоду притаманне збільшення наукових розробок щодо ролі, завдань і місця деяких органів влади в галузі забезпечення інформаційної безпеки України.

Інформаційна безпека особи є складовою міжнародної інформаційної безпеки. Так, міжнародною інформаційною безпекою в термінології ООН визначено захищеність глобальної інформаційної системи від «тріади загроз» – терористичних, злочинних і військово-політичних.

Також доволі цікавою є позиція О. О. Золотар стосовно того, що інформаційна безпека людини в глобалізованому суспільстві належить до предмета сфери міжнародного публічного права. Тому серед її джерел необхідно звернути увагу на: 1) міжнародні договори; 2) міжнародно-правові звичаї; 3) загальні принципи права; 4) судові рішення; 5) доктрину публічного права, що загалом становлять допоміжний спосіб для формування правових норм, що закріплені в п. 1 ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН. До таких джерел також належать рішення (акти) міжнародних міжурядових організацій. Хоча вони і не застосовуються під час розгляду спорів Міжнародним судом ООН, вони виконують регуляторну функцію, визначаючи поведінку держав як основних суб'єктів міжнародного права [135, с. 299–300].

На думку І. М. Забари, сучасні концептуальні ідеї міжнародної інформаційної безпеки характеризуються усвідомленням і розумінням: 1) значення інформаційних технологій та їхнього взаємозв'язку в межах інформаційного кіберпростору, значення для реалізації всезагальної ідеї інформаційного суспільства; 2) потреби захисту основних національних інфраструктур, загальних інформаційно-комунікаційних мереж й систем, та цілісності зібраної інформації; 3) глобальності, серйозності та кількості загроз для інформаційно-комунікаційних технологій, пов'язаних як з процесами природного, так і антропогенного характеру діяльності людини; 4) неефективності загальних стратегій; 5) державних завдань національного та міжнародного рівнів; 6) потреби об'єднання намагань у забезпеченні безпеки й цілісності держав; 7) необхідності міжнародної взаємодії щодо питань розробки стратегій зменшення ризиків для інформаційно-комунікаційних технологій [122].

Водночас існує думка про те, що міжнародну інформаційну безпеку необхідно розглядати як один з ключових аспектів системи міжнародної безпеки, що потребує міжнародно-правового регулювання. Основою проблематики міжнародної інформаційної безпеки мають слугувати принципи неподільності безпеки та відповідальності держав за власний інформаційний простір. Тому протидія військовим, терористичним і кримінальним загрозам з використанням інформаційно-комунікаційних технологій має здійснюватися системно й узгоджено.

Водночас до основних елементів міжнародної системи інформаційної безпеки, на думку І. Ханіна, належать: 1) міжнародні документи, що становлять доктрину, мають універсальний характер, стосуються інформатизації та інформаційної безпеки; 2) міжнародні стандарти цієї сфери; 3) міжнародні спеціалізовані установи, що займаються питаннями забезпечення інформаційної безпеки; 4) міжнародно-регіональні інститути й утворення, що створюються інтеграційними союзними об'єднаннями (наприклад, Європейський Союз); 5) інститути, які створені військово-політичними організаціями (наприклад НАТО); 6) національні доктрини, вчення, концепції, ідеї, стратегії та плани [434].

Слід зауважити, що на початку XXI століття в межах Ради Європи було прийнято Конвенцію про злочинність у сфері комп'ютерної інформації – «Конвенція про кіберзлочинність». Це був фактично єдиний міжнародний договір, учасниками якого були не лише члени Ради Європи, а й деякі окремі держави. Україна підписала цю концепцію 23 листопада 2001 року, ратифікувала її 10 березня 2006 року, а набула чинності вона лише 1 липня 2006 року. Згідно з цим документом, головною метою Ради Європи є досягнення більшої єдності між її членами [159].

Стратегії здійснення глобального інформаційного протистояння слугують основою аналітичної діяльності дослідницьких інституцій багатьох країн світу, метою якої є сприяння інформаційному лідерству у сфері міжнародної безпеки.

Тому питання міжнародної інформаційної безпеки є важливим елементом геополітичного образу країни в міжнародних відносинах та виявом її прагнень до нових глобальних викликів і процесів [446, с. 228].

Підсумовуючи, зазначимо, що забезпечення належної інформаційної безпеки на рівні національного законодавства зусиллями лише однієї держави в сучасних умовах вбачається неефективним, адже загрози інформаційній безпеці набувають глобальних масштабів, а отже, вимагають спільних зусиль на міжнародному рівні.

Що стосується практики становлення та розвитку інформаційної безпеки в США, то з цього приводу існує декілька варіантів. Так, на думку О. Бусола, сфера її інформаційної безпеки пройшла тривалий шлях еволюції, що складався з чотирьох етапів: виникнення (1939–1947 рр.); формування (1947–1982 рр.); розвиток (1983–2001 рр.); удосконалення (2001 р. – донині) [39].

Очевидно, що ключовим напрямом розвитку інформаційної безпеки США стало забезпечення належного рівня її національної безпеки. Вияви нормативно-правового регулювання сфери інформаційної безпеки США простежуються з початку ХХ століття.

Зокрема, перший закон у сфері інформаційної безпеки держави «Про захист інформації» було прийнято в США ще 1906 року. Однак інтенсивний розвиток законодавства інформаційної безпеки розпочався лише після винайдення комп'ютерів і створення мережі ARPANET, основою якої слугували ідеї, спрямовані на: цілковиту приватизацію і лібералізацію ринку інформаційних технологій; первинну роль побудови мереж, на базі яких розвиваються послуги; універсалізацію телекомунікаційного обслуговування для всіх [135, с. 331].

Важливою складовою системи правового забезпечення інформаційної безпеки США стало встановлення на федеральному рівні кримінальної відповідальності за злочини у сфері комп'ютерної інформації в акті про підробку засобів доступу, комп'ютерне шахрайство та зловживання.

Початком сучасної цілеспрямованої систематичної організаційної діяльності у сфері інформаційної безпеки в межах національного рівня можна вважати прийняття директиви адміністрацією Президента Білла Клінтона «Захист критично важливої інфраструктури» 1998 року та підписаний на її основі у 2000 році Загальнонаціональний план захисту інформаційних систем, який визначив основні напрями діяльності держави та суспільства у сфері інформаційної безпеки.

Важливим фактором, що вплинув на процес розвитку системи інформаційної безпеки США, стали події 11 вересня 2001 року. Унаслідок цих страшних подій уряд США прийняв акт про збільшення повноважень і компетенцій спецслужб, визначив одним з можливих видів тероризму здійснення незаконного проникнення до державних комп'ютерних мереж з метою одержання вигоди або завдання збитків, а також істотно розширив повноваження Федерального бюро розслідувань (ФБР) щодо здійснення моніторингу мережі Інтернет [135, с. 334–335].

Зазначене вище дає змогу констатувати, що практика формування політики США у сфері інформаційної безпеки поєднує в собі такі аспекти: зміцнення системи забезпечення інформаційної безпеки; домінування системи інформаційної безпеки США в міжнародному інформаційному просторі; поєднання ринкових інструментів у регулюванні інформаційної сфери з великими повноваженнями держави в особі уповноважених органів з контролю над інформаційними ресурсами.

У контексті практики впровадження інформаційної безпеки в країнах Європейського Союзу слід зауважити, що позиція, яка відображала її спільну європейську політику була окреслена Європейською комісією у 2001 році в документі, що називається «Мережева та інформаційна безпека: європейський політичний підхід» [463]. Мережеву та інформаційну безпеку визначено як здатність мережі чи інформаційної системи протистояти непередбачуваним подіям чи зловмисним діям, що становлять загрозу для даних, які

зберігаються або передаються, а також для послуг, які надаються через такі мережі й системи.

Крім цього, варта уваги Резолюція Ради ЄС № 2003/С 48/01 від 2003 року «Про Європейський підхід до культури мережі та інформаційної безпеки», якою запропоновано державам-членам сприяти забезпеченню безпеки як суттєвому аспекту в управлінні на державному та приватному рівнях [135, с. 341].

Крім того, 2004 року задля підвищення рівня ефективності діяльності внутрішнього ринку було утворено європейське агентство мережевої та інформаційної безпеки (ENISA) як центр передових технологій, що здійснює консультування у сфері мережевої та інформаційної безпеки для інститутів і країн-членів Європейського Союзу. До того ж, діяльність агентства спрямована на розвиток зв'язків між країнами-членами Європейського Союзу, його інститутами, господарюючими суб'єктами та приватним бізнесом [87, с. 16].

2016 року Європейським парламентом було прийнято Директиву ЄС про мережеву та інформаційну безпеку, основною метою якої було встановлення всезагальних стандартів кібербезпеки та покращення співпраці між країнами Європейського Союзу [552]. Ця Директива покликана допомогти компаніям більш дієво протистояти хакерським атакам і запобігати можливим посяганням на наявну цифрову інфраструктуру всього Європейського Союзу.

Загалом позиція Європейського Союзу з приводу інформаційної безпеки характеризується раціоналізмом, оскільки до предмета безпеки належать певні поняття окремих видів і типів інформації. Крім того, прослідковується доволі чітке розділення специфіки інформаційної безпеки людини, суспільства й держави [298, с. 138].

Загальноприйнятним вважається той факт, що сьогодні серед країн світу сформувалися два фундаментальні підходи щодо значення міжнародної інформаційної безпеки. Так, перша група країн демонструє підхід до проблематики міжнародної інформаційної безпеки в широкому значенні, суть якої мають становити принципи неподільності безпеки й відповідальності

держав за власний інформаційний простір. Натомість друга група країн звужує питання міжнародної інформаційної безпеки до міжнародної кібербезпеки, що зосереджується на протидії злочинам у галузі інформаційно-комунікаційних технологій та боротьбі з кібертероризмом. Таким чином, у цих підходах прослідковуються різні ідеї місця інформаційної безпеки людини на міжнародному та на національному рівнях.

Варто зазначити, що на сьогодні законодавець постійно акцентує увагу на проблемі інформаційної безпеки в електронному урядуванні. Крім того, прагнення України стати повноцінним членом Європейського Союзу обумовлюють необхідність слідування європейським принципам, нормам і стандартам у сфері захисту інформаційних даних.

Для України, питання забезпечення інформаційної безпеки починаючи з 24 лютого 2022 року набули особливого значення. З огляду на це, розроблення і вдосконалення системи інформаційної безпеки України є одним з основних та особливо актуальних завдань держави.

У межах цього дослідження необхідно зазначити, що транскордонний характер можливих загроз інформаційній безпеці України обумовлює необхідність вироблення та здійснення комплексних зусиль у взаємодії з міжнародними організаціями для ефективної протидії таким загрозам. Так, найбільш активне співробітництво України у сфері інформаційної безпеки спостерігається з військово-політичним союзом НАТО у межах програми «Безпека через науку». Ця програма застосовує такі механізми для підтримки сфери інформаційної безпеки, як: гранти для налагодження і укріплення співпраці; візити профільних експертів для консультування та обміну досвідом; створення спеціалізованих дослідницьких центрів; різнопланова підтримка проєктів наукових досліджень тощо.

Загалом співпраця між НАТО та державами-партнерами, зокрема й Україною, у межах Ради євроатлантичного партнерства і програми «Партнерство заради миру» передбачає набір певних зобов'язань сторін з приводу обміну та захисту інформаційних даних.

Приєднання України до цієї програми передбачало підписання та ратифікацію у 2002 році Угоди про безпеку між Урядом України та Організацією Північноатлантичного Договору [430]. Пізніше, 2015 року, Україна підписала і ратифікувала Угоду про співробітництво у сфері підтримки між КМУ та Організацією НАТО з підтримки і постачання [431]. Згідно з цими угодами, сторони мають здійснювати взаємне консультування в питаннях безпеки, розширювати військове та політичне співробітництво.

Слід зауважити, що ці дві Угоди стали значними досягненнями України у сфері інформаційної безпеки та визначили ключові вимоги в обміні таємною чи конфіденційною інформацією між Україною і НАТО, а отже, можуть становити засадничі основи для прийняття необхідних документів у процесі подальшого співробітництва або інтеграції України до альянсу.

Підсумовуючи, слід зауважити, що передумовою розвитку інформаційної безпеки як сфери правового регулювання є врахування міжнародного правового досвіду провідних зарубіжних країн. Адже в демократичній державі інформаційну сферу складно обмежити національними кордонами. Причому правове регулювання має не лише враховувати норми обраного політичного курсу, а й обов'язково базуватися на наявній практиці та відповідати першочерговим інтересам людей. Становлення правового забезпечення інформаційної безпеки людини відбувається в конкретних історичних умовах і невіддільне від правового статусу людини в державі, ступеня розвитку демократичних процесів та правової культури суспільства.

У сучасних умовах ступінь розвитку інформаційного простору будь-якої держави слугує системоутворюючим чинником для забезпечення належного рівня безпеки, який доволі активно впливає на стан політичних, економічних, воєнних, інформаційних і багатьох інших складових компонентів національної безпеки країни. Тенденції забезпечення розвитку національної безпеки враховуються провідними країнами світу та наявними оборонними об'єднаннями в процесі модернізації власних стратегій, попри те, що назви їх основних документів є різними. Наприклад, у США це «Стратегія національної

безпеки», в Канаді – «Політика національної безпеки», а у Великій Британії, Україні та багатьох інших країнах такими документами є так звані «Білі книги».

У ХХІ столітті забезпечення інформаційної безпеки є першочерговим питанням для будь-якої країни світу, тому лише ті держави можуть розраховувати на першість у політичній, інформаційній, економічній, військовій та багатьох інших сферах, мати стратегічні й тактичні переваги, підтримувати першість у передових технологіях, які мають переваги в засобах захисту інформації та здійснення інформаційної боротьби.

Стан забезпечення інформаційної безпеки України є задовільним (прийнятним), попри те, що існує низка проблемних питань, наприклад, забезпечення належним чином інформацією громадян і державних установ, здійснення захисту українського інформаційного простору та забезпечення поширення інформації про Україну у світовому інформаційному просторі. Проте перспективним напрямом співпраці у сфері інформаційної безпеки вважається євроатлантичний курс, який позитивно має сприяти переходу України до нових стандартів безпеки, застосуванню нових методики і технології, які зроблять нашу країну значно захищеною. Співпраця з євроатлантичними організаціями також позитивно сприятиме поширенню інформації про Україну в міжнародному інформаційному просторі та формуванню дійсно позитивного її іміджу на міжнародній арені.

Ефективне здійснення стратегічних пріоритетів, основних принципів і завдань державної політики у сфері інформаційної безпеки потребує вдосконалення правових і організаційних механізмів її управління, а також відповідного інтелектуально-кадрового та ресурсного підтримання, зокрема вдосконалення законодавства з питань здійснення національної безпеки.

Цілком погоджуємося з Д. В. Дубовим стосовно того, що системи здійснення електронного урядування та інформаційної безпеки є взаємопов'язаними частинами всезагальної системи державного управління. Науковець вважає, що реалізація належного рівня інформаційної безпеки за умов запровадження електронного урядування є складним явищем, що

охоплює: 1) сукупність інформаційних потреб державного управління в процесі функціонування державної влади та діяльність із забезпечення цих потреб; 2) зовнішні та внутрішні (апаратно-програмні та суспільно-інформаційні) загрози інформаційно-технологічному простру електронного урядування; 3) комплекс нормативних, організаційно-технічних і методичних засобів протидії загрозам інформаційної безпеки [96].

Крім того, для успішної діяльності системи електронного урядування та здійснення нею функцій щодо легітимації політичної влади необхідним є повне та повсякчасне розуміння та відданість політичної еліти ідеям електронної демократії. На результати діяльності системи електронного урядування значний вплив має рівень кваліфікації кадрів. Крім того, кваліфікований персонал та адекватні програми безперервного навчання були визнані в якості одного з важливих факторів успіху програм інформаційної безпеки [522, с. 333].

Отже, здійснення організації інформаційної безпеки будь-якої держави є, безперечно, складним і багаторівневим явищем, на стан і динаміку розвитку якого здійснюють безпосередній вплив безліч зовнішніх та внутрішніх факторів, основними з яких можна назвати такі: політична ситуація у світі; наявність можливих зовнішніх та внутрішніх небезпек; стан і рівень інформаційного розвитку держави; внутрішня політична ситуація кожної окремої країни. Водночас розвиток України як незалежної, демократичної, правової та економічно стабільної держави є можливим лише за умов якнайшвидшого забезпечення високого рівня її інформаційної безпеки, який можливий завдяки застосуванню методологічного потенціалу принципів інформаційної безпеки.

Висновки до розділу 3

1. За сучасних умов розвитку інформаційного суспільства головною вимогою з боку суб'єктів звернення до органів державної та місцевої влади за

адміністративними послугами вважається доступність і прозорість надання таких послуг, які поступово забезпечуються поетапним їх переведенням в електронний формат. У практиці такі послуги здебільшого іменують електронними адміністративними послугами, надання яких вважається основною передумовою зближення влади з громадянами, задоволення їх потреб та однією з основних переваг еволюції електронного урядування.

2. Електронна адміністративна послуга – це будь-яка державна інформаційна послуга публічно-адміністративного характеру, реалізована за допомогою використання інформаційно-комунікаційних технологій та Інтернету, що надається суб'єкту звернення органами державної влади й місцевого самоврядування в електронному вигляді та має на меті покращення якості й удосконалення процесу їх надання.

3. Надання електронних адміністративних послуг слугує передумовою наближення влади до пересічного громадянина, задоволення його потреб та одним з пріоритетів розвитку електронного урядування у світі, а наявність електронних адміністративних послуг у сучасній державі є одним з критеріїв її повноцінного розвитку.

4. Концепцію електронних адміністративних послуг Україна запозичила з досвіду західних держав, у яких ще в 1980-х роках розпочався розвиток доктрини нового публічного менеджменту й орієнтації держави/влади на інтереси громадян як клієнтів.

5. Актуальність запровадження електронних послуг в Україні зумовлена пріоритетністю розбудови інформаційного суспільства та сервісної держави, орієнтованої на врахування інтересів і потреб громадян, підвищення рівня якості їхнього життя.

6. В Україні створено Єдиний державний портал адміністративних послуг, який забезпечує надання електронних адміністративних послуг та відкритого доступу суб'єктам звернення до необхідної інформації щодо адміністративних послуг в мережі Інтернет, а також портал державних електронних послуг iGov,

головним призначенням якого є замовлення та надання довідок і документів в електронному вигляді чи попереднє їх замовлення, без очікування в черзі.

7. Перевагами впровадження електронних адміністративних послуг в Україні є: спрощення процесів розроблення державних інформаційних систем і діяльності управління державною інформацією; забезпечення оптимальної сумісності та взаємодії з іншими державними установами; розширення можливостей для споживачів в орієнтації та здійсненні онлайн навігації в наборі державних послуг. Тому чим краще буде впорядкована інформація, тим легше її запитувачам буде зрозуміти та в подальшому використати.

8. Основним призначенням системи електронного документообігу є автоматизація комплексу робіт з електронними документами. Упровадження цієї системи сприяє підвищенню рівня культури діловодства та суттєвій економії коштів, які може бути витрачено на тиражування й пересилання документів. Крім того, впровадження системи електронного документообігу сприятиме зменшенню термінів опрацювання документів, удосконаленню механізму виконання документів, автоматизації однотипних дій, спрощенню процесу використання інформації з документів завдяки розширенню можливості їх пошуку.

9. Система електронного документообігу – це сучасна, найбільш прогресивна та висока інформаційно-технологічна множина взаємопов'язаних елементів електронного документообігу, що утворює єдине ціле та забезпечує здійснення електронного обміну документами в комп'ютерних мережах, а також підтримує контроль за потоками документів з метою підвищення ефективності роботи різноманітних підприємств, організацій, установ, органів державної влади та місцевого самоврядування.

10. Стандарти забезпечення ефективного управління документами мають бути спрямовані на: точне й повне документування діяльності органів влади; контроль кількості та якості документів, що створюються органами влади; уникнення створення непотрібних документів, а отже, забезпечення ефективності й економічності діяльності державних установ; спрощення

діяльності, систем, процесів створення, зберігання та використання документів; забезпечення збереження і своєчасне передання документів на зберігання або знищення; постійну увагу до документів (від моменту їх створення і до передачі на зберігання або знищення) з особливим акцентом на уникненні зайвої роботи з паперовими документами в державних установах.

11. Забезпечення повноцінного процесу функціонування всіх систем електронного документообігу є можливим лише за таких умов: встановлення доцільної структури управління, її видів діяльності, а також завдань, які потрібно здійснити для досягнення поставленої мети; встановлення ієрархічної підпорядкованості й напрямів взаємозалежності працівників підприємства; розподіл обов'язків виконавців роботи з огляду на рівень їх кваліфікації та спеціалізації.

12. Системи електронного документообігу сприяють процесу створення нової організаційної культури в структурі органів державної влади та місцевого самоврядування, роблячи водночас працю державних службовців легкою, цікавою та значущою. Крім того, ці системи мають бути впроваджені повсюдно, де робота пов'язана зі створенням, редагуванням і зберіганням інформації, інакше ефективність від їх використання буде мінімальною.

13. Очікуваними результатами та перевагами від впровадження сучасної системи електронного документообігу є: підвищення ефективності управління електронним документообігом; оптимізація процесів накопичення, управління та доступу до необхідної інформації та знань; уможливлення кадрової гнучкості; можливість колективної роботи над документами; мінімізація дублювання інформації; чіткість процедури авторизації доступу до інформації з обмеженим доступом; можливість працювати віддалено; економія часу на пошук електронних документів; значне спрощення процедури укладання договорів; мінімізація процесу обігу документів у паперовій формі; економія ресурсів; підвищення прозорості процесу внутрішньої роботи на підприємствах; підвищення рівня безпеки й захищеності інформації та документів; можливість криптографічного захисту інформації; суттєве

спрощення та здешевлення процесу збереження документів; зручність здійснення контролю інформаційних потоків і прискорення швидкості пошуку потрібних документів тощо.

14. Електронний цифровий підпис – це зашифрований індивідуальний електронно-інформаційний код, створений у результаті криптографічних дій з набору електронних даних, який підтверджує цілісність і юридичну силу електронного документа й забезпечує ідентифікацію його автора, а також захищає документ від несанкціонованих змін.

15. Перевагами використання електронного підпису є: 1) контроль цілісності переданого документа; 2) захист від змін (підроблення) документа; 3) неможливість відмови від авторства; 4) доказове підтвердження авторства документа.

16. Інформацій безпека – це стан захищеності умов, можливостей і процесів безпечного й безперешкодного функціонування суб'єктів суспільства та забезпечення державних інтересів в інформаційній сфері, що пов'язані з вільним одержанням, створенням і поширенням інформації від загроз за допомогою використання комплексу заходів, гарантованих Конституцією України, за якого забезпечується запобігання, виявлення та нейтралізація внутрішніх і зовнішніх інформаційних небезпек, захист інформаційних ресурсів, реалізація прав і свобод людини та громадянина, збереження інформаційного суверенітету держави й безпечний розвиток міжнародного інформаційного співробітництва.

17. Форми та способи здійснення інформаційної безпеки разом утворюють інструмент, завдяки якому інформаційна безпека виконує завдання щодо захисту найбільш важливих цінностей людей, суспільства та держави. Вона має на меті не стільки забезпечення збереження цілісності особи та її здатності до розвитку, скільки збереження її інформації та особистих даних з урахуванням реалій становлення сучасного суспільства.

18. Інформаційна безпека, з одного боку, передбачає забезпечення якісного всебічного інформування громадян та вільного доступу до різних джерел

інформації, а з іншого – контроль за непоширенням дезінформації, сприяння цілісності суспільства, збереження інформаційного суверенітету, протидія негативним інформаційно-психологічним пропагандистським впливам і захист національного інформаційного простору від маніпуляцій, інформаційних війн та операцій.

19. В Україні повноцінне нормативно-правове здійснення процесу забезпечення інформаційної безпеки передусім має ґрунтуватися на додержанні таких двох принципів: законності й урівноваження інтересів громадян, суспільства та держави.

20. Одним з пріоритетних завдань України є гарантування інформаційної безпеки людини, що визначається захищеністю її психіки, думки та свідомості від загрозливих інформаційних впливів, маніпуляцій, дезінформації, образ тощо. Причому головною метою забезпечення належного рівня інформаційної безпеки є: формування захищеного та різноспрямованого інформаційного простору; охорона національних інтересів України за умов утворення міжнародних інформаційних мереж; охорона економічного потенціалу України від незаконного застосування інформаційних ресурсів; забезпечення здійснення прав держави, її установ та громадян на одержання, використання та поширення інформації.

21. Передумовою розвитку інформаційної безпеки як сфери правового регулювання є врахування міжнародного правового досвіду провідних зарубіжних країн. Адже в демократичній державі інформаційну сферу складно обмежити національними кордонами. Причому правове регулювання має не лише враховувати норми обраного політичного курсу, а й обов'язково базуватися на наявній практиці та відповідати першочерговим інтересам людей. Становлення правового забезпечення інформаційної безпеки людини відбувається в конкретних історичних умовах і невіддільне від правового статусу людини в державі, ступеня розвитку демократичних процесів та правової культури суспільства.

РОЗДІЛ 4 ЕЛЕКТРОННЕ УРЯДУВАННЯ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

4.1. Формування електронного урядування в міжнародно-правових документах.

У реаліях сьогодення дедалі більше слів у повсякденні з'являється з прикметником «електронний»: електронна торгівля, електронний документ, електронний підпис, електронне урядування, електронна демократія, електронне правосуддя та багато інших. Точного визначення цих термінів у законодавстві немає. Крім того, їх переважно використовують у підзаконних актах.

Саме за умов інтернаціоналізації всіх елементів суспільства розвиток законодавства не може здійснюватися без урахування глобалізаційних процесів. Причому законотворчі органи певних держав змушені враховувати класичні стандарти міжнародного права, а також тенденції до злиття певних правових систем. Зазвичай такі дії змовлені історичними передумовами розвитку держави, геополітичним становищем, економічними чинниками, а також національною правовою культурою державотворення.

Процес гармонізації та уніфікації відбувається за двома основними напрямками. Перший – це шлях створення міжнародних актів, укладання міждержавних договорів і розвиток нормотворчої діяльності світових організацій, які окреслюють пріоритети, орієнтири, межі розвитку національного законодавства у відповідних сферах. Другий – це шлях, що стосується національного нормотворення, коли держави самостійно вивчають, а згодом і закріплюють у своєму законодавстві досвід здійснення електронного урядування інших країн [135, с. 381].

Безперечною є цінність напрацювання міжнародних норм і стандартів як орієнтирів для підвищення рівня захисту прав і свобод людини в інформаційній сфері. Водночас, як засвідчує аналіз становлення інституту прав людини в

складі міжнародного права, їх значення здебільшого є прогностичним і полягає у виконанні таких функцій, як: визначення переліку прав і свобод, які належать до категорії основних та обов'язкових для всіх держав-учасниць відповідних міжнародних угод або конвенцій; формування головних риси змісту прав і свобод, які мають бути втілені в конституційних та нормативних положеннях кожної окремої держави; встановлення зобов'язання держав щодо визнання та забезпечення проголошених прав і свобод, а також встановлення на міжнародному рівні гарантій, необхідних для реалізації захисту прав і свобод; фіксування умови щодо застосування прав та свобод людини, одночасно із законними обмеженнями цих прав і свобод.

Проте інформація та інформаційні технології в сучасному світі є одночасно і основним ресурсом, і рушієм прогресу, і однією з найсерйозніших загроз, що вимагає інших підходів до етичної оцінки та правового регулювання питань, пов'язаних з технологіями. Тому стандарти прав і свобод людини в інформаційному суспільстві визначається не лише особливостями національного співтовариства людей, а й розвитком людської цивілізації загалом, ступенем інтегрованості міжнародної спільноти, а також станом реальних і потенційних загроз інформаційній безпеці [135, с. 383].

Під час розбудови електронного урядування важливого значення набуває уміле використання міжнародного досвіду в цій сфері, наявних міжнародно-правових документів, які мають слугувати своєрідним орієнтиром і відправною базою, на яку необхідно орієнтуватися, для того, щоб успішно та ефективно вирішувати поставлені завдання. Саме в таких документах містяться рекомендації, застереження та перелік вимог для держав-учасниць, які прагнуть будувати й розвивати електронне урядування.

Зазвичай для здійснення оцінки й моніторингу реального стану процесу впровадження системи електронного урядування в різних країнах світу використовують висновки ООН, що викладені в Global E-Government Survey та виражені в Індексі розвитку рівня електронного урядування The UN Global E-Government Development Index [558]. Він охоплює три елементи: індекс

поточного стану наявних вебресурсів, передусім наявність офіційного урядового вебпорталу та вебсайтів держорганів; індекс поточного стану розвитку всієї телекомунікаційної інфраструктури, тобто відносну чисельність усіх користувачів Інтернету й реальну кількість наявних персональних комп'ютерів; індекс освіти – науковий і культурний рівні громадян [184, с. 101].

Індекс розвитку електронного урядування розраховується за показником середнього значення поточних показників за такими трьома основними ознаками: індекс послуг, що надаються в онлайн режимі, індекс розвитку всієї телекомунікаційної інфраструктури та індекс капіталу людей [222].

Починаючи з 2001 року ООН готує звіт щодо стану розвитку електронного урядування в усіх країнах світу, а вже з 2008 року цей звіт публікується кожні два роки [171].

У контексті вивчення електронного урядування варто акцентувати увагу саме на тих міжнародних документах, що містять певні вимоги та рекомендації для всіх держав-учасниць. Причому якщо звернути увагу на досвід інших країн, де технології розвитку електронного урядування успішно функціонують вже протягом тривалого часу, то в таких країнах використання мережі Інтернету в діяльності органів влади розглядається як одна з основних можливостей для підвищення її ефективності.

У міжнародній практиці вже накопичено досвід розроблення певних проєктів впровадження системи електронного урядування. Зокрема, до найбільш вагомих актів у цій сфері можна віднести такі.

Першим таким документом слід визнати рекомендацію «Європа і глобальне інформаційне суспільство» 1994 року, що має на меті розв'язання проблем впливу інформаційно-комунікаційних технологій на всі наявні сфери діяльності суспільства [199, с. 137].

Наступним актом можна вважати Директиву Європейського парламенту та Ради «Про систему електронних підписів, що застосовується в межах Співтовариства», прийняту 1999 року [370].

Цього самого року в Будапешті на 104-му засіданні Комітету міністрів Ради Європи було прийнято Декларацію «Про європейську політику в галузі нових інформаційних технологій», у якій ідеться про те, що Комітет закликає уряди держав-учасниць до необхідності забезпечення доступу до нових інформаційних технологій, надання можливостей усім бажаючим більш активно брати участь у процесі діяльності суспільства на всіх наявних рівнях [76].

Чільне місце з-поміж наявних міжнародно-правових документів у сфері інформаційних технологій посідає Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства, що була прийнята лідерами країн «Великої вісімки – G8» на Саміті 2000 року, яка підкреслює революційне значення інформаційно-комунікаційних технологій у процесі встановлення взаємодії між системою державного управління та суспільством, спрямованого на досягнення сталого економічного розвитку, підвищення рівня суспільних благ, досягнення соціальної злагоди, а також зміцнення демократії.

Згідно з п. 4 Хартії, вона має на меті зміцнення політики та вдосконалення нормативно-правової бази, які разом сприятимуть конкуренції та новаторству, забезпеченню економічної та фінансової стабільності, заохочують до співпраці у сфері глобальних інформаційних мереж і прагнуть до скорочення розриву в цифрових технологіях, інвестуючи в людей та забезпечуючи глобальний доступ і максимальну участь у цьому процесі [229].

Наступним актом, що був схвалений 2000 року Європейською Радою, став «eEurope», спрямований на формування цифрової культури, відкрите впровадження інформаційно-комунікаційних технологій і становлення інформаційного суспільства [476].

Цього самого року Європейська комісія ухвалила програму «eEurope-2002» «Інформаційне суспільство для всіх», спрямовану на сприяння електронному розвитку Європи. Ця програма пропагує забезпечення вільного доступу громадян до основних інформаційних даних загального користування та сприяння взаємодії в мережі між громадянами й урядами [490].

У загальному значенні «Електронна Європа – 2002» – це план дій, заснований на трьох напрямках: дешевший, швидший та безпечніший доступ до мережі Інтернет, технологій і послуг; інвестування в науку та людей; пропаганда щодо користування новими інформаційними технологіями.

Передусім у сфері електронного урядування передбачалось реалізувати такі пункти плану: оприлюднення основних інформаційних даних у мережі Інтернет, включаючи всі сфери інформації; забезпечення для всіх держав-членів вільного електронного доступу до провідних баз інформаційних даних; спрощення роботи мережі адміністративних процедур для сфери бізнесу, наприклад, у випадках пришвидшення процедури створення нової компанії; заохочення до використання програмних засобів, що містять відкритий код у державному секторі та системи електронного урядування основані на передовій практиці обміну досвідом у ЄС; спрощення всіх основних операцій діяльності Європейської комісії, наприклад, таких як фінансування провідних наукових проєктів та набір кваліфікованого персоналу; спонукання до використання електронного підпису в межах державного сектору.

Загалом основна мета цієї програми спрямована на формування належних умов і надання допомоги в процесі переходу Європи до нової ери інформаційних технологій, зміцнення її як лідера в галузі застосування інформаційно-комунікаційних технологій, а також зміцнення та підвищення рівня забезпеченості жителів Європи новітніми інформаційними технологіями.

Також необхідно зазначити, що Європейський Союз, впроваджуючи досвід управління світової спільноти і прагнучи до створення стандартів сфери державного управління й належного процесу урядування, на певному етапі свого розвитку був змушений відповісти на сучасні виклики європейського урядування, тобто шукати і виробляти норми, правила, процедури, які б забезпечували перебіг ефективної співпраці між всіма учасниками процесу здійснення європейського урядування.

Наприклад, з цією метою було розроблено цілу серію білих книг за загальною назвою «Європейське урядування», які було підготовлено на початку

XXI ст., саме в період розпалу інституційних реформ. Вони спрямовані на розкриття поглядів Європейської комісії на те, яким повинно бути сучасне європейське врядування, як здолати дефіцит демократії в Європейському Союзі, збільшити рівень прихильності громадян за допомогою більшої відкритості, прозорості й залучення людей до процесу прийняття важливих рішень [2, с. 44].

Загалом Біла книга пропонує цілий набір первинних заходів, які змінюють пріоритети діяльності Європейської комісії відповідно до її головних завдань. Такі заходи обов'язково мають бути якнайшвидше запроваджені і в результаті мають надихнути на здійснення змін іншими інституціями. Крім того, зазначений документ передбачає здійснення консультацій щодо можливих потреб у процесі подальшої діяльності інституцій і держав-членів Європейського Союзу.

Впровадження сучасними державами електронних методів урядування має спиратися й на Декларацію Ради Європи «Про свободу комунікації в мережі Інтернет», прийняту в місті Страсбурзі 28 травня 2003 року. У її вступній частині зазначено, що цей документ прийнято для досягнення рівноваги між свободою слова й інформації та іншими правами в мережі Інтернет, які гарантуються положеннями Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) [113]. Вказаний міжнародний документ визначає, що держави-учасники Ради Європи зобов'язані: здійснювати обмеження доступу до інформації в мережі Інтернет; заохочувати до саморегулювання процесу поширення інформації в мережі Інтернет; відмовитися від здійснення державного контролю (не використовувати блокування та фільтрацію), гарантувати право на анонімність. Водночас слід наголосити, що такі вимоги мають бути узгоджені з національним законодавством кожної держави-учасниці Ради Європи [468].

У 2003 році експерти Світового банку проаналізували міжнародний досвід реформ державного управління у 14 країнах, які суттєво різняться між собою як за влаштуванням політичної системи, так і за рівнем економічного

розвитку й соціокультурними характеристиками. Аналіз засвідчив, що ці країни, приступаючи до реформ, ставили перед собою загалом одні й ті самі масштабні завдання, а саме: 1) зниження державних витрат; забезпечення сприятливого клімату для розвитку національної економіки та підвищення її конкурентоспроможності на світовому ринку; 2) поліпшення якості державних рішень і забезпечення їх ефективної реалізації; 3) вдосконалення державної служби – залучення до служби необхідної кількості фахівців високої кваліфікації за обмежених витрат на їх утримання; 4) розширення діапазону та підвищення рівня якості послуг, які надаються державою [211, с. 39].

На сьогодні більшість осіб, що відповідальні у європейських структурах за розвиток програм електронного урядування, усвідомлюють значущість створення єдиної системи критеріїв, які висуваються для таких систем. Так, для досягнення цієї мети 2003 року в Естонії, а саме в місті Таллінні, Міжсекційна експертна група з питань розвитку електронного урядування розробила проєкт Рекомендацій Комітету міністрів Ради Європи з питань електронного урядування, які дозволяють висвітлити загальну спрямованість ідей на розвиток електронного урядування в Європейському Союзі.

Проєкт Рекомендацій містив 10 основних принципів, які є базовими для побудови системи електронного урядування: 1) обсяг і законодавча основа рекомендацій; 2) електронна демократія; 3) високий рівень якості державних послуг; 4) доступ до державних електронних послуг; 5) розвиток електронної освіченості; 6) ефективне впровадження та керівництво електронним урядуванням; 7) приватність і захищеність інформаційних даних; 8) оцінка впливу й ефективності витрат на електронне урядування; 9) технічні аспекти електронного урядування; 10) держави-члени та регіональні й місцеві органи державної влади [98, с. 27–35].

Згодом 2004 року було прийнято Рекомендацію Ради Європи з питань електронного урядування, спрямовану на надання всебічної підтримки країнам-членам Європейського Союзу в ході створення та втілення стратегій електронного урядування, які сприятимуть ефективному застосуванню

інформаційно-комунікаційних технологій у процесі взаємовідносин органів публічної адміністрації, громадян та бізнес-структур, демократизації всіх сфер діяльності публічної адміністрації.

2005 року було розроблено та представлено нову програму «e-Europe 2005», яка спрямована на забезпечення широкого доступу до мережі Інтернет, безпеки мереж та активне впровадження електронного урядування. «Електронна Європа – 2005» – це план дій, спрямований на розширення доступу до мережі Інтернет, протидію кіберзлочинності та широке застосування сучасних інформаційних технологій у діяльності органів влади [491].

Згодом, 2006 року, у межах Європейської комісії було розроблено новий План дій з розвитку електронного урядування під назвою «i-2010». Зокрема, комісар Європейського Союзу з інформаційного суспільства та засобів масової інформації Вівіан Редінг висловила стурбованість тим, що у сфері досліджень інформаційно-комунікаційних технологій Європа продовжує відставати від своїх конкурентів, інвестуючи приблизно половину того, що інвестують США [49, с. 117].

Стратегія «i-2010» об'єднує в собі всю політику, ініціативу й основні дії Європейського Союзу, що спрямовані на заохочення розроблення та використання сучасних цифрових технологій в усіх сферах суспільного життя, а також визначає першочергові цілі. Такими першочерговими завданнями є: запровадження єдиних стандартів щодо узгодження програмних платформ і забезпечення можливості сумісності всіх елементів комунікаційних технологій; підвищення рівня швидкості доступу до мереж зв'язку в Європі; розробка нових і збагачення змістової наповненості вже наявних інформаційних ресурсів; здійснення охорони інформаційних ресурсів від можливих виявів кіберзлочинів; модернізація правової основи для аудіовізуальних послуг; усунення цифрового розриву [492].

Також потрібно зазначити, що 2010 року було схвалено нову європейську стратегію соціально-економічного розвитку на наступні 10 років – «Європа

2020», що базується на таких трьох ключових сферах: знання та інновації; стала економіка; більша зайнятість і соціальне залучення населення.

Стратегія також визначає захист і збереження довкілля одним із пріоритетних напрямів, передбачає відстежування стану довкілля як обов'язкового елемента успішної реалізації стратегії. Зокрема, виконання цілі «клімат/енергія 20/20/20» повною мірою поєднує як економічний, так й екологічний складники сталого розвитку [205, с. 140].

У грудні цього самого року було затверджено Другий план дій електронного урядування, орієнтований на реалізацію ідей п'ятої Міністерської конференції з електронного урядування («Мальменська декларація») щодо відкритості, гнучкості європейських публічних адміністрацій у своїх відносинах з громадянами та бізнесом, активізації процесів використання електронного урядування для підвищення ефективності діяльності і якості публічних послуг, забезпечення кращих публічних послуг з використанням менших ресурсів тощо [521].

Зазначений План дій на 2011–2015 рр. цілком узгоджувався із завданнями Цифрового порядку денного для Європи і був спрямований на забезпечення надання електронних урядових послуг нового покоління, виконуючи два основні положення: 1) до 2015 року ключові транскордонні послуги мали стати доступними в режимі онлайн, надаючи можливість підприємцям створити бізнес і керувати ним всюди в Європі незалежно від їх початкового місцезнаходження, а також сприяючи громадянам в навчанні, роботі, проживанні та виході на пенсію; 2) до 2015 року 50 % всіх громадян і 80 % підприємців Європейського Союзу повинні отримати можливість користуватися послугами електронного урядування.

Результати оцінки Плану дій на 2011–2015 роки засвідчують, що він мав позитивний вплив на розвиток електронного урядування на європейському та національному рівні країн-членів, що сприяло узгодженості національних стратегій електронного урядування, обміну передовим досвідом, гармонізації рішень між державами-членами, розробці технологічних систем забезпечення,

які є ключовими для полегшення доступу та використання адміністративних послуг. Проте громадяни і підприємства не отримали в повному обсязі максимальної вигоди від використання цифрових послуг, які повинні бути без проблем доступними в усіх країнах Європейського Союзу [493].

Тому було зібрано думки громадян, підприємств, державних адміністративних органів на всіх рівнях (міжнародному, в масштабах Союзу, національному, регіональному і/або місцевому рівнях) для затвердження наступного Плану дій електронного уряду на період 2016–2020 рр., спрямованого на усунення наявних цифрових бар'єрів на шляху створення цифрового єдиного ринку й запобігання подальшій фрагментації, що виникає в контексті модернізації державних адміністрацій [494].

З огляду на результати аналізу, можна виокремити основу кожного з документів, що має на меті подальший розвиток демократичних цінностей та перспектив у країнах, які їх підписали, щодо більш активного впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у буденне життя як пересічного європейця, так і державного апарату.

Нині триває перегляд законодавства Європейського Союзу з метою уніфікації потреб до використання елементів електронного урядування в державному управлінні в країнах-підписантах, передусім наголошується на розробленні єдиного стандарту його використання.

Варта уваги позиція С. А. Квітки та О. О. Соколовської стосовно того, що на сьогодні у світі сформувалися дві основні моделі політичної стратегії формування електронного урядування: західна та східна. Згідно з першою моделлю, процес реформування державного управління здійснюється шляхом реорганізації державних органів на основі принципів «нового державного управління» та «відкритої і чуйної держави». За другою моделлю проекти впровадження електронного урядування в східних країнах реалізуються на основі принципів традиційного конфуціанства та «раціональної бюрократії» [144, с. 29].

Міжнародно-правові документи, описані вище, повинні бути фундаментом для імплементації їх норм в нормативно-правову базу України. Тому дуже важливою частиною інтеграції України до європейського простору є необхідність врахування всіх стандартів її майбутніх стратегічних партнерів. Що стосується процесу адаптації законодавства України до стандартів Європейського Союзу, то необхідно наголосити, що постановою Кабінету Міністрів України від 16 серпня 1999 року було прийнято Концепцію адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Головною її метою є досягнення високого рівня відповідності української правової системи правовій системі Євросоюзу, яка включає акти законодавства з вимогами, що висуваються Європейським Союзом до країн, які прагнуть вступити до нього [349].

Також важливим документом, який має наблизити Україну до європейського світового простору, членства в Євросоюзі та до формування електронного урядування, вважається План дій під назвою «Україна – Європейський Союз», що був схвалений КМУ та Радою з питань співробітництва між Україною та Європейським Союзом в 2005 році [246]. Так, задля втілення цього документа КМУ своїм розпорядженням схвалив перелік основних заходів з приводу виконання вказаного Плану дій [322]. Реалізація цього Плану сприятиме утворенню та розвитку в Україні сучасних технологій електронного урядування, згідно з європейськими стандартами.

Крім того, аналізуючи міжнародно-правові документи щодо впровадження технологій електронного урядування, можна виокремити їх основоположні аспекти: спрямованість на потреби громадян та бізнесу; застосування інноваційних методів і рішень; оптимізація процесів взаємодії між державою, громадянами та бізнес-сектором; удосконалення процедур реалізації електронної демократії; високий рівень якості послуг; моніторинг потреб усіх соціальних верств населення та концентрація на найважливіших із них; реалізація електронних послуг за допомогою різноманітних каналів зв'язку; забезпечення захисту інформації в мережі Інтернет; дотримання та захист прав

людини; оптимізація діяльності органів публічної влади та всієї системи публічного управління; підвищення інноваційної культури управління.

Загалом потрібно сказати, що це лише незначна частка всіх правових актів, яких слід дотримуватися демократичній державі в сучасному світі. Орієнтація цих міжнародно-правових документів переважно на відкритість інформації та надання державою послуг спирається в явному або неявному вигляді на ліберально-індивідуалістичну модель демократії з її раціоналістичним поданням про громадянина як вільної особистості, яка прагне до «максимізації власної вигоди».

Загалом усі проаналізовані вище документи об'єднують у своєму змісті найбільш важливі стандарти та засади системи електронного урядування, дотримання Україною яких створить можливість для впровадження та розвитку технологій електронного урядування. Крім того, наявна міжнародна нормативно-правова база становить основу для імплементації її до національного законодавства, яке має належним чином здійснюватися відповідно до наявних стандартів.

Таким чином, загальна мета всіх міжнародно-правових документів, у змісті яких закріплено елементи електронного урядування, – це реформування державного управління, підвищення ефективності діяльності держави та визнання пріоритету суспільства, що досягається завдяки реструктуруванню адміністративної системи та реформі державної служби, впровадженню технологій електронного урядування, які забезпечують управління адміністративною системою, інформацією, кадрами, ресурсами, цільовими програмами, а також надання інформації та послуг окремим громадянам, некомерційним організаціям, бізнесу й державним структурам, створення нових каналів для політичної участі громадян, моніторингу й оцінки результатів діяльності держави.

Електронне урядування дає безпрецедентний шанс блискавично скоротити розрив з промислово розвиненими країнами через модернізацію державного управління та включення національної економіки у світову

економічну систему, а також розглядається як фундаментальний інститут демократії, який відповідає новим очікуванням суспільства й домінуючим у ньому політичним і соціальним цінностям.

4.2. Стандарти Європейського Союзу щодо запровадження електронного урядування.

На сьогодні надзвичайно важливим та актуальним є питання впровадження електронної взаємодії в умовах стрімкого розвитку електронного урядування. Де-факто багато країн Європейського Союзу та світу загалом уже живуть і функціонують за новими вимірами цифрового суспільства, причому створивши системи електронного урядування, впровадивши урядові портали, увівши електронний цифровий підпис ID та MobileID-карти, запустивши та налагодивши процес взаємодії між усіма органами державної влади, а найголовніше – між державою та громадянами.

Сучасні тенденції існування людства вже потребують кардинальної модернізації всього суспільства, а неминучість його реформ у добу становлення інформаційної ери вже давно відчувається як щось невід’ємне та зрозуміле. Оскільки наша держава зацікавлена в сприйнятті її Європейським Союзом як рівноправного партнера, то має бути використаний його весь належний досвід побудови державного управління на основі електронного урядування.

Саме тому, дослідження практик електронного урядування, що успішно функціонують у країнах європейської спільноти, є надзвичайно цікавим з позиції України. Сучасний етап розвитку електронного урядування в країнах Європейського Союзу означений результатами виконання багатьох програм, які є складовими європейського цифрового порядку денного [400, с. 9].

Впровадження електронного урядування в найбільш розвинутих країнах Європейського Союзу відбувається під девізом відкритості й підзвітності урядів своїм громадянам, де підзвітність не лише зводиться до надання

громадянам інформації в електронному вигляді, а й забезпечується можливістю відкритої оцінки роботи конкретних державних установ і розробленням доступних для населення засобів моніторингу показників їхньої роботи [156, с. 100].

Цікавою видається думка С. Л. Гнатюка стосовно того, що в межах Європейського Союзу розрізняють скандинавську, центральноевропейську (Німеччина), західноевропейську (Швейцарія, Нідерланди), острівну (Велика Британія) та інші моделі електронного урядування [114, с. 4].

Досліджуючи практику становлення, розвитку та функціонування електронного урядування в країнах Європейського Союзу, виникла дилема, чи належить до переліку цих країн Велика Британія, оскільки є загальновідомим той факт, що 31 січня 2020 року вона покинула Європейський Союз. Попри це, вважаємо за доцільне приділити увагу вказаному аспекту, зокрема здійснити вивчення практики електронного урядування у Великій Британії з огляду на її багаторічну історію, досвід та авторитет на світовому рівні.

Так, створення електронного урядування у Великій Британії розпочалося в 1957 році, коли в уряді країни був організований відділ технічної підтримки (TSU), до завдань якого входило виконання оцінок і вироблення рекомендацій з питань використання комп'ютерів, а також залучення до роботи фахівців зі сфери телекомунікаційних технологій. 1972 року TSU і низка владних груп із застосування комп'ютерних технологій окремих департаментів були об'єднані в Центральне комп'ютерне управління (ССА) у складі Департаменту державної служби. На нову установу покладалися завдання щодо надання допомоги у використанні комп'ютерів та комп'ютерної інфраструктури в державних установах і впровадження новітніх досягнень.

1980 року Центральне комп'ютерне управління (ССА) було перейменовано в Центральне комп'ютерне й телекомунікаційне управління (ССТА), а його функції скорочені через ослаблення центральної координації застосування інформаційних технологій у державних установах. До 1992 року

ССТА знаходилось у віданні Казначейства, а згодом було передано у відання Секретаріату Кабінету Міністрів (відділ державної служби) [69, с. 43].

У жовтні 1994 році Департаментом з питань Інформації та комунікації (Central Computer&Telecommunications Agency), що знаходиться в підпорядкуванні Секретаріату Кабінету Міністрів, було запущено центральний урядовий сайт за адресою open.gov.uk, що на той час фактично становив довідник-показчик корисних ресурсів і посилань на сайти урядових організацій та установ на території Великої Британії, а також містив загальну інформацію щодо діяльності, структури, поточних новин і планів уряду. З цього часу Департамент з питань інформації та комунікації розпочав роботу зі створення сайтів державних організацій та урядових департаментів [10].

1995 року на підтримку цієї ініціативи під егідою уряду було запущено E-Government Bulletin (Інформаційний бюлетень «Електронний уряд»), що був прообразом сучасного електронного видання та надходив до передплатників шляхом прямої розсилки електронною поштою. Основна його ідея – донесення переваг і можливостей використання Інтернету та інших цифрових технологій урядовими структурами [10; 13, с. 141].

Першим кроком до дискусії щодо реорганізації уряду з використанням інформаційно-комунікаційних технологій була публікація 1996 року «Зелених зошитів», або «Зеленої книги» під назвою «Прямий уряд: електронне здійснення урядових послуг» («Government Direct: The Electronic Delivery of Government Services»), що розкриває можливості використання новітніх технологій для управління країною та здійснення співпраці з громадянами й бізнесом. Відповідальність за розробку та подальшу імплементацію положень «Зеленої книги» було покладено на Центральний департамент інформаційних технологій при Міністерстві транспорту і комунікацій на чолі з Роджером Фріманом.

У березні 1997 року консервативний уряд прийняв низку пілотних проєктів з розвитку електронних урядових послуг. Згодом, 1999 року, у документі «Біла книга модернізації державного управління» (Modernising

Government White Paper) ідею концепції модернізації процесу діяльності державних служб було сформульовано більш детально [523]. Вона спрямована на використання новітніх технологій для створення додаткових можливостей і розширення вибору у сфері надання державою послуг громадянам та підприємствам. Крім того, було створено відділ уповноваженого з питань електронних технологій при Секретаріаті Кабінету Міністрів, завданням якого, зокрема, було забезпечення політичного керування роботою на шляху досягнення поставлених цілей у сфері електронної торгівлі, електронного уряду й інформаційного співтовариства в усіх державних установах [69, с. 44].

Крім того, основні концептуальні ідеї «Білої книги модернізації державного управління», що оформлені в «Стратегічну концепцію обслуговування суспільства в інформаційну добу», мали на меті конкретизувати процес здійснення переходу до нового уряду інформаційної доби. Ця концепція спрямована на збільшення переліку послуг, що надає уряд. Передусім розширення послуг стосувалося забезпечення ефективного використання соціальної інформації держорганами, створення технічних та освітніх умов для повного охоплення громадян урядовими послугами.

Після приходу до влади лейбористів 1999 року багато ідей було включено до програми модернізації уряду, а 2000 року для її реалізації було прийнято програму «Електронний уряд: Стратегічна основа для публічних послуг в інформаційному столітті» [454, с. 68].

Цього самого року британська громада виступила з ініціативою щодо необхідності запровадження сучасних технологій, удосконалення електронного урядування, сприяння розвитку Інтернет-технологій в країні та інших дій уряду до 2005 року.

Більш сучасну стратегію розвитку електронного урядування «Transformational Government – Enabled by Technology» було розроблено 2005 року. Це – офіційний документ, у якому проголошено та визначено головні принципи, цілі й концепції проведення реформи стосовно майбутнього розвитку електронного урядування.

Зазначена стратегія демонструє можливість здійснення планів уряду з використанням сучасних підходів із залучення громадян до цього процесу. Згодом цю стратегію остаточно впровадили у вигляді плану (Трансформаційний урядовий план до виконання), що був опублікований 2006 року. Основною метою цього плану було запровадження новітнього більш якісного впровадження публічних послуг і полісів, що якісно позначалося на повсякденному житті громадян та підприємств [133, с. 10].

Головна ідея електронного урядування Великобританії – підняти державні системи на новий рівень і зв'язати їх в єдине ціле, а також використовувати всі доступні платформи, в Інтернеті і поза ним, щоб вести спілкування з громадянами та бізнесом. Основною задачею було те, щоб державні відомства діяли спільно аби у громадян та бізнесу був єдиний інтерес для доступу до державних послуг [186, с. 99].

На думку Т. Камінської, у Великій Британії практично немає чинного цілісного законодавства, що регулювало б повністю всі аспекти електронного урядування. Існують лише деякі загальні напрацювання. Так, наприклад: 1) Акт «Свобода інформації» 2000 («The Freedom of Information Act 2000»), що був прийнятий 30 листопада 2000 року та набув чинності 1 січня 2005 року (надає повні статутні права будь-якому члену суспільства щодо отримання інформації, яку утримує публічний сектор); 2) Закон «Про захист інформації» (Data Protection/Privacy Legislation), що був запроваджений у 1998 році та набув чинності 1 березня 2000 року (передбачає умови, правила та процедури захисту та нагляду за інформацією, що стосується як електронного вигляду, так і паперового); 3) законодавство у сфері електронної комерції (e-Commerce Legislation); 4) законодавство електронних комунікацій, що становить законодавчий акт, спрямований на досягнення прозорості європейської регуляції в комунікаційних підрозділах електронного уряду; 5) законодавство у сфері електронного підпису (e-Signatures Legislation), що спрямоване на побудову нової системи електронного підпису в приватній і публічній сферах [133, с. 13–15].

Електронне урядування у Великій Британії реалізується за доволі складною програмою, де задіяні різноманітні департаменти, що виконують свої окремі функції. Головним органом системи електронного урядування у Великій Британії є Cabinet Office, що співпрацює з членами CIO Council та регламентує діяльність електронного уряду. Водночас Cabinet Office відповідає за реалізацію новітніх реформ та модернізацію електронного урядування [133, с. 15].

У Великій Британії функціонує державний інформаційний вебсайт Gov.uk, що створений Державною цифровою службою для формування єдиної точки доступу до публічних послуг. Бета-версію вебсайту було запущено 1 лютого 2012 року, він об'єднав двох великих постачальників електронних послуг, а саме: Directgov та Business Link. Головною метою Gov.uk є заміна та об'єднання всіх вебсайтів урядових відомств та організацій [207, с. 32].

Загалом Велика Британія пройшла комплексний шлях до формування електронного урядування, а саме створила портал з надання інформації про всі державні послуги як систему забезпечення трансакції за принципом єдиного вікна та систему підтримки міжвідомчої взаємодії в частині забезпечення надання комплексних державних послуг.

Наступною країною Європейського Союзу, яка втілила в життя ідею електронного урядування, є Німеччина. Зазначений процес був досить тривалим і передбачав декілька етапів. Федеральне управління з координації та консультативної допомоги в галузі використання інформаційних технологій у федеральних установах (KBSt) було створено 1968 року. Це управління мало на меті вирішити завдання щодо оптимізації використання інформаційних технологій у федеральних установах, зокрема в спеціальному, організаційному, економічному й технічному аспектах. KBSt здійснює надання допомоги державним установам у процесі реалізації стратегій у сфері електронного урядування: формує базовий набір правил використання інформаційних технологій, бере участь у розробці й реалізації найбільш важливих проєктів.

Перша ініціатива у сфері електронного урядування в Німеччині – це програма «Сучасна держава, сучасне управління», упроваджена 1998 року. У 2005 році уряд Німеччини розробив ініціативу BundOnline 2005 (Німеччина у мережі), яка мала на меті зробити доступними завдяки мережі Інтернет усі наявні послуги, які надаються федеральними органами влади. Вважається, що здійснення цього проєкту становить основу для більш швидкого, відкритого та менш затратного надання послуг.

Проєкт «Німеччина в мережі» складається з таких програм: 1) онлайн подача заявок для отримання документів; 2) особисті податкові декларації з мережі Інтернету; 3) електронні державні та урядові закупівлі; 4) офіційна статистика, що ґрунтується на показниках Інтернету; 5) система ProFi для ефективного розвитку проєктів; 6) Інтернет-служба, що здійснює погашення деяких видів позик; 7) WAP-служба, що забезпечує ефективне ведення торгівлі в межах Європейського Союзу.

2003 року Федеральний уряд Німеччини, Федеративні штати й місцеві органи влади долучилися до перетворення «BundOnline-2005» в стратегію комплексного електронного урядування під назвою Deutschland-Online. Ця стратегія забезпечує співпрацю між адміністраціями штатів і ґрунтується на таких пріоритетах: 1) розробка комплексних електронних послуг для громадян та бізнесу; 2) об'єднаний Інтернет-портал; 3) розроблення загальної інфраструктури; 4) формування єдиних стандартів; 5) досвід і знання перекладу.

Попри те, що в Німеччині немає загального законодавства стосовно електронного урядування, тут існують окремі законодавчі акти, що містять його основні положення, наприклад: 1) законодавство про свободу інформації від 2004 року, що надає громадськості право на доступ до інформації Федерального уряду; 2) Федеральний закон про захист даних 1990 року, що вважається одним із найсуворіших законів про захист даних у Європейському Союзі, основною метою якого є захист особистості від порушення його особистих прав; 3) Закон щодо умов упровадження електронної комерції від

2001 року; 4) Закон про телекомунікації 2004 року; 5) Закон щодо електронного підпису 2001 року [180, с. 48–49].

У 2009 році фундаментальним заходом у галузі нормативно-проектного здійснення розвитку електронного урядування в Німеччині були внесені зміни до конституції Німеччини, а саме, до нової ст. 91, яка встановлює, що федеральний уряд та землі можуть самостійно погоджувати між собою дії щодо планування, створення та експлуатації сучасних інформаційно-технічних систем, які є необхідними для здійснення їх основних функцій. Крім того, уряд і землі за домовленістю можуть самостійно встановлювати стандарти та деякі вимоги в галузі інформаційно-комунікаційних технологій [204, с. 325–326].

Вартий уваги наявний у Німеччині повномасштабний підхід до стандартизації електронного урядування SAGA, що розшифровується як Standards and Architecture for e-government Applications. Цей підхід одночасно є і методикою розробки, і описом процесу реалізації електронного урядування Німеччини. SAGA функціонує за такими напрямками: визначення технічних профілів усіх стандартів та архітектури; моделювання можливих процесів для надання послуг та адміністративних процесів; моделювання даних; розробка основних базових компонентів [180, с. 50–51].

Також цікавим видається Закон Німеччини «Про захист мереж», що раніше називався «Законом про Facebook» від 2017 року, нормами якого передбачено обов'язок соціально-медійних компаній вилучати підроблені новини або повідомлення протягом доби, що містять мову ненависті. Передусім, це стосуватиметься таких соціальних мереж, як: Facebook, Twitter, YouTube та багатьох інших сайтів, що мають більше 2 мільйонів користувачів та території Німеччини. Так, покарання застосовуватимуться лише в межах Німеччини, але ініціатор закону – міністр юстиції із захисту прав споживачів (2013–2018 рр.) Хайко Маас наполягав на введенні подібних заходів у всьому Європейському Союзі [135, с. 384]. Подібні проекти вже тривалий час обговорюються в країнах Європейського Союзу, проте мають як підтримку, так і критику захисників вільного мовлення.

Наступною країною, яка варта розгляду в контексті впровадження електронного урядування, є Королівство Нідерландів. За оцінками міжнародних неурядових організацій, уряд Нідерландів домогся значного прогресу у сфері електронного урядування. Зусилля уряду цієї країни спрямовані на покращення громадських послуг і збільшення використання можливостей, які виникають під час відкриття урядових даних, підвищення рівня якості надання послуг громадянам та сприяння економічного зростання країни.

Уряд Нідерландів активно працює над покращенням надання державних послуг. Так всюди, де лише можливо, процес надання послуг робиться більш простим, ефективним та оперативним. Тобто основною їх метою, окрім ефективності, є зменшення часу, необхідного для надання послуг фізичним та юридичним особам [488]. Саме тому легкий доступ до урядової інформації, зокрема до відкритих інформаційних даних, без перешкод для їх використання є ключовим аспектом прозорості й відкритості електронного урядування Нідерландів.

У процесі впровадження і становлення електронного урядування в країнах Європейського Союзу доречно дослідити також досвід Франції. Так, історія розвитку електронного урядування у Франції розпочинається ще з кінця ХХ століття. Перші елементи електронного урядування, а саме термінали Minitel, з'явилися у Франції ще 1984 року. Вони надавали можливість віддаленого доступу до інформації і послуг, які могли надаватися державними органами, а також дозволяли сплачувати рахунки, надавали доступ до певних публічних сервісів та виконували функцію телефонного довідника [162].

Упродовж 1996–1997 рр. були проголошені офіційні доповіді щодо перспектив розвитку електронного урядування Франції, а прем'єр-міністр Lionel Jospin визначив електронне урядування як пріоритетний напрям для очолюваного ним уряду. Також було анонсовано програму PAGESI (Programme d'action gouvernemental pour la société de l'information), метою якої було продемонструвати участь уряду Франції в просуванні інформаційно-комп'ютерних технологій у французькому суспільстві. Саме вступ Франції в

інформаційне суспільство та встановлення більш тісних взаємозв'язків між урядом і громадянами за допомогою електронного урядування стало пріоритетним на шляху реформування та модернізації уряду. Те, що діяльність уряду стала відкритою, оцінювалося як важливий фактор підвищення відповідальності й ефективності роботи французьких чиновників [162].

З огляду на викладене, було визначено такі основні напрями діяльності: культура, освіта, електронний бізнес, дослідження, інновації і модернізація урядування. Першочерговими завданнями програми PAGESI був розвиток таких основних напрямів інформатизації Франції: у галузі освіти – створення національної зони Інтернету із спеціалізованою освітньою мережею; у сфері пропаганди культури та мистецтва Франції – електронне копіювання елементів мистецтва та інших елементів французької культурної спадщини, а також створення сучасних віртуальних музеїв і бібліотек; у діяльності органів державної адміністрації – інформаційно-технологічна модернізація державних служб у напрямі надання підприємствам й громадянам доступу до їх інформаційних ресурсів і сприяння реалізації можливості здійснювати взаємодію з ними завдяки мережі Інтернет; у проведенні наукових досліджень та впровадженні інновацій – підтримка розробок сучасних технологій та індустріальних нововведень з ціллю розвитку національної науки, економіки та промисловості; у питаннях юриспруденції й права – розв'язання проблем законодавчого регулювання процесу діяльності держави, бізнесу та громадян у мережі Інтернету; у секторі електронної комерції – сприяння розвитку законних комерційних операцій в Інтернеті [133, с. 139; 162].

Перші кроки французького уряду були спрямовані на стимулювання електронного бізнесу та комп'ютерної мережі торгівлі. Також було спрощено процедуру державної реєстрації Інтернет-компаній, розроблялися стандартизовані методи для здійснення онлайн платежів та велась робота щодо розроблення закону про електронно-цифровий підпис. Загалом усі ці та низка інших урядових заходів сприяли тому, що протягом 1998 року французькі

компанії запустили в дію близько 50 тис. нових комерційних сайтів [133, с. 149].

Отже, зусилля всіх інститутів державного управління Франції в цей період були спрямовані на модернізацію діяльності державної служби, формування спеціалізованих і компетентних вебструктур, які зможуть надавати соціальні онлайн послуги та розвивати інформаційну взаємодію з громадянами та підприємствами [109].

У жовтні 2000 року у Франції почав діяти запущений портал Service-Public.fr., що становив точку доступу до найбільш популярних відомостей. За його допомогою можна знайти інформацію про права користувачів та деякі адміністративні процедури. З 2001-го до 2005 року у Франції було анонсовано «дематеріалізацію» всіх адміністративних процедур, тобто повну заміну паперових форм електронними документами до 2005 року, що можна вважати наступним кроком у розвитку електронного урядування Франції.

Наступним кроком Франції на шляху до електронного урядування був План Резо (Reso), який презентували в листопаді 2002 року. План тривав до 2007 року та мав на меті побудову цифрової Республіки, яка буде відповідати Французькому національному гаслу «Свобода, рівність, братерство» [161, с. 51].

2004 року було розроблено чотирирічну стратегічну програму ADELE (ADministration ELEctronique 2004/2007), що складалася з техніко-економічного обґрунтування цілей і завдань [110]. Цей документ містить стратегічний і тактичний плани дій, які повинні щороку перевірятися та відповідно оновлюватися. Стратегічна програма ADELE має глибоко деталізовану організаційну структуру розвитку електронного уряду Франції. Відповідно до цієї програми концепція розвитку електронного урядування Франції включає операційний компонент діяльності уряду, який ще можна називати урядовою машиною, що входить до сфери організаційного проектування.

Загалом основним завдання програми ADELE є виконання електронного адміністрування завдяки досягненню високого рівня інформаційної доступності

та забезпечення організаційної інтерактивності, створюючи можливість для користувачів здійснювати адміністративні процедури в онлайн режимі.

Правовою основою електронного урядування Франції також вважається Закон «Про електронну взаємодію між користувачами суспільних послуг та державними установами, організаціями і взаємодія між державними органами», який відомий також як «Закон про державні послуги», що був прийнятий 2005 року. Цей закон визначає правові основи електронної взаємодії між громадянами й державними органами та забезпечує реалізацію права здійснювати надсилання документів електронною поштою і традиційною паперовою кореспонденцією [133, с. 155–156].

Регулюючий акт у сфері електронного уряду з'явився в 2005 році, а моментом фактичного початку існування електронного урядування у Франції можна вважати кінець 2007-го та початок 2008 року. Саме в кінці 2007 року французький уряд ініціював питання щодо створення для всіх громадян країни власних персональних Інтернет-порталів Mon.Service-Public.fr [161, с. 52].

Крім того, 2007 рік був знаковим для Франції тим, що Національна Асамблея Франції затвердила стратегічний план «RESO-2007: на шляху до цифрової республіки в інформаційному суспільстві», який, серед іншого, передбачав «зламати стіни та сформувати нові відносини між громадянами та владою» через реалізацію проєкту електронного урядування. Відповідальність за його виконання було покладено на Міністра з державних реформ та Агентство з електронного урядування. Крім того, було визначено суб'єктів, що повинні брати участь у реалізації проєкту e-gouvernement: органи державної влади, місцеві уряди, громадські організації, приватні фірми. Також визначено два основні завдання на цьому шляху: розробити нові онлайн-державні послуги, які будуть простими для користування, доступними для кожного та безпечними; сприяти модернізації вже наявних послуг у співпраці з європейськими партнерами [515].

Упродовж 2012–2014 років Франція доволі сильно просунулася в напрямі розроблення електронних послуг, а також зробила все необхідне для переходу

на безкоштовні альтернативні варіанти наявних сервісів та інші більш дієві способи для економії ресурсів. Так, надання доступу до всіх публічних послуг громадяни отримують завдяки використанню єдиного порталу `mon.service-public.fr`, використовуючи персональний ID. Крім того, 2014 року Франція стала першою та єдиною у світі країною, у якій рівень переведення всіх публічних послуг в онлайн режим становив 100 %.

Наступною країною, практику впровадження електронного урядування якої варто розглянути, вважається Естонія. Починаючи з 1990-х років, вона посідає одне з перших місць у списку країн, що запровадили електронне урядування. Електронне урядування Естонії ґрунтується на європейських принципах орієнтування на користувача (доступність для всіх категорій громадян, безкоштовність послуг, швидкість обслуговування, зручність використання, мінімум інформації в запиті) та принципи, які сприяють інформаційній взаємодії (відкритість використаних рішень, стандартизація процедур обміну даними, уніфікація моделей опису даних і сервісів).

Розвиток системи електронного урядування в Естонії розпочався з часу її становлення як самостійної незалежної держави. Вважається, що Естонія є першою країною серед республік колишнього СРСР, яка здолала трансформаційний спад і 1994 року розпочала свій шлях економічного зростання.

Першими кроками Естонії на шляху реформування уряду та суспільства були перетворення у сфері освіти. Для цього 1996 року було створено Національний комітет комп'ютеризації естонської системи освіти. Також успішним виявився проєкт уряду Естонії «Стрибок тигра», основна мета якого полягала в інформатизації та комп'ютеризації всіх середніх загальноосвітніх закладів. Так, для дітей запроваджувалося обов'язкове вивчення інформатики, а для педагогічних працівників обов'язковим було проходження перепідготовки й опанування навичок комп'ютерної грамотності.

Під час створення цього проєкту уряд Естонії базувався на тому, що процес демократизації сучасного суспільства залежить саме від рівня

впровадження новітніх досягнень і можливостей інформаційної ери. Саме тому влада Естонії одним з пріоритетних напрямків свого розвитку визначила необхідність налагодження процесу підготовки професійних і висококваліфікованих спеціалістів у сфері інформаційних технологій.

Починаючи з 2000 року в Естонії було прийнято низку законів, пов'язаних з електронним урядуванням і демократією. Так, основою електронного урядування в цій країні є такі закони: 1) Закон про публічну інформацію; 2) Закон про захист анкетних даних; 3) Закон про інформаційні послуги; 4) Закон про електронні комунікації; 5) Закон про цифровий підпис; 6) Закон про бази даних тощо.

2001 року уряд Естонії з ціллю реалізації концепції електронного урядування створив Інтернет-портал, що отримав назву «Сьогодні вирішую я». Основними його призначенням було надання можливості всім жителям республіки брати участь у процесі управління державою, висловлювати власну думку, надавати пропозиції до законопроектів тощо [161, с. 61].

Починаючи з 2002 року громадяни Естонії замість паперових паспортів почали отримувати індивідуальні ID-карти, за допомогою яких можуть користуватися широким спектром послуг у режимі онлайн.

У кожного громадянина Естонії, що має естонський особистий код, на державному порталі існує власна адреса електронної пошти у форматі «ім'я.прізвище@eesti.ee», призначена для спілкування з державними органами. Так, на вказані електронні пошти державні органи можуть відправляти повідомлення з інформацією, яка стосується її власника, а на адресу формату «особистий код@eesti.ee» листи можуть надсилати лише державні установи.

2003 року було створено єдиний портал державних і муніципальних послуг Естонії (eesti.ee.), який мав на меті надавати в електронному вигляді понад сто персональних послуг користувачам порталу, що увійшли до нього за допомогою обов'язкової особистої авторизації.

Так, наприклад користувачі порталу можуть отримати доступ до законодавчої бази Естонії, законодавчих актів і рішень різних міністерств і

департаментів, відправити запит до державних та муніципальних установ. Найактивніше використовують такі послуги: автотранспортне страхування; питання трудової зайнятості; реєстрація за місцем проживання; електронні рецепти. Крім того, до інтернет-серверу eesti.ee входять понад сто інших порталів, які забезпечують надання різноманітних послуг або допомоги жителям країни, а саме від: реєстру нерухомості; реєстру населення; бізнес-реєстру; дорожньо-транспортного реєстру і системи електронного голосування; земельного кадастру; департаменту громадянства і міграції; податкового департаменту; реєстру пенсійних страхувань; лікарняної каси тощо [207, с. 33].

Головна роль у процесі реалізації електронного урядування в Естонії належить її парламенту. Так, за процес розвитку та впровадження національної інформаційної політики відповідальним є Міністерство економічних відносин. Своєю чергою Департамент державних інформаційних систем виконує свої функції в межах цього міністерства та відіграє головну роль у розробленні та впровадженні сучасної інформаційної політики, провадить координаційну діяльність і контроль у сфері державної інформаційної системи.

Функції реалізації електронного урядування на регіональному й місцевому рівнях в Естонії покладені на Міністерство внутрішніх справ та Асоціацію естонських міст, де перший проектує муніципальну інформаційну систему, розробляє плани дій та контролює їх виконання [19, с. 151].

Найважливішою подією в розвитку електронного урядування в Естонії стала запущена в грудні 2001 року програма X-Road – це система, яка керує запитами між незв'язаними комп'ютерними середовищами. Система дозволяє посадовим особам, фізичним і юридичним особам користуватися інформацією всіх національних інформаційних баз даних за допомогою Інтернету в межах їх ступеня доступу. Крім того, ця система дає можливість доступу до інформації з різних баз даних одночасно [133, с. 34].

За роки здійснення перспективної програми «Електронна держава» Естонія вийшла практично у світові лідери за кількістю наявних послуг, що пропонуються населенню в електронному вигляді. З огляду на зазначене,

впровадження та забезпечення функціонування електронного урядування в Естонії потребує законодавчого підґрунтя, а тому основна роль щодо його здійснення покладається на парламент, що є головним органом законодавчої влади.

Підсумовуючи, варто згадати інтерв'ю виконавчого директора української спільноти інвесторів UAngel, а раніше – радника керівника парламентської групи Естонії у справах України Яніки Меріло, у якому вона поділилася основними прикладами того, як утворювалося та реалізовувалося електронне урядування в Естонії, а також розповіла, як цей досвід може використати Україна для себе. Вона вважає, що електронне урядування дасть змогу робити в електронній формі те, що українці вже давно звикли робити в паперовій формі. Також вона вважає, що існує прямий зв'язок між темпами запровадження електронного урядування та рівнем корупції в державі. Адже Інтернет-сервіси фізично не можуть брати хабарів за можливість прискорити процедуру видачі необхідних довідок або оформлення документів. Перше, що необхідно зробити, на її думку, це забезпечити реалізацію механізму для захисту інформаційних даних, які допоможуть суттєво знизити рівень можливих ризиків у процесі надання електронних послуг [111].

Практика впровадження електронного урядування в Естонії вважається найбільш прогресивною серед країн Європейського Союзу, що стало можливим лише завдяки здійсненню державної підтримки та виділенню окремого напрямку розвитку інформаційно-комунікаційних технологій як першочергового завдання. На підтвердження цього четвертий президент Естонії Тоомас Хендрік Ільвес, виступаючи на 68-й сесії Генеральної асамблеї ООН 2013 року, зауважив, що головним фактором для прискорення розвитку будь-якої держави є сміливе використання сучасних ІКТ-рішень [486, с. 181].

Серед науковців досліджуваної проблематики доволі довгий час існувала думка про те, що у Швеції не існує законодавства щодо електронного урядування, а дії електронного уряду регулюють загальні закони та закони у сфері публічної адміністрації. Серед яких варті уваги: 1) Акт про свободу преси

(1949); 2) Акт особистих даних (1998); 3) Акт електронних комунікацій (2003); 4) Акт щодо електронного підпису (2000) [133, с. 187–188].

Запровадження електронного урядування у Швеції в сучасному та повному вигляді розпочалося 1997 року. Саме в цей рік шведський уряд запусив проєкт Government eLink (GeL), метою якого було забезпечення безпечного інформаційного обміну між урядовими установами та громадянами. 1998 року уряд Швеції розробив законопроєкт «Центральна урядова адміністрація на службі громадян», де інформаційно-комунікаційні технології розглядались як найважливіший інструмент для вдосконалення сфери державних послуг.

2000 року було презентовано урядовий проєкт «Інформаційне суспільство для всіх», яким передбачалось створення в урядових структурах цілодобової щоденної інформаційної служби, ставилась мета перетворення Швеції на одного з лідерів інформаційного суспільства. У вересні цього самого року було створено «Публічний електронний форум» (Public eForum), що був сформований з членів правління окремих агентств як майданчик для обговорення розвитку електронного урядування, а згодом наприкінці 2004 року уряд Швеції запусив кардинально новий портал для здійснення функцій електронного уряду (sverige.se). 2005 року було запроваджено урядовий План дій із зменшення адміністративного навантаження на підприємства, який передбачав реалізацію 291 заходу 8 міністерствами та 46 урядовими агенціями.

У січні 2006 року у Швеції було створено Агентство з питань адміністративного розвитку, що працювало до 2008 року як центральний консультативний і координаційний орган уряду в напрямі розвитку електронного урядування. За роки свого існування Агентство розробило та представило безліч пропозицій, а саме щодо здійснення менеджменту електронної ідентичності, проєкт концепції щодо сумісності та багато інших. Однак 2009 року на його заміну уряд створив Делегацію електронного уряду, до функцій якої перейшли питання керівництв та координації розвитку електронного уряду Швеції. Відповідальним органом за формування

електронного урядування в Швеції є Міністерство з питань місцевого самоврядування та фінансових ринків. Стратегія електронного урядування Швеції розраховувалася на 2015–2018 роки та була спрямована на розвиток усіх сфер цифрового державного сектору [551].

Основними напрямками функціонування електронного урядування Швеції є: спрощення інфраструктури для здійснення електронної аутентифікації; різні урядові установи, які спільно працюють над загальними державними електронними технологіями; відкриті механізми фінансування, а також постійне оновлення системи законодавства; надання можливості громадянам та бізнесу брати участь у процесах прийняття рішень у сфері електронного урядування, використовуючи електронні засоби масової інформації [205, с. 142–143].

Основними принципами побудови електронного урядування у Швеції є: забезпечення можливості для цілодобового надання послуг; максимальна їх простота та прозорість; існування єдиних технічних стандартів і можливостей їх взаємної сумісності; забезпечення високого рівня конфіденційності та виконання норм інформаційної безпеки; орієнтація на громадян під час здійснення нововведень [133, с. 192].

Серед країн Європейського Союзу Швеція в галузі електронного урядування демонструє значні досягнення практично за всіма наявними критеріями щорічного дослідження «Порівняльна оцінка стану електронного урядування» Європейського Союзу (eGovernment Benchmark) [480].

За словами О. М. Андрєєвої, Швеція має на меті заснувати перше у світі посольство в кіберпросторі, що називатиметься «Друге життя». Головною метою заснування його є популяризація Швеції як держави та розвиток сфери електронного туризму [12, с. 158].

Саме тому можна сказати, що головними цілями в напрямі формування електронного урядування шведський уряд визначає необхідність збереження сталого ефекту та відкритого доступу до інформації. Крім того, уряд Швеції доволі активно бере участь у загальноєвропейських програмах щодо розвитку

сфери електронного урядування та докладає максимальних зусиль для підвищення інтересу своїх громадян до процесу користування новітніми інформаційними технологіями.

Наступною країною, яка варта уваги в питанні впровадження електронного урядування, є Польща. Історія впровадження електронного урядування тут розпочалася 28 листопада 2000 р. Саме в цей день Комітетом наукових досліджень було опрацьовано документ «Суспільство глобальної інформації в умовах вступу Польщі до Європейського Союзу». У наш час цей документ відомий під назвою «Цілі та напрями розвитку сфери інформаційного суспільства в Польщі» [133, с. 71].

Вважається, що основним документом у напрямі розвитку електронного урядування в Польщі є програма «е-Польща», що базується на європейській ініціативі «е-Європа» та спрямована на створення глобального інформаційного суспільства.

Загалом Польща не має багатої історії впровадження та розвитку електронного урядування. Прикладом створення цифрової влади є сайт Малопольського воєводства, з якого розпочиналося впровадження системи електронного урядування.

З цією метою було також розроблено нову Стратегію здійснення інформатизації Польщі під назвою «е-Польща 2004–2006». Її головною метою було формування конкурентоспроможного народного господарства та підвищення рівня життя населення за допомогою здійснення інформатизації усіх сфер. Ця Стратегія складалась з таких основних положень: створення телеінформаційної структури; створення прайс-листа послуг в Інтернеті; поширення вміння користуватися телеінформаційними послугами [133, с. 72–73].

Повною мірою впровадження електронного урядування в Польщі розпочалося 2011 року. Відповідальним органом за його розвиток було визначено Міністерство управління та оцифрування (Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji, MAC) для координації питань із впровадження цифрових технологій.

Ініціатором створення цього Міністерства виступив депутат Європейського парламенту Міхал Боні. На його думку, однією з основних цілей впровадження системи електронного урядування є забезпечення максимального рівня безпеки особистих даних у процесі користування електронними послугами чи оформлення електронних документів. Ця функція є вкрай важливою не лише для користувачів системи, а й для розвитку можливостей, які надає електронне урядування.

Використання всіх електронних послуг у Польщі здійснюється за допомогою єдиної електронної платформи ePUAP, що надає послуги у сфері публічної адміністрації. Так, ePUAP у Польщі притаманні такі ознаки: 1) доступність – найбільша відстань від помешкання 3 км; 2) поширеність, або відкритість для всіх бажаючих; 3) можливість – доступність за низькими цінами, а згодом навіть безкоштовно; 4) спільність – зниження вартості відносно часу користування Інтернетом [117].

Крім того, привертає увагу спеціальна програма Polska Cyfrowa POPS, що розрахована на 2014–2020 роки та фінансується Європейським Союзом [534]. Ця програма має три вектори діяльності, що відповідають найважливішим напрямкам оцифрування, а саме: забезпечення високошвидкісного доступу до мережі Інтернету, надання електронних послуг для громадян, підвищення компетенції щодо цифрових навиків громадян.

Аналіз здійснення нормативно-проектного забезпечення сфери електронного урядування Польщі дозволяє дійти висновку про те, що її основними національними завданнями є: надання доступу для швидкого використання мережі Інтернет; здійснення необхідних та дієвих електронних державних послуг; впровадження електронного документообігу; підвищення ефективності цифрового офісу та рівня доступу населення до державної інформації; створення додатків і послуг для зручного використання необхідних електронних послуг у державному секторі; сприяння цифровій мобілізації суспільства; підтримка соціальних ініціатив; здійснення інформаційних освітніх кампаній на основі підготовленої комунікаційної

стратегії; спонукання талановитих програмістів до просування цифрової обізнаності серед населення [205, с. 141–142].

Попри те, що Польща є так давно стала членом Європейського Союзу, вона доволі швидко здійснює впровадження новітніх елементів електронного урядування. Це свідчить про високий рівень зацікавленості польської влади в зміні реальної ситуації в країні на краще.

Наступною країною, практику впровадження електронного урядування якої варто розглянути, є Данія. Тут здійснення впровадження електронного урядування відбувалося за досить складною схемою, були залучені практично всі міністерства та департаменти, кожен з яких мав виконувати свою функцію.

У червні 2001 року під час засідання уряду Данії були проголошені проєктні плани з розвитку електронного урядування. Натомість уже 10 листопада цього року було прийнято Програму формування електронного уряду Данії на 2002–2007 роки. Так, 2003 року в Данії було запущено офіційний вебсайт електронного уряду, що містив матеріали стосовно державних послуг інформаційно-довідкового спрямування.

Протягом 2004–2007 років у Данії була практично повністю сформована вся інфраструктура її електронного уряду. Починаючи з 2008 року на вебсайті були доступні перші транзакційні послуги для здійснення онлайн платежів, а з 2009 року на сайті стало можливим оплачувати комунальні послуги [443, с. 142–143].

Крім того, основною метою Стратегії електронного добробуту на 2013–2020 роки було збільшення обсягів використання інформаційних технологій і технологій добробуту щодо надання державних послуг у сферах охорони здоров'я, освіти, соціальних послуг та піклування про літніх людей. Також ця Стратегія передбачала забезпечення безперервного набуття державним сектором нових навичок у сфері цифрових технологій та включала випробувальний план впровадження перспективних технологій з метою визначення їх необхідності в Данії [469].

Державна політика у сфері розвитку електронного урядування Данії базується на таких нормативно-правових актах: 1) Закон «Про обов'язкове електронне самообслуговування» [131]; 2) Закон стосовно захисту та обробки персональних даних. Цей закон набув чинності 1 липня 2000 року з метою виконання Директиви 95/46/ЄС про захист особистих даних та їхній вільний обіг, дозволяючи людям отримувати доступ до своїх записів, що є в наявності у державних установ і деяких приватних організацій. Він також забезпечує дотримання Закону, у який було внесено зміни 2007 року, Datatilsynet (Агентство захисту даних) [128]; 3) Закон «Про діяльність мереж та сервісів електронного зв'язку» від 2014 року. Цей закон відіграє важливу роль у процесі функціонування та здійснення наповнення інформаційних баз даних та їх ресурсів [130]; 4) Закон «Про реалізацію маркетингової практики» від 2003 року, у який згодом було внесено певні поправки задля виконання Директиви Європейського Союзу «Про приватність та електронні комунікації» від 2002 року. Ці поправки спричинили зміни в правовому регулюванні спаму. Згодом поправки було об'єднано в Закон «Про об'єднані маркетингові практики» від 2013 року [129]; 5) Закон «Про електронний підпис» від 2000 року. Цей закон вважається особливо важливим нормативно-правовим актом для повноцінного розвитку електронного урядування Данії та реалізації Директиви Європейського Союзу «Суспільні основи для електронних підписів» (1999/93/ЄС). Данський уряд запровадив офіційний цифровий підпис (NemID), завдяки чому всі громадяни отримують безкоштовний електронний підпис на основі програмного забезпечення (OCES – публічний сертифікат для електронних послуг), убезпечуючи тим самим більшість операцій державного та приватного сектору [125]; 6) Закон «Про електронні комунікаційні мережі та послуги» від 2011 року. Він розроблений на основі директив Європейського Союзу про електронні комунікації, а саме: Директиви 2002/21/ЄС («Базова» директива), 2002/20/ЄС (Директива про авторизацію), 2002/19/ЄС (Директива про доступ та взаємозв'язок), 2002/22/ЄС (Директива «Універсальний сервіс та права користувача») і 2002/58/ЄС (Директива про електронну приватність)

[127]; 7) Закон «Про електронні закупівлі» від 2004 року. Він містить у своєму додатку Директиву ЄС 2004/17/ЄС, що координує процедури закупівель суб'єктів, які діють у водному, енергетичному, транспортному й телекомунікаційному секторах [126]. Данія вирішила надати доступ усім новим процедурам закупівель, щоправда з одним обмеженням: електронні аукціони не можуть використовуватися щодо контрактів про громадські роботи, щоб уникнути ризику фрагментації будівельного процесу [443, с. 144].

Таким чином, успіхи Данії в процесі розвитку електронного урядування стали можливими завдяки виваженим, чітким і спланованим крокам центрального та місцевого урядів. Крім того, необхідно зазначити, що із самого початку розвиток електронного урядування фокусувався на основних данських цінностях – демократії, соціальної включеності та прозорості. Отже, розвиток електронного урядування в Данії становить процес цілеспрямованої та узгодженої діяльності всіх органів влади.

Досвід Болгарії є менш відомим, проте не менш корисним. У Болгарії електронне урядування розглядається як важлива складова модернізації публічного управління, що знайшло відображення в загальних і спеціальних нормативно-правових актах. З цього приводу колишній Міністр державної адміністрації Республіки Болгарія Д. Калчев наголошує: «Там, де у відносинах між обслуговувачами та отримувачами послуг знаходиться техніка, там існує надійна їх гарантія, а випадків корупційного тиску виникає значно менше. Якраз у цьому й полягає роль електронного урядування, а не лише в наданні швидких та якісних послуг» [142].

Впровадження та розвиток електронного урядування в Болгарії розпочалося наприкінці 90-х років ХХ століття. Суттєвими кроками в цьому напрямі стали Закон про електронний документ та електронний підпис, який є основним документом, що регулює правовий режим електронного документообігу в публічному секторі від 2001 року, Закон про захист особистих даних від 2002 року, Закон про захист класифікованої інформації від

2002 року, Адміністративно-процесуальний кодекс від 2006 року та значна кількість підзаконних нормативно-правових актів.

2005 року в Болгарії було здійснено суттєві організаційні зміни. Утворена при Раді Міністрів Дирекція «Стратегічне планування та управління» здійснювала загальну координацію дій. Міністерство державної адміністрації та адміністративної реформи мало дирекцію «Електронний уряд» і відповідало за здійснення державної політики та відповідних проєктів у сфері е-урядування. Державна агенція інформаційних технологій та зв'язку забезпечувала функціонування національної електронної мережі. Основним спеціальним координуючим органом стала створена при Раді Міністрів Координаційна рада за інформаційне суспільство та діючий при ній Координаційний центр з інформаційних, комунікаційних і управлінських технологій, який забезпечував методичні та експертні процеси [189, с. 26–27].

Створенню певної системи сприяв Закон про електронне управління, який набув чинності 12 червня 2007 року. Законом передбачено надання уніфікованих електронних послуг державними органами й організаціями для громадян та бізнесу; обов'язковість орієнтації на стандарти під час створення, збереження та обробки інформації та обміну нею між державними органами та організаціями; умови доступу до інформації в державних органах й організаціях. Було виокремлено три групи відносин, а саме: відносини з надання адміністративних послуг громадянам електронним шляхом; відносини, пов'язані з внутрішнім обміном інформацією і документами та їх зберіганням; відносини, пов'язані з автоматизованим обміном електронними документами між адміністраціями. Загалом було зроблено суттєвий крок до вдосконалення електронного урядування. З 2007 року електронний підпис використовується всіма адміністративними структурами [189, с. 27].

Також затверджено оперативні програми на 2007–2013 роки, серед яких «Адміністративна спроможність», метою якої є ефективна адміністрація, належне управління, покращення якості адміністративного обслуговування, розвиток електронного уряду й довіри громадян [34, с. 126].

У 2009–2011 роках у Болгарії проведено реформування системи публічного управління. Рада з адміністративної реформи в березні 2010 року визначила пріоритети адміністративної реформи на період 2009–2013 років, серед яких якісне адміністративне обслуговування та електронний уряд. Було розглянуто пропозиції щодо прийняття Концепції єдиної ланки контакту (згідно із Законом діяльності з надання послуг) та Загальної стратегії електронного управління. На початку 2011 року в Болгарії прийнято рішення впровадити естонську модель е-урядування. Вже у вересні того самого року створено Раду з електронного урядування [189, с. 28–29].

З огляду на аналіз досвіду Республіки Болгарія, можна констатувати лише те, що її керівництвом було прийнято правильне політичне рішення щодо впровадження електронного урядування, а також проведено відповідну масштабну роботу щодо нормативно-правового, організаційного, фінансового та кадрового забезпечення цього процесу.

В Австрії електронне урядування є повністю інтегрованим елементом у системі державного управління. Відповідальність за реалізацію політики електронного урядування покладено на Державного секретаря відомства федерального канцлера, що знаходиться в уряді цієї країни. Основними пріоритетами австрійської стратегії формування електронного урядування є: розроблення відкритих для всіх громадян сумісних систем, що засновані на відкритому вхідному коді; покращення процесу використання для громадян; здійснення міжнародної кооперації, спрямованої на реалізацію міжнародних проєктів; взаємодія на різних рівнях державного управління з метою реалізації сумісних проєктів; е-включення [205, с. 140–141].

Уряд Австрії почав здійснювати заходи з реалізації електронного урядування починаючи з 2001 року, і вже 2003 року стартувала ініціативна програма з координації його дій у цьому напрямі. Так, було утворено два міжвідомчі органи: платформа електронного урядування та e-Cooperation Board. Основними факторами їх електронної комерції та електронного урядування були безпека, довіра та прозорість дій [482].

В Австрії основними законами стосовно забезпечення електронного урядування є такі: e-Government-Gesetz (Закон «Про e-Government»; Allgemeines Verwaltungsverfahrensgesetz (Закон «Про загальний адміністративний порядок»); Zustellgesetz (Закон «Про доставку»); Signaturgesetz (Закон «Про підпис»). Наприклад, Закон «Про e-Government» від 2004 року є основою створення та функціонування в Австрії електронного урядування. Він містить правову базу для необхідних інструментів e-Government та співпраці між окремими провайдерами e-Government. Основні положення закону такі: вільний вибір між типами комунікацій для встановлення контакту з громадським урядуванням; гарантування безпеки й захисту даних шляхом створення відповідних технічних засобів, зокрема «карти громадянина»; безпроблемний доступ для осіб з особливими потребами для того, щоб вони мали можливість отримувати інформацію та використовувати пропозиції громадського урядування [185].

Практична реалізація e-Government дозволяє здійснювати такі функції: FinanzOnline (через сайт міністерства фінансів можливо в конфіденційному режимі здійснювати консультації з приводу сплати податків); запит у базу даних про наявність судимості; отримання грошової допомоги для студентів закладів вищої освіти (eStipendium); користування базою нормативних документів (з 1997 року в Австрії існує окремий сайт – правова інформаційна система країни), на якому знаходяться тексти всіх нормативно-правових актів країни. Підтриманням в актуальному стані RIS займається відомство федерального канцлера. Цією системою можуть користуватися всі бажаючі. Щоб засвідчити автентичність текстів, документи мають електронний підпис. Крім нормативно-правових актів Австрії, на RIS розміщені правові акти ЄС, федеральних земель; пошук місця роботи (проект «AMS Next Job» допомагає громадянам швидко та без витрат часу на бюрократичні процедури шукати нове місце роботи); користування банком брошур (зібрані публікації з різних тематик); послуги соціального страхування (містяться різноманітні формуляри, інформація про основи медичного страхування тощо) [185].

Для австрійських підприємств 2010 року засновано офіційний портал послуг, який дозволяє підприємцям активно користуватися можливостями електронного урядування. Згідно із Законом «Про портал послуг підприємствам», кожне міністерство зобов'язане в межах своєї компетенції залучатися до розбудови та використання порталу, розміщуючи інформацію про свої транзакції. Цей портал містить різноманітну інформацію для підприємств за проблематикою та оснащений ефективною системою пошуку. На порталі розміщений і постійно оновлюється актуальний список підприємств-постачальників послуг, а також передбачено таку функцію, як E-Shop, що дозволяє укладати угоди купівлі-продажу [114, с. 37; 185].

Що стосується практики розвитку електронного урядування у Фінляндії, то вона доволі динамічно розвивається, а її досягнення активно впливають на рівень економіки всієї країни.

На підтвердження цих слів можна констатувати, що Фінляндія вважається першою державою у світі, у якій прийнято Закон «Про електронні послуги» ще 2001 року. У цьому Законі закріплено положення щодо прав, обов'язків і відповідальності представників органів державного управління в галузі електронних послуг, а також ключові вимоги з приводу електронної ідентифікації своїх громадян. На офіційному вебпорталі електронного урядування розміщено більшість електронних ресурсів і надається значна кількість спеціалізованих послуг, а саме: замовлення та запити; презентація юридичних документів; оплата послуг; інформування користувачів про національні; повідомлення про наявні вакансії та варіанти здобуття освіти; інформування про можливу зміну адреси службою «Віртуальна Фінляндія» тощо [481].

Також слід констатувати, що 2011 року фінська електронна система KATSO/Tunnistus.fi виборола приз за краще рішення у сфері електронного урядування на Європейській конференції з ідентифікації в Німеччині. Система KATSO/Tunnistus.fi надає громадянам та організаціям можливість безпечної і надійної взаємодії з державними та муніципальними органами, об'єднуючи в

собі електронні ресурси з надання послуг і бази даних органів соціального страхування, пенсійного обслуговування, митних та податкових органів, Міністерства закордонних справ, Міністерства зайнятості та економіки, Агенції з питань комунікацій та зв'язку та мерії м. Гельсінкі. Загалом на сьогодні KATSO містить 28 окремих е-сервісів. Об'єднана система містить прозорий канал перевірки автентичності цифрових посвідчень і безпечної передачі інформації, тому користувач може переміщатися з однієї служби в іншу без необхідності реєструватись або авторизуватись знову. Іншим прикладом успішного електронного урядування Фінляндії є електронна мережа WILMA, яка впроваджена в усіх загальноосвітніх школах м. Гельсінкі. Так, починаючи з 4-го класу, взаємодія між учнем, батьками і вчителем, шкільною адміністрацією здійснюється шляхом обміну інформацією на персональній сторінці учня в мережі.

Більшість усіх організацій і компаній у Фінляндії наділені доступом до інформаційних мереж, які надають можливість направляти запити, здійснювати пошук необхідної інформації в онлайн режимі та обмінюватися даними. Найвищий рівень впровадження інформаційних технологій серед фінських державних установ притаманий податковій і митній службам.

Загалом в останні роки електронні послуги в державних установах Фінляндії стали повсякденною справою. У цій країні передбачено здійснення контролю за діяльністю громадян і відомств шляхом впровадження оцифрування населення за допомогою персонального коду, який значно полегшує автоматичне оброблення та облік інформації [150, с. 187].

Своєю чергою в Бельгії електронне урядування розглядається як сучасне та ефективне знаряддя для здійснення реформ у публічній сфері. Це зумовлено тим, що Бельгія є мультинаціональною та багатоетнічною країною.

Стрімкий розвиток електронного урядування в Бельгії розпочався 2001 року, а саме зі створення Федерального департаменту (Fedict), що замінив раніше діюче Федеральне управління інформаційно-комунікаційними технологіями. Основні завдання Fedict спрямовані на визначення та реалізацію

федеральної стратегії електронного урядування, розробку рішень і заяв у сфері електронного урядування та допомогу федеральним державним службам щодо підвищення рівня своїх послуг для громадян, підприємств і державних службовців за допомогою використання інноваційних інформаційно-комунікаційних технологій [239].

З 2004 року Бельгія почала впроваджувати електронні ідентифікаційні картки, які містять не лише інформацію, а й візуалізаційну форму особистого вигляду власника, яка збережена в мікрочіпі. Зазначені електронні ідентифікаційні картки є національним посвідченням особи в країні, офіційний та обов'язковий ідентифікаційний документ для громадян Бельгії старших 12 років.

Стратегія розвитку електронного урядування Бельгії поставила собі за мету створити єдину, сучасну й дієву віртуальну державну адміністрацію, дотримуючись усіх конфіденційних прав користувачів і враховуючи специфіку діяльності всіх своїх урядових органів. Інакше кажучи, ідеться про покращення процесу надання послуг громадянам і підприємствам, прагнення зробити їх більш зручними й відкритими [483].

Підсумовуючи практику реалізації електронного урядування в Бельгії, з упевненістю можна констатувати той факт, що воно успішно здійснює впровадження новітніх інформаційних технологій у процеси управління, адже її підхід позитивно сприяє підвищенню рівня якості послуг, які пришвидшують і спрощують процес їх надання громадянам, а також інтегрують суспільство до єдиного інформаційного простору. Для цього уряд Бельгії впроваджує сервіси, що орієнтовані на задоволення щоденних потреб своїх громадян.

Що стосується практики Чехії, то з 2007 року, відповідальним органом щодо впровадження та координації електронного урядування в цій країні є Міністерство внутрішніх справ. Урядова Рада з питань інформаційного суспільства здійснює експертну й технічну допомогу. На місцевому рівні регіони й муніципалітети виконують власні ініціативи електронного урядування, але під керівництвом Міністерства внутрішніх справ.

2014 року було прийнято Стратегію розвитку громадської адміністрації в Чехії, спрямовану на модернізацію державного управління, підвищення рівня якості й доступності електронних послуг, постійний розвиток електронного уряду, а також професіоналізацію людських ресурсів [485].

У Словаччині відповідальність за процес впровадження електронного урядування несуть центральні державні органи. Так, наприклад, Міністерство фінансів є центральним органом у системі уряду, який відповідає за інформаційне суспільство та проєкти у сфері інфраструктури.

Також Міністерство фінансів Словаччини спільно з уповноваженим Уряду Словаччини з питань інформаційного суспільства в лютому 2008 року підготували проєкт зазначеної Стратегії відповідно до Закону Словаччини «Про інформаційні системи у сфері державного управління». Стратегію електронного урядування було схвалено постановою Уряду від 27 лютого 2008 року № 131/2008 [90].

Стратегія електронного урядування Словаччини є найважливішим документом, що визначає стратегічні цілі електронного урядування та регламентує конкретні кроки в напрямі модернізації системи державного управління та оцифрування послуг.

Крім зазначеної вище Стратегії, важливим документом у цій сфері є національна концепція електронного урядування, що була затверджена в травні 2008 року. Ця концепція визначає архітектуру комплексних інформаційних систем у галузі державного управління, стандарти для їх створення з метою забезпечення їх сумісності, встановлює їх незалежність від інших технологічних платформ.

Разом ці два документи слугують нормативним базисом визначення сфер і змісту техніко-економічних засад, що встановлені першою Оперативною програмою інформатизації суспільства відповідно до норм законодавства Словаччини.

У жовтні 2009 року було також розроблено та затверджено Стратегію інформатизації суспільства на період 2009–2013 років, згідно з якою одним з пріоритетних напрямів визначено розвиток електронного урядування.

Водночас стратегічний документ щодо цифрового зростання та доступу до інфраструктури наступних поколінь на 2014–2020 рр. (Strategic Document for Growth and Next Generation Access Infrastructure) визначає стратегію подальшого розвитку цифрових послуг та інфраструктури доступу до них молоді в Словаччині [484].

Загалом реалізація електронного урядування в Словаччині є надзвичайно складним і тривалим процесом, що вимагає здійснення як поточних заходів, так і планування їх у довгостроковій перспективі. Цей процес вимагає також стратегічного та концептуального підходу в усіх сферах, що входять до сфери системи електронного урядування.

Останнім часом наявні спроби Румунії залучити неурядові громадські організації до забезпечення електронного урядування. Зокрема, 31 січня 2012 року Міністерство комунікацій та інформаційного суспільства уклало протокол про співробітництво з ініціативною групою Цифрового альянсу для Румунії, який складається з 14 неурядових організацій та комерційних компаній. Протокол передбачає, що Цифровий альянс для Румунії підтримуватиме ініціативи з приєднання Румунії до європейського цифрового урядування відповідно до пріоритетів Цифрового агентства для Європи 2020 [90].

Таким чином, становлення електронного урядування в країнах Європейського Союзу здійснюється за декількома пріоритетними напрямками, що покликані сприяти позитивним змінам у розвитку держави й суспільства. Наприклад, важливим вважається забезпечення можливостей для всіх, хто бажає користуватися послугами електронного урядування, що здебільшого залежить не стільки від створення такої системи, скільки від сприяння користувачів процесу розвитку інформаційно-телекомунікаційних технологій та забезпечення їх загальної доступності. Можна цілком упевнено

стверджувати, що технології електронного урядування здійснюють позитивний вплив на загальний імідж кожної країни Європейського Союзу. Наприклад, це простежується в діяльності органів влади, що намагаються приховати інформаційні дані від населення, а прийнятті урядові програми, концепції, рішення та закони перебувають під ретельним контролем громадськості. Найкращим способом для реалізації цих важливих завдань є впровадження електронного урядування. Саме тому видається цікавим досвід розвитку електронного урядування в країнах Європейського Союзу.

Слушною є думка В. В. Марченка про те, що головною метою країн Європейського Союзу в напрямі розвитку електронного урядування є одержання загального доступу в Інтернеті до надання державних послуг, незалежно від місцезнаходження громадянина країни-члена Союзу і послуги, яку він намагається отримати в будь-якій з держав-учасниць. Європейський уряд орієнтований на інновації (наприклад, для зниження витрат на програмне забезпечення та побудови гнучкої і відкритої моделі застосовуються такі технічні підходи, як хмарні обчислення та сервісно-орієнтована архітектура), глибинну інтеграцію та транскордонне поширення електронного урядування. Крім того, за його словами, передумовою досягнення поставлених цілей і відповідно стрімкого розвитку електронного урядування в країнах Європейського Союзу є, серед іншого, багаторічна історія та позитивний досвід багатьох цих країн [105, с. 321].

Таким чином, у ХХІ столітті ініціатива зі створення електронного урядування стала глобальною та охопила практично всі країни Європейського Союзу. Теоретичні аспекти електронного урядування розвивалися разом з практикою його впровадження та з урахуванням національних і глобальних особливостей.

Вагомий концептуальний вплив на електронне урядування в країнах Європейського Союзу мала демократична теорія, яка розвивалася на основі не лише «третьої хвилі» демократизації, а й перегляду домінуючого значення моделі репрезентативної демократії та пошуку нових демократичних форм, які

враховують потреби прямої участі громадян у процесі здійснення публічного управління.

Отже, аналіз практики впровадження електронного урядування в країнах Європейського Союзу засвідчує, що їх сучасний державно-управлінський курс розвитку зумовлює потребу у впровадженні ефективних способів, методів і прийомів комунікацій з громадськістю. Основою управління в досліджуваних країнах є дієва комунікація між державою, громадянами та бізнесом, що реалізується у формі системи певних погоджувальних органів і ставить за мету здійснення активного залучення різних верств громадськості до процесу реалізації електронного урядування, контролю за діяльністю державних органів. Крім того, діяльність практично всіх країн Європейського Союзу спрямована на визначення та формування оптимального європейського інформаційного простору.

4.3. Модернізація електронного урядування в країнах Американського континенту.

Важливість політичних стимулів зумовлена передусім тим, що в кінці ХХ століття більшість демократичних країн світу зіткнулися із серйозною кризою довіри населення до вже узвичаєних політичних інститутів здійснення представницької демократії. Основною причиною відмови від конвенційних форм політичної участі є те, що вони можуть вплинути на прийняті владою рішення, а їх наслідком є абсентеїзм, зростання аномії і злочинності, соціальна маргіналізація, сплески політичного радикалізму й насильства. Ці явища засвідчують, що держава перестає виконувати свою основну системну функцію інтеграції суспільства, і кидають серйозний виклик власне існуванню демократії [183, с. 239–240].

Саме політична мотивація сприяла народженню відповідної концепції, що сформувалася в кінці ХХ столітті. Нова концепція розглядає державу як

інститут, який обслуговує суспільство, якому воно доручає виконувати необхідні для себе повноваження. Така держава має забезпечувати широкий доступ громадян і бізнесу до урядової інформації (у сферах освіти, зайнятості, медичного обслуговування та соціального забезпечення, оподаткування, ліцензування й ведення бізнесу, державних закупівель і державного замовлення, міжнародних торгових операцій тощо), тобто гарантувати відкритий доступ до правил гри, що визначає відносини між громадянами і бізнесом, з одного боку, і державою – з іншого. Її діяльність повинна бути прозорою для громадян, оскільки прозорість – єдиний відомий спосіб мінімізувати корупцію та забезпечити належну відповідальність держави перед громадянами. І нарешті, найважливіше, щоб підвищити якість прийнятих рішень, результативність їх виконання і повернути довіру суспільства, держава повинна надати громадянам нові канали комунікації, що дозволять їм брати участь у процесі здійснення влади і здійснювати контроль над тим, як цей процес виконується [183, с. 239–240].

Побудова глобального й відкритого суспільства спонукала до реалізації практично в усіх країнах світу концепції електронної держави, заснованої на трансформації державного управління з широким використанням інформаційних технологій у процесі державної діяльності й надання державних послуг. Так, в умовах глобалізації теорія трансформації елементів державного механізму вперше з'явилася 1978 року, а саме в роботі відомих професорів Нью-Йоркського університету А. Хула та П. Бредлі під назвою «Трансформація форм державної системи: публічний (державний) примус та адміністративна юрисдикція».

Американська концепція здійснення електронного урядування успішно розвивається вже впродовж багатьох років, це стало можливим завдяки її основним принципам реформування уряду, намаганням поставити громадян у центрі та прагненням досягнути високих результатів. Саме тому, досліджуючи практику впровадження електронного урядування в країнах Американського

континенту, передусім необхідно звернути увагу на досвід таких країн, як США та Канада [399, с. 408].

У 90-х роках ХХ ст. політика впровадження електронного урядування у США була спрямована на те, щоб система стала працювати краще, коштувала дешевше та давала результати, які задовольняють суспільство. Цим реформам передував ретельний аналіз, виконаний 1993 року спеціально створеною групою експертів під безпосереднім керівництвом тогочасного віцепрезидента Альберта Гора в межах спеціальної програми «Національний огляд ефективності». Унаслідок цих реформ було виявлено низьку ефективність федеральних відомств, побудованих за принципом вертикальних монополій з жорсткими централізованими процедурами прийняття рішень і відсутністю в них стимулів до інновацій. Для рішення навіть досить простих завдань їм був потрібний значний апарат, а прийняті рішення часто виявлялися далекими від реальних потреб суспільства, унаслідок чого більшість національних програм не досягали стадії завершення. Крім того, успішна робота службовців недостатньо стимулювалися, а прогалини практично не усувалися. Унаслідок цього населення отримувало послуги незадовільної якості й не мало змоги впливати на жоден процес прийняття рішень [183, с. 239–240].

Крім того, зазначена вище комісія констатувала, що неефективне управління підриває силу й авторитет держави в процесі розвитку економіки та суспільства загалом, а тому для зміни ситуації потрібно не лише чергові «наведення порядку», «вдосконалення» або «раціоналізація» наявної системи, а й радикальне переформатування державної влади, здатне відновити довіру населення та приватного сектору до держави. Уявлення про державне управління як систему, що існує за гроші платників податків і призначена для задоволення потреб окремих громадян, громад та бізнесу, генетично найближче американському менталітету з огляду на історичну традицію США, де громадянське суспільство сформувалося раніше держави і створювало її для себе [183, с. 238–240].

У США представники влади вперше почали використовувати термін «electronic government» в офіційному мовленні. Так, реформа державного управління, що проводилася при Президенті Б. Клінтоні, передбачала підвищення якості комунікації між владою та суспільством, зростання ефективності державного управління, залучення населення до вироблення політичних рішень. Для виконання зазначених завдань необхідно було активно застосовувати інформаційно-комунікаційні технології в процесі здійснення державного управління.

Адміністрація тогочасного Президента США Біла Клінтона прийняла низку важливих нормативних документів щодо розвитку електронного урядування в США. Так, наприклад, 1995 року було прийнято Закон «Про електронний документообіг та свободу інформації», 1996 року – Закон Клінджера-Коена «Про реформу використання інформаційних технологій» і Закон «Про свободу інформації», 2000 року – Закон «Про електронний цифровий підпис», а 2002 року – Закон «Про електронний уряд» та Стратегію цифрового уряду США. Зокрема, метою останнього документа Конгрес США визначив «сприяння масовому використанню Інтернету й інших необхідних інформаційних технологій для забезпечення більших можливостей участі громадян в урядуванні» [11].

З огляду на зазначене, та інформація, яка не заборонена нормами законодавства, має бути доступною кожному громадянину. Для цього при урядах штатів створювалися спеціальні консультативні комісії, завдання яких полягало в роз'ясненні державним органам інформації, яку можна розповсюджувати.

З цього приводу слушною є позиція І. С. Куспляка, згідно з якою основним ускладненням у цій ситуації виявилось те, що в процесі надання базових послуг одними відомствами відбувався перехід, у якому задіювали відразу декілька відомств [187, с. 79].

Найбільш цікавим видався 2001 рік, коли сенатори Дж. Ліберман і К. Бернс винесли на розгляд законопроект про електронне урядування, який

спрямований на поліпшення послуг, надаваних державою, за допомогою Інтернет-технологій. Однак після подій 11 вересня 2001 року потрібні були зміни початкової версії законопроекту, і навесні 2002 року на розгляд відразу двох палат Конгресу було винесено вже суттєво перероблений і вдосконалений документ з тією самою назвою. Його авторами якого були сенатори Дж. Ліберман та Дж. Тернер. Після низки слухань і виправлень він був прийнятий законодавцями та затверджений президентом.

Загалом закон спрямований на: забезпечення доступності державних послуг і відомостей для громадян; захист особистих даних, які знаходяться в розпорядженні держави; поліпшення процесу керування державними інформаційно-комунікаційними технологіями.

У законі передбачено: здійснення організації управління у сфері електронного урядування (Office of Electronic Government) в межах Адміністративно-бюджетного управління (Office of Management and Budget) і введення посади глави управління (адміністратора) для ефективного регулювання діяльності федерального уряду в процесі підготовки й надання основних електронних послуг; збільшення обсягів використання Інтернет-технологій для покращення процесу взаємодії держави та громадян; організацію міжвідомчої взаємодії під час надання електронних урядових послуг; підвищення ролі уряду в процесі реалізації відомчих завдань і досягнення цілей; збільшення обсягів використання Інтернету як усередині відомств, так й у міжвідомчій взаємодії; зниження ресурсних витрат і навантаження для бізнесу та деяких урядових організацій; підвищення рівня поінформованості осіб, які здійснюють політику уряду; організацію прозорості процесу діяльності федерального уряду; покращення роботи відомств, з урахуванням практики; оптимізацію процесу доступу до наявних урядових послуг та його інформації згідно з вимогами законодавства у сфері захисту приватних інтересів, національної безпеки, зберігання документів, обслуговування громадян з обмеженими фізичними можливостями тощо [133, с. 133–135].

Слід зауважити, що відповідно до вимог Закону «Про електронне урядування» від 2002 року, адміністративно-бюджетним управлінням при адміністрації Президента США, щорічно здійснюється звітування в Конгресі США про статус його розвитку в країні. Так, наприклад у Доповіді за 2015 фінансовий рік ідеться, зокрема, що проєкти, що фінансуються з Фонду електронного уряду та реалізуються в трьох напрямках: 1) заходи щодо забезпечення доступності для суспільства інформації та послуг федерального уряду; 2) заходи, спрямовані на полегшення взаємодії суспільства та федерального уряду під час отримання державних послуг, соціальних виплат, ведення підприємницької діяльності, доступу до інформації та інших форм взаємин з владою; 3) заходи, що забезпечують одержання практичної користі від застосування інформаційно-комунікаційних технологій федеральними органами влади [497].

Основні цілі Стратегії цифрового уряду США, опубліковані на сайті Управління електронного урядування та інформаційних технологій адміністрації президента США, передбачають: 1) забезпечення для суспільства зростання частки мобільних трудових ресурсів доступу до офіційної інформації та державних послуг з будь-якого місця, у будь-який час, використовуючи будь-який пристрій; 2) забезпечення використання державними органами нових технологій, пристроїв, додатків і відомостей розумним, надійним і доступним способом; 3) забезпечення використання офіційної державної інформації для стимулювання інноваційної діяльності в масштабах країни та поліпшення якості державних послуг, що надаються суспільству [470].

Стратегія цифрового уряду США ґрунтується на трирівневій концептуальній моделі:

1. Інформаційний рівень – охоплює структуровану (перепису, дані про зайнятість населення) і неструктуровану (пресрелізи, бюлетені, інструкції) інформацію.

2. Рівень платформи – складається із систем і процесів, що використовуються для управління інформацією. Це системи управління

вмістом (контентом), розроблення програм і послуг для забезпечення ключових інформаційно-комунікаційних функцій суспільного значення (людський капітал, фінансовий менеджмент), а також апаратної інфраструктури (зокрема смартфонів).

3. Презентаційний рівень – визначає спосіб організації інформації та її представлення користувачам. На цьому рівні формуються вимоги до форм надання державної інформації в електронному вигляді, включаючи сайти в мережі Інтернет, мобільні додатки або інші способи поширення інформації.

Така трирівнева модель дозволяє відмежовувати завдання зі створення інформації від завдань з її поширення та використання, що забезпечує можливість одноразового створення інформаційного продукту та подальшого багаторазового його використання [470].

Не менш важливою особливістю електронного урядування США є його побудова на основі чотирьох принципів (підходів), викладених у зазначеній Стратегії цифрового уряду США. По-перше, ідеться про інформаційно-центричний принцип (Information-Centric approach), що передбачає перехід від управління та обміну документами до здійснення оперування даними дискретного характеру.

По-друге, взято до уваги принцип загальної платформи (Shared Platform approach), орієнтований на створення колективної інформаційного середовища та загальної технологічної інфраструктури для більш ефективної спільної роботи учасників і користувачів електронного урядування, скорочення бюджетних витрат, застосування загальних стандартів і забезпечення послідовності під час створення та використання офіційних інформаційних даних. Вказаний принцип дозволяє уникнути дублювання інформації, знань, технологій, інформаційних систем, підвищує швидкість розроблення нових додатків і послуг для суспільства.

По-третє, ідеться про принцип орієнтації на користувача (Customer-Centric approach), що спрямований на потреби громадян. Згідно з цим принципом, усі заходи в межах електронного урядування, починаючи від

формування офіційної інформації, способів її подальшого використання, розробки та введення в експлуатацію інформаційних систем, зрештою спрямовані на задоволення вимог споживачів цих послуг. Пріоритетним визнано координування діяльності центральних органів виконавчої влади для отримання громадянами та приватними компаніями якісних державних послуг та інформації від федерального уряду на рівні, який може конкурувати з відповідними комерційними сервісами.

По-четверте, не менш важливим є врахування принципу безпеки та конфіденційності (Security and Privacy), що забезпечує безпеку й надійність умов інноваційної діяльності та надання електронних послуг. Причому положення про безпеку і конфіденційність не скасовують потребу в прозорості й підзвітності державних структур.

США вважають однією з перших країн, яка впровадила систему електронного урядування, що підтверджує той факт, що ще 1997 року адміністрація США розробила ініціативну програму «Удосконалення урядової діяльності за допомогою нових технологій», а вже 2000 року стартував проєкт FirstGov, який часто ще називають порталом, що об'єднав понад 20 тис. сайтів наявних державних органів різних рівнів і забезпечив створення єдиного сайту електронного уряду, який надав можливість американцям взаємодіяти в Інтернеті з представниками федерального уряду, органами урядування штатів і міст. Сайт дозволяє вести інтерактивний діалог у режимі реального часу. Пропоновані послуги структуровано за розділами: державна діяльність, державні блага, державні гранти, надання ліцензій, питання соціальної безпеки, послуги для отримання паспортів, питання щодо імміграції, перелік оголошень, заявок і відгуків від споживачів тощо [487].

Водночас колишній Президент США Б. Обама та його команда, усвідомлюючи потужний потенціал інструментів електронного урядування, скористалися ним у межах проходження передвиборчого шляху. Його передвиборний штаб доволі активно використовував інформаційні технології, соціальні мережі та блогосферу в процесі виборчої кампанії. Активність штабу

Б. Обама в галузі електронного урядування та Веб 2.0 істотно перевищувала активність роботи штабу сенаторів Джона Маккейна та Гіллари Клінтон. Завдяки цьому вибори Президента США 2012 року стали найбільш обговорюваною подією в Інтернеті, де мільйони американців, які є активними користувачами соціальних мереж, коментували процес проходження голосування в країні й викладали фотографії [11].

Розробка порталу електронного урядування США мала на меті об'єднати всі наявні Інтернет-сторони державних організацій, а саме портал повинен був технологічно об'єднати масу сайтів на рівні здійснення інтеграції посилань, та сформувати особистий механізм для пошуку безлічі наявних баз даних й інформаційних ресурсів, як федеральних, так і окремих місцевих органів влади.

З метою логічної організації та спрощення використання порталу електронного урядування США його було впорядковано за розділами взаємодії держави з громадянами, бізнес-структурами, держслужбовцями та новими іноземними іммігрантами. Кожен з розділів скомпонований за різноманітними варіантами життєвих ситуацій для ефективної взаємодії кожної з його категорій контрагентів. Посилання з підрозділів ведуть на безліч сайтів і порталів різноманітних відомств та агентств США. На порталі існує зведений перелік державних послуг з функцією їх моніторингу, яка дає змогу заявникам відслідковувати інформацію про зміну списку наявних послуг.

З огляду на зазначене та поділяючи думку І. С. Куспляка, з упевненістю можна сказати, що електронне урядування в США складається з трьох основних розділів: government to government (G2G) – урядування сфери уряду; government to business (G2B) – урядування сфери бізнесу; government to citizens (G2C) – урядування сфери громадян.

У кожному з розділів наявні такі прикладні елементи: надання послуг державними органами уряду завдяки впровадженню електронного документообігу; забезпечення доступу кожному громадянину до державної інформації; визначення основних показників ефективності роботи державних органів на певний період і постійний їх контроль з боку парламенту чи

громадян; переведення в електронний формат більшості стандартних операцій взаємодії держави, громадян та бізнесу; запровадження в процес роботи держорганів влади індивідуальних карток для ідентифікації її службовців; перерахування на ці картки коштів за відрядження та заробітної плати тощо [187, с. 80].

Таким чином, система електронного урядування в США складається з усіх електронних засобів комунікацій, що дають змогу громадянам контролювати діяльність державних службовців. На підтвердження цього можна навести дані соціологічних опитувань у США на тему оцінки корисності електронного урядування громадськістю, де його перевагами визнано такі властивості: більша доступність інформації (23 %); більш зручні послуги (13 %); краща підзвітність суспільству (36 %); покращення результативності й ефективності використання коштів (21 %) [133, с. 137].

У контексті забезпечення доступності зв'язку з чиновниками федерального уряду США для громадян, то ця можливість реалізується за допомогою сучасної системи Comlink, яка була розроблена провідними фахівцями Массачусетського інституту технологій. Загалом ця система надає різноманітні послуги, дає змогу публікувати різноманітні урядові документи, а головне – доступ до неї є відкритим для всіх користувачів Інтернету. Так, наприклад, завдяки системі Comlink на сервері поширення електронної інформації доступними є: документи пресконференцій та брифінгів, звітні матеріали, тексти виступів та проєкти законів, які надаються канцелярією Білого дому.

Водночас у США було створено ще одну систему, яка мала не менш важливе значення, – Open Meeting. Таку ініціативу було реалізовано в межах забезпечення підвищення рівня підконтрольності уряду з боку громадян. Головною метою створення системи було спрощення наявної процедури здійснення опитування та отримання рекомендацій з різних джерел. Уся інформація в системі є тематично структурованою, щоб кожен з учасників обговорення ініціативи мав змогу обрати необхідну йому тему.

Загалом ці дві системи позитивно сприяли підвищенню рівня доступності громадян до результатів діяльності державних органів і надали громадянам більш ефективні засоби для доступу до державної інформації [156, с. 101–102].

Також вартий уваги досвід щодо функціонування платформи Open Government Platform, що становить новий вид спільної розробки, яка може бути корисною не лише для США, а й інших країн, адже спрямована на підвищення рівня прозорості діяльності уряду та вдосконалення процесу обслуговування громадян. Створення цієї платформи було розпочато в грудні 2011 року спільними зусиллями розробників Індії та США. Випуск для тестування пробного прототипу платформи та першої пілотної програми відбулися в травні 2012 року [137].

У процесі становлення електронного урядування в США було розроблено так звану архітектуру електронного урядування, покликану показати, як функціонують державні установи та як саме інформаційно-комунікативні технології здійснюють необхідну підтримку процесу їх функціонування.

Основна мета створення федеральної архітектури електронного урядування США передбачала здійснення: загального для всіх держорганів США розуміння ключових принципів розробки архітектур інформаційних технологій деяких окремих установ; загальних процесів реалізації принципів сумісності й обміну необхідною інформацією між держорганами; співпраці на федеральному рівні; можливості спільного процесу використання необхідних ресурсів та інформації; зменшення рівня витрат на всіх рівнях; основ планування інвестицій в інформаційні технології [50, с. 54].

Що стосується практики впровадження електронного урядування в Канаді, то ця ідея виникла, як і в багатьох розвинених країнах світу, ще в 90-ті роки минулого століття.

Так, 1994 року уряд країни розробив близький за аналогією до США урядовий портал (www.canada.gc.ca), основним гаслом якого було «Люди на службі в людей». Під час побудови системи цього порталу було застосовано модульний принцип, унаслідок чого систему було розділено на чотири профілі

(портали): 1) портал, що забезпечує доступ до контексту всіх наявних порталів електронного уряду; 2) портал інформаційного вмісту, що утворений із субпорталів, деяких старих і спільно використовуваних систем; 3) портал проміжного програмного забезпечення; 4) портал інфраструктурно-програмного забезпечення.

Уся система порталів у Канаді, що здійснюють надання державних послуг через мережу Інтернет, є дворівневою (фронт- і бек-офіс) та здійснюється за технологією єдиного вікна. Точками входу у фронт-офіс є як віртуальні (Інтернет), так і фізичні (колцентри, сервісні центри з надання державних послуг на муніципальному рівні) інтерфейси. Бек-офіс, де реалізується технологія одного вікна, підтримується в межах системи довіреної третьої сторони.

1999 року уряд Канади розробив програму «Уряд у режимі онлайн» (Government On-Line, GOL), що спрямована на переведення в електронну форму найбільш поширених послуг процесу діяльності федерального уряду.

З метою розроблення та впровадження цієї урядової програми було створено спеціальний комітет із заступників міністрів – підкомітет з управління діяльності телекомунікацій та інформатики, на який покладено обов'язок із забезпечення процесу впровадження GOL. У 2000 році було утворено робочу групу з упровадження уряду онлайн (Government On-Line Metadata Working Group) для підтримки виконання електронного урядування в Канаді.

Програма GOL містить такі елементи: надання основних і найбільш популярних послуг клієнтам; формування загальної інфраструктури безпеки; модернізація політики та законодавчої бази; забезпечення чіткості й прозорості інформації; навчання кваліфікованої робочої сили [133, с. 46].

Завдяки GOL громадяни Канади, її приватні підприємства та міжнародні клієнти можуть постійно користуватися всіма державними послугами в онлайн режимі. Підтримка впровадження GOL вищими ешелонами політичної влади та верхівкою держави виключно позитивно сприяла процесу втілення цього

проєкту. Крім того, одним з найбільш важливих чинників успішного впровадження GOL вважають його належне фінансування.

Також для впровадження програми GOL уряд Канади створив дорадчий орган, який складався з видатних громадян, представників бізнесу та академіків, які загалом давали необхідні поради уряду стосовно успішної імплементації електронного урядування. Позитивним чинником розвитку GOL було й те, що в її межах проводилася робота із заохочування департаментів до перепроєктування своїх бізнес-процесів. Тобто з появою інформаційних і комунікаційних технологій у Канаді змінився спосіб роботи державних організацій і людей, як окремо, так і спільно [133, с. 44–45].

Уряд Канади 2000 року пообіцяв, що до 2004 країна отримає всесвітню популярність як держава, яка найбільш тісно пов'язана зі своїми громадянами, які мають електронний доступ до всієї державної інформації та всіх послуг в будь-який час та в будь-якому місці. Так, уже до кінця 2005 року було забезпечено надання громадянам і бізнесу 130 найбільш необхідних федеральних послуг у режимі онлайн [183, с. 244–245].

2003 року в Канаді було створено податкову систему електронних платежів «Мій обліковий запис» (My Account), яка надавала можливість для ефективного, швидкого й безпечного здійснення самообслуговування в мережі Інтернет. Використовуючи цю систему, приватні особи змогли отримати інформацію про: податкові декларації; реєстрацію пенсійного плану; плани розрахунків і ліміти; товари й послуги сфери оподаткування податку з продажів кредитів. У грудні цього року Канадським агентством міжнародного розвитку (Industry Canada) було розпочато роботу над глобальною мережею ресурсів електронної політики (ePol-NET), унаслідок чого країна зробила свій внесок у ePol-NET в межах канадської електронної політики як ініціативу Канадського фонду для Африки [180, с. 40–41].

Загалом головною метою впровадження електронного урядування в Канаді вважається забезпечення її громадян основними та найбільш необхідними послугами, які є доступними в режимі 24/7 та якими можна було б

скористатись де завгодно і коли завгодно. Вважається, що Канада має одну з найбільших Інтернет-аудиторій у світі, що сприяє активному використанню онлайн послуг її громадянами [180, с. 40–41].

Слід зауважити, що успіхи канадського електронного урядування були визнані та високо оцінені в щорічному дослідженні, що проводиться консалтинговою компанією Accenture. З цього приводу її представник Алден Каддихей зазначив, що «Канада вже впродовж тривалого часу демонструє зразковий рівень надання електронних державних послуг для всіх інших країн світу». Водночас, попри вагомі успіхи, у цієї країни залишається певний нереалізований потенціал для подальшого розвитку. За даними компанії Accenture, лише 41 % громадян Канади вважають, що наявні державні відомства й послуги ефективно взаємодіють між собою». Експерти компанії Accenture стверджують, що найбільш успішними урядами в цій сфері є ті, які можуть виходити за вузькі межі наявних ініціатив у сфері електронного урядування та здійснюють його інтегрування в більш широку програму для задоволення потреб населення та бізнесу [180, с. 39].

Підсумовуючи позитивну практику впровадження електронного урядування в Канаді, варто констатувати, що саме в цій країні досить поширеною в останні роки стає практика участі громадян у виборчих кампаніях з використанням онлайн систем, що передбачає, крім традиційних форм, ще чотири кардинально нові форми участі, зокрема: маркетингова діяльність партійної політики та кандидатів; здійснення обміну інформацією між виборцями; можливість обговорення матеріалів медіа; можливість участі у формуванні нового, більш відкритого стилю політики [133, с. 54].

У контексті дослідження практики впровадження електронного урядування в країнах Американського континенту важливим видається досвід Чилі. Так, перший етап розвитку електронного урядування в Чилі був спрямований на формування нормативно-правової та технічної бази, перші закони були спрямовані на забезпечення безпеки та конфіденційності сфери цифрових даних. Найбільш важливими законами, які регулювали процес

впровадження електронного урядування в Чилі, можна назвати такі: «Конфіденційність та безпека цифрових даних» від 1999 року; «Цифровий підпис документа та сертифікація» від 2002 року; «Адміністративні процедури органів державної влади» від 2003 року; «Ефективність цифрового зв'язку» від 2004 року; «Сумісність цифрових документів» від 2004 року [180; 222].

Наступним етапом впровадження електронного урядування в Чилі вважається розробка порталу *Tramite Facil* (*Easy Errand*), який був створений у 2000 році з метою забезпечення доступу до інформації про послуги, що надаюся державою. Портал побудовано так, що процедури, які доступні в мережі Інтернет, автоматично пересилають користувачів до вебсторінок відповідних агентств, які надають необхідні послуги. Третій етап впровадження електронного урядування в Чилі характеризується тим, що спільними зусиллями уряду, промисловості та науковців у 2004 році була розроблена стратегія, що називається «Цифрова програма». Ця програма закріплювала основні принципи для успішного розвитку сфери інформаційних технологій у Чилі, а також вміщає 34 стратегічні ініціативи, згруповані за шістьма пріоритетними сферами, які сприятимуть розвитку інформаційних і комунікаційних технологій [180; 222].

Цікавим для України є портал «Чилі стартап («*Start-Up Chile*)» з огляду на прагнення нашої країни теж розвиватись у цьому напрямі. Досвід Чилі у створенні такого порталу цінний для України тим, що показує, як держава може розвивати цей напрям і отримувати дохід (значний відсоток стартапів залишаються в Чилі). Також корисним є приклад програм, які розроблені, тобто не один варіант інвестування, а декілька, підтримуються нові ідеї на різній стадії розробки, а найголовніше, що все це відбувається на одному майданчику, де кожен вчиться та обмінюється досвідом [239]. Отже, досвід Чилі демонструє всі можливі ключові аспекти процесів впровадження електронного урядування як державної системи управління. Наразі Україна може перейняти досвід Чилі з розвитку стартапів як основної ідеї для впровадження інноваційних проєктів задля покращення свого фінансового становища [180].

Науковці стверджують, що практика електронного урядування в США залишається незмінною протягом багатьох років і відповідає основним принципам державного управління, які орієнтуються на задоволення потреб громадян і базуються на ринкових механізмах [68, с. 207–208].

Натомість Дж. Фонтейн у статті «Бюрократична реформа і електронне урядування в США. Інституційна перспектива» звертає увагу на іншу особливість електронного урядування США, а саме на недолік щодо неналежного співробітництва федеральної та регіональної влади у межах цієї сфери. Проте не означає, що керівники державних органів, відповідальні за інформатизацію, не знають про відповідні проєкти, що реалізуються на інших рівнях влади. Однак суттєва різниця в рівні освоєння інформаційних технологій органами влади різних штатів перешкоджає вибудовуванню єдиної платформи взаємодії з центральною владою [496].

Таким чином, цілком доцільною є його позиція стосовно того, що успішні проєкти електронного урядування одних штатів не обов'язково повинні тиражуватися в інших штатах через наявність географічних, політичних, соціальних і фінансових відмінностей.

Цікавою є позиція Д. Веста, який, вивчаючи фактори, що визначають ефективність діяльності державних органів окремих штатів під час впровадження електронного урядування, доходить висновку, що ключовими чинниками успішності є економічні спроможності та професіоналізм у сфері законотворчості. Однак зазначені фактори можуть варіюватися залежно від аспектів впровадження електронного урядування [561, с. 19]. Стосовно перспектив трансформації суспільного сектору під час впровадження електронного урядування в США Д. Вест наголошує на важливості подолання цифрової нерівності населення, яке обумовлено комп'ютерною грамотністю, віком, освітою та іншими факторами і впливає на здатність окремих категорій населення користуватися благами, що надаються електронними послугами.

Загальнотеоретичний аналіз практики впровадження системи електронного урядування в США демонструє, що її уряд: зацікавлений в

забезпеченні новітніх технологій у процес взаємодії держорганів з громадянами; виконує роль лідера в процесі електронізації економіки та стимулює розвиток електронної комерції; у межах національної ініціативи реорганізовує концепцію роботи у сфері зміцнення контролю своєї діяльності з боку громадян. Крім того, США приділяють значну увагу: процесу здійснення електронної торгівлі; забезпеченню вільного доступу громадян до всієї урядової інформації; використанню новітніх смарт-карток; публікаційній діяльності документів на урядових офіційних вебсайтах та наданню статистичних інформаційних даних про результати роботи державних органів; можливості застосування інформаційно-комунікаційних технологій у сферах медицини та охорони здоров'я [156, с. 101].

Підсумовуючи дослідження практики виникнення, розвитку та функціонування електронного урядування в країнах Американського континенту, можна з упевненістю сказати, що їх успіх обумовлений тим, що федеральна влада чітко усвідомлює домінуючу роль інформаційних і телекомунікаційних технологій у процесі розвитку своєї економіки та необхідності підвищення рівня її конкурентоспроможності. Передусім, з упровадженням інформаційних технологій у сфері державних послуг знижуються витрати часу на збір документів і збільшується загальна кількість послуг, що можуть надаватися. Крім того, технології електронного урядування в країнах Американського континенту стають фактором удосконалення діяльності державних органів й державних організацій, сприяють підвищенню ефективності державної влади, забезпечуючи її відкритість, доступність і прозорість.

4.4. Трансформація електронного урядування в країнах Азії.

У досвіді розвитку електронного урядування в країнах Азії найбільш цінним вважається процес ідентифікації всіх його елементів інформаційно-

технологічної інфраструктури. Здійснювати узагальнення цього досвіду слід виходячи з наявних різноманітних варіантів класифікації його структурних елементів і вироблення варіантів взірцевої моделі його електронного урядування.

Важливим елементом у цьому напрямі вважають необхідність здійснення досліджень рівня попиту на електронні урядові послуги й сервіси електронного урядування з боку населення та виявлення основних його цільових груп, які готові до використання таких послуг.

Однією з перших країн Азії, досвід впровадження електронного урядування якої варто дослідити, є Сінгапур, що є прогресивною країною у сфері впровадження системи електронного урядування, яка визначила основним своїм пріоритетним завданням здійснення реорганізації державного управління з використанням інноваційних принципів комунікації між державними інститутами та суспільством [213, с. 39].

З моменту становлення Сінгапуру як незалежної країни в 1965 році перед ним постало питання подальшого виживання та економічного розвитку. Уряд Сінгапуру мав два шляхи розвитку: 1) взяти за зразок практику індустріально розвинених країн світу та пройти шлях до досягнення рівня промислової країни, поступово здійснюючи трансформаційні процеси; 2) почати самостійно будувати постіндустріальне суспільство, яке на той час сприймалося на зразок утопічної теорії.

Стратегія економічного розвитку уряду, що функціонував під керівництвом колишнього його прем'єр-міністра Лі Куан Ю, була спрямована на перетворення Сінгапуру в найбільш розвинутий фінансовий і торговий центр всієї Південно-Східної Азії, залучення іноземних вкладників та інвесторів. Унаслідок цих дій американські транснаціональні корпорації заклали фундамент для розвитку масштабної та високотехнологічної промисловості Сінгапуру [191, с. 99].

Процес становлення електронного урядування в Сінгапурі розпочався з 1980 року та пов'язаний з рішенням уряду комп'ютеризувати державну службу.

Саме з цього часу уряд розпочав приділяти особливу увагу розвитку інформаційно-комунікаційних технологій і перетворенню Сінгапуру на високоінтелектуальну країну, де всі сфери життєдіяльності ефективно взаємодіють, використовуючи інформаційні технології.

Керівництво Сінгапуру дійшло висновку, що через обмеженість природних ресурсів, агресії сусідніх країн і наявність внутрішніх соціальних суперечностей єдиним шансом на виживання та розвиток був перехід до наукомісткої економіки, що полягав у впровадженні ІТ-технологій в усіх сферах життєдіяльності, передусім у державному регулюванні.

У Сінгапурі було створено першу у світі державну інтерактивну мультимедійну мережу під назвою «Сінгапур-один», яка дозволила значно ефективніше працювати в інтелектуальному середовищі, а саме здійснювати такі операції, як купівля-продаж, банківські транзакції, перегляд новин, розваги.

Так, Національна рада комп'ютеризації Сінгапуру розробила Національний план з комп'ютеризації на 1980–1985 рр., де основними завданнями було визначено такі: збереження всіх наявних трудових ресурсів, удосконалення діяльності державної служби, покращення інформаційної підтримки в процесі прийняття важливих рішень з використанням інформаційних технологій [187, с. 88].

Починаючи з 1980 року, план передбачав комп'ютеризацію основних функцій кожного міністерства, розвиток локальної ІТ-індустрії та підготовку 850 відповідних ІТ-фахівців протягом п'яти років. Національна рада з комп'ютеризації була створена спеціально для реалізації плану з комп'ютеризації держави установ та побічно підпорядковувалася Кабінету Міністрів.

Згодом процес комп'ютеризації поширювався на приватний сектор і бізнес завдяки прийнятому на 1986–1991 рр. Національному інформаційно-технологічному плану, що дав змогу створити мережу обміну електронною

інформацією та ґрунтувався на досягненнях попереднього плану і показниках рівня розвитку ІТ-технологій у 1980-х рр. [180, с. 122].

1995 року було створено дещо модернізованіший та більш масштабний урядовий портал (<http://www.gov.sg/>), який об'єднав усю урядову інформацію та послуги Сінгапуру. Цей портал знаходиться в адмініструванні Міністерства інформації, комунікації та мистецтв. Портал (Gov.sg) є платформою електронних повідомлень уряду Сінгапуру та слугує зручним знаряддям громадянам для того, щоб вони мали можливість знаходити інформацію про діяльність свого уряду, зокрема: новини і статті, достовірні інформаційні ресурси, різноманітні електронні послуги, події та контактну інформацію [180, с. 123–124].

1999 року Національна рада з комп'ютеризації Сінгапуру розробила систему (портал обслуговування громадян) під назвою e-citizen, яка надає громадянам доступ до наявних податкових платежів в електронній формі та до системи здійснення державних електронних закупівель. За допомогою цієї системи також можливо зареєструвати новий товарний знак, отримати інформацію про наявні урядові програми для розвитку бізнесу, пільгові схеми кредитування, консалтинг і навчання [474].

E-citizen вміщує увесь набір послуг, що надається міністерствами й іншими урядовими агенціями, технологічно інтегруючи їх у сім сфер (культура, оздоровлення та спорт; оборона і безпека; освіта, навчання та працевлаштування; сім'я та громадський розвиток; здоров'я та навколишнє середовище; житлові питання; транспорт і подорожі) [133, с. 116–117].

Крім того, особливу увагу варто акцентувати на тому, що система електронного урядування Сінгапуру постає також своєрідним механізмом боротьби з бюрократією та корупційними схемами чиновників. Так, урядові портали Сінгапуру сприяють ліквідації наявних адміністративних бар'єрів для повноцінного розвитку економіки та підвищують рівень відкритості влади. Проблеми боротьби з бюрократією і корупцією є надзвичайно актуальними для функціонування державних інститутів Сінгапуру.

Антикорупційна політика Сінгапуру вражає своїм успіхом. Так, показники Corruption Perception Index (індекс сприйняття корупції, шкала якого варіює від 0 до 100 балів, де 0 – найвищий рівень корупції, а 100 – відсутність корупції) за даними Transparency International від 2013 року демонструють, що, наприклад, Україна посіла 144-те місце з представлених 177, набравши 25 балів. Натомість Сінгапур здобув 5-те місце з 86 балами. Центральною ланкою антикорупційної політики Сінгапуру є Бюро по розслідуванню випадків корупції, яке наділене політичною та функціональною самостійністю [214, с. 201].

Урядовий план дій Сінгапуру на 2000–2006 рр. передбачав створення: розвинутого електронного суспільства, де кожний живе електронним способом життя, конкурентоспроможної електронної економіки, де всі інформаційно-комунікаційні технології спрямовані на створення й надання сучасних інноваційних продукцій та послуг і динамічного сектору як помічника в економічному зростанні Сінгапуру [187, с. 89].

Щоб зробити інформаційні технології максимально доступними і зручними для всіх, уряд Сінгапуру вкладає величезні суми коштів у розвиток електронного урядування. Причому найбільша увага приділяється таким основним чотирьом групам населення: люди похилого віку; люди сфери робітничих професій; домогосподарки; люди з інвалідністю, що мають особливі потреби.

Політика Сінгапуру також демонструє достатньо високий рівень розвитку сфери електронної демократії. Це підтверджується передусім тим, що кожен наявний урядовий сайт обов'язково містить можливість для зворотного зв'язку. Так, з цією метою 2006 року було створено окремий загальний канал для здійснення зворотного зв'язку з посиланням (<http://app/reach.gov.sg/>) [535, с. 89].

Також 2006 року розпочалася реалізація нового плану дій із впровадження електронного урядування в Сінгапурі, який отримав назву iGov2010 MasterPlan. Цей план мав на меті створити інтегрований уряд,

використовуючи технології Infoscom, які задовольнятимуть потреби клієнтів та об'єднання громадян. Основним завданням вважалась необхідність здійснення внутрішньої урядової інтеграції, що виявилась у збільшенні масштабу та повноти е-послуг, збільшенні потенціалу та синергії уряду, а також збільшенні національних конкурентних переваг [507].

Крім того, 2011 року в Сінгапурі було запущено план дій eGov2015, який функціонує донині. Він спрямований на побудову абсолютно інтегрованого й інтерактивного середовища, у якому громадяни вже вважаються не споживачами послуг, а активними учасниками процесу державотворення. Уряд чекає від них зворотного зв'язку, рекомендацій. Таким чином, основне розуміння подальшого розвитку електронного урядування полягає в тому, щоб бути об'єднаним урядом, який співпрацює з людьми. На цьому етапі також було розроблено та впроваджено мобільний портал mGov@SG, завдяки якому почали функціонувати понад 300 мобільних сервісів. Було створено власну урядову соціальну мережу Reach (Reaching Everyone for Active Citizenry@Home) для того, щоб громадяни надавали коментарі й рекомендації з питань розвитку урядових проєктів, а також отримували онлайн консультації [478].

Позитивним варто визнати той факт, що уряд Сінгапуру з метою встановлення реального рівня задоволеності від використання державних електронних послуг щороку проводить опитування серед громадян з приводу сприйняття електронного урядування. Результати опитування засвідчують, що всі респонденти задоволені якістю послуг електронного урядування, особливо з огляду на те, що значно легше стало шукати потрібну інформацію та отримувати необхідні електронні послуги [187, с. 90].

Наразі до електронних мереж Сінгапуру входять: торговельна TradeNet; морська MarineNet, портова PortNet та електронна системи обліку судових документів Electronic Filing System. Також до цього списку можна віднести близько 1600 електронних сервісів (eServices) та 400 мобільних сервісів (mServices), що надаються сінгапурським урядом. Тобто можна з впевненістю

стверджувати, що тридцятирічна інформаційно-комунікаційна історія Сінгапуру повністю відповідає національним соціально-економічним стратегіям і розвитку світових технологічних інновацій [204, с. 280].

Отже, ключовим гаслом філософії розвитку електронного урядування в Сінгапурі є таке: «Будь-яка державна послуга, якщо це можливо, має бути надана в електронному вигляді».

Для порівняння розглянемо Південну Корею як азіатську країну з яскраво вираженим електронним урядуванням. Саме ця країна є важливим економічним центром Азіатсько-Тихоокеанського регіону та однією з країн світу, що найбільш динамічно розвиває концепцію електронного урядування [187, с. 82].

Так, досліджуючи це питання, привертає увагу факт того, що серед науковців і дослідників цієї проблематики існує декілька варіантів розвитку історії електронного урядування в Південній Кореї. Зокрема, різняться погляди щодо історії розвитку електронного урядування в Південній Кореї, передусім специфіки поділу її викладення та кількості її етапів.

Так, за словами К. Синицького, Я. Олійника, М. Міхальова та І. Куспляка, історія становлення та розвитку електронного урядування в Південній Кореї складається з таких етапів:

1. Протягом 1960–1970 рр. у межах розробки проєкту з автоматизації процесу діловодства для виконання належного аналізу економічних процесів у державних установах масово почали використовувати комп'ютерну техніку. Комітет з координації розвитку комп'ютеризації взяв на себе місію з постачання та встановлення комп'ютерної техніки для міністерств в уряді. З 1978 року розпочала зростати потреба саме в інформатизації, а не лише в автоматизації деяких завдань. Саме з цього року закладено основу ініціативи електронного урядування Південної Кореї [180, с. 95–96].

2. Упродовж 1980–1990 рр. здійснювався розвиток інфраструктури електронного урядування Південної Кореї, а саме було прийнято рішення з приводу створення проєкту «Національної магістралі комп'ютерної мережі» та деяких нормативно-правових актів, зокрема законів «Про захист комп'ютерних

програм», «Про створення і використання комп'ютерної мережі», «Про план інформатизації».

Саме на цьому етапі уряд Південної Кореї вирішив використати інформаційно-комунікаційні технології для максимального підвищення ефективності своїх дій. Для досягнення цієї мети у сфері державного управління, фінансування, освіти й науки було створено п'ять національних баз даних, національної оборони й безпеки, після чого започатковано державний проєкт зі створення інформаційної мережі [105, с. 98]. Завдяки другому етапу виникла можливість для реального створення дійсно необхідної інфраструктури втілення сучасної моделі електронного урядування Південної Кореї та реалізації проєкту створення комп'ютерних мереж для державного сектору.

З 2000 року й донині здійснюється повномасштабне впровадження електронного урядування Південної Кореї, а саме: було створено електронні онлайн послуги для громадян, відкрито банк зібраної статистичної інформації, відбулося системне впровадження плану розвитку електронного урядування [187, с. 83].

У 2000-х рр. почалося формування інфраструктури електронного урядування в сучасному вигляді, а також втілення 11 основних ініціатив, головною метою яких було підвищення рівня всіх державних послуг для громадян і приватних підприємств, створення інфраструктури для електронного урядування.

Згодом 2001 року адміністрація президента Південної Кореї Кім Де Чжун були відібрала 11 урядових ініціатив для створення загальної інфраструктури всього уряду. Нині уряд пропонує багато інтеграційних послуг онлайн, включаючи принцип роботи єдиного вікна, звітності й оплати податків через Інтернет.

Своєю чергою процес формування інфраструктури електронного урядування в Південній Кореї було продовжено й адміністрацією наступного президента Ро Му Хюна, яка розглядала електронне урядування як стратегічний інструмент для проведення адміністративних реформ і створила 31 проєкт з

розвитку електронного уряду, які були частиною ключових національних проєктів.

Внаслідок, активних дій адміністрацій Кім Де Чжуна та Ро Му Хюна, більшість внутрішніх адміністративних питань стали можливими для обробки в електронному вигляді, крім того, значно покращилася ефективність і стабільність ресурсів управління.

Так, ООН у 2003 році зазначила, що 59 % урядових структур Південної Кореї вже перейшли до здійснення електронного урядування. Варті уваги серед яких передусім такі: 1) електронна митна служба Південної Кореї («UNI-PASS»), що посіла перше місце у світі за здійснення 100 % експортно-імпортних процедур онлайн; 2) електронна система закупівель KONEPS, що забезпечила обробку всіх процедур торгів у режимі онлайн [105, с. 99].

Натомість Р. М. Матвійчук та С. П. Кандзюба виділяють дещо інші етапи розвитку електронного урядування в Південній Кореї: 1) уряд 1.0 – орієнтований сам на себе, де взаємодія з громадянами здійснюється в односторонньому порядку та офлайн. Саме в період з 1987-го до 2000 року в органах влади Південної Кореї відбувався процес переведення всіх можливих робочих процесів на цифрові інформаційні технології та формувалась нова інфраструктура електронного уряду; 2) уряд 2.0 – орієнтований на громадян, де взаємодія з ними здійснюється онлайн та інтерактивно. Так, у період 2001–2007 років значно розширювалася сфера електронних послуг Південної Кореї, відбувалося повне переведення всіх наявних процесів до використання цифрових технологій; 3) уряд 3.0 – орієнтований виключно на конкретну людину та забезпечував відкритий доступ до інформаційних даних, що є необхідні для взаємодії з державою; 4) уряд 4.0 – орієнтований на всіх, а саме на перехід до максимального використання мобільних пристроїв, які використовувалися для надання основних електронних послуг, здійснення інформування, оповіщення та оплати послуг [207, с. 34–35].

Крім того, з 1996 року в Південній Кореї розпочався процес впровадження різноманітних програм з реалізації електронного урядування.

Так, однією з перших вважається Програма сприяння інформатизації, що спрямована на: всебічне стимулювання процесу інформатизації; утворення сучасної інфраструктури; подальший розвиток Південної Кореї. Причому для її здійснення були задіяні такі інструменти, як: усунення бар'єрів і забезпечення рівного доступу суб'єктів до інформаційно-комунікаційних технологій; стимулювання залучення приватних інвестицій та інтенсифікація конкуренції; дотримання конфіденційності й комерційної таємниці; захист прав у сфері інтелектуальної власності [187, с. 84].

Наступною була прийнята програма з назвою «Кібер-Корея XXI століття», що забезпечила практичне втілення концепції становлення Південної Кореї як країни, що базується на новітніх технологіях і знаннях. На основі цієї програми здійснювалася координаційна діяльність усіх процесів розробки, поширення та використання сучасних інформаційних технологій на загальнонаціональному рівні. У межах цієї програми передбачалося вирішення деяких основних завдань, а саме: зміцнення конкурентоспроможності національної економіки та підвищення продуктивності за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій; впровадження нових видів здійснення підприємницької діяльності, які основі інформаційно-комунікаційних технологій; розвиток сучасної інфраструктури інформаційно-комунікаційних технологій, що підвищить рівень якості життя віх громадян [180, с. 97].

У третій програмі, яка називається «Електронна Корея – глобальний лідер XXI століття», загальні темпи розвитку напряму інформаційно-комунікаційних технологій за час реалізації цієї програми перевищили інші програми. Саме в період з 2002-го до 2006 року ця програма стала особливою концепцією здійснення переходу Південної Кореї від екстенсивного до інтенсивного шляху розвитку економіки знань. Основні зусилля були спрямовані на розвиток навичок користування програмним забезпеченням у широких верств населення, інституційно-правові реформи, науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи та збільшення інвестицій як в основні фонди інформаційно-

комунікаційної технологічної індустрії, так і у виробництво послуг з потенційно високою доданою вартістю [187, с. 85].

На сьогодні в Південній Кореї для зручного та швидкого пошуку будь-якої необхідної інформації або отримання електронних послуг було створено вебпортал (Korea E-government), який об'єднав у собі всю наявну та необхідну для громадян інформацію, яка до цього були розміщена на окремих сайтах. Портал є інтерактивним та складається з трьох основних розділів, що включають послуги для окремих верств населення: для державних службовців; для громадян; для бізнесу [187, с. 87–88].

Підтвердженням того факту, що Південна Корея є одним з лідерів у напрямі реалізації концепції електронного урядування не лише серед країн Азії, але й всього світу, слугують численні приклади беззаперечних перемог і визнань електронних послуг її онлайн сервісів.

Серед переліку найбільш вагомих з них можна виокремити такі: 1) електронна митна служба Південної Кореї, «UNI-PASS», яка посіла перше місце у світі за здійснення 100 % експортно-імпортних процедур онлайн. Також «UNI-PASS» виграв World Customs Organization (WCO) Trophy 2006 із 169 країн-членів, на знак визнання і за внесок у захист прав інтелектуальної власності; 2) електронна система закупівель «Korea Online E-Procurement System» (KONEPS) виграла премію UN Public Service Award and Global IT Excellence Award на Всесвітньому конгресі з інформаційних технологій (WCIT); 3) податкова служба через Інтернет, або «Home Tax Service», була обрана Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) як найкраща модель електронної податкової служби; 4) служба «e-People» була створена для збільшення та розвитку онлайн участі населення Південної Кореї в житті держави та обрана World e-Government Forum (Всесвітнім Форумом e-Уряду) як одна з 10 найкращих послуг у світі [180, с. 102–103].

Варта уваги також позиція І. С. Куспляка стосовно того, що в Сінгапурі та Південній Кореї головною мотивацією для трансформації уряду є прагнення до здійснення посилення контролю владних органів над населенням. Проекти

розвитку електронного урядування в цих державах доволі успішно реалізуються за допомогою загальних принципів здійснення раціональної бюрократії. Згідно з цими принципами, особлива увага приділяється виконанню державою своїх функцій. Тут управління будується за ієрархічним принципом, за якого кожен нижчий рівень контролюється та підпорядковується вищому, встановлюється чіткий розподіл обов'язків, що є запорукою існування висококваліфікованих спеціалістів на кожній посаді та вибудовується система узагальнених правил і стандартів [187, с. 114–115].

Не менш цікавою видається практика розвитку електронного урядування в Індії, де процес її формування розпочався на межі 1960–1970-х рр. Першочергові її кроки були спрямовані на забезпечення комп'ютерною технікою оборонного сектору, економічного відділу, податкової системи тощо. У 1980-ті роки в Індії заснували сучасний Національний центр інформатики, основною функцією якого було належне забезпечення процесу реалізації та підтримки проєктів комп'ютеризації.

Проте невдалою була практика Індії стосовно створення кіоск-центрів на основі використання електронних послуг, які надавали допомогу сільському господарству, розглядали питання управління земельними запасами, випускали державні документи, державних і недержавних зборів тощо. Попри всі ці намагання, результати вказаних зусиль виявилися не дуже перспективними. Багато прорахунків пояснюються відсутністю керівництва та постійної підтримки з боку відповідальних відомств. Точніше кажучи, реформи уряду не мали чіткого розуміння стосовно вирішуваної проблеми чи належної розробки потрібних систем [180, с. 28].

З цього приводу цікавою є думка Б. Черкас про те, що ці проєкти Індії, які були спрямовані на підвищення рівня прозорості управління та спрощення процесу спілкування пересічних громадян з держорганами влади й подолання корупції лише призводять до виникнення діаметрально протилежних результатів. Інакше кажучи, ініціативи Індії щодо впровадження електронного уряду в цьому випадку наштовхуються на супротив з боку державних структур,

які відчують реальну загрозу від впровадження прозорого управління. Неодноразово вони намагалися загальмувати процес здійснення цих реформ та зрештою дискредитувати нововведення [441, с. 373].

Крім того, дещо оптимістичною з цього приводу є позиція індійського дослідника Суніл К. Нікам, який з'ясував реальну користь від проєктів електронного урядування у сфері сільського господарства Індії. За його словами сільське господарство становить найбільш важливу галузь, яка найбільше потребує розвитку, адже Індія є державою, у якій понад 70 % громадян залежать від сільського господарства і проживають саме в сільській місцевості. Електронне урядування забезпечує належне управління галуззю, покращує врожайність і якість сільськогосподарської продукції. Правильне використання інформаційно-комунікаційних технологій може поліпшити продуктивність і якість сільськогосподарської продукції [441, с. 374].

Згодом Уряд Індії серйозно зайнявся використанням ІТ, запропонувавши низку ініціатив і нормативно-правових актів щодо реалізації електронного урядування.

Так, головним нормативним документом з впровадження електронного урядування в Індії вважається Стратегія е-уряду Індії. У цій Стратегії описується стан електронної готовності управління уряду Індії, розглядаються напрями взаємозв'язків і застосування інформації, її систем та комунікаційних технологій у процесах здійснення урядування [302, с. 99].

Уряд Індії також створив Міністерство Інформаційних технологій, яке повинно було сприяти позитивному розвитку Інтернету й електронному бізнесу. Це Міністерство розробило Акт щодо діяльності в Інтернеті, який регламентував діяльність е-бізнесу та визнав юридичну силу цифрового електронного підпису [500].

Унаслідок усіх цих дій електронне урядування Індії змінило традиційні підходи в галузі державного управління, що стало причиною революцій в якості послуг, які надаються населенню, а також економії часу за рахунок

надання послуг з використанням єдиного вікна, спрощення базових процедур і зменшення корупції.

Повною мірою все це стало можливим лише завдяки затвердженню Національного плану дій електронного урядування Індії на період 2003–2007 рр., що мав на меті закласти фундамент і дати відчутний поштовх для тривалого економічного розвитку сфери електронного управління Індії. Зазначений план сприяв ухваленню: Закону «Про інформаційні технології»; національної цільової групи з інформаційних технологій та програмного забезпечення розвитку; Положення щодо створення Центру електронного управління; плану з розробки електронно-офісних рішень, які сприятимуть виконанню роботи в електронному вигляді різними міністерствами та установами; рішення щодо створення офіційних сайтів усіх наявних міністерств і відомств [180, с. 29–31].

На місцевому рівні уряди окремих штатів Індії також здійснювали заходи із впровадження сучасних інформаційних технологій у процеси своєї діяльності, використовуючи різні програми, покликані покращити процес обслуговування громадян. Прикладами слугують: 1) проєкт «Бхумі» у штаті Карнатака, спрямований на здійснення комп'ютеризації фермерів у цьому штаті; 2) проєкт «Gyandoot» у штаті Мадхья-Прадеш, що передбачав збір інформації про проблеми й труднощі мешканців цього штату у сфері отримання доступу до необхідних інформаційних даних щодо документів, які стосуються землі; 3) проєкт «e-Pension» у штаті Хімачал Прадеш, що модернізував систему пенсійних виплат, а саме забезпечив повноцінне реформування ручної системи виплати пенсій [192, с. 215].

Водночас у штаті Одіша більш комплексно підійшли до впровадження ініціативи електронного урядування. Саме в цьому штаті влада визнала пріоритет інформаційних технологій як ефективного інструменту для активізації процесу економічної діяльності, управління та розвитку людського потенціалу. Уже починаючи з 2000 року керівництво штату взялося за активне втілення запланованих ініціатив, а саме розбудову інфраструктури, розробку

програмних додатків, покликаних створити сприятливі умови у сфері ІКТ та орієнтованих на задоволення потреб громадянам [441, с. 373].

Міністерство комунікацій та інформаційних технологій Республіки Індії 2013 року запустило пілотний проєкт електронного урядування під назвою e-Gov application store, головною метою впровадження якого було підвищення рівня ефективності роботи всього державного сектору, що стане додатковою можливістю для громадян отримувати належні державні послуги [192; 193].

Також уряд Індії здійснює активну співпрацю з більшістю країн світу у сфері розвитку елементів електронного урядування. Так, наприклад, 5 листопада 2013 року було ратифіковано Угоду між урядами України та Республіки Індія у сфері науково-технологічного співробітництва. Укладення цієї Угоди позитивно сприятиме здійсненню узгодженої політики з пріоритетних напрямів, які становлять спільний інтерес обох країн щодо розвитку сфери науки й техніки та гармонізації їх національних нормативно-правових баз [429].

Так само Республіка Індія доволі активно співпрацює з урядом США у сфері електронного урядування, де своїми спільними діями 2012 року вони анонсували кардинально нову платформу розвитку електронного урядування, під назвою Open Government Platform, яка спрямована на підвищення рівня прозорості процесу діяльності державного управління, завдяки наданню розширеного публічного доступу до всіх урядових інформаційних даних, використовуючи можливості Інтернету. Ця платформа об'єднала в собі всі кращі напрацювання, як індійського порталу (India.gov.in), так і американського (Data.gov) [137].

Отже, запровадження електронного урядування в Республіці Індія є вагомим її кроком у напрямі розвитку демократії, свободи доступу до інформації та верховенства права, що сприяв залишенню в минулому наявних перешкод, бюрократії, довгих черг, процедурних труднощів, випадків вимагання хабарів і неефективності їх роботи. Точніше кажучи, впровадження

електронного урядування суттєво підвищило якість державних послуг, які надаються громадянам Індії.

У країнах, де традиція передбачає адміністративний, а не нормативний вплив на об'єкти управління, формування електронного урядування може базуватися на дещо інших принципах. Особливий інтерес в цьому контексті являє досвід Китаю, враховуючи, з одного боку, багатовікову унікальну управлінську традицію, а з іншого – більш як тридцятирічний процес модернізації системи державного управління.

Питання про те, якою мірою модернізація державного управління в Китаї спирається на традиційні підвалини, а в якій їх долає, є важливим питанням досліджуваної проблематики. Щодо цього серед науковців існують різні погляди. Так, модернізація управління в Китаї обмежується симулятивним дискурсом, не зачіпаючи основ конфуціанської за своєю суттю системи державного управління. Наведений висновок ґрунтується на лінгвістичному детермінізмі («символічний характер писемності обумовлює командне місце політики в суспільстві і форму держави»).

У Китаї заходи щодо впровадження електронного урядування почали здійснювати в середині 1990-х років з метою побудови сучасної демократії, розвитку орієнтованого на знання суспільства й охоплення нової ери інформаційних технологій.

1997 року були сформульовані 24 основні напрями китайської інформатизації, що полягають у розробці планів, єдиних стандартів та архітектури, державному домінуванні, існуванні зв'язку між органами влади, об'єднанні ресурсів тощо. У результаті низки адміністративних перебудов у Китаї до 1998 року було утворено Міністерство інформаційної промисловості, а з кінця січня 1999 року почав реалізуватися проєкт «Уряд онлайн», що став першим офіційним проєктом сфери електронного урядування Китаю.

Проєкт «Уряд онлайн» (Government Online Project) став логічним продовженням адміністративних перетворень, започаткованих у середині 1990-х років, які передбачали: оптимізацію кількості міністерств і відомств,

омолодження складу державних службовців, більш раціональний підрахунок і скорочення витрат на державний апарат і боротьбу з корупцією. Інформаційні технології застосовувалися саме для активізації та підтримки цих процесів адміністративного реформування. Головними цілями проєкту «Уряд онлайн» були підвищення якості державного управління та забезпечення доступу до інформації для всіх громадян [464].

Основними напрямками китайського проєкту «Уряд онлайн» є такі: здійснення електронного інформаційного обміну використовуючи мережу Інтернет, розміщення державних замовлень та ведення електронних торгів, виконання соціальних виплат онлайн, створення інформаційного центру, запровадження електронного документообігу, ідентифікацію користувачів, запровадження електронних податків. На додаток до побудови інфраструктури зовнішньої взаємодії з користувачами державних послуг і офіційної інформації, уряд Китаю запустив проєкт створення внутрішньої мережі (intranet) міжвідомчої і межрівневої взаємодії державних структур, який деякі дослідники розглядають як спробу централізації влади в країні після деяких послаблень, що відбулися в контексті адміністративної реформи 1990-х років.

Крім проєкту «Уряд онлайн» владою Китаю у червні 2000 року був запусканий також проєкт «Підприємництво онлайн» (Enterprise Online Project), основною метою якого було сприяння підприємствам малого і середнього бізнесу, а також великим державним підприємствам у створенні Інтернет-сайтів для обміну інформацією між організаціями та для інформаційної взаємодії бізнесу і клієнтів [530].

Для більш високих та якісних показників розвитку електронного урядування Китаю уряд визначив чотири основні цілі його розвитку. Перша полягає в наданні урядової інформації громадськості; друга – у наданні державних послуг в електронній формі; третя – у забезпеченні прозорості та відкритості владних органів; четверта – у залученні громадян в інформаційне суспільство та отриманні від них зворотного зв'язку [519].

Одним із факторів переходу Китаю до електронного урядування було також усвідомлення необхідності скорочення витрат на адміністративні процеси та надання державних послуг з метою стимулювання економічної активності приватного сектору. Іншою причиною впровадження інформаційно-комунікаційних технологій стала потреба бізнесу в стабільній регуляторному середовищі, особливо у сфері свободи доступу до інформації, забезпечення публікації офіційних відомостей про діяльність державних органів. У зв'язку з цим, потужним рушієм процесів розвитку технологій електронного урядування в Китаї є бізнес [517].

Економічне зростання, транснаціональні зв'язки найбільших компаній країни сприяють формуванню нових вимог до держави в частині більш зручної та оперативної взаємодії, що знаходить відображення в подальшій інформатизації та технологізації урядового апарату [567].

Досліджуючи це питання, можна стверджувати, що політичні кола Китаю відчували суперечливі настрої на перших етапах впровадження електронного урядування. З одного боку, держава усвідомлює ключове значення, яке мають інформаційно-комунікаційні технології на сучасному етапі вдосконалення управлінських процесів для консолідації владних органів (за рахунок контролю державних інформаційних потоків), особливо як інструмент підтримки економічного зростання, що дає можливість для швидкого та результативного впровадження інновацій. З іншого боку, як було зазначено вище, урядові кола насторожені щодо можливості використання мережі Інтернет як засобу взаємодії суспільства, що не контрольований державою та потенційно може використовуватися в політичних цілях.

Водночас Р. Клювер доходить висновку про те, що розвиток Інтернет-технологій у Китаї відображає специфіку урядових цілей, які обумовлені бажанням забезпечувати контроль, нагляд і цензуру. Він констатує обумовленість впливу технологій на суспільство й державу політичною культурою [538].

Розглядаючи розвиток проєкту «Уряд онлайн», Дж. Шлегер стверджує, що на стратегічному рівні взаємодія в межах його реалізації ґрунтувалася на сплаві ієрархічної та індивідуалістичної культур, проте на локальному, місцевому рівні, сприйняття і участь в цих процесах можна позначити як «фаталізм» або «ентузіазм, заснований на безвиході». Це пояснюється передусім номінальним сприйняттям місцевими органами влади концепції електронного урядування, що виражалася у ставленні до інформаційних технологій як до угоди з центральною владою, що складається, наприклад, у придбанні Інтернет-сайту і розміщенні на ньому найнеобхіднішої інформації. Зрештою це призвело до фрагментації інформаційних ресурсів і несумісності інформаційних систем [512].

Загалом створена в Китаї система електронного урядування відповідає її адміністративним традиціям, сильної держави з низьким рівнем відчуження громадян від влади.

Таким чином, ключовими особливостями електронного урядування Китаю є: істотна роль держави в реалізації проєктів інформаційно-комунікаційної спрямованості; активна зацікавленість у перевагах, які дає використання інформаційних технологій (передусім економічного характеру); обмеження впливу на процеси становлення електронного урядування консервативних політичних кіл; особливості інституційної структури держави з переважання жорсткої ієрархії; значна чисельність населення.

Що стосується практики впровадження електронного урядування в такій Азіатській країні, як Японія, то починаючи з 1999 року, Уряд з метою розвитку електронного урядування ініціював формування політики розвитку сучасних інформаційних технологій і створення інформаційного й телекомунікаційного суспільства. Водночас уже 2001 року Рада з розвитку інформаційних технологій при Уряді Японії прийняла п'ятирічний план з розвитку нової інформаційної інфраструктури під назвою «Стратегія інформаційно-технологічного розвитку країни», або «Електронна Японія». Основним завданням електронного уряду Японії стало забезпечення нового способу

здійснення адміністративних функцій за допомогою інформаційних мереж, що забезпечують виконання роботи в онлайн режимі.

Поставлені в стратегії «Електронна Японія» цілі були досягнуті в максимально стислі строки, що дозволило створити високошвидкісну та сучасну мережу Інтернет на всій території Японії, яка за вартістю є доступною кожному жителю країни, та дало можливість суттєво знизити тарифи на всі види зв'язку [425, с. 101].

Загалом досвід країн Азії свідчить про підвищення результативності та якості надання державних послуг, зниження корупції та загалом підвищення демократизації. Підтвердженням цих слів є результати майже одинадцятирічного спільного дослідження директора Інституту електронного урядування при токійському університеті Васеда Тошіо Обі, із Міжнародною академією менеджменту з інформаційних технологій на початку 2015 року, у результаті якого було визначено рейтинг розвитку електронного урядування серед найбільш прогресивних у цій сфері країн світу. Так, наприклад, у цьому рейтингу Сінгапур посідає перше місце, США – друге, Данія – третє, Велика Британія – четверте, Корея – п'яте, Японія – шосте, Австралія – сьоме, Естонія – восьме, Канада – дев'яте, а Норвегія – десяте місце [506].

Проте, попри всі ці позитивні та бажані результати, під час дослідження та аналізу практики здійснення електронного урядування будь-якої країни світу слід ураховувати слушну думку Р. Роуза, а саме: «Для того, щоб зрозуміти, яку роль інформаційно-комунікаційні технології відіграють у державному управлінні, потрібно зрозуміти, як таке управління здійснювалося без інформаційно-комунікаційних технологій, тобто які цінності, норми й інтереси реалізувалися в уже сформованих раніше державних інститутах» [546, с. 338].

Вивчення досвіду країн Азії з впровадження інформаційних технологій у сфері державного управління дає підстави дійти висновку про те, що створення електронного урядування в цих країнах неможливе без виважених і якісних змін в усіх сферах здійснення суспільного життя, передусім у відносинах між

владою та суспільством. Точніше кажучи, передусім впровадженню електронного урядування має передувати створення повністю відкритого суспільства й економіки, що як наслідок передбачає масштабні зміни в інформаційному обміні та створення належних умов доступу громадян і суспільства до всієї необхідної інформації загалом.

Окремо зазначимо, що в умовах широкомасштабної війни з росією Україна активно продовжує рух до ЄС. Успішне просування України на євроінтеграційному шляху передбачає імплементацію цінностей і норм ЄС, ефективну реалізацію базових реформ у різних сферах. Захист персональних даних як складова забезпечення інформаційної безпеки держави зазнав особливої трансформації, зважаючи на їх обмеження, зумовлене широкомасштабним вторгненням росії в Україну. Водночас розбудова інформаційного суспільства та необхідність урахування правового регулювання захисту персональних даних у країнах європейського простору і правових стандартів захисту персональних даних у законодавстві ЄС потребує інтеграції в такий складний час зусиль у пошуку ефективних підходів до розв'язання актуальних теоретичних, методологічних і практичних викликів, пов'язаних із формуванням та функціонуванням ефективної системи захисту персональних даних в Україні.

Дослідження проблем формування та розвитку правових основ і системи захисту персональних даних у контексті євроінтеграції України набуває важливого практичного значення. Відповідно до ст. 15 Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, Україна взяла на себе зобов'язання «забезпечити належний рівень захисту персональних даних відповідно до найвищих європейських та міжнародних стандартів, зокрема відповідних документів Ради Європи». Отже, підписання Угоди про асоціацію з ЄС фактично означає згоду нашої держави на забезпечення захисту персональних даних відповідно до найвищих європейських і міжнародних стандартів. Тому імплементація європейських норм щодо забезпечення приватності й безпеки у сфері захисту

персональних даних в Україні у вітчизняне законодавство є обов'язковою для інтеграції України в ЄС.

Цінним є ґрунтовний аналіз досвіду правового регулювання захисту персональних даних у країнах європейського та міжнародного простору, правового регулювання та правових стандартів захисту персональних даних у законодавстві Європейського Союзу, практики ЄСПЛ у справах, пов'язаних із захистом персональних даних.

Вивчення вітчизняних і зарубіжних наукових джерел дозволило всебічно дослідити історико-правові засади формування механізмів захисту персональних даних, здійснити порівняльний аналіз норм міжнародного права, чинного інформаційного законодавства, практичного досвіду нашої держави та провідних європейських країн із захисту персональних даних. Особливу увагу привертає питання адаптації механізмів захисту персональних даних до сучасних умов розвитку інформаційних технологій, що передбачає обробку персональних даних, а також пропозицію стосовно прийняття Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо порядку притягнення до відповідальності осіб, уповноважених на виконання функцій електронного урядування».

Щодо інших можливих пропозицій, спрямованих на вдосконалення правового регулювання сфери електронного урядування, то їх можна запропонувати в певній площині, зокрема:

– кваліфікація адміністративних правопорушень у сфері інформаційних відносин електронного урядування – це визначення конкретної суті певного проступку його фактичних об'єктивних і суб'єктивних ознак, встановлення їх тотожності юридичним об'єктивним та суб'єктивним ознакам, які закріплені в чинному законодавстві;

– визначення родового й безпосереднього об'єкта інформаційних адміністративних правопорушень з питань електронного урядування, що передбачає необхідність здійснити кваліфікацію норм, які регулюють

відносини адміністративної відповідальності, а також від інших характеристик конкретного правопорушення;

– виокремлення групи норм, що визначають проступки, які посягають на правовідносини електронного урядування. Ідеться про норми, що встановлюють відповідальність за посягання на правовідносини електронного урядування як складову інформаційної безпеки – здійснення контролю, надання доступу, реєстрації електронно-інформаційних ресурсів, криптографічний і технічний захист; норми, що встановлюють відповідальність за порушення певних відносин щодо доступу до державної, службової таємниці та конфіденційної інформації.

На таких самих міркуваннях ґрунтується позиція законодавця, який, підкреслюючи корупційну сутність порушення права на інформацію відповідно до Законів України «Про інформацію», «Про звернення громадян» та «Про доступ до судових рішень», у ст. 212-3 КУпАП встановлює адміністративну відповідальність посадових осіб. Об'єктом цього правопорушення є суспільні відносини у сфері електронного урядування. Об'єктивна сторона виявляється зазвичай у бездіяльності; несвоєчасному або неповному наданні інформації в разі, якщо така інформація підлягає наданню на запит фізичної або юридичної особи відповідно до чинного законодавства; приховуванні адміністративних правопорушень.

Суб'єктами таких правопорушень Закон визнає осіб, уповноважених на виконання функцій держави або органів місцевого самоврядування щодо розгляду звернень з питань електронного урядування. Суб'єктивна сторона виявляється як у формі прямого умислу (неправомірна відмова), так і в недбалому ставленні до виконання службових обов'язків (несвоєчасне або неповне надання інформації з електронного урядування, що не відповідає дійсності).

Вказаний склад адміністративного правопорушення є формальним, оскільки наслідки таких дій (бездіяльності) законодавця не цікавлять. Достатньо факту порушення правил руху інформації у форматі електронного

урядування. Окремо зазначимо, що чітких кордонів між адміністративним правопорушенням та правопорушенням дисциплінарним (наприклад, порушення терміну надання інформації) немає. Адміністративна відповідальність повинна застосовуватися при прямому умислі знову ж таки, якщо такі дії не утворюють складу злочину за ст. 366 КК України «Службове підроблення».

Отже, на підставі проведеного аналізу маємо наочний конфлікт матеріальних і процесуальних норм, який повинен вирішуватися з опорою на принцип невинуватості особи, за допомогою здорового глузду та адміністративного розсуду посадових осіб правозастосовних органів. У процесі застосування цих норм під час провадження в справах щодо порушення інформаційного законодавства з питань електронного урядування виникають проблеми, що, на наш погляд, вимагають термінового вирішення на законодавчому рівні або роз'яснення вищих органів судової влади.

Попри активну позицію законодавця в частині зміни окремих норм КУпАП, деякі питання, що виникають під час провадження в справах про порушення законодавства щодо провадження електронного урядування, донині залишилися за межами нормативного регулювання та роз'яснень відповідних судових інстанцій.

Це обумовлено складністю відносин, які виникають у діяльності суб'єктів юридичного простору електронного урядування щодо його захисту й охоронюваних нормами КУпАП. Невипадково в науці з'явилася точка зору, відповідно до якої провадження в справах про адміністративні правопорушення слід називати провадженням щодо притягнення осіб до адміністративної відповідальності, оскільки в межах такого провадження вирішуються справи не лише про порушення норм адміністративного, а й інших галузей законодавства.

Головною метою такого провадження є застосування адміністративного стягнення за порушення законодавства з питань електронного урядування. У зв'язку з цим під час розгляду таких справ слід керуватися не лише процесуальними нормами КУпАП, а й враховувати специфіку

антикорупційного законодавства. Зокрема, це стосується ст. 16 та 21 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції», відповідно до яких є можливість притягнення посадових осіб до адміністративної відповідальності за порушення інформаційного законодавства та норм, які визначають правопорядок функціонування у сфері електронного урядування.

Отже, очевидно, що окремі норми, які регламентують належний порядок здійснення електронного урядування, потребують удосконалення з огляду на подолання конфліктних та кризових ситуацій в умовах сучасності. З цього випливає, що численні норми в цій галузі потребують модернізації. Так, необхідно уніфікувати всю систему класифікації, обліку, створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення ресурсів та інформації з питань електронного урядування; зміцнити гарантії своєчасного та якісного їх захисту й охорони, встановити і чітко регламентувати юридичну відповідальність за порушення в цій сфері, причому поєднувати різні її види.

Викладене вище засвідчує, що необхідно ґрунтуватись на багатому досвіді зарубіжних країн і практичних досягнень сучасності, що дасть змогу створити в Україні інноваційну демократичну систему захисту електронного урядування відповідно до норм і стандартів Європейського Союзу.

Висновки до розділу 4

1. Індекс розвитку електронного урядування розраховується за показником середнього значення поточних показників за такими трьома основними ознаками: індекс послуг, що надаються в онлайн режимі, індекс розвитку всієї телекомунікаційної інфраструктури та індекс капіталу людей.

2. До основних міжнародно-правових документів з питань становлення, розвитку та функціонування електронного урядування належать такі: Рекомендація «Європа і глобальне інформаційне суспільство» 1994 року, Директива Європейського парламенту та Ради «Про систему електронних

підписів, що застосовується в межах Співтовариства» 1999 року, Декларація про європейську політику в галузі нових інформаційних технологій 1999 року, Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства 2000 року, програма «eEurope» 2000 року, програма «eEurope-2002» 2002 року, програма «e-Europe 2005» 2005 року, серія Білих книг за загальною назвою «Європейське врядування», Декларація Ради Європи «Про свободу комунікації в мережі Інтернет» 2003 року, Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи з питань електронного урядування 2003 року, Рекомендація Ради Європи з питань електронного урядування 2004 року, План дій з розвитку електронного урядування «i-2010» 2006 року, Європейська стратегія соціально-економічного розвитку «Європа 2020» 2010 року, Другий план дій із розвитку електронного урядування «i-2011–2015» 2010 року, План дій електронного уряду на період 2016–2020 рр.

3. Крім того, аналізуючи міжнародно-правові документи щодо впровадження технологій електронного урядування, можна виокремити їх основоположні аспекти: спрямованість на потреби громадян та бізнесу; застосування інноваційних методів і рішень; оптимізація процесів взаємодії між державою, громадянами та бізнес-сектором; удосконалення процедур реалізації електронної демократії; високий рівень якості послуг; моніторинг потреб усіх соціальних верств населення та концентрація на найважливіших із них; реалізація електронних послуг за допомогою різноманітних каналів зв'язку; забезпечення захисту інформації в мережі Інтернет; дотримання та захист прав людини; оптимізація діяльності органів публічної влади та всієї системи публічного управління; підвищення інноваційної культури управління.

4. Загальна мета всіх міжнародно-правових документів, у змісті яких закріплено елементи електронного урядування, – це реформування державного управління, підвищення ефективності діяльності держави та визнання пріоритету суспільства, що досягається завдяки реструктуруванню адміністративної системи та реформі державної служби, впровадженню технологій електронного урядування, які забезпечують управління

адміністративною системою, інформацією, кадрами, ресурсами, цільовими програмами, а також надання інформації та послуг окремим громадянам, некомерційним організаціям, бізнесу й державним структурам, створення нових каналів для політичної участі громадян, моніторингу й оцінки результатів діяльності держави.

5. Впровадження електронного урядування в найбільш розвинутих країнах Європейського Союзу відбувається під девізом відкритості й підзвітності урядів своїм громадянам, де підзвітність не лише зводиться до надання громадянам інформації в електронному вигляді, а й забезпечується можливістю відкритої оцінки роботи конкретних державних установ і розробленням доступних для населення засобів моніторингу показників їхньої роботи.

6. Велика Британія пройшла комплексний шлях до формування електронного урядування, а саме створила портал з надання інформації про всі державні послуги як систему забезпечення трансакції за принципом єдиного вікна та систему підтримки міжвідомчої взаємодії в частині забезпечення надання комплексних державних послуг.

7. Попри те, що в Німеччині немає загального законодавства стосовно електронного урядування, тут існують окремі законодавчі акти, що містять його основні положення, наприклад: 1) законодавство про свободу інформації від 2004 року, що надає громадськості право на доступ до інформації Федерального уряду; 2) Федеральний закон про захист даних 1990 року, що вважається одним із найсуворіших законів про захист даних у Європейському Союзі, основною метою якого є захист особистості від порушення його особистих прав; 3) Закон щодо умов упровадження електронної комерції від 2001 року; 4) Закон про телекомунікації 2004 року; 5) Закон щодо електронного підпису 2001 року.

8. Основу побудови системи електронного урядування Естонії становлять європейські принципи, орієнтація на потреби та інтереси користувачів і принципи, які сприятимуть здійсненню інформаційної взаємодії. Ця система

передусім спрямована на реалізацію послуг для громадян та бізнесу, де особлива увага присвячена розвитку електронної демократії.

9. Практика впровадження електронного урядування в Естонії вважається найбільш прогресивною серед країн Європейського Союзу, що стало можливим лише завдяки здійсненню державної підтримки та виділенню окремого напрямку розвитку інформаційно-комунікаційних технологій як першочергового завдання.

10. Основними напрямками функціонування електронного урядування Швеції є: спрощення інфраструктури для здійснення електронної аутентифікації; різні урядові установи, які спільно працюють над загальними державними електронними технологіями; відкриті механізми фінансування, а також постійне оновлення системи законодавства; надання можливості громадянам та бізнесу брати участь у процесах прийняття рішень у сфері електронного урядування, використовуючи електронні засоби масової інформації.

11. Основними національними завданнями Польщі в напрямі електронного урядування є: надання доступу для швидкого використання мережі Інтернет; здійснення необхідних та дієвих електронних державних послуг; впровадження електронного документообігу; підвищення ефективності цифрового офісу та рівня доступу населення до державної інформації; створення додатків і послуг для зручного використання необхідних електронних послуг у державному секторі; сприяння цифровій мобілізації суспільства; підтримка соціальних ініціатив; здійснення інформаційних освітніх кампаній на основі підготовленої комунікаційної стратегії; спонукання талановитих програмістів до просування цифрової обізнаності серед населення.

12. В Австрії електронне урядування є повністю інтегрованим елементом у системі державного управління. Відповідальність за реалізацію політики електронного урядування покладено на Державного секретаря відомства федерального канцлера, що знаходиться в уряді цієї країни. Основними пріоритетами австрійської стратегії формування електронного урядування є:

розроблення відкритих для всіх громадян сумісних систем, що засновані на відкритому вхідному коді; покращення процесу використання для громадян; здійснення міжнародної кооперації, спрямованої на реалізацію міжнародних проєктів; взаємодія на різних рівнях державного управління з метою реалізації сумісних проєктів; е-включення.

13. Головною метою країн Європейського Союзу в напрямі розвитку електронного урядування є одержання загального доступу в Інтернеті до надання державних послуг, незалежно від місцезнаходження громадянина країни-члена Союзу і послуги, яку він намагається отримати в будь-якій з держав-учасниць.

14. Успішному розвитку американської концепції електронного урядування протягом багатьох років сприяли основні принципи реформування уряду, орієнтованого на конкретний результат і намагання поставити його громадян у центр трансформаційних процесів. Ідеться про такі принципи, як «інформаційно-центричний» (Information-Centric approach), «загальної платформи» (Shared Platform approach), «орієнтації на користувача» (Customer-Centric approach), «безпека та конфіденційність» (Security and Privacy).

15. Стратегія цифрового уряду США ґрунтується на трирівневій концептуальній моделі: інформаційний рівень – охоплює структуровану (перепису, дані про зайнятість населення) і неструктуровану (пресрелізи, бюлетені, інструкції) інформацію; рівень платформи – складається із систем і процесів, що використовуються для управління інформацією; презентаційний рівень – визначає спосіб організації інформації та її представлення користувачам.

16. У Канаді досить поширеною в останні роки стає практика участі громадян у виборчих кампаніях з використанням онлайн систем, що передбачає, крім традиційних форм, ще чотири кардинально нові форми участі, зокрема: маркетингова діяльність партійної політики та кандидатів; здійснення обміну інформацією між виборцями; можливість обговорення матеріалів медіа; можливість участі у формуванні нового, більш відкритого стилю політики.

17. Процес становлення електронного урядування в Сінгапурі розпочався з 1980 року та пов'язаний з рішенням уряду комп'ютеризувати державну службу. Саме з цього часу уряд розпочав приділяти особливу увагу розвитку інформаційно-комунікаційних технологій і перетворенню Сінгапуру на високоінтелектуальну країну, де всі сфери життєдіяльності ефективно взаємодіють, використовуючи інформаційні технології. Система електронного урядування Сінгапуру постає також своєрідним механізмом боротьби з бюрократією та корупційними схемами чиновників. Так, урядові портали Сінгапуру сприяють ліквідації наявних адміністративних бар'єрів для повноцінного розвитку економіки та підвищують рівень відкритості влади. Проблеми боротьби з бюрократією і корупцією є надзвичайно актуальними для функціонування державних інститутів Сінгапуру.

18. Першочергові кроки розвитку електронного урядування в Індії були спрямовані на забезпечення комп'ютеризації оборонного сектору та державного сектору економіки. У 1980-ті роки в Індії заснували сучасний Національний центр інформатики, основною функцією якого було належне забезпечення процесу реалізації та підтримки проєктів комп'ютеризації. Головним нормативним документом з впровадження електронного урядування в Індії вважається Стратегія е-уряду Індії. У цій Стратегії описується стан електронної готовності управління уряду Індії, розглядаються напрями взаємозв'язків і застосування інформації, її систем та комунікаційних технологій у процесах здійснення урядування.

19. Одним із факторів переходу Китаю до електронного урядування було також усвідомлення необхідності скорочення витрат на адміністративні процеси та надання державних послуг з метою стимулювання економічної активності приватного сектору. Іншою причиною впровадження інформаційно-комунікаційних технологій стала потреба бізнесу в стабільній регуляторному середовищі, особливо у сфері свободи доступу до інформації, забезпечення публікації офіційних відомостей про діяльність державних органів. У зв'язку з

цим, потужним рушієм процесів розвитку технологій електронного урядування в Китаї є бізнес.

20. Ключовими особливостями електронного урядування Китаю є: істотна роль держави в реалізації проєктів інформаційно-комунікаційної спрямованості; активна зацікавленість у перевагах, які дає використання інформаційних технологій (передусім економічного характеру); обмеження впливу на процеси становлення електронного урядування консервативних політичних кіл; особливості інституційної структури держави з переважання жорсткої ієрархії; значна чисельність населення.

21. Створення електронного урядування в країнах Азії неможливе без якісних змін у всіх сферах суспільного життя, передусім у відносинах між владою та суспільством, інакше кажучи, впровадженню електронного урядування має передувати створення відкритого суспільства й економіки, що передбачає масштабні зміни в інформаційному обміні, створення належних умов доступу громадян і суспільства до всієї необхідної інформації.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове розв'язання наукової проблеми, що полягає в розкритті генезису поняття й сутності організаційно-правових засад електронного урядування як принципово нового способу здійснення державної влади в напрямі розбудови демократії за допомогою використання широкого спектра новітніх електронних інформаційно-комунікаційних технологій. У результаті проведеного дослідження сформульовано низку висновків, пропозицій і рекомендацій, спрямованих на досягнення поставленої мети.

1. Виникнення електронного урядування пов'язане із впровадженням наприкінці ХХ століття в багатьох розвинутих країнах змін у моделях організації адміністрування державного управління, адаптації їх до інформаційних, екологічних, економічних і соціальних наднаціональних викликів часу. Основними критеріями цих моделей були вимоги оптимального співвідношення професійних і технологічних основ в адміністрації.

2. Однією з ключових передумов запровадження в Україні технологій електронного урядування є наявність електронних інформаційних ресурсів, що означені різноманітними формами надання інформації, організаційними й технологічними рішеннями, кількість яких збільшується одночасно зі стрімким розвитком інформаційних технологій.

3. Право на інформацію є основною гарантією розвитку, дотримання та захисту всіх універсальних прав людини. Особливу роль і значення це право почало відігравати в системі електронного урядування під час становлення та розвитку інформаційного суспільства. Саме завдяки активному розвитку сучасних інформаційних технологій, накопиченню та обміну інформацією, а також визнанню значущості знань, право на інформацію відокремилося як самостійне, повноцінно наповнилося, утвердилось і стало фундаментальним правом. На підставі цього поглиблюється питання актуальності його законодавчого регулювання та доктринального дослідження.

Невід’ємними елементами системи електронного урядування є інформація та знання, а право на інформацію, надаючи змогу кожному вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб, лише підтверджує той факт, що воно є його фундаментальним правом. Тобто право на інформацію в сучасному його розумінні має важливе значення для електронного урядування, що виявляється в можливості людини користуватися всіма його благами, а також бути прямо або опосередковано творцем власного майбутнього.

4. Визначено передумови виникнення електронного урядування: формування інформаційних потреб фізичних та юридичних осіб і закріплення функцій органів державної влади з метою задоволення цих потреб; оптимізація та реструктуризація функцій державного управління в процесі розвитку інформаційного суспільства; переформатування урядового порталу, веб-сайтів державних органів влади, що не відповідають сучасним інформаційним потребам; визначення регламенту надання послуг та осіб, відповідальних за процеси здійснення електронного урядування; розроблення стандартів і запровадження електронного документообігу з одночасним використанням цифрового підпису; інтеграція сучасних інформаційних ресурсів у систему електронного урядування; розроблення Стратегії та Програми розвитку інформаційного суспільства та електронного урядування; створення нормативно-правової бази, яка регулюватиме процес здійснення електронного урядування.

5. Найбільш загальними ознаками впровадження системи електронного урядування є: запровадження в діяльності органів державної влади використання інформаційно-комунікаційних технологій та Інтернету з процедурою надання інформації та можливістю її пошуку за базами даних; надання органами державної влади інтерактивних послуг з можливістю заповнення форм взаємного зв’язку; можливість отримання адміністративно-публічних послуг за допомогою мережі Інтернет тощо. Усі ці дії потребують забезпечення високого рівня безпеки таких послуг, який досягається

застосуванням електронних підписів чи сертифікатів або смарт-карток, які уможлиблюють доступ до інформації різних державних установ, використовуючи лише один власний обліковий запис.

6. Доведено, що електронний уряд – це сучасний і модернізований процес здійснення державного управління оснований на нових умовах та потребах розвитку суспільства, метою впровадження якого є збільшення участі населення за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій в процесах державотворення, але при цьому дотримуючись принципів прозорості, відкритості, доступності та орієнтації потреби та інтереси громадян.

Обґрунтовано, що електронний уряд будь-якої країни спрямований на вирішення трьох взаємопов'язаних ключових питань: забезпечення громадян та бізнесу ефективними засобами отримання різноманітних електронних сервісів; забезпечення держапарату ефективними засобами прийняття управлінських рішень і надання адміністративних послуг; організації електронної взаємодії влади, громадян та бізнесу.

7. Встановлено, що основним завданням електронної демократії є спрощення участі громадян у державній політиці на противагу представницькій демократії, якій притаманне масове використання маніпулятивних технологій правлячою елітою та бізнесом. Реалізація цього завдання має підвищити активність виборців, які збайдужіли до державних справ через прийняття більшості рішень за закритими дверима.

Визначено пріоритетні напрями розвитку електронної демократії в Україні: удосконалення нормативно-правової бази з метою оптимізації процесу взаємовідносин населення з державними органами управління з використанням електронних ресурсів; безпосереднє залучення населення до процесів здійснення державної політики та утвердження верховенства права; створення електронних майданчиків для проведення дискусій, обговорення і визначення наявних потреб й інтересів та висловлення власної думки; забезпечення вільного доступу до інформаційних даних щодо діяльності уряду.

8. Доведено, що електронний парламент – це сучасна та повністю нова форма діяльності загальноновизнаного класичного парламенту, яка виникла в результаті інформаційного розвитку суспільства та виражається в більш ефективному, прозорому й доступному способі здійснення народного представництва й законотворчої діяльності за допомогою використання інформаційно-комунікаційних технологій. Електронний парламент активізує розвиток електронного законодавства, направлений на здійснення кращої інформованості і забезпечення комунікаційного процесу всіх сторін законотворчої діяльності, реалізує принципи представницької демократії, а також направлений на забезпечення більш інклюзивної, дискусійної й колективної форми демократії.

9. Визначено, що електронний суд – це не лише певна форма використання інформаційно-комунікаційних технологій всіма зацікавленими сторонами судового процесу з метою підвищення його ефективності та якості, а й пряма та повноцінна процедура здійснення правосуддя в електронній формі, починаючи від підготовки справи, її розгляду по суті, судових дебатів і закінчуючи ухваленням вироку й оголошенням рішення в електронній формі.

Обґрунтовано, що вітчизняна модель електронного суду має бути органічно інтегрована в систему електронного урядування та розроблена з урахуванням власного досвіду електронного судочинства, уже набутого судовою системою України, а також з урахуванням досвіду функціонування передових іноземних зразків «електронного суду».

10. Встановлено, що електронна адміністративна послуга – це будь-яка державна інформаційна послуга публічно-адміністративного характеру, реалізована за допомогою використання інформаційно-комунікаційних та Інтернет-технологій, які надаються суб'єктам звернення органами державної влади та місцевого самоврядування в електронному вигляді, та має за мету покращення якості й удосконалення процесу їх надання. Надання електронних адміністративних послуг слугує передумовою наближення влади до пересічного громадянина, задоволення його потреб та одним із пріоритетів

розвитку електронного урядування у світі, а наявність електронних адміністративних послуг у сучасній державі є одним із критеріїв її повноцінного розвитку.

11. Визначено, що основним призначенням системи електронного документообігу є автоматизація комплексу робіт з електронними документами. Упровадження цієї системи сприяє підвищенню рівня культури діловодства та суттєвій економії коштів, які може бути витрачено на тиражування й пересилання документів. Крім того, впровадження системи електронного документообігу сприятиме зменшенню термінів опрацювання документів, удосконаленню механізму виконання документів, автоматизації однотипних дій, спрощенню процесу використання інформації з документів завдяки розширенню можливості їх пошуку.

12. Визначено, що електронний цифровий підпис – це зашифрований індивідуальний електронно-інформаційний код, створений у результаті криптографічних дій з набору електронних даних, який підтверджує цілісність і юридичну силу електронного документа й забезпечує ідентифікацію його автора, а також захищає документ від несанкціонованих змін.

13. Передумовою розвитку інформаційної безпеки як сфери правового регулювання є врахування міжнародного правового досвіду провідних зарубіжних країн. Адже в демократичній державі інформаційну сферу складно обмежити національними кордонами. Причому правове регулювання має не лише враховувати норми обраного політичного курсу, а й обов'язково базуватися на наявній практиці та відповідати першочерговим інтересам людей. Становлення правового забезпечення інформаційної безпеки людини відбувається в конкретних історичних умовах і невіддільне від правового статусу людини в державі, ступеня розвитку демократичних процесів та правової культури суспільства.

14. На підставі аналізу міжнародно-правових документів щодо впровадження технологій електронного урядування, виокремлено такі основоположні їх аспекти: спрямованість на потреби громадян та бізнесу;

застосування інноваційних методів і рішень; оптимізація процесів взаємодії між державою, громадянами та бізнес-сектором; удосконалення процедур реалізації електронної демократії; високий рівень якості послуг; моніторинг потреб усіх соціальних верств населення та концентрація на найважливіших із них; реалізація електронних послуг за допомогою різноманітних каналів зв'язку; забезпечення захисту інформації в мережі Інтернет; дотримання та захист прав людини; оптимізація діяльності органів публічної влади та всієї системи публічного управління; підвищення інноваційної культури управління.

15. Загальна мета всіх міжнародно-правових документів, у змісті яких закріплено елементи електронного урядування, – це реформування державного управління, підвищення ефективності діяльності держави та визнання пріоритету суспільства, що досягається завдяки реструктуруванню адміністративної системи та реформі державної служби, впровадженню технологій електронного урядування, які забезпечують управління адміністративною системою, інформацією, кадрами, ресурсами, цільовими програмами, а також надання інформації та послуг окремим громадянам, некомерційним організаціям, бізнесу й державним структурам, створення нових каналів для політичної участі громадян, моніторингу й оцінки результатів діяльності держави.

16. Впровадження електронного урядування в найбільш розвинутих країнах Європейського Союзу відбувається під девізом відкритості й підзвітності урядів своїм громадянам, де підзвітність не лише зводиться до надання громадянам інформації в електронному вигляді, а й забезпечується можливістю відкритої оцінки роботи конкретних державних установ і розробленням доступних для населення засобів моніторингу показників їхньої роботи.

17. Створення електронного урядування в країнах Азії неможливе без якісних змін у всіх сферах суспільного життя, передусім у відносинах між владою та суспільством, інакше кажучи, впровадженню електронного урядування має передувати створення відкритого суспільства й економіки, що передбачає масштабні зміни в інформаційному обміні, створення належних умов доступу громадян і суспільства до всієї необхідної інформації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 100 міст – крок вперед. Моніторинг впровадження інструментів електронного урядування, як основи надання адміністративних послуг в електронному вигляді / За заг. ред. І.С. Куспьяк, А.О. Серенок. Вінниця: ГО «Подільська агенція регіонального розвитку», 2014. 86 с.
2. Авер'янов В., Дерезь В. Пухтецька А. Європейські стандарти належного урядування та напрями їх запровадження у сфері виконавчої влади України. *Вибори та демократія*. 2006. № 3. С. 43-50.
3. Агамірзян І. Світовий досвід реалізації концепції електронного уряду. URL: <http://www.microsoft.com/Ukraine/Government/Analytics/WorldExperience/Default.aspx>
4. Агафонова Н. Електронне урядування - це шлях від «держави над громадянами» через «державу для громадян» до «держави громадян». URL: <http://blogs.korrespondent.net/users/blog/agafonovanatalya/a79400>
5. Адміністративна процедура та адміністративні послуги. Зарубіжний досвід і пропозиції для України / автор-упорядник В. П. Тимошук. Київ: Факт, 2003. 496 с.
6. Адміністративні послуги: стан і перспективи реформування. Збірник матеріалів / [Тимошук В. П., Добрянська Н. Л., Курінний О. В., Школьний Є. О. та ін.] / за заг. ред. Тимошука В. П., Курінного О. В. Київ, 2015. 428 с.
7. Актуальні проблеми інформаційної безпеки України (аналітична доповідь УЦЕПД). *Національна безпека і оборона*. 2001. № 1. 224 с.
8. Аналіз регуляторного впливу проекту Порядку застосування стандартів у сфері електронного цифрового підпису. URL: <http://www.dststsi.gov.ua>.
9. Андреева О. Європейські перспективи розбудови електронного уряду. *Політичний менеджмент*. 2013. № 1-2. С. 179-186.
10. Андреева О. Електронне урядування: теорія та практика. Навчальний посібник. 2015. 228 с.

11. Андреева О. Електронне урядування в США: GOV 2.0. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2523/2251
12. Андреева О. М. Електронне урядування країн Скандинавії: становлення та розвиток. Проблеми міжнародних відносин. 2014. Вип. 9. С. 154–168.
13. Андреева О. Політичні аспекти електронного урядування у Великій Британії. Дослідження світової політики: збірник наукових праць. 2012. № 3(60). С. 140-150.
14. Андронова О., Ніколаєв М. Електронний уряд в Україні та Європі. К.: Пріоритет, 2006. 305 с.
15. Антонова С.Є., Брус Ю. Вплив інформатизації суспільства на діяльність територіальних громад. Проблеми раціонального використання соціально-економічного, еколого-енергетичного, нормативно-правового потенціалу України та її регіонів: матеріали I Міжнародної науковопрактичної конференції ГО «ІЕЕЕД» (м. Луцьк, 1 травня 2022 року). Луцьк: СПД Гадяк Жанна Володимирівна, друкарня «Волиньполіграф», 2022. С. 187-190.
16. Арістова І. В., Сулацький Д. В. Інформаційна безпека людини як споживача телекомунікаційних послуг: монографія; НДІ інформатики і права НАПрН України. К.: Право України; Х.: Право, 2013. 184 с.
17. Арістова І.В. Державна інформаційна політика: організаційно-правові аспекти / За загальною редакцією д-ра юрид. наук, проф. Бандурки О.М.: Монографія. Харків: Вид-во Ун-ту внутр. Справ, 2000. 368 с.
18. Арсен Аваков у Верховній Раді оголосив про офіційний запуск MyPol від Noosphere
URL: https://www.facebook.com/mypolssystem/posts/2471574696436419?__tn__=K-R.
19. Архипова Є. О., Дмитренко Н. О. Досвід впровадження електронного урядування в Естонії та його імплементація в Україні. Молодий вчений. 2015. № 11(3). С. 148-152.

20. Архіпова К. С. Правовий режим використання електронного цифрового підпису в аспекті попередження правопорушень і злочинів. Юридична наука, 2011. № 4-5. С. 133-140.

21. Асоціація системних інтеграторів України – «Digital Ukraine». URL: <http://digitalua.org/page/zagalna-informaciya>

22. Бабаєв В. М. Текст лекцій з дисципліни «Електронне урядування» (для студентів 5 курсу спеціальності 8.03060101 «Менеджмент організацій і адміністрування денної форми навчання» / В.М. Бабаєв, М.М. Новікова, С.О. Гайдученко; Харк. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Х.: ХНУМГ, 2014. 127 с.

23. Бажал Ю. М. Розвиток національної інноваційної системи як складової українського інформаційного суспільства. Інформаційне суспільство. Шлях України. Бібліотека інформаційного суспільства. К.: «Відродження» та ПРООН, 2004. С. 87-93.

24. Баранов О. А. Інформаційне право України: стан, проблеми, перспективи. К.: Видавничий дім «Софт Прес», 2005. 316 с.

25. Баранов О. А. Принципи формування Інформаційного кодексу. Інформаційне суспільство і держава: проблеми взаємодії на сучасному етапі : зб. наук. ст. та тез наук. повід. за матеріалами міжнар. наук.-практ. конф, м. Харків, 26 жовтн. 2012 р. / редкол.: С.Г. Серьогіна, В.Г. Пилипчук, І.В. Яковюк. Х. : НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2012. С. 12-17.

26. Баранов О. В. Електронне урядування в Україні: аналіз та рекомендації. Результати дослідження / [О. А. Баранов, І. Б. Жилияєв, М.С. Демкова та ін.]; за ред. І. Г. Малюкової. К.: ООО «Поліграф-Плюс», 2007. 254 с.

27. Бачило І. Л. Інтернет як явище для системи права. Проблеми інформатизації. М., 2000. № 3. С. 3-12.

28. Белікова М. І. Електронне урядування в Україні в умовах сьогодення. Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2017. Вип. 33. С. 102-112.

29. Бізнес тезаурус. URL: <http://kinonlineryst.tk/analitics.html>

30. Богданов Л. Взаємозв'язок інформаційних технологій та змін в судовому процесі і свідомості людей. Виступ на першій міжнародній конференції з судового адміністрування «Інноваційні підходи в судовому адмініструванні» К.: 2012. URL: <http://conference.court.gov.ua/ua/49/ses-ya-5>

31. Бойко Д. В. Правове регулювання електронного цифрового підпису в Україні: стан і перспективи. Правове регулювання відносин у мережі Інтернет: кол. монографія / кол. авторів А. П. Гетьман [та ін.]; за ред. С. В. Глібко, К. В. Єфремова. Харків, 2016. Розд. 2, підр. 2.2. С. 91–112.

32. Бондар І. Г. Деякі питання удосконалення правової регламентації електронного урядування в Україні. Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави: зб. матер. наук.-практ. конф. (Київ, 18 березня 2016 року): у 2 ч. Ч. 2. Київ: Нац. акад. СБУ, 2016. С. 68-71.

33. Бондаренко В.О., Литвиненко О. В. Інформаційна безпека сучасної держави: концептуальні роздуми. Стратегічна панорама. 1999. № 1-2. С. 127-133.

34. Бреславец М. В. Зарубіжний досвід впровадження моделі електронного урядування: особливості організаційного та правового забезпечення. Юридична осінь 2011 року: зб. тез доп. та наук. повідомл. учасн. всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених та здобувачів (9 листоп. 2011 р.). Х.: Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2011. С. 125-127.

35. Брижко В. М. Методологічні та правові засади упорядкування інформаційних відносин: монографія; Наук.-дослід. центр правової інформатики Академії правових наук України. Київ: ПанТот, 2009. 415 с.

36. Бринцев О. В. «Електронний суд» в Україні. Досвід та перспективи: монографія. Х.: Право, 2016. 72 с.

37. Брувеліс А. А. LURSOFT в розробці ІТ-рішень. URL: <http://www.pravo.by/conf2010/reports/Bruvelis.doc>

38. Бурячок В. Л., Киричок Р. В., Складанний П. М. Основи інформаційної та кібернетичної безпеки. Навчальний посібник. К., 2018. 320 с.

39. Бусол О. Інформаційна безпека США: законодавче регулювання та перспективи співпраці для України URL: http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2988:informatsijna-bezpeka-ssha-akonodavche-regulyuvannyata-perspektivi-spivpratsi-dlya-ukrajini&catid=8&Itemid=350.

40. Буханевич О.М. Проблеми впровадження електронних адміністративних послуг в Україні. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2015. Вип. 3. С. 57–60.

41. В Латвії розроблена нова унікальна у Європі технологія електронного цифрового підпису. URL: <http://www.ivk.org.ua/ua/press-tsentr/novosti/novinigaluzi/310-v-latviji-rozroblena-nova-unikalna-u-evropi-ekhnologiya-elektronnogotsifrovogo-pidpisu>.

42. В Україні запрацювали електронні адмінпослуги у сфері будівництва. URL: <http://www.dabi.gov.ua/index.php/pres-sluzhba/novini/1323-v-ukrajini-zapratsyuvani-elektronniadminposlugi-u-sferi-budivnitstva>.

43. Вакарюк Л. Основні підходи до розуміння поняття «Інформаційні права людини». Підприємництво, господарство і право. 2018. № 2. С. 155-159.

44. Ватковська М. Г. Упровадження електронного урядування як напрям модернізації державного управління в Україні. Публічне адміністрування: теорія та практика. 2013. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Patp_2013_2_8.pdf

45. Вдовіна О. О. Порівняльний аналіз систем електронного діловодства судової влади в Україні та зарубіжних країн. Інформаційна освіта та проф.-комунікативні технології XXI століття: зб. матеріалів VII Міжнар. наук.-практ. конфер. / Одес. нац. політех. ун-т (11-13 верес. 2014). Одеса: Грінь Д.С., 2014. С. 92-97.

46. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. – Х.: Право, 2016. Т. 3: Загальна теорія права / редкол.: О. В. Петришин (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 2017. 952 с.

47. Великий тлумачний словник української мови. Ірпінь: Перун, 2001. 756 с.
48. Виступ Державного секретаря США Хілларі Клінтон з питання свободи інтернету, 21 січня 2010 року, Музей журналістики і новин, м. Вашингтон, 12 с. URL: <http://www.state.gov/documents/organization/135878.pdf>.
49. Віткін Л. М., Лемешко Т. А., Хімичева Г. І., Зенкін А. С. Методичні підходи до побудови комп'ютерної інформаційної системи технічного регулювання України, як складової системи – «електронний уряд». Збірник наукових праць ХУПС. К: 2010. 328 с.
50. Вітчизняний і зарубіжний досвід впровадження електронного урядування / Збірник матеріалів науково-практичної конференції. За заг. ред. д-ра наук з держ.упр., проф. С.А.Чукут, канд. наук з держ.упр. О.В.Загвойської. К., 2008. 1128 с.
51. Войнаренко М. П., Кузьміна О. М., Янчук Т. В. Інформаційні системи і технології в управлінні організацією: навч. посіб. для студентів ВНЗ. Вінниця: Едельвейс і К, 2015. 496 с.
52. Вознюк О. Впровадження електронного урядування в США. 2014. URL: https://ktpu.kpi.ua/wp-content/uploads/2015/06/SSHA_Voznyuk.pdf.
53. Всесвітній самміт з питань інформаційного суспільства (Женева 2003 – Туніс 2005): підсумкові документи. К.: ЕСЕ, 2006. 132 с.
54. Гетьман А. П., Атаманова Ю. Є., Мілаш В. С. Правове регулювання відносин у мережі Інтернет: монографія; за ред. С. В. Глібка, К.В. Єфремової. Харків: Право, 2016. 360 с.
55. Гетьман Є.А., *Політанський В.С.*, Гетьман К.О. До питання практики становлення та розвитку міжнародної інформаційної безпеки, як правового механізму здійснення електронного урядування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. № 1. Т. 30. С. 91-108.

56. Гетьман Є.А., *Політанський В.С.*, Гетьман К.О. Світовий досвід впровадження електронних адміністративних послуг. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2021. № 1. Т. 28. С. 79-87 (**Scopus**).

57. Гетьман Є.А., *Політанський В.С.*, Семеніхін І.В. Практика впровадження електронних адміністративних послуг в Україні. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2021. № 2. Т. 28. С. 93-104 (**Scopus**).

58. Гиляка О.С. Юридичний документ: поняття, особливості, види: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. К., 2017. 227 с.

59. Глобальні цілі. Цілі розвитку тисячоліття (2000-2015). ED/ERA. WORLD 2030. URL: <https://edera.gitbook.io/world-2030/zna-yu-pravai-zminyuyu-svit/chapter2>.

60. Голобуцький О.П., Шевчук О. Б. Електронний уряд; Інститут Інформаційного суспільства. К.: ЗАТ «Атлант UMS», 2002. 173 с.

61. Горбулін В., Биченок М., Копка П. Актуальні проблеми системного забезпечення інформаційної безпеки України. Форми та методи забезпечення інформаційної безпеки держави: збірник матеріалів науково-практичної конференції (м. Київ, 13 березня 2008 р.). К.: Видавець Захаренко В.О., 2008. 216 с.

62. Горобцов В. О. До історії конституційного закріплення права громадян України на інформацію. Міжнародна громадська організація «Ми українці» URL: <http://weareukrainians.com/our-publications/on-line-publikatsiyi/do-istoriyi-konstitutsiyynogo-zakriplennya-prava-gromadyan-ukrayini-na-informatsiyu>.

63. Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 року № 1798-ХІІ. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 6. ст. 56.

64. Грицяк Н. В., Соловйов С. Г. Електронна демократія: навч. посіб.; за заг. ред. д-ра наук з держ. упр., проф. Н. В. Грицяк. К.: НАДУ, 2015. 66 с.

65. Гурковський В. І. Організаційно-правові питання взаємодії органів державної влади у сфері національної інформаційної безпеки: автореф. дис. ...

канд. юрид. наук: 25.00.02 / Національна академія державного управління при Президентові України. Київ, 2004. 22 с.

66. Гурковський В. Деякі організаційно-правові питання взаємовідносин органів державної влади в сфері інформаційної безпеки. Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні: науково-технічний збірник. 2002. Вип. 5. С. 86-91.

67. Данилевич С.Я. Впровадження інноваційних управлінських технологій електронного урядування в державні органи України: диплом. робота за освіт.-кваліф. рівнем «магістр»: спец. 8.03060104 – менеджмент зовнішньоекономічної діяльності магістер. Тернопіль, 2017. 111 с.

68. Данильян О. Впровадження інноваційних технологій у сфері державного управління: аналіз досвіду провідних країн світу. Вісник Академії правових наук України. 2008 р. №1(52). Х.: Право, 2008. С. 200-208.

69. Данильян О. Г. Досвід підвищення ефективності функціонування органів державної влади у Великій Британії та можливості його використання в Україні. Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2013. Вип. 25. С. 41-52.

70. Данильян О. Г. Електронний уряд як форма впровадження інноваційних технологій у сферу державного управління. Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2008. Вип. 15. С. 23-34.

71. Данильян О.Г., Дзьобань О.П. Досвід створення електронного уряду у Франції та можливості його використання в Україні. Гілея: наук. вісн. Київ, 2012. Вип. 58, № 3. С. 669–674.

72. Данілі'ян В. О. Інформаційне суспільство та перспективи його розвитку в Україні (соціально-філософський аналіз). Монографія. Харьков: Право, 2008. 184 с.

73. Данілі'ян О.Г. Національна безпека України: сутність, структура та напрями реалізації: навчальний посібник. Х.: Фоліо, 2002. 285 с.

74. Декларація відкритості парламенту. URL: <https://openingparliament.org/static/pdfs/ukrainian.pdf>

75. Декларація принципів Побудова інформаційного суспільства — глобальне завдання у новому тисячолітті від 12.12.2003 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_c57

76. Декларація про європейську політику у галузі нових інформаційних технологій, 1999 р. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?user=c393y1999>.

77. Демкова М. С. Матеріали дистанційного курсу «Технології е-урядування». Матеріали дистанційного курсу. URL: <http://www.znannya.org/?view=concept:318>

78. Демкова М.С. Електронне урядування – запорука прозорості та ефективності влади. Юридичний журнал. 2007. № 3 (57). С. 124–126.

79. Демкова М.С., Коліушко І.Б. Електронне урядування – шлях до ефективності та прозорості державного управління. Інформаційне суспільство. Шлях України. К.: Бібліотека інформаційного суспільства. 2004. С. 138-143.

80. Дзьобань О. П. Засоби масової комунікації в контексті інформаційної безпеки: діяльнісні й функціональні аспекти. Наукові записки Харківського університету Повітряних Сил. Соціальна філософія, психологія. Х.: ХУПС, 2005. Вип. 2 (23). С. 37-43.

81. Дзьобань О. П. Філософія інформаційного права: світоглядні і загальнотеоретичні засади: монографія. Харків: Майдан 2013. 360 с.

82. Дзьобань О. П., Пилипчук В.Г. Інформаційне насильство та безпека: світоглядно-правові аспекти: Моногр. Х.: Майдан, 2011. 244 с.

83. Діденко Н.Г. Порухення прав і свобод громадян у війні росії проти України. Публічне управління та адміністрування в умовах війни і в поствоєнний період в Україні: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. у трьох томах (м. Київ, 15-28 квітня 2022 р.); Т. 2. К.: ДЗВО «УМО» НАПН України, 2022. С. 119-123.

84. Дія Сіті — унікальний правовий та податковий простір для ІТ-компаній в Україні. 19 січня 2023 року. URL: <https://rv.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/648470.html>

85. Дніпренко Н.К. Зміна парадигми в державному управлінні інформаційною сферою : комунікативний аспект: автореф. дис... к. н. з держ. упр.: 25.00.01 «Теорія та історія державного управління». Д., 2005. 20 с.

86. Довгань О.Д. Теоретико-правові основи забезпечення інформаційної безпеки України: автореферат... д-ра юрид. наук, спец.: 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / Ін-т законодавства ВР України. К., 2016. 44 с.

87. Довгань О.Д., Доронін І.М. Ескалація кіберзагроз національним інтересам України та правові аспекти кіберзахисту: монографія; НАПрН України, НДПП. К.: Видавничий дім «АртЕк». 2017. 107 с.

88. Довідник здобувача наукового ступеня: 36. нормат. док. та інформ. матеріалів з питань атестації наук. кадрів вищої кваліфікації / Упоряд. Ю. І. Цеков; Передмова до 3-го, 2-го і з переднього сл. до 1-го вид. Р.В. Бойка. 3-тє вид., випр. і допов. К.: Ред. «Бюл. Вищої атестац. коміс. України: Вид-во «Голока», 2004. 56 с.

89. Допоможи ЗСУ знищити окупанта: Мінцифра запускає чатбот «Ворог». Прес-офіс Міністерства цифрової трансформації України. 10 березня 2022. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/dopomozhi-zsu-znishchiti-okupanta-mintsifra-zapuskae-chatbot-evorog>

90. Досвід взаємодії державних органів країн світу з інститутами громадського суспільства, залучення громадськості до формування та реалізації державної політики, протидії корупції, забезпечення електронного урядування. URL: http://ogp.gov.ua/sites/default/files/library/Dosvid_OGP-MFA.pdf.

91. Досвід впровадження е-демократії та е-урядування в Україні / О.І. Архипська, О.А. Баранов, С.В. Дзюба, А.В. Єфанов, І.Б. Жилияєв, В.Є. Зав'ялов, В.П. Зінчук, М.Є. Золотухін, Е.Л. Клепець, І.Г. Малюкова, А.Ю. Марусов, Ю. Місніков, Т.В. Мотренко, Є.О. Омельченко, Т.В. Попова, О.О. Прималенний, В.Б. Романенко, І.А. Рубан, А.І. Семенченко, В.Б. Синицький, А.М. Тиндюк, О.М. Тішкін, Г.О. Толкачов, В.П. Удовиченко, В.І. Храпак, С.А. Чукут, В.В. Шнайдер, О.А. Яригін; За ред. С.В. Дзюби. 2010. 90 с.

92. Драгомирецька Н. М. Теоретичний аналіз комунікативної діяльності державного службовця. О.: Асторопринт, 2005. 280 с.
93. ДСТУ 2732: 2004 Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять: Національний стандарт України. К.: Держспоживстандарт України, 2005. 35 с.
94. ДСТУ 4145-2002 «Криптографічний захист інформації. Цифровий підпис, що ґрунтується на еліптичних кривих. Формування та перевіряння». Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики. 28.12.2002. № 31. URL: <http://www.dssu.gov.ua>.
95. ДСТУ 7157:2010 «Інформація та документація. Видання електронні». Основні види та вихідні відомості: вид. офіц. Уведено вперше; чинний від 2010–07–01. Київ: Держспоживстандарт України, 2010. IV, 13 с.
96. Дубов Д. В. Інформаційна безпека в умовах впровадження електронного урядування. URL: http://www.niisp.org.ua/dubov_~1.pdf.
97. Дубов Д. В., Ожеван О. А., Гнатюк С. Л. Інформаційне суспільство в Україні: глобальні виклики та національні можливості: аналіт. доп. К.: НІСД, 2010. 64 с.
98. Дубов Д.В., Дубова С.В. Основи електронного урядування: Навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2006. 176 с.
99. Дутов М. М. Правове забезпечення розвитку електронної комерції: автореф. дис. канд. ... юрид. наук : 12.00.04 Донецьк, 2003. 20 с.
100. Дяченко Н.П. Прогнозні оцінки динаміки впровадження електронного урядування в Україні. Державне управління та місцеве самоврядування: зб. наук, праць. 2013. № 2(17). С. 134-142.
101. Електронна демократія. Біла книга державної політики. Київ: Міжнародний фонд «Відродження», Державне агентство з питань електронного урядування України, 2015. 43с.
102. Електронне судочинство – сучасний стан та перспективи розвитку. URL: http://yurincom.com/ru/yuridichnyi_visnyk_ukrainy/overview/?id=5533

103. Електронне урядування в Україні – ефективна влада для мешканців. Київ: ПРОООН/МПВСР, 2011. 54 с.
104. Електронне урядування. Опорний конспект лекцій. Дзюба С. В., Жиляєв І. Б., Полумієнко С. К., Рубан І. А., Семенченко А. І. За ред. А. І. Семенченка. Київ, 2012. 265 с.
105. Електронне урядування: підручник / авт. кол.: В. П. Горбулін, Н. В. Грицяк, А. І. Семенченко, О. В. Карпенко та ін.; за заг. ред. проф. Ю. В. Ковбасюка; наук. ред. проф. Н. В. Грицяк, проф. А. І. Семенченка. К.: НАДУ, 2014. 352 с.
106. Електронний документообіг та захист інформації: навч. посіб./ О.Б. Кукарін / За заг. ред. д.держ.упр., професора Н.В. Грицяк. К.: НАДУ, 2015. 84 с.
107. Електронний парламент України: досвід створення. Наукове видання / За заг. ред. С.О. Довгого. К.: Логос, 2015. 452 с.
108. Електронний реєстр суб'єктів, які надають послуги, пов'язані з ЕЦП. URL: <http://czo.gov.ua/ca-registry>.
109. Електронний ресурс – «E-government in France: several good design principles and one oddity». March 18, 2005; ePractice Communities. URL: <http://idcorner.org/2005/03/18/e-government-in-franceseveral-good-architecture-principles-and-one-oddity/>.
110. Електронний ресурс – «FR: ADELE will make life easier for French citizens», March 31, 2004; ePractice Communities. URL: <http://www.epractice.eu/document/1521>.
111. Електронний уряд — досвід Естонії, який буде корисним Україні. URL: <https://www.imena.ua/blog/estonia-egov/>.
112. Європейська інтеграція / [уклад. М. Яхтенфукс, Б. Колер-Кох; пер. з нім. М. Яковлева]. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 394 с.
113. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

114. Європейський досвід нормативно-проектного забезпечення розвитку інформаційного суспільства: висновки для України: Аналітична доповідь. Київ, 2014. 76 с.

115. Євтушенко О. Н. Роль державної влади і місцевого самоврядування в розбудові сервісної держави з надання якісних публічних послуг. Наукові праці. Науково-методичний журнал. Політичні науки. Миколаїв: ЧДУ ім. П. Могили. 2009. Випуск: 109. Том 122. С. 32–37.

116. Єганов В. В. Проблеми та перспективи впровадження системи електронного урядування в Україні. Державне будівництво. 2012. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/DeVu_2012_2_7.pdf.

117. Єдина електронна платформа послуг публічної адміністрації ePUAP URL: <https://epuap.gov.pl/wps/portal/english>

118. Єдиний державний портал адміністративних послуг. URL: <https://poslugy.gov.ua/>

119. Єжунінов В. Електронне урядування в діяльності органів державної влади. Держ. упр. та місц. самоурядування: зб. наук. пр./ Редкол.: С.М. Серьогін (голов. ред.) [та ін.]. Д.: ДРІДУ НАДУ. 2009. С. 166-172.

120. Ємельяненко О. Традиційний та електронний уряд: концептуальні відмінності. URL: <http://www.viche.info/journal/811/>

121. Жилияєв І.Б. Інформаційне право України: теорія і практика: монографія. К.: Парламентське видавництво, 2009. 104 с.

122. Забара І.М. Міжнародна інформаційна безпека: сучасні концепції в міжнародному праві. Теорія і практика правознавства. 2013. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_2_77.

123. Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена у резолюції № 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

124. Загальне адміністративне право: підручник / [Гриценко І.С., Мельник Р.С., Пухтецька А.А. та інші]; за заг. ред. І. С. Гриценка. К.: Юрінком Інтер, 2015. 568 с.

125. Закон Данії «Про електронний підпис». URL: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2001-06-15-81>
126. Закон Данії «Про електронні закупівлі» URL: <https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=175822>
127. Закон Данії «Про електронні комунікаційні мережі та послуги». URL: <https://www.retsinformation.dk/forms/r0710.aspx?id=161319>
128. Закон Данії «Про захист та обробку персональних даних». URL: <https://www.retsinformation.dk/forms/r0710.aspx?id=828>
129. Закон Данії «Про маркетингові практики». URL: [доступу:https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2009-01-092/KAPITTEL_2#KAPITTEL_2](https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2009-01-092/KAPITTEL_2#KAPITTEL_2).
130. Закон Данії «Про мережі та сервіси електронного зв'язку». URL: <https://www.retsinformation.dk/forms/r0710.aspx?id=161319>.
131. Закон Данії «Про обов'язкове електронне самообслуговування та електронну пошту». URL: <http://www.forbrugero-mbudsmanden.dk/Love-og-regulering/Retningslinjer-og-vejledninger/Markedsfoeringsloven/Spamvejledning>.
132. Запроваджено першу електронну послугу в екологічній сфері. URL: <http://www.menr.gov.ua/press-center/news/123-news1/3997-zaprovadzheno-pershu-elektronnu-posluhu-v-ekolohichniy-sferi>.
133. Зарубіжний досвід упровадження електронного урядування / авт. кол.: Т. Камінська, А. Камінський, М. Пасічник та ін.; за заг. ред. д-ра наук з держ. упр., проф. С.А.Чукот. К., 2008. 200 с.
134. Звіт Світовий е-парламент 2008. Департамент ООН з економічних і соціальних питань і Міжпарламентський Союз. Нью-Йорк, 2008 р. URL: http://gska2.rada.gov.ua/site/e-parlament/e-p_contents.html.
135. Золотар О.О. Інформаційна безпека людини: теорія і практика: монографія. Київ: ТОВ «Видавничий дім «АртЕк», 2018. 446 с.
136. Іжак О. Створення ефективної судової системи: досвід Польщі. URL: <http://jurliga.ligazakon.ua/news/2013/8/6/95832.htm>.

137. Індія та США запускають відкриту платформу електронного уряду. URL: <https://www.opengovplatform.org/>.
138. Інформаційна безпека (соціально-правові аспекти): підр. / Остроухов В.В., Петрик В.М. та ін.; за ред. Є. Д. Скулиша. Київ: КНТ, 2010. 776 с.
139. Історія НДЦПІ НАПрН України та розвитку правової науки в інформаційній сфері. URL: <http://ippi.org.ua/istoriya-ndtspi-naprn-ukraini-ta-rozvitku-pravovoi-nauki-v-informatsiinii-sferi>
140. Кабінет електронних сервісів Міністерства юстиції України. URL: <https://kap.minjust.gov.ua/>.
141. Кагановська Т.Є. Електронне урядування як форма державного управління в Україні: сучасний стан і перспективи розвитку. Форум права. 2014. № 2. С. 176–182.
142. Калчев Д. Необхідно вилучити адміністративні послуги із державного сектора. Інтерв'ю. URL: <http://www.diplomatic-bg.com/c2/content/view/479/47/>.
143. Кваліфіковані надавачі електронних довірчих послуг. URL: <https://czo.gov.ua/ca-registry>
144. Квітка С. А., Соколовська О. О. Електронне врядування як інноваційний механізм взаємодії влади, бізнесу та громадянського суспільства: зарубіжний досвід та передумови розвитку в Україні. Аспекти публічного управління. 2015. № 9. С. 26-34.
145. Кедді Д., Вергес К., Макінтош Е., Коулмен С. Електронна демократія: сподівання та проблеми: наук.-практ. Видання. Organisation for Economic Cooperation and Development(OECD). Paris, 2004; Центр адаптації державної служби до стандартів Європейського Союзу, 2009. 150 с.
146. Клименко І.В., Линьов К.О. Технології електронного урядування: Навчальний посібник. Київ: Вид-во ДУС, 2006. 225 с.

147. Клімушин П.С., Спасібов Д.В. Механізми електронного урядування в системі надання адміністративних послуг. Теорія та практика державного управління. 2016. Вип. 1. С. 50-55.

148. Клімушин П.С. Визначення механізмів реалізації електронної демократії та надання електронних державних послуг. Теорія та практика державного управління: зб. наук. пр. Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2010. Вип. 1 (28). С. 263-270.

149. Клімушин П.С. Інтеграція інформаційного простору України у світову інформаційну спільноту. Теорія та практика державного управління: зб. наук. пр. Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2010. Вип. 2 (29). С. 468-477.

150. Клімушин П.С. Стратегії та механізми електронного урядування в інформаційному суспільстві: монографія. Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2016. 524 с.

151. Клімушин П.С., Серенок А.О. Електронне урядування в інформаційному суспільстві: монографія. Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2010. 312 с.

152. Коваленко Л.П. Інформаційне право України: проблеми становлення та розвитку: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07; Нац. юрид. ун-т України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2014. 418 с.

153. Коваленко С. Ю. Характерні риси та проблеми розвитку інформаційного суспільства. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvek/2008_4/8.pdf

154. Козаченко Н. Нормативно-правове регулювання діяльності державних службовців з надання адміністративних послуг в Україні. Державне управління та місцеве самоврядування. 2013. Вип. 1 (16). С. 194–202.

155. Колесніков Б. Стан та перспективи розвитку інформаційного суспільства в Україні. Державне управління та місцеве самоврядування. 2012. № 3(14). С. 37-45.

156. Коліушко І. Б. Електронне урядування; Автори-упорядники М.С. Демкова, М.В. Фігель. К.: Факт, 2004. 336 с.

157. Колодій А. М. Парламент України: місце в системі розподілу влад та перспективи його удосконалення. Парламентаризм в Україні: теорія і практика: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. К.: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 2001. С. 213-217.

158. Конвенція Організації Об'єднаних Націй «Про використання електронних повідомлень в міжнародних договорах». URL: <https://regulation.gov.ua/documents/id100240>

159. Конвенція про кіберзлочинність (ETS № 185). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575

160. Конвенція про міжнародне право спростування Генеральної Асамблеї ООН від 16 грудня 1952 року. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_319

161. Кондаков К. Г. Формування механізмів електронного урядування в Україні: дис. канд.: 25.00.02. Запоріжжя, 2017. 171 с.

162. Кондаков К.Г., Надюк З.О. Розвиток електронного урядування у Франції і можливість використання цього досвіду в Україні. Молодий вчений. 2015. № 3(18). С. 180-183.

163. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. ст. 141.

164. Концептуальні засади розвитку електронного урядування в Україні: проєкт навчального посібника / О.А. Баранов, М.С. Демкова, С.В. Дзюба, А.В. Єфанов, І.Б. Жилияєв, Е.Л. Клепець, Ю. Місніков, Отт Арво, Т.В. Попова, І.А. Рубан, А.І. Семенченко, С.А. Чукут. За ред. А.І. Семенченко, 2009р. 82 с.

165. Концепція галузевої програми інформатизації судів загальної юрисдикції, інших органів та установ судової системи. URL: <https://court.gov.ua/userfiles/concept.pdf>

166. Концепція електронного суду України, розроблена Державним підприємством «Інформаційні судові системи». URL: http://www.kbs.org.ua/files/koncept_d.pdf.

167. Концепція інформаційної безпеки України: проєкт. Міністерство інформаційної політики України. URL: <https://www.osce.org/uk/fom/175056>
168. Концепція національної інформаційної політики: проєкт. Демократична Україна. 2002. 13 серпня. URL: <https://detector.media/rinok/article/5103/2002-07-10-kontsepsiya-natsionalnoi-informatsiynoi-polityky-proekt/>
169. Концепція Національної програми інформатизації від 4 лютого 1998 р. № 75/98-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>
170. Концепція розвитку електронного урядування в Україні / О.А. Баранов, М.С. Демкова, С.В. Дзюба, А.В. Єфанов, І.Б. Жилияєв, Е.Л. Клепець, Ю.Місников, О.Арво, Т.В. Попова, І.А. Рубан, А.І. Семенченко, С.А. Чукут. За ред. А.І. Семенченко, 2009 р. 16 с.
171. Концепція розвитку електронного урядування в Україні до 2020 року. URL: <http://www.dknii.gov.ua/content/koncepciya-rozvytku-elektronnogouryaduvannya-v-ukrayini-do-2020-roku>.
172. Корбутяк В. І. Електронний документообіг та ефективність роботи органів державної влади. Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Управління. 2013. Вип. 1. С. 69-76.
173. Кормич Б.А. Інформаційна безпека: організаційно-правові основи: Навч. посіб. К.: Кондор, 2004. 382 с.
174. Кормич Б.А. Інформаційне право: підруч. для студ. вищ. навч. закл. Х.: Буруні К, 2011. 333 с.
175. Кормич Б.А. Організаційно-правові засади політики інформаційної безпеки України: монографія. Одеса: Юридична література, 2003. 472 с.
176. Коротюк О.В., Лавринович О.В. Конституції країн світу: Конституція Грецької Республіки, Конституція Республіки Кіпр, Конституція Турецької Республіки; Переклад А. О. Воїнова, Д. В. Каєвич. К.: ОВК, 2021. 404 с.
177. Кохановська О. В. Цивільно-правові проблеми інформаційних відносин в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид.

наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес, сімейне право, міжнародне приватне право». К., 2006. 40 с.

178. Кравець Є.А. Інформаційна безпека держави. Юридична енциклопедія: в 6 т. К.: Укр. енцикл., 1998. 1999. Т. 2. С. 714-715.

179. Кравчик М.Б. Реформування судової системи як важлива складова Європейської інтеграції України: дис ...канд. юрид. наук: 12.00.10. Львів., 2015. 217 с.

180. Краші практики впровадження електронного урядування: зарубіжний досвід: метод. матеріали до навч. дисц.: «Теоретико-методологічні, організаційні та інституційні основи електронного урядування»; авт. кол.: К. Синицький, Я. Олійник, М. Міхальова та ін.; за заг. ред. д.держ.упр., проф. С.А. Чукут, к.держ. упр. О. В. Загвойської]. К.: 2010. 144 с.

181. Кудрявцев О. Ю. Електронне урядування у сучасному політико-адміністративному просторі: монографія; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва. ім. О.М. Бекетова. Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2016. 184 с.

182. Кулик І.А., Чередниченко В.Б. Електронний цифровий підпис - міжнародні та національні правові аспекти. Вісник СумДУ. Серія «Технічні науки», №2 2011 С. 74-80.

183. Кулик О.М. Електронна держава у контексті інституційних реформ. Політична наука. 2007. № 4. С. 237-265.

184. Кулик С.М., Кравчук О.С. Електронне урядування в Україні та зарубіжний досвід у цій сфері. Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Міжнародні відносини. 2011. № 20. С. 100-103.

185. Курапова І.О. Досвід впровадження електронного урядування в Австрії. URL: https://ktpu.kpi.ua/wp-content/uploads/2015/06/Avstriya_Kurapova.-1.pdf

186. Куспляк І.С. Зарубіжний досвід впровадження технологій електронного урядування: уроки для України. Перспективи: соціально-

політичний журнал. Серія «Філософія, політологія, соціологія». 2011. № 2(48). С. 96–101

187. Куспляк І.С. Електронне урядування як інструмент формування прозорої та відкритої політичної влади: дис.. канд. політ. наук: 23.00.02, Держ. закл. «Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського». О., 2012. 170 с.

188. Кушакова-Костицька Н. В. Електронне правосуддя: українські реалії та зарубіжний досвід. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 1. С. 103-109.

189. Лахижа М.І. Розвиток електронного урядування в Республіці Болгарія. Публічне управління: теорія та практика. Вип.1(13). 2013. С. 24–29.

190. Лисицький В. І. Електронний Уряд України: з чого починати? Інформаційне суспільство. Шлях України. Київ: Бібліотека Інформаційного суспільства, 2004. С. 73-82.

191. Лі Куана Ю. Із третього світу в перший. Історія Сингапуру. 1965-2000 рр. Країна Мрій, 2018. 760 с.

192. Лінкевич Я. Формування і становлення електронного уряду в Індії. Освіта регіону: Політологія, психологія, комунікації. 2013. С. 214-217.

193. Лінкевич Я. Формування і становлення електронного уряду в Індії. URL: <https://social-science.uu.edu.ua/article/1211>

194. Літвінов О.В. Доступ громадян до адміністративних послуг із використанням ІТ-технологій. URL: <http://dcsi.dp.ua/novini-dnipropetrovschini/noviy-format/dostup-gromadyan-do-administrativnih-poslug-iz-vikoristannyam-%D1%96t-tehnologiy>.

195. Лопушинський А. І. Електронна демократія: Україна «за» чи «проти»? Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. 2013. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2013_2_7

196. Лопушинський І. Електронна демократія та електронне урядування: досвід США для України. Публічне управління: теорія та практика. 2011. № 2(6). С. 60–68.

197. Любохинець Л.С., Поплавська О.В. Світова практика забезпечення інформаційної безпеки в сучасному глобалізованому середовищі. Бізнес-навігатор. 2017. Вип. 4-1 (43). С. 93-97.
198. Макаренко Є. А. Міжнародна інформаційна політика: структура, тенденції, перспективи: дис... д-ра. політ. наук: 23.00.04; Київ. націон. ун-т ім. Т.Шевченка. К., 2003. 475 с.
199. Макаренко Є.А. Європейська інформаційна політика: Монографія. К.: Наша культура і наука, 2000. 368 с.
200. Малик Я. Й. Інформаційна безпека України: стан та перспективи розвитку. Ефективність державного управління. 2015. Вип. 44(1). С. 13-20.
201. Малиновський В. Я. Державне управління: Навчальний посібник. Вид. 2-ге, доп. та перероб. К.: Атіка, 2003. 576 с.
202. Малиновський В.Я., Грицяк Н.В., Семенченко А.І. Електронне урядування та електронна демократія: навч. посіб.: у 15 ч. / за заг. ред. А.І. Семенченка, В.М. Дрешпака. К., 2017. Частина 1: Вступ до курсу. Концептуальні засади електронного урядування та електронної демократії. К.: ФОП Москаленко О. М., 2017. 70 с.
203. Марущак А. І. Інформаційне право України: Підручник. К.: Дакор, 2011. 456 с.
204. Марченко В. В. Електронне урядування в органах виконавчої влади: адміністративно-правові засади: монографія. Харків: Панов, 2016. 444 с.
205. Матвєєнко І.В. Роль інформаційно-комунікаційних впливів у процесі впровадження електронного урядування в зарубіжних країнах: досвід для України. Публічне урядування. 2016. № 1. С. 135-145.
206. Матвієнко О., Цивін М. Основи організації електронного документообігу: Навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2008. 112 с.
207. Матвійчук Р. М., Кандзюба С. П. Електронне урядування та електронна демократія: навч. посіб.: у 15 ч. / за заг. ред. А. І. Семенченка,

В.М. Дрешпака. К., 2017. Частина 10: Електронні послуги. К.: ФОП Москаленко О.М., 2017. 60 с.

208. Мельник М. В. Державна політика у сфері розвитку інформаційного суспільства у Франції: перспективи для України. Державне управління та місцеве самоврядування. 2011. Вип. 4 (11) С. 48–57.

209. Мельник Д.: Чи справді влада належить народу у найрозвиненіше із століть? URL: <https://ksf.openukraine.org/ua/news/754-dmitro-melynik-chi-spravdi-vlada-nalezhyty-narodu-u-najrozvinenishe-iz-stolity>.

210. Меморандум про взаєморозуміння між Верховною Радою України та Європейським Парламентом про спільні рамки парламентської підтримки та підвищення інституційної спроможності: Міжнародний документ від 3 липня 2015 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0002001-15>.

211. Митко А. Досвід сучасної американської комунікативістики для України в сфері дослідження інформаційної демократії. Американська історія та політика = American history & politics: наук. журн. Київ. 2016. № 1. С. 87-94.

212. Митко А. М. Інформаційна демократія: реалії та виклики часу: монографія. Луцьк: Вежа-друк, 2014. 400 с.

213. Михальчук С.О. Інтернет-комунікації як чинник демократизації електоральної участі громадян України: дис. канд. політ. наук: 23.00.02. Луцьк, 2017. 248 с.

214. Михальчук С.О. Сінгапурська модель електронного урядування: висновки для України. Актуальні проблеми державного управління на сучасному етапі державотворення: матеріали VIII Всеукр. наук.-практ. конф. (27 листоп. 2014 р., м. Луцьк) / за наук. ред.. Т.М. Литвиненко, В.Я. Малиновського. Луцьк : СПД Гадяк Жанна Володимирівна, 2014. С. 200–202.

215. Мищишин В. І., Жежнич П. І. Аналіз особливостей побудови систем електронного урядування в Україні. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Інформаційні системи та мережі. 2011. №699. С. 164–175.

216. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, прийнятий і проголошений у резолюції № 2200 А (XXI) Генеральної Асамблеї ООН від 16 грудня 1966 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043

217. Міжурядова платформа для збору доказів, захисту та представництва України в Європейському суді з прав людини та міжнародному суді ООН URL: <https://humanrights.gov.ua>

218. Міхровська М.С. Розвиток електронного урядування як пріоритетне завдання становлення публічної адміністрації в Україні. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. 2012. №1. Т. 25. С. 298–304.

219. Модернізація суспільного сектору економіки в умовах глобальних змін: монографія. За ред. д-ра екон. н., проф. А. Ф. Мельник. Тернопіль: ТНЕУ, «Економічна думка». 2009 528 с.

220. Мойсєєв М. М. Інформаційне суспільство: Можливості та реальність. Інформаційне суспільство. Шлях України. Бібліотека інформаційного суспільства. К.: «Відродження» та ПРООН, 2004. С. 252–263.

221. Наливайко Л. Р. Інформаційна безпека та інформаційна політика в Україні: конституційно-правовий аспект. Вісник Запорізького державного університету. 2003. №1. С. 60-65.

222. Напрями імплементації досвіду розвитку електронного урядування Чилі та Бельгії в Україні. Шифр: «Майбутнє UA». URL: <https://knute.edu.ua/file/NjY4NQ==/099bcfe3ac1a6b325d46cb4e0c6b1469.pdf>.

223. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації. URL: <http://www.nkrz.gov.ua/uk/1324628380/1337763264/>.

224. Нашинець-Наумова А. Ю. Інформаційна безпека: питання правового регулювання: монографія. Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 168 с.

225. Нижник Н.Р., Ситник Г.П., Білоус В.Т. Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку): навчальний посібник. Ірпінь: Акад. ДПС України, 2000. 304 с.

226. Новицький А. М. Електронний документообіг як елемент забезпечення правового регулювання становлення інститутив інформаційного суспільства. Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). 2013. 4(63). С. 11-20.

227. Новосад В.П., Селіверстов Р.Г., Юринець Р.В. Оцінювання ефективності електронного урядування: наук.-метод, розробка. К.: НАДУ 2011. 32 с.

228. Обща стратегия за електронно управление в Република България 2011-2015. URL: http://www.mtitc.government.bg/upload/docs/Obshhta_Strategia_eGovernment_2011_2015.pdf

229. Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства, 2000 р. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?user=c&find=1&typ=27>

230. Онлайн-платформа United24 (Об'єднані24). URL: <https://u24.gov.ua/>

231. Онлайн-портал державних послуг «Дія». URL: <https://diia.gov.ua/> (

232. Онлайн-портал державних послуг «Е-допомога». URL: <https://edopomoga.gov.ua/>

233. Онуфрієнко О. Архітектоніка електронного врядування у США: концептуалізація та реалізація ініціативи «е-уряд» президентською адміністрацією ДЖ. Буша-Мол. Аспекти публічного управління. 2019. №. 7(8). С. 37-59.

234. Осідач А. О. Розроблення архітектури системи корпоративного документообігу. Технологічний аудит і резерви виробництва. 2014. № 6 (3). С. 9–16.

235. Парламент переходить на електронну форму своєї діяльності, а частина законів перекладуть англійською мовою. URL:

<https://korrespondent.net/ukraine/4189492-stefanchuk-rasskazal-o-novatsyiakh-v-rabote-rady>

236. Парламент стає електронним. Журнал Вече. 2016. № 4. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/5081/>

237. Пасенюк О. Підходи до удосконалення законодавства та практики у сфері розмежування видів судової юрисдикції. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-10003.html>.

238. Паскар А. Л. «Електронний суд» – новітній засіб забезпечення доступу до правосуддя. Наук. вісн. Чернів. ун-ту. 2013. Вип. 682. С. 70–75.

239. Пашак М.З., Плотнікова О.В. Напрями імплементації досвіду розвитку електронного урядування Чилі та Бельгії в Україні. URL: <http://ktru.kpi.ua/wp-content/uploads/2017/02/NAUKOVO-DOSLIDNA-ROBOTA.-Pashhak-Plotnikova..docx.pdf>

240. Петришин О. В. Демократичні основи правової, соціальної державності. Вісник Національної академії правових наук України. 2014. № 1(76). С. 32-41.

241. Петришин О.В., *Політанський В.С.*, Самородов А.С. Система електронного документообігу в діяльності країн Європейського Союзу. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2022. № 2. Т. 29. С. 15-34.

242. Петров Є. В. Інформація як об'єкт цивільно-правових відносин: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03; Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2003. 20 с.

243. Петровський П. Сервісна концепція державного управління. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / наук.-ред. кол.: Ю.В. Ковбасюк (голова) [та ін.]; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. К.: НАДУ, 2011. Т. 8: Публічне врядування. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2011. С. 523–525.

244. Пилипчук В. Г., Дзьобань О. П. Інформаційне суспільство: філософсько-правовий вимір: монографія; НДІ інформатики і права Нац. акад. прав. наук України. Ужгород: ІВА, 2014. 282 с.

245. Питання реалізації пілотного проєкту впровадження технологій електронного урядування: розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 березня 2010 року № 360-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/360-2010-%D1%80#Text>

246. План дій «Україна – Європейський Союз»: схвалено Кабінетом Міністрів України від 12 лютого 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_693.

247. Побережна В. А. Формування та реалізація державної кадрової політики у сфері державної служби України: дис. канд. наук з держ. упр.: 25.00.03, Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ, 2014. 200 с.

248. Погребняк І.Є. Електронний уряд (e-government) і електронне урядування (e-governance): поняття та принципи функціонування. Право та інновації. 2014. № 3. С. 26-35.

249. Погребняк І.Є. Формування та розвиток концепції урядування Юридична осінь 2012 року: зб. тез доп. та наук. повідомл. учасн. всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених та здобувачів (Харків, 13 листоп. 2012 р.) Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Х.: Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2012. С. 97-100.

250. Погребняк С.П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика): монографія. Харків: Право, 2008. 240 с.

251. Полетило К. С. Інформаційні права людини і свободи та їх судовий захист в конституційних нормах Греції. Правова інформатика. 2014. № 1. С. 88-95.

252. Політанський В. Право на інформацію як фундаментальне право людини: досвід країн розвинутої демократії. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 1(76). С. 195-203.

253. Політанський В. С. Електронна демократія як основа демократичного устрою сучасного суспільства. *Приватне та публічне право*. 2019. № 1. С. 8-12.

254. Політанський В. С. Електронна освіта як фундамент демократичного та правового майбутнього. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2019. № 3. Т. 26. С. 90-105.

255. Політанський В. С. Європейський досвід впровадження механізмів електронного урядування з позиції теорії права. *Двадцять перші осінні юридичні читання: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (Хмельницький, 6 жовт. 2022 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2022 р. С. 86-87.

256. Політанський В. С. Загальна характеристика виникнення, розвитку та функціонування електронного банку. *Право і суспільство*. 2020. № 1. С. 91-97.

257. Політанський В. С. Загальнотеоретичний аналіз передумов виникнення та впровадження електронного урядування. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». 2018. Вип. 4. Т. 1. С. 30-33.

258. Політанський В. С. Зміст доктрини національної інформаційної безпеки Україні в умовах розвитку цифрових технологій. *Захист суверенітету, територіальної цілісності і національної безпеки як спільна справа держави та Українського народу: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (Київ 24 берез.) 2023 р.

259. Політанський В. С. Зміст електронного урядування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2018. № 3. Т. 25. С. 196-209.

260. Політанський В. С. Інформаційне суспільство в Україні: від зародження до сьогодення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2017. Вип. 42. С. 16-22.

261. Політанський В. С. Інформаційне суспільство: виклики для правового регулювання. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 2(89). С. 68-78.

262. Політанський В. С. Інформація як основоположний елемент інформаційного суспільства. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 1. Т. 2. С. 21-25.
263. Політанський В. С. Концептуальні ідеї розвитку інформаційного суспільства. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 4. С. 140-144.
264. Політанський В. С. Концепція електронного цифрового підпису з позиції теорії права. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2022. № 1. С. 115-118.
265. Політанський В. С. Міжнародна практика впровадження та функціонування електронного суду з позиції права. *The scientific heritage*. 2021. № 58. Vol. 4. С. 73–76.
266. Політанський В. С. Новаційно-правові погляди стосовно стадій розвитку електронного урядування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2018. № 1. Т. 25. С. 162-176.
267. Політанський В. С. Особливості впровадження та функціонування електронного суду в Україні. *Право і суспільство*. 2020. № 5. С. 35-40.
268. Політанський В. С. Поняття інформаційного суспільства: теоретико-правовий підхід. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 1 (88). С. 77-86.
269. Політанський В. С. Право на інформацію як фундаментальне право інформаційного суспільства. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». 2017. Вип. 2. Т. 1. С. 16-20.
270. Політанський В. С. Право на інформацію як фундаментальне право людини: монографія. Харків: Право, 2017. 208 с.
271. Політанський В. С. Світові моделі електронного урядування: виклики правової сучасності. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 2. С. 29-35.
272. Політанський В. С. Світові моделі та фундаментальні принципи інформаційного суспільства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2017. Вип. 43. Т. 1. С. 34-39.

273. Політанський В. С. Теоретико-правові засади системи електронного документообігу в Україні. *Право і суспільство*. 2021. № 1. С. 22-27.
274. Політанський В. С. Трансформація онлайн-порталів державних послуг електронного урядування в умовах воєнного стану. *Трансформація законодавства в умовах воєнного стану та післявоєнного часу: стан та перспективи: збірник тез доповідей та повідомлень за матеріалами круглого столу* (Харків, 17 берез. 2023 р.). С. 151-159.
275. Політанський В. С. Трансформація порталу послуг «Дія» електронного урядування в умовах воєнного стану. *Правові засади організації та здійснення публічної влади: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (Хмельницький, 31 берез. 2023 р.). С. 434-434.
276. Політанський В.С. Теоретико-правові засади електронної демократії. *Пріоритетні напрями розвитку правової системи України: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (Львів, 25–26 січ. 2019 р.). С. 13-16.
277. Політанський В.С. Доктрина поняття інформаційного суспільства. *Інновації юридичної науки в євроінтеграційному процесі: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Сладковічево, Словацька Республіка, 10–11 берез. 2017 р.). С. 55-59.
278. Політанський В.С. Еволюція електронного урядування. *Розвиток юридичних наук: проблеми та рішення: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Каунас, Литва, 27-28 квіт. 2018 р.). С. 48-51.
279. Політанський В.С. Електронний уряд як основний елемент структури електронного урядування. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2019. № 3(37). С. 27-32.
280. Політанський В.С. Етапи розвитку інформаційного суспільства в Україні. *Законодавство України: недоліки, проблеми систематизації та перспективи розвитку: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.* (Херсон, 10-11 лют.2017 р.). С. 18-23.

281. Політанський В.С. Загальна характеристика становлення та розвитку інформаційного суспільства. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2017. № 1(23). С. 18-22.

282. Політанський В.С. Іноземний досвід функціонування системи електронного уряду. *Актуальні проблеми юридичної науки та практики в XXI столітті*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Рівне, 16–17 жовт. 2020 р.). С. 58-61.

283. Політанський В.С. Історія виникнення інформаційного суспільства. *Розвиток правового регулювання у Східній Європі: досвід Польщі та України*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Сандомир, Польща 27–28 січ. 2017 р.). С. 24-28.

284. Політанський В.С. Передумови виникнення інформаційного суспільства. *Юриспруденція в теорії і на практиці: питання вдосконалення правової грамотності*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 24–25 лют. 2017 р.). Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2017. С. 16-20.

285. Політанський В.С. Поняття електронного уряду з позиції теорії права. *Конституційні цінності: правова природа та практика реалізації*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 17 трав. 2019 р.). С. 97-101.

286. Політанський В.С. Правові аспекти електронного парламенту. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. № 1. С. 162-167.

287. Політанський В.С. Правові погляди на український досвід впровадження електронного урядування. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2018. № 1(29). С. 19-24.

288. Політанський В.С. Практика законодавчого закріплення електронного цифрового підпису в процесі здійснення публічного управління та впровадження цифрових технологій. Збірник наукових праць «Державне будівництво та місцеве самоврядування». 2023. Т. 45.

289. Політанський В.С. Сучасні прояви електронної освіти в юриспруденції. *Теорія та практика сучасної юриспруденції*: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 30 трав. 2020 р.). С. 119-121.

290. Політанський В.С. Тенденції розвитку електронної освіти в Україні. *Трансформаційні процеси в європейському освітньому середовищі: сучасні виклики підготовки фахівців у вищій школі*: збірник тез науково-методичних доповідей науково-педагогічного стажування на тему (Кельце, Польща, 7–18 лют. 2022 р.). С. 30-33.

291. Політанський В.С. Теоретико-правові засади електронного парламенту. *Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 26–27 лют. 2021 р.). С. 34-39.

292. Політанський В.С. Трансформація онлайн-порталів державних послуг електронного урядування в умовах воєнного стану в Україні. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30, № 2. С.

293. Політанський В.С. Українські портали електронних адміністративних послуг. *Права людини в сучасному світі: проблеми теорії та практики*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 1-2 жовт. 2021 р.). С. 112-113.

294. Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К.: Парламентське видавництво, 2011. 808 с.

295. Положення про Державну інформаційну систему електронних звернень громадян: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 25 грудня 2013 р. № 958. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/958-2013-%D0%BF#Text>

296. Положення про електронну інформацію в митній системі України: затверджено наказом Державного митного комітету України від 8 лютого 1996 року № 48 (наказ втратив чинність на підставі Наказу Державної митної служби № 55 від 26.01.2006). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0083-96#Text>

297. Положення про Єдиний державний вебпортал цифрової освіти «Дія. Освіта»: постанова Кабінету Міністрів України від 10 березня 2021 р. № 184. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/184-2021-%D0%BF#Text>

298. Попова Т. В., Ліпкан В.А. Стратегічні комунікації: словник; за заг. ред. В. А. Ліпкана. К.: ФОП О. С. Яіпкан, 2016. 416 с.

299. Порядок застосування єДокумента в період дії воєнного стану: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 10 березня 2022 р. № 248. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/248-2022-%D0%BF#Text>

300. Порядок надання інформаційних та інших послуг з використанням електронної інформаційної системи «Електронний Уряд»: затверджено наказом Державного комітету зв'язку та інформатизації України від 15 серпня 2003 року № 149. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1066-03#Text>

301. Про реалізацію пілотного проєкту щодо надсилання судами SMS-повідомлень учасникам судового процесу (кримінального провадження): затверджено наказом Державної судової адміністрації України від 1 червня 2013 року № 73. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0073750-13#n3>; Порядок надсилання судових повісток, повідомлень і викликів учасникам судового процесу в електронній формі: затверджено наказом Державної судової адміністрації України від 23 січня 2023 року № 28. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0028750-23#Text>

302. Почепцов Г.Г., Чукут С. А. Інформаційна політика: навч. посіб. 2-ге вид., стер. К.: Знання, 2008. 663 с.

303. Правовий аналіз проєкту Концепції інформаційної безпеки України. Організація з безпеки та співробітництва в Європі; липень 2015. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/9/9/175046.pdf>

304. Практика Європейського Суду з прав людини / АПНУ; відп. ред. П. М. Рабінович. Львів, 1997. Вип.1. 76 с.

305. Практика Європейського Суду з прав людини. Рішення. Коментарі. URL: <http://eurocourt.in.ua/GetArticlesByCategory.asp?CategoryId=2>

306. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 р. №386-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/246420577>

307. Про адміністративні послуги: закон України від 6 вересня 2012 року № 5203-VI. Відомості Верховної Ради. 2013. № 32. ст. 409.

308. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу, Цивільного процесуального кодексу, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 3 жовтня 2017 № 2147-19. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2147-19/page>

309. Про внесення змін до Закону України «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні»: Закон України від 6 жовтня 2004 р. № 2056-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 1. Ст. 23. С. 41.

310. Про додаткові заходи щодо забезпечення відкритості у діяльності органів державної влади: указ Президента України від 1 серпня 2002 року № 683/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/683/2002#Text>

311. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 р. №2939-VI. Офіційний вісник України. 2011. № 10. Ст. 446.

312. Про електронний обмін службовими документами в органах виконавчої влади: постанова Кабінету Міністрів України від 17 липня 2009 р. №733. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/733-2009-%D0%BF#Text>

313. Про електронний цифровий підпис: Закон України від 22 травня 2003 р. № 852-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 36. Ст. 276.

314. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22 травня 2003 р. № 851-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 36. Ст. 275.

315. Про електронну комерцію: Закон України від 3 вересня 2015 р. № 675-VIII. Відомості Верховної Ради. 2015. № 45 ст. 410.

316. Про електронну комерцію: Типовий (модельний) закон UNCITRAL Draft Model Law on Electronic Commerce URL: <http://www.uncitral.org/english/text/electcom>.

317. Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус: Закон України від 20 листопада 2012 р. № 5492-VI. Відомості Верховної Ради. 2013. № 51. ст. 716.

318. Про забезпечення впровадження єдиної державної політики реформ в Україні: указ Президента України від 23 липня 2014 року № 614/2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/614/2014#Text>

319. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 1 липня 2010 № 2411-VI. Відомості Верховної Ради України. 2010. № 40. С. 527.

320. Про засади інформаційної безпеки України: проєкт Закону України від 28 травня 2014 року № 4949. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JG3TH00A.html

321. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України: постанова Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 р. № 228 від 6 квітня 2011 року № 395/2011 URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/395/2011>

322. Про затвердження заходів щодо виконання у 2007 році Плану дій Україна – ЄС: розпорядження Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2007 року № 220-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/77358979>

323. Про затвердження плану дій із впровадження Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд» у 2016-2018 роках: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2016 р. № 909-р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/909-2016-%D1%80>

324. Про затвердження плану заходів з виконання завдань, передбачених Законом України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки»: розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2007 року № 653-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/653-2007-%D1%80#Text>

325. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку електронного урядування в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 26 вересня 2011 року № 1014-р. (втратило чинність на

підставі Розпорядження КМ від 20.09.2017 № 649-р). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1014-2011-%D1%80#Text>

326. Про затвердження плану заходів щодо створення Єдиного державного порталу адміністративних послуг: розпорядження Кабінету Міністрів України від 11 вересня 2013 року № 718-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/718-2013-%D1%80#Text>

327. Про затвердження Положення про Державне агентство з питань електронного урядування України: постанова Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 р. № 492 (постанова втратила чинність на підставі Постанови КМ № 645 від 27 червня 2023 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/492-2014-%D0%BF#Text>

328. Про затвердження Положення про Національний реєстр електронних інформаційних ресурсів: постанова Кабінету Міністрів України від 17 березня 2004 р. № 326 (постанова втратила чинність на підставі Постанови КМ № 969 від 01.09.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2004-%D0%BF#Text>

329. Про затвердження Порядку акредитації центру сертифікації ключів: постанова Кабінету Міністрів України від 13 липня 2004 р. № 903 (постанова втратила чинність на підставі Постанови КМ № 356 від 10.05.2018): URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/903-2004-%D0%BF#Text>

330. Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного порталу адміністративних послуг: постанова Кабінету Міністрів України від від 3 січня 2013 р. № 13 (постанова втратила чинність на підставі Постанови КМ № 514 від 14.05.2021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/13-2013-%D0%BF#Text>

331. Про затвердження Порядку взаємодії Державної виконавчої служби України та Секретаріату Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини під час забезпечення представництва України в Європейському суді з прав людини та виконання рішень Європейського суду з прав людини: наказ Міністерства юстиції України від 23 вересня 2013 року № 1989/5. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1642-13/conv>

332. Про затвердження Порядку засвідчення наявності електронного документа (електронних даних) на певний момент часу: постанова Кабінету Міністрів України від 26 травня 2004 р. № 680. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/680-2004-%D0%BF#Text>

333. Про затвердження порядку застосування електронного цифрового підпису органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями державної форми власності: постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2004 р. № 1452 (постанова втратила чинність на підставі Постанови КМ № 749 від 19.09.2018). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1452-2004-п>.

334. Про затвердження Порядку інтеграції інформаційних систем державних органів та органів місцевого самоврядування до Єдиного державного порталу адміністративних послуг: наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 8 вересня 2016 року № 1501/248. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1315-16#Text>

335. Про затвердження Порядку інформаційного наповнення та технічного забезпечення Єдиного вебпорталу органів виконавчої влади та Порядку функціонування вебсайтів органів виконавчої влади: наказ Державного комітету інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України, Державного комітету зв'язку та інформатизації України від 25 листопада 2002 № 327/225. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1021-02#Text>

336. Про затвердження Порядку надання органами Пенсійного фонду України послуг в електронному вигляді: постанова правління Пенсійного фонду України від 7 вересня 2012 р. № 16-1 (постанова втратила чинність на підставі Постанови Пенсійного фонду № 13-1 від 30.07.2015). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1565-12#Text>

337. Про затвердження Порядку роботи з електронними документами у діловодстві та їх підготовки до передавання на архівне зберігання: наказ

Міністерства юстиції України від 11 листопада 2014 року № 1886/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1421-14#Text>

338. Про затвердження Правил посиленої сертифікації: наказ Департаменту спеціальних телекомунікаційних систем та захисту інформації Служби безпеки України від 13 січня 2005 року № 3 (наказ втратив чинність на підставі Наказу Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації № 129 від 04.03.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0104-05#Text>

339. Про затвердження Програми інформатизації законотворчого процесу у Верховній Раді України на 2012-2017 роки: постанова Верховної Ради України від 5 липня 2012 року № 5096-VI. Відомості Верховної Ради. 2013. № 37. ст.492.

340. Про затвердження Технічних специфікацій форматів представлення базових об'єктів національної системи електронного цифрового підпису: наказ Державного комітету України з питань науки, інновацій та інформатизації та Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України від 13 серпня 2010 р. № 8/229. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1052-10#Text>

341. Про затвердження Типового порядку здійснення електронного документообігу в органах виконавчої влади: постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2004 р. № 1453 (постанова втратила чинність на підставі Постанови КМ № 55 від 17.01.2018). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1453-2004-%D0%BF#Text>

342. Про захист персональних даних: Закон України від 1 червня 2010 р. № 2297-VI. Відомості Верховної Ради України. 2010. № 34. Ст. 481.

343. Про заходи із забезпечення додержання прав фізичних та юридичних осіб щодо одержання адміністративних (державних) послуг: указ Президента України від 3 липня 2009 р. № 508. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/508/2009#Text>

344. Про заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки України: рішення РНБО від 28 квітня 2014 року, введено в дію Указом Президента № 449/2014 від 1 травня 2014 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004525-14#Text>

345. Про заходи щодо створення електронної інформаційної системи «Електронний уряд»: постанова Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2003 р. № 208. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/208-2003-п>

346. Про заходи щодо упорядкування державних платних (адміністративних) послуг: постанова Кабінету Міністрів України від 17 липня 2009 р. № 737 (постанова втратила чинність на підставі Постанови КМ № 309 від 24.04.2013). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/737-2009-п>

347. Про звернення громадян: Закон України від 2 жовтня 1996 р. № 393/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 47. Ст. 256.

348. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 48. С. 650.

349. Про Концепцію адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: постанова Кабінету Міністрів України від 16 серпня 1999 р. № 1496 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1496-99-п>

350. Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів: указ Президента України від 10 травня 2006 року №361/2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361/2006#Text>

351. Про Концепцію Національної програми інформатизації: Закон України від 4 лютого 1998 року № 75/98-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1998. № 27-28. Ст.182.

352. Про Національне агентство з питань інформатизації при Президентові України: постанова Кабінету Міністрів України від 10.07.1995 р. № 505 (постанова втратила чинність на підставі Постанови КМ №1085 від 04.12.2019). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/en/505-95-%D0%BF>

353. Про Національну програму інформатизації: Закон України від 4 лютого 1998 року № 74/98-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1998. № 27–28. С. 181.

354. Про невідкладні заходи щодо забезпечення інформаційної безпеки України: рішення РНБО від 21 березня 2008 року, введено в дію Указом Президента від 23 квітня 2008 року № 377/2008 (рішення скасовано на підставі Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28.04.2014). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0010525-08#Text>

355. Про обов'язковий примірник документів: Закон України від 9 квітня 1999 року № 595-XIV. Відомості Верховної Ради України. 1999. № 22-23. Ст. 199.

356. Про організацію прийому та обслуговування осіб, які звертаються до органів Пенсійного фонду України: постанова правління Пенсійного фонду України від 30 липня 2015 р. № 13-1. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0991-15>

357. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 червня 2003 року № 964-IV (Закон втратив чинність на підставі Закону № 2469-VIII від 21.06.2018). Відомості Верховної Ради України. 2003. № 39. Ст. 351.

358. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки: Закон України від 9 січня 2007 року № 537-V. Відомості Верховної Ради України. 2007. № 12. ст. 102.

359. Про перелік автоматизованих систем інформаційно-технологічного забезпечення діяльності Верховної ради України: розпорядження Голови Верховної Ради України від 1 червня 2003 р. № 663 (втратило чинність на підставі Розпорядження Голови ВР від 3 лютого 2020 року № 43). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/663/03-%D1%80%D0%B3>

360. Про першочергові завдання щодо впровадження новітніх інформаційних технологій: указ Президента України від 20 жовтня 2005 року № 1497/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1497/2005#Text>

361. Про платіжні системи та переказ грошей в Україні: Закон України від 5 квітня 2001 року. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 29. Ст. 137.

362. Про порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади: постанова Кабінету Міністрів України від 4 січня 2002 р. № 3. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3-2002-п>

363. Про реалізацію проєкту щодо обміну електронними документами між судом та учасниками судового процесу: наказ Вищого адміністративного суду України від 20 січня 2015 № 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003760-15#Text>

364. Про реалізацію проєкту щодо обміну електронними документами між судом та учасниками судового процесу: наказ Державної судової адміністрації України від 31 травня 2013 року № 72 (втратив чинність на підставі Наказу Державної судової адміністрації від 07.11.2016 № 227). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0072750-13#Text>

365. Про реєстр адміністративних послуг: постанова Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2011 року № 1274. Офіційний вісник України. 2013. № 9. С. 43. Ст. 339.

366. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 року «Про Стратегію кібербезпеки України»: Указ Президента України 15 березня 2016 року № 96/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96/2016#Text>

367. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України»: Указ Президента України від 25 лютого 2017 року № 47/2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017#Text>

368. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»: указ Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015#Text>

369. Про Робочу групу з розробки урядової політики в сфері розвитку електронного урядування при Віце-прем'єр-міністрові України – Міністрові регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. URL: <http://etransformation.org.ua/pro-robochu-hrupu/>

370. Про систему електронних підписів, що застосовується в межах Співтовариства: Директива 1999/93/ЄС Європейського парламенту та Ради від 13 грудня 1999 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_240/

371. Про створення міжвідомчої робочої групи з розробки пілотного проєкту «Електронний суд»: наказ Державної судової адміністрації України від 27 січня 2012 року № 14. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0014750-12#Text>

372. Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні: Закон України від 15 липня 2021 року № 1667-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#Text>

373. Про Стратегію сталого розвитку «Україна 2020»: Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text>

374. Про Стратегію сталого розвитку України до 2030 року. Проєкт. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JH6YF00A?an=332>

375. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. Відомості Верховної Ради. 2016. № 31. ст. 545.

376. Про схвалення Концепції проєкту Закону України «Про адміністративні послуги»: розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 червня 2009 р. № 682-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/682-2009-%D1%80#Text>

377. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2010 р. № 2250-р URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2250-2010-p>

378. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 вересня 2017 р. № 649-р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-p>

379. Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації: розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2017 року № 797-р URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-p>

380. Про схвалення Концепції розвитку системи електронних послуг в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2016 року № 918-р. Офіційний вісник України. 2016. № 99. С. 259.

381. Про схвалення Концепції створення та функціонування інформаційної системи електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів: розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 вересня 2012 року № 634-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/634-2012-%D1%80#Text>

382. Про схвалення плану дій з впровадження в Україні Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд»»: розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2012 року № 220-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2012-%D1%80#Text>

383. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 травня 2013 року № 386-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/246420577>

384. Про телекомунікації: Закон України від 18 листопада 2003 року № 1280-IV (Закон втратив чинність на підставі Закону № 1089-IX від 16.12.2020). Відомості Верховної Ради України. 2004. № 12. Ст. 155.

385. Про утворення Комісії з питань удосконалення порядку надання державних та адміністративних послуг: постанова Кабінету Міністрів України від 20 травня 2009 року № 486 (втратила чинність на підставі Постанови КМ від 02.06.2010 № 397). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/486-2009-%D0%BF#Text>

386. Про утворення Центрального державного електронного архіву України та Центрального державного архіву зарубіжної україніки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 травня 2007 р. № 279-р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/279-2007-%D1%80>

387. Про утворення Центру сприяння інституційному розвитку державної служби: постанова Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2004 року № 485. Офіційний вісник України. 2004. № 16. Ст. 1106. С. 131.

388. Програма діяльності Кабінету Міністрів України «Подолання впливу фінансово-економічної кризи та поступальний розвиток»: постанова Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2008 року № 1107. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0005120-08#Text>

389. Проект Закону про Загальнодержавну програму «Електронна Україна» на 2005-2012 роки від 15 квітня 2004 року № 5414. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=5414&skl=5

390. Проект навчального посібника «Концептуальні засади розвитку електронного урядування в Україні» / О.А. Баранов, М.С. Демкова, С.В. Дзюба, А.В. Єфанов, І.Б. Жиляєв, Е.Л. Клепець, Ю. Місніков, Отт Арво, Т.В. Попова, І.А. Рубан, А.І. Семенченко, С.А. Чукут; За ред. А.І. Семенченко, 2009 р. 82 с.

391. Рарога Д. І. Електронний цифровий підпис у документах. 2021. URL: <https://jarch.donnu.edu.ua/article/view/10512>

392. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН N ООН A/51/628 від 16 грудня 1996 року «Типовий закон про електронну торгівлю», прийнятий Комісією Організації Об'єднаних Націй з права міжнародної торгівлі (ЮНСІТРАЛ), і Керівництво з прийняття ООН № A/51/628 від 16 грудня 1999 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/mu01116>

393. Рекомендація Rec (2001)3 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам «Щодо надання громадянам судових та інших юридичних послуг з використанням новітніх технологій»: ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи на 743 засіданні заступників міністрів 28 лютого 2001 року. URL: <chrome->

extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://old.vkksu.gov.ua/userfiles/doc/perelik-dokumentiv/rek-2001-3.pdf

394. Репетун К. В. Адміністративне судочинство як гарантія забезпечення законності в діяльності правоохоронних органів. Юридична осінь 2012 року: зб. тез доп. та наук. повідомл. учасн. всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених та здобувачів (Харків, 13 листопада 2012 р.). Х.: Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2012. С. 100-101.

395. Риженко О.В. Стратегічні пріоритети сучасного розвитку електронного урядування в Україні. Ефективність державного управління. 2015. Вип. 43. С. 99-103.

396. Ромашко С. Модель системи електронного урядування в Німеччині: за матеріалами семінару на тему «Електронний уряд» з серії «Наукові бесіди», Берлін. 27–29 жовт. 2009 р. Демократичне врядування: 2009. Вип. 4. URL: <http://www.lvivacademy.com/visnik4/fail/+Romashko.pdf>.

397. Самборська О. Послуга щодо отримання від суду процесуальних документів у електронному вигляді, а також СМС-повідомок поступово набирає популярності серед учасників процесу. URL: <https://rd.zt.court.gov.ua/sud0620/pres-centr/novunu/50077/>

398. Свидрук І. Правове забезпечення електронної торгівлі. Підприємництво, господарство і право. 2001. № 10. С. 35–40.

399. Семенов А. Досвід зарубіжних країн щодо розробки та реалізації програми електронного урядування: уроки для України. Вісник Національної Академії державного управління при Президентові України. 2006. № 2. С. 407-415.

400. Семенченко А. Електронне урядування в Україні: проблеми та шляхи вирішення. Електронне урядування: міжнародний науковий фаховий журнал. 2010. № 1. С. 6–17.

401. Семенченко А. І. Доповідь про стан інформатизації та розвиток інформаційного суспільства в Україні за 2013 рік. К., 2013. 123 с.

402. Сепіта Т. Впровадження технологій електронного урядування – запорука ефективності державного управління. URL: <http://www.adm-pl.gov.ua/story/vprovadzhennya-tehnologiy-elektronnogo-uryaduvannya-zaporuka-efektivnosti-derzhavnogo-upravlin>

403. Серенок А. О. Публічне управління розвитком електронного урядування окремих країн Європейського Союзу. Теорія та практика державного управління. 2017. Вип. 3. С. 195-201.

404. Серенок А.О., Олійник Т.І. Нормативно-правове забезпечення впровадження електронного урядування в Україні: аналітичний звіт. Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. Київ, 2014. 72 с.

405. Серенок О. А. Нормативно-правове забезпечення впровадження електронного урядування в Україні: ініціативи президента України. Державне будівництво. 2015. № 1. С. 1-12.

406. Словник української мови. В 11 т. Том 5: Н-О / ред. В.О. Винник, Л.А. Юрчук. К.: Наук. думка, 1974. 840 с.

407. Словник української мови. В 11 т. Том 9: К.: Наук. думка, 1978. 916 с.

408. Словник української мови: В 11 т. Том 7. К.: Наукова думка, 1976. 723 с.

409. Словник української мови: в 11 томах. Том 10. К.: Наукова думка, 1979. 657 с.

410. Степко О.М. Аналіз головних складових інформаційної безпеки держави. Науковий вісник Інституту міжнародних відносин. 2011. Т. 1. № 3. С. 90-99.

411. Стратегічний план інформатизації судової системи України. URL: <http://www.court.gov.ua/userfiles/Strateg%20plan.doc>.

412. Стратегія розвитку судової системи в Україні на 2015–2020 роки: затверджено Радою суддів України 11 грудня 2014 року. URL: <https://nsj.gov.ua/files/1467884108%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82>

%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F%20%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2
%D0%B8%D1%82%D0%BA%D1%83%20%D1%81%D1%83%D0%B407.pdf

413. Суд Лінча. URL:
<https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D1%96%D0%BD%D1%87%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F>

414. Суд присяжних в Україні. URL:
https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%83%D0%B4_%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%8F%D0%B6%D0%BD%D0%B8%D1%85_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96

415. Сучасне суспільство: філософсько-правове дослідження актуальних проблем: монографія / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. Б. Жданенко та ін.; за ред. О. Г. Данильяна. Х.: Право, 2016. 488 с.

416. Танцюра Д.В., Зінковський Ю.Ф. Надійність захисту інформації системи електронного цифрового підпису. Вісник НТУУ «КПІ». Серія Радіотехніка. Радіоапаратобудування. 2007. № 34. С. 156-163.

417. Тарасенко Р. Б. Інформаційне право: навчально-методичний посібник. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2010. 512 с.

418. Тарнавський Ю. А. Системи електронного документообігу: Опорний конспект лекцій. К.: ІПК ДСЗУ, 2007. 37 с.

419. Теорія держави і права: підручник / за ред. О. В. Петришина; НУ ЮАУ. Харків: Право, 2014. 368 с.

420. Тимофєєв Д., Третяк О. Проблеми забезпечення безпеки в системах електронного документообігу. URL:
https://www.rusnauka.com/10_NPE_2010/Informatica/62531.doc.htm

421. Тимощук В. Надання адміністративних послуг у муніципальному секторі: навч. посіб. для посадових осіб місц. Самоврядування. Асоціація міст України. К.: ВІ ЕН ЕЙ, 2015. 124 с.

422. Тимченко М.С. Розвиток сервісу «Дія» в умовах війни. Нові можливості публічного управління. Publ. upr. reg. rozvit. 2022. № 17. С. 834-866.

423. Типова інструкція з документування управлінської інформації в електронній формі та організації роботи з електронними документами в діловодстві, електронного міжвідомчого обміну: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 55. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-2018-%D0%BF#Text>

424. Типовий закон ЮНСІТРАЛ про електронні підписи ООН, 2001 р. URL: <https://regulation.gov.ua/documents/id143411>

425. Титаренко О. Аналіз реалізації концепції електронного уряду в Японії. Актуальні проблеми державного управління. 2006. Вип. 4(26). С. 99–104.

426. Тихомиров О.О. Забезпечення інформаційної безпеки як функція сучасної держави: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.01 / Нац. акад. внутр. справ. К., 2011. 234 с.

427. Требик Л. П. Стан та перспективи надання електронних адміністративних послуг громадянам державними службовцями. Університетські наукові записки. 2014. № 4. С. 217-222.

428. У Держагенстві розповіли про труднощі впровадження е-урядування. URL: <http://icrua.org/u-derzhagenstvi-rozpovili-pro-trudnoshhi-vprovadzhennya-e-uryaduvannya/>

429. Угода між Урядом України та Урядом Республіки Індія про науково-технологічне співробітництво (ратифіковано Законом від 5 листопада 2013 року № 674-VII). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/356_025#Text

430. Угода про безпеку між Урядом України і Організацією Північноатлантичного Договору (ратифіковано Законом від 12 вересня 2002 року № 160-IV). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_002#Text

431. Угода про співробітництво у сфері підтримки між Кабінетом Міністрів України та Організацією НАТО з підтримки та постачання (ОНПП) (ратифіковано Законом від 1 липня 2015 року № 563-VIII). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_029#Text

432. Українська інформаційно-телекомунікаційна система охорони здоров'я eHealth. URL: <https://ehealth.gov.ua/>

433. Ухвала Господарського суду міста Києва від 22.09.2016 року. Справа № 910/15734/16. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/61541133>

434. Ханін І. Г. Формування міжнародної системи інформаційної безпеки: економічні орієнтири для України. Ефективна економіка. 2015. № 4. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4457>

435. Христова Г. О. Негативні та позитивні зобов'язання держави у сфері прав людини: до постановки проблеми. Правові засади гарантування та захисту прав і свобод людини і громадянина: зб. наук. ст. та тез наук. повід. за матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 23 листопада 2012 р). Харків: Точка, 2012. Ч. 1. С. 214-218.

436. Центральний засвідчувальний орган. URL: <https://czo.gov.ua/>

437. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. №№ 40-44. ст. 356.

438. Цимбалюк В.С. Проблеми державної інформаційної політики: гармонізація міжнародного і національного інформаційного права. Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні. К.: Вид-во НТУ України «КПІ», 2001. № 4. С. 43-48.

439. Цимбалюк В.С., Гавловський В.Д., Гриценко В.В. Основи інформаційного права України; за ред. М.Я. Швеця, Р.А. Калюжного та П.В. Мельника., Навч. посіб. К.: Знання, 2004. 274 с.

440. Чередниченко В. Б. Електронний цифровий підпис у правовому полі України. Системи обробки інформації. 2009. Вип. 7. С. 123-124.

441. Черкас Б., Гапон С. Досвід Індії з впровадження електронного урядування. Гілея: науковий вісник. 2013. № 73. С. 372-374.

442. Чукут С.А. Сутність електронного уряду та принципи його організації. Вісник Української Академії державного управління при Президентіві України. 2003. № 2. С. 429-433.

443. Чукут С.А., Полярна В.Л. Кращі європейські практики впровадження електронного урядування: досвід Данії. Інвестиції: практика та досвід. 2016. № 24. С. 140-145.

444. Шахт С. Демократія як загальна основа. Відкрите урядування: колективна робота, прозорість і дієва участь / за ред. Даніела Латропа і Лорел Руми; пер. з англ. Андрія Іщенка. К.: Наука, 2011. С. 209–226.

445. Шифр: «Майбутнє UA». Розвиток електронного урядування в Чилі. Сучасні проблеми управління: імперативи забезпечення сталого розвитку: матеріали ІХ міжнар. наук.-прак. Конференції. Київ 2017 С. 66-67.

446. Щепанківський В. Г. Інформаційна безпека як складова сучасного образу країни. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2011. Вип. 102(1). С. 219-228.

447. Що таке електронне урядування? (поширення практик електронного урядування в бібліотеках): методичні поради / Ярмолинецька ЦРБ, уклад. Слободян О. Л. Ярмолинці, 2014. 16 с.

448. Як отримати електронний підпис? URL: [https://diia.gov.ua/faq/1#:~:text=%D0%97%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%BD%D1%96%D1%82%D1%8C%D1%81%D1%8F%20%D0%B4%D0%BE%20%D0%B1%D1%83%D0%B4%D1%8C%2D%D1%8F%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%B0%D0%BA%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE,\(%D0%BD%D0%B0%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4%2C%20%D0%BD%D0%B0%20%D1%84%D0%BB%D0%B5%D1%88%D1%86%D1%96\)](https://diia.gov.ua/faq/1#:~:text=%D0%97%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%BD%D1%96%D1%82%D1%8C%D1%81%D1%8F%20%D0%B4%D0%BE%20%D0%B1%D1%83%D0%B4%D1%8C%2D%D1%8F%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%B0%D0%BA%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE,(%D0%BD%D0%B0%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4%2C%20%D0%BD%D0%B0%20%D1%84%D0%BB%D0%B5%D1%88%D1%86%D1%96))

449. «Електронний уряд». URL: http://uk.wikipedia.org/wiki/Електронний_уряд

450. «Суд». URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%83%D0%B4>

451. Ajzen I. The theory of planned behavior. Organizational Behavior and Human Decision Processes. 1991. Vol. 50. № 2. P. 179-211.

452. Antiroikko A. V. Introduction to democratic E-governance. E-transformation in Governance: new directions in government and politics. Idea Group Publishing, 2004. p. 22-51.

453. Bell D.A. Reconciling Socialism and Confucianism? Reviving Tradition in China. *Dissent*, 2010. V. 57, № 1. Pp. 91–99.

454. Bellamy C. From automation to knowledge management: modernizing British government with ICTs. *International review of administrative sciences*. Thousand Oaks, CA, USA, 2002. Vol. 68, N 1.

455. Bellamy C. Taylor J. *Governing in the Information Age*, Cambridge: Open University Press, 1998.

456. Caldow J. e-Democracy: Putting Down Global Roots. 2004. Mode of access. URL: <http://www-01.ibm.com/industries/government/ieg/pdf/edemocracy%20putting%20down%20roots.pdf>.

457. Carter L., Belanger F. 2005. The Utilization of E-Government Services: Citizen Trust, Innovation and Acceptance Factor. *Information System Journal*. Vol. 15. Iss. 1. P. 5-25.

458. Carter L., Weerakkody V. 2008. E-government Adoption: A Cultural Comparison. *Information Systems Frontiers*. Vol. 10. Iss. 4. P. 473-482.

459. Case Management/Electronic Case Files (CM/ECF). URL: <https://www.uscourts.gov/court-records/electronic-filing-cmecf>

460. Case of the Sunday Times v. The United Kingdom (Application no. 6538/74). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57584%22%5D%7D>

461. Choucri, N. *Global e-Readiness – for WHAT* [Text] / N. Choucri, V. Maugis, S. Madnick, M. Siegel. Cambridge: Massachusetts Institute of Technology, 2003. 177 p.

462. Civil Procedure Rules. URL: <https://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/civil>

463. Communication from the European Commission: «Network and Information Security: Proposal for a European Policy Approach». 2001, June 6. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52001DC0298>

464. Danping Xu, Astone Mary K. E-Government in China. URL: <https://www.semanticscholar.org/paper/E-GOVERNMENT-IN-CHINA-Xu-Astone/3648ec53f237b503111233011f533d94647f5fa5>

465. David K. Isom, Electronic Signatures Come of Age: From Elections to Commerce and Beyond, INFO.L.GROUP (June 23, 2010). URL: <http://www.infolawgroup.com/2010/06/articles/esignatures-1/electronic-signaturescome-of-age-from-elections-to-commerce-and-beyond/>

466. Davis F.D. 1989. Perceived Usefulness, Perceived Ease of Use, and User Acceptance of Information Technology. MIS Quarterly. Vol. 13, № 3. P. 319-339.

467. Declaration of Principles Building the Information Society: a global challenge in the new Millennium Document. URL: <http://www.itu.int/net/wsis/docs/geneva/official/dop.html>

468. Declaration on freedom of communication on the Internet. Council of Europe Committee of Ministers. (Adopted by the Committee of Ministers on 28 May 2003 at the 840th meeting of the Ministers' Deputies). URL: <https://www.arabruleoflaw.org/Files/Publications/Cyber%20Legislation/Template%20on%20Cyber%20Legislations/DECLARATION%20on%20freedom%20of%20communication.htm>

469. Denmark – Efficient E-Government for Smarter Public Service Delivery. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/governance/denmark-efficient-e-government-for-smarter-public-service-delivery_9789264087118-en

470. Digital Government Strategy PDF (May 23, 2012). URL: <https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/omb/egov/digital-government/digital-government-strategy.pdf>

471. Directive 1999/93/EC of the European Parliament and of the Council of 13 December 1999 on a Community Framework for Electronic Signatures (Electronic

Signatures Directive). Official Journal of the European Communities. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/1999/93/oj>

472. Directive 2000/31/EC of the European Parliament and of the Council of 8 June 2000 on certain legal aspects of information society services, in particular electronic commerce, in the Internal Market («Directive on electronic commerce»). Official journal. 2000. № 178. P.1-16.

473. Draft Strategy on European e-Justice 2014-2018. Official Journal of the European Union (2013/C 376/06). URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2013:376:0007:0011:EN:PDF>

474. e-Citizen Portal. URL: <https://e-citizen.ng/>

475. E-Courts Services. URL: <http://ecourts.gov.in/services/>

476. eEurope: An Information Society For All. Communication on a Commission Initiative for the Special European Council of Lisbon, 23 and 24 March 2000. URL: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/eeurope-an-information-society-for-all.html>

477. E-GOV у світі. Світовий досвід е-урядування. URL: http://nc.gov.ua/menu/e_gov/

478. eGov2015 Masterplan (2011-2015) E-gov Masterplans. URL: <https://www.tech.gov.sg/media/corporate-publications/egov-masterplans>

479. E-government and the business environment. The impact of ICT on sustainable development. European Information Technology Observatory-EITO, 2002. PP. 250-285.

480. eGovernment Benchmark. European Commission, Directorate-General of Communications Networks, Content and Technology. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/egovernment-benchmark-2023>

481. E-Government Factsheets – Report by the European Commission. URL: www.epractice.eu/files/eGovernmentNorway.pdf

482. E-Government in Austria, European Union, 2015. URL: https://joinup.ec.europa.eu/sites/default/files/document/2015-03/egov_in_austria_-_january_2015_-_v_18_0_final.pdf

483. E-Government in Belgium, February 2016, Edition 18.0. URL: https://joinup.ec.europa.eu/sites/default/files/inline-files/eGovernment%20in%20Belgium%20-%20February%202016%20-%2018_00%20-%20v2_00.pdf

484. E-Government in Slovakia, European Union, 2015. URL: https://joinup.ec.europa.eu/sites/default/files/document/2015-03/egov_slovakia_-_january_2015_-_v_17_0_final.pdf

485. E-Government in the Czech Republic European Union, 2015. URL: chrome-extension://efaidnbnmnibpcjpcglclefindmkaj/https://joinup.ec.europa.eu/sites/default/files/document/2015-03/egov_in_czech_republic_-_january_2015_-_v_17_0_final.pdf

486. E-Government Survey 2014. E-Government for the Future We Want / Department of Economic and Social Affairs. United Nations. URL: https://publicadministration.un.org/egovkb/Portals/egovkb/Documents/un/2014-Survey/E-Gov_Complete_Survey-2014.pdf

487. E-government. URL: http://nc.gov.ua/menu/e_gov/

488. Ervaar het gemak van MijnOverheid. URL: <https://mijn.overheid.nl>.

489. E-SENS: easy digital public services within Europe. URL: <https://www.esens.eu/>

490. EU: eEurope 2002 - Action Plan. URL: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/eeurope-2002.html#:~:text=The%20eEurope%202002%20action%20plan's,some%20of%20these%20services%20online.>

491. EU: eEurope 2005 – An Information Society For All. Action Plan. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2002:0263:FIN:EN:PDF>

492. EU: i2010 eGovernment – Accelerating eGovernment in Europe for the Benefit of All. Action Plan. URL: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/i2010-egovernment-action-plan.html>

493. European e-Government Action Plan 2011-2015. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0743:FIN:EN:PDF>
494. European e-Government Action Plan 2016-2020. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52016DC0179>
495. Fountain J. Building the Virtual State: Information Technology and Institutional Change / Jane Fountain. Washington, D.C: Brookings Institution Press, 2001. 256 c.
496. Fountain Jane E. «Bureaucratic Reform and E-Government in the United States: An Institutional Perspective». The Handbook of Internet Politics (2008). University of Massachusetts. URL: https://www.researchgate.net/publication/42606549_Bureaucratic_Reform_and_E-Government_in_the_United_States_An_Institutional_Perspective
497. FY15 Report to Congress on the Implementation of the E-Government Act of 2002 (June 17, 2016) стр. 10. URL: https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/omb/assets/egov_docs/egov_implementation_report_6_17_16.pdf
498. Global Centre for Information and Communication Technologies in Parliament. URL: <https://www.ictparliament.org/>
499. Gov.uk. URL: <https://www.gov.uk>.
500. Government of India Information Technology Action Plan: IT for All Indians by 2008. URL: <http://it-taskforce.nic.in>.
501. Government of Ireland. URL: <http://www.gov.ie/>
502. Graham M. Democracy by Disclosure. The Rise of Technopopulism. Washington DC: The Brookings Institution. 2002. PP. 201.
503. Grossman L. K. The Electronic Republic. Reshaping Democracy in the Information Age. N.Y.: Viking (20th Century Fund), 1995.
504. Hariguna T., Rahardja U., «The impact of citizen perceived value on their intention to use e-government services: an empirical study,» Electronic Government, an International Journal. 2020. Vol. 16, no. 4, pp. 426–440.

505. Hetman Y. A., *Politanskyi V.S.*, Semenikhin, I.V. Implementation practice of electronic administrative services in Ukraine. *Yearbook of Ukrainian law: Coll. of scientific papers*. 2022. № 14. 255-275 p.

506. IAC International e-Government Ranking Survey. URL: http://e-gov.waseda.ac.jp/pdf/2015_Waseda_IAC_E-Government_Press_Release.pdf.

507. iGov2010 Masterplan (2006-2010) E-gov Masterplans. URL: <https://www.tech.gov.sg/media/corporate-publications/egov-masterplans>

508. Information and Documentation – Records management – Part 1: General. Printed in Switzerland. 2001. 19 p.

509. Information Society Index – ISI. URL: <http://www.idc.com>.

510. Informations und Kommunikationsdienste Gesetz. URL: <http://netlaw.de/gesetze/iukdg.htm>.

511. Information Society Indicators/ URL: <https://www.unescwa.org/publications/information-society-indicators>

512. Jesper Schlæger «Collaboration in China's E-Government: A Cultural-Theory Analysis» in Yijia Jing (ed.) «The Road to Collaborative Governance in China» (pp. 123-145), 2015. Palgrave. URL: http://www.umdcipe.org/conferences/GovernmentCollaborationShanghai/Submitted_Papers/Schlaeger_Paper.pdf.

513. Khan A. A. The Relevance of the Concept of Good Governance: Revisiting Goals, Agendas and Strategies. URL: https://www.researchgate.net/publication/285541429_The_Relevance_of_the_Concept_of_Good_Governance_Revisiting_Goals_Agendas_and_Strategies

514. Kohler-Koch B. Interdependent European Governance. Linking EU and National Governance; ed. by Beate Kohler-Koch. Oxford: OUP, 2003. P. 10-12.

515. Le plan RE/SO 2007 (Pour une REpublique numérique dans la SOciété de l'information). URL: http://www.internet.gouv.fr/informations/information/plan_reso2007/.

516. Lianjie M., Chung J., Thorson S. E-Government in China: Bringing Economic Development Through Administrative Reform. *Government Information Quaterly*. 2005. V. 22. Pp. 20–37.

517. Ling Lan. E-government: A Catalyst to Good Governance in China. *Knowledge Management in Electronic Government*, 5th IFIP International Working Conference, KMGov 2004, Krems, Austria, May 17-19, 2004. URL: <http://opendl.ifip-tc6.org/db/conf/kmgov/kmgov2004/Lan04.pdf>.

518. Liou, K.T. E-Government Development and China's Administrative Reform. *International Journal of Public Administration*. 2007. V. 31 (1). Pp. 76–95.

519. Margaret Tan, Deng Xiaoi, Yang Qiushi and Cheng Chen AN Investigation of e-Government Services in China, *The Electronic Journal of Information Systems in Developing Countries (EJISDC)*. 2013. Volume 57. Issue 5, PP. 1-20.

520. Masuda Y. *Information Society as Postindustrial Society*. Wash., 1983. P. 234.

521. Ministerial Declaration on e-Government (Malmö, Sweden). URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en>

522. Mizruchi M. Social network analysis: recent achievements and current controversies. *Acta Sociologica*. 1994. № 37. P. 329-343.

523. Modernising Government. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/governance/modernising-government_9789264010505-en

524. Moe R.C. 1994. The «Reinventing Government» Exercise: Misinterpreting the Problem, Misjudging the Consequences. *Public Administration Review*. Vol. 54. № 2. P. 111-122.

525. Multiannual European e-Justice Action Plan 2014–2018. EUR-Lex. Access to European Union law. 2014. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014XG0614\(01\)&from=DE](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014XG0614(01)&from=DE)

526. National Model Practice Direction fo the Use of Technology in Civil Litigation. URL: [https://cjc-ccm.ca/cmslib/general/JTAC%20National%20Model%20Practic\(1\).pdf](https://cjc-ccm.ca/cmslib/general/JTAC%20National%20Model%20Practic(1).pdf)

527. № 1798-ХІІ: Відомості Верховної Ради України. 1992. № 6. ст. 56.
528. Orlova N., Mokhova Yu., Bril M., Beliavtseva V. A scientific-methodical approach to the evaluation of electronic government in the regions of Ukraine. *Public Policy and Administration*. 2022. Vol. 21. Issue 4. pp. 407–422.
529. Pavlyutenkova M. Yu. The electronic government: the western experience in the Russian projection. URL: <http://conf.infosoc.ru/2006/thes/Pavlyutenkova.pdf>.
530. Peter Lovelock and John Ure, 2003 E-Government In China. The telecommunications Research Project, University of Hong Kong. URL: www.trp.hku.hk.
531. Politanskyi V., Hyliaka O., Mernyk A., Hetman K., Ponomarova H. Electronic medicine as one of the institutions electronic government. *Georgian Medical News*. 2022. № 1(322). С.175-179 (Scopus).
532. Politanskyi V., Lukianov D., Ponomarova H., Gyliaka O., Information Security in E-Government: Legal Aspects. *Cuestiones Políticas*. 2021. Vol. 39. № 69. P. 361-372. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3969.22> (**Web of Science**).
533. Politanskyi V. S. Innovative legal views regarding stages development e-government. *Yearbook of Ukrainian law: Coll. of scientific papers*. 2019. № 11. 134-144 p.
534. Polska Cyfrowa PO – PC. URL: <https://mac.gov.pl/polska-cyfrowapo-pc>.
535. Porat M., Rubin M. The Information Economy: Development and Measurement. Wash.: US Dept. of Commerce, 1978. 78 p.
536. Public Governance and Management. Definitions and Concepts: E-government. Web site of the OECD. 2002. URL: http://www.oecd.org/EN/about_further_page/0,,EN-about_further_page-300-nodirectorate-no-no--11-no-no-1,FF.html .
537. Public-private partnerships in e-government: Handbook – The Institute for Public-Private Partnerships, World Bank, June 2009. URL: <chrome-extension://efaidnbnmnibpcajpcglclefindmkaj/https://documents1.worldbank.org/curated/en/233921468336842948/pdf/882330WP0Box380map0InfoDev0June2009.pdf>

538. Randolph Kluver «US and China Policy Expectations of the Internet» China Information. 2005. Vol. 29. No. 2. URL: https://www.researchgate.net/publication/256088906_US_and_Chinese_Policy_Expectations_of_the_Internet

539. Recommendation CM/Rec (2009) 1 of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy (e-democracy) (Adopted by the Committee of Ministers on 18 February 2009 at the 1049th meeting of the Ministers' Deputies). Strasbourg: Printed at the Council of Europe, 2009. 87 p.

540. Recommendation Rec(2004)15 of the Committee of Ministers to member states on electronic governance («e-governance») (Adopted by the Committee of Ministers on 15 December 2004 at the 909th meeting of the Ministers' Deputies). URL: https://www.coe.int/t/dgap/democracy/Activities/Key-Texts/Recommendations/00Rec_2004_15e-gov_en.asp

541. Recommendation Rec(2004)15 of the Committee of Ministers to member states on electronic governance («e-governance») adopted by the Committee of Ministers on 15 December 2004 at the 909th meeting of the Ministers' Deputies. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2005. 44 p.

542. Regulation (EU) No 910/2014 of the European Parliament and of the Council of 23 July 2014 on electronic identification and trust services for electronic transactions in the internal market and repealing Directive 1999/93/EC URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2014/910/oj>

543. Rheingold H. Virtual community (2nd Ed.). L.: The MIT Press. 2000. P. 382.

544. Riley T. Electronic Governance: Living and Working in the Wired World 2001. Volume 2. URL: <https://www.thecommonwealth-library.org/index.php/comsec/catalog/book/864>

545. Rogers E. 2003. Diffusion of Innovations. 5nd ed. New York: The Free Press. 512 p.

546. Rose R. Governance and the Internet. Global Change and East Asian Policy Initiatives. New York: Oxford University Press, 2004. Pp. 337–364.

547. Seifert J.W., Chung J. Using E-Government to Reinforce Government Citizen Relationships: Comparing Government Reform in the United States and China. *Social Science Computer Review*. 2009. V. 27. № 1. Pp. 3–23.

548. Siva Rama Rao A. V. S., Ranjana P., Empower good governance with public assessed schemes by improved sentiment analysis accuracy. *Electronic Government, an International Journal*. 2020 Vol. 16(1-2), pp.118–136

549. Smarter, Faster, Better eGovernment. 8th Benchmark Measurement/November 2009. For: European Commission, Directorate General for Information Society and Media. URL: <https://joinup.ec.europa.eu/sites/default/files/document/2014-12/Smarter%2C%20Faster%2C%20Better%20eGovernment%20-%208th%20Benchmark%20Measurement.pdf>

550. STORK: making life easier, public services more secure. *Research*Eu Focus Magazine*. 2012. No. 12. P. 14-16.

551. Sweden eGovernment State of Play, 2015. URL: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/news/egovernment-benchmark-report-2015-sweden>

552. The Directive on security of network and information systems (NIS Directive) URL: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/network-and-information-security-nisdirective>.

553. The Global Information technology report 2015. ICTs for inclusive growth / S. Dutta, T. Geiger, B. Lanvin (Eds.). Geneva: World Economic Forum, INSEAD, 2015. 381 p.

554. The Green Paper on the Electronic Governance in Ukraine. URL: <https://ega.ee/publication/the-green-paper-on-the-electronic-e-governance-policy-in-ukraine/>

555. Trapero, F. G. A., Parra, J. C. V. & de la Garza García, J. (2020). Electronic government and its impact on corruption perceptions in Latin America. *Electronic Government, an International Journal*. Vol. 16, 223–235.

556. Tsagarousianou R., Damian T., Cathy B. Cyberdemocracy: Technology, Cities, and Civic Networks. London and New York: Routledge, 1998. 324 p.

557. UK's Digital Strategy. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/uks-digital-strategy>

558. UN E-Government Survey 2014. URL: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Reports/UN-E-Government-Survey-2014>

559. UN. Department of Economic and Social Affairs: World Public Sector Report 2003: E-Government at the Crossroads, New York: United Nations, 2003.

560. Vasak K. Les problemes specifiques de la mise en oeuvre des droits economiques sociaux de l'homme / In: Louvain. Universite catholique de Centre d'etudes ropeennes. Vers une protection efficace des droits economiques et sociaux. Deuxieme olloque de Departement des droits de l'homme. P. 11–34. Louvian, Vander, 1973.

561. West, Darrell M. «Digital Government: Technology and Public Sector Performance». Princeton, NJ: Princeton University Press. 2005. p. 20.

562. What Is Democracy? Defining Democracy. URL: <http://www.ait.org.tw/infousa/zhtw/docs/whatsdem/whatdm2.htm>

563. Wirtz B. W., Kurtz O. T. Local e-government services: Quality aspects and citizen usage preferences. Electronic Government, an International Journal 2018. Vol. 14(2), pp.160– 176.

564. World e-Parliament Report 2008. URL: <https://www.ipu.org/resources/publications/reports/2016-07/world-e-parliament-report-2008#:~:text=The%20World%20e%2DParliament%20Report,to%20connect%20to%20their%20constituencies>

565. World e-Parliament Report 2010. URL: <https://www.ipu.org/resources/publications/reports/2016-07/world-e-parliament-report-2010>

566. World e-Parliament Report 2012. URL:
<https://www.ipu.org/resources/publications/reports/2016-07/world-e-parliament-report-2012>

567. Yueqian Xu. E-government and Governance In China. Management and Service Science (MASS), 2010 International Conference on. 2010. [URL:
<https://ieeexplore.ieee.org/document/5576667>

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

*Наукові праці, в яких опубліковано основні результати дисертації**Статті в періодичних наукових фахових виданнях України:*

1. Політанський В. Право на інформацію як фундаментальне право людини: досвід країн розвинутої демократії. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 1 (76). С. 195–203.
2. Політанський В. С. Інформаційне суспільство в Україні: від зародження до сьогодення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Вип. 42. С. 16–22. (Серія «Право»).
3. Політанський В. С. Поняття інформаційного суспільства: теоретико-правовий підхід. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 1 (88). С. 77–86.
4. Політанський В. С. Інформація як основоположний елемент інформаційного суспільства. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Т. 2. № 1. С. 21–25.
5. Політанський В. С. Світові моделі та фундаментальні принципи інформаційного суспільства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Т. 1. Вип. 43. С. 34–39. (Серія «Право»)
6. Політанський В. С. Концептуальні ідеї розвитку інформаційного суспільства. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 4. С. 140–144.
7. Політанський В. С. Інформаційне суспільство: виклики для правового регулювання. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 2 (89). С. 68–78.
8. Політанський В. С. Новаційно-правові погляди стосовно стадій розвитку електронного урядування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2018. № 1. Т. 25. С. 162–176.
9. Політанський В. С. Зміст електронного урядування. *Вісник*

Національної академії правових наук України. 2018. Т. 25. № 3. С 196–209.

10. Політанський В. С. Світові моделі електронного урядування: виклики правової сучасності. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 2. С. 29–35.

11. Політанський В. С. Електронна освіта як фундамент демократичного та правового майбутнього. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2019. № 3. Т. 26. С. 90–105.

12. Політанський В.С. Електронна демократія як основа демократичного устрою сучасного суспільства. *Приватне та публічне право*. 2019. № 1. С. 8–12.

13. Політанський В.С. Загальна характеристика виникнення, розвитку та функціонування електронного банку. *Право і суспільство*. 2020. № 1. С. 91–97.

14. Політанський В.С. Особливості впровадження та функціонування електронного суду в Україні. *Право і суспільство*. 2020. № 5. С. 35–40.

15. Політанський В.С. Теоретико-правові засади системи електронного документообігу в Україні. *Право і суспільство*. 2021. № 1. С. 22–27.

16. Гетьман Є. А., Політанський В. С., Гетьман К. О. Світовий досвід впровадження електронних адміністративних послуг. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2021. № 1. Т. 28. С. 79–87 (**Scopus**).

17. Гетьман Є. А., Політанський В. С., Семеніхін І. В. Практика впровадження електронних адміністративних послуг в Україні. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2021. № 2. Т. 28. С. 93–104 (**Scopus**).

18. Петришин О. В., Політанський В. С., Самородов А. С. Система електронного документообігу в діяльності країн Європейського Союзу. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2022. Т. 29. № 2. С. 15–34.

19. Гетьман Є. А., Політанський В. С., Гетьман К. О. До питання практики становлення та розвитку міжнародної інформаційної безпеки як правового механізму здійснення електронного урядування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. № 1. Т. 30. С. 91–108.

20. Політанський В. С. Практика законодавчого закріплення електронного

цифрового підпису в процесі здійснення публічного управління та впровадження цифрових технологій. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2023. Т. 45. С. 255-268.

21. Політанський В. С. Трансформація онлайн-порталів державних послуг електронного урядування в умовах воєнного стану в Україні. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. № 2. С. 31-50.

Статті в наукових періодичних виданнях інших держав:

22. Політанський В. С. Загальна характеристика становлення та розвитку інформаційного суспільства. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2017. № 1(23). С. 18–22.

23. Політанський В. С. Правові погляди на український досвід впровадження електронного урядування. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2018. № 1(29). С. 19–24.

24. Політанський В. С. Електронний уряд як основний елемент структури електронного урядування. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2019. № 3 (37). С. 27–32.

25. Політанський В. С. Правові аспекти електронного парламенту. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. № 1. С. 162–167.

26. Гетьман Є.А., **Політанський В.С.**, Гетьман К.О. Світовий досвід впровадження електронних адміністративних послуг. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2021. Т. 28. № 1. С. 79-87 (**Scopus**).

27. Гетьман Є.А., **Політанський В.С.**, Семеніхін І.В. Практика впровадження електронних адміністративних послуг в Україні. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2021. Т. 28, № 2. С. 93-104 (**Scopus**).

28. Politanskyi V., Lukianov D., Ponomarova H., Gyliaka O., Information Security in E-Government: Legal Aspects. *Cuestiones Políticas*. 2021. Vol. 39. № 69. P. 361–372. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3969.22> (**Web of Science**).

29. Політанський В. С. Міжнародна практика впровадження та

функціонування електронного суду з позиції права. *The scientific heritage*. 2021. Vol. 4. No. 58. С. 73–76.

30. Політанський В.С. Концепція електронного цифрового підпису з позиції теорії права. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2022. No. 1. С. 115–118.

Статті, які додатково відображають наукові результати дисертації

31. Politanskyi V.S. Innovative legal views regarding stages development e-government. *Yearbook of Ukrainian law: Coll. of scientific papers*. 2019. № 11. P. 134–144.

32. Hetman Y. A., Politanskyi V. S., Semenikhin I. V. Implementation practice of electronic administrative services in Ukraine. *Yearbook of Ukrainian law: Coll. of scientific papers*. 2022. № 14. P. 255–275.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

33. Політанський В. С. Історія виникнення інформаційного суспільства. *Розвиток правового регулювання у Східній Європі: досвід Польщі та України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Сандомир, Польща 27–28 січ. 2017 р.). С. 24–28.

34. Політанський В. С. Етапи розвитку інформаційного суспільства в Україні. *Законодавство України: недоліки, проблеми систематизації та перспективи розвитку* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Херсон, 10–11 лют. 2017 р.). С. 18–23.

35. Політанський В. С. Передумови виникнення інформаційного суспільства. *Юриспруденція в теорії і на практиці: питання вдосконалення правової грамотності* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 24–25 лют. 2017 р.). Запоріжжя : Класич. приват. ун-т, 2017. С. 16–20.

36. Політанський В. С. Доктрина поняття інформаційного суспільства. *Інновації юридичної науки в євроінтеграційному процесі* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Сладковічево, Словацька Республіка, 10–11 берез. 2017 р.). С. 55–59.

37. Політанський В. С. Еволюція електронного урядування. *Розвиток юридичних наук: проблеми та рішення*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Каунас, Литва, 27-28 квіт. 2018 р.). С. 48-51.

38. Політанський В. С. Теоретико-правові засади електронної демократії. *Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 25–26 січ. 2019 р.). С. 13–16.

39. Політанський В. С. Поняття електронного уряду з позиції теорії права. *Конституційні цінності: правова природа та практика реалізації*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 17 трав. 2019 р.). С. 97–101.

40. Політанський В. С. Сучасні прояви електронної освіти в юриспруденції. *Теорія та практика сучасної юриспруденції*: матеріали XXIV наук.-практ. конф. (Харків, 30 трав. 2020 р.). С. 119–121.

41. Політанський В. С. Іноземний досвід функціонування системи електронного уряду. *Актуальні проблеми юридичної науки та практики в XXI столітті*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Рівне, 16–17 жовт. 2020 р.). С. 58–61.

42. Політанський В. С. Теоретико-правові засади електронного парламенту. *Нові завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 26–27 лют. 2021 р.). С. 34–39.

43. Політанський В.С. Українські портали електронних адміністративних послуг. *Права людини в сучасному світі: проблеми теорії та практики*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 1–2 жовт. 2021 р.). С. 112–113.

44. Політанський В. С. Європейський досвід впровадження механізмів електронного урядування з позиції теорії права. *Двадцять перші осінні юридичні читання*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 6 жовт. 2022 р.). Хмельницький: Хмельницький ун-т управління та права імені Л. Юзькова, 2022. С. 86–87.

45. Політанський В. С. Трансформація онлайн-порталів державних послуг електронного урядування в умовах воєнного стану. *Трансформація законодавства в умовах воєнного стану та післявоєнного часу: стан і перспективи* : матеріали круглого столу (Харків, 17 берез. 2023 р.). С. 151–159.

46. Політанський В. С. Зміст доктрини національної інформаційної безпеки Україні в умовах розвитку цифрових технологій. *Захист суверенітету, територіальної цілісності і національної безпеки як спільна справа держави та Українського народу* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 24 берез. 2023 р.) / Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Асоціація українських правників. Київ: ТОВ «Видавничий дім АртЕк», 2023. С. 74-76.

47. Політанський В. С. Трансформація порталу послуг «Дія» електронного урядування в умовах воєнного стану. *Правові засади організації та здійснення публічної влади* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 31 берез. 2023 р.). С. 434–434.

ЗАТВЕРДЖУЮ

В.о. Президента Науково-дослідного
інституту публічного права,
доктора юридичних наук, професора

Сергій КОРОЄД
«» 2023 р.

АКТ

впровадження результатів дисертації здобувача наукового ступеня
доктора юридичних наук Політанського В'ячеслава
Станіславовича на тему: «Організаційно-правові засади
функціонування електронного урядування в Україні» у науково-
дослідну роботу Науково-дослідного інституту публічного права

Комісія у складі: заступника директора Інституту з наукової роботи,
доктора юридичних наук, професора (голова комісії) Гаруста Юрія
Віталійовича (голова комісії); завідувача відділу докторантури і аспірантури,
доктора юридичних наук, професора Сороки Лариси Володимирівни;
завідувача відділу науково-правових експертиз та законопроектних робіт,
доктора юридичних наук, професора Куркової Ксенії Миколаївни склала цей
акт про те, що матеріали дисертації здобувача наукового ступеня доктора
юридичних наук Політанського В'ячеслава Станіславовича на тему:
«Організаційно-правові засади функціонування електронного урядування в
Україні» мають теоретичний та методологічний рівень, практичну значущість і
використовуються в науково-дослідній роботі наукових відділів Науково-
дослідного інституту публічного права, зокрема для подальшого розроблення
наукових робіт щодо реалізації вдосконалення формування та реалізації
державної політики у сфері функціонування електронного урядування, а також
у межах реалізації Інститутом теми науково-дослідної роботи Науково-
дослідного інституту публічного права «Правове забезпечення прав, свобод та
законних інтересів суб'єктів публічно-правових відносин» (номер державної
реєстрації №0120U105390).

Використання результатів дисертації сприятиме активізації та підвищенню
ефективності наукової роботи працівників відділів та аспірантів Науково-

дослідного інституту публічного права.

ВИСНОВОК

Результати дисертації Політанського В'ячеслава Станіславовича на тему: «Організаційно-правові засади функціонування електронного урядування в Україні» на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук вважати впровадженими в науково-дослідну роботу Науково-дослідного інституту публічного права під час проведення загальнотеоретичних і галузевих досліджень, спрямованих на вирішення теоретико-методологічних проблем науки адміністративного права.

Голова комісії:

Члени комісії:

Юрій ГАРУСТ

Лариса СОРОКА

Ксенія КУРКОВА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

вул. Шевченка, 1, м. Кропивницький, 25006, тел. (0522) 32-08-89, факс (0522) 24-85-44
E-mail: mails@cuspu.edu.ua, код ЄДРПОУ 02125415

На № 22.05.2024 від _____
№ 24-К

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження здобувача
наукового ступеня доктора юридичних наук

Політанського В'ячеслава Станіславовича на тему:

*«Організаційно-правові засади функціонування електронного урядування в
Україні»*

Науково-теоретичні та експериментальні матеріали дисертаційного дослідження Політанського В'ячеслава Станіславовича на тему: «Організаційно-правові засади функціонування електронного урядування в Україні» впроваджені в освітній процес Університету, оскільки мають наукову новизну, теоретичне та практичне значення для вдосконалення формування та реалізації державної політики у сфері функціонування електронного урядування.

Матеріали дисертаційного дослідження становлять науково-теоретичний інтерес для розкриття здобувачем вищої освіти сутності адміністративних правовідносин у сфері функціонування електронного урядування в Україні, які базуються на адміністративно-правових нормах, що регулюють відносини, пов'язані зі становленням та реалізацією електронного урядування за допомогою використання широкого спектра новітніх електронних інформаційно-комунікаційних технологій, що забезпечують надання різноманітних та якісних державних послуг у режимі реального часу для всіх категорій осіб, як у національному, так і регіональному масштабах.

Цінність дослідження полягає у тому, що робота розкриває специфіку системи електронного урядування України, орієнтованого на процеси інформування населення в питаннях надання державних та адміністративних послуг у межах односторонньої взаємодії, тоді як важливим завданням впровадження електронного уряду в Україні є розроблення сучасного організаційно-правового механізму взаємодії органів влади з громадянами в системі електронного уряду з використанням форм двосторонньої та транзакційної (надання послуг онлайн) взаємодії.

Матеріали дисертаційного дослідження використовуються викладачами кафедри права та правоохоронної діяльності університету в розробках навчальних курсів з дисциплін «Адміністративне право», «Актуальні проблеми адміністративного права», «Інформаційне право» при підготовці здобувачів вищої освіти зі спеціальностей 081 «Право».

Результати впровадження дисертаційного дослідження Політанського В'ячеслава Станіславовича на тему: «Організаційно-правові засади функціонування електронного урядування в Україні» на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук обговорені на засіданні кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка (протокол № 6 від 26 грудня 2023 року).

Проректор з наукової роботи

Лілія КЛОЧЕК